

การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทยปัจจุบัน: กรณีศึกษาหมู่บ้านดอนโพธิ์
ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นางสาวน้ำมนต์ อยู่อินทร์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PERSISTENCE OF BELIEFS AND RITUALS CONCERNING RICE IN CONTEMPORARY THAI SOCIETY:
A CASE STUDY OF DON PHO VILLAGE, TAMBON CHAINA, AMPHOE SENA,
CHANGWAT PHRA NAKHON SI AYUTTHAYA

Miss Nammon Yoo-In

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทยปัจจุบัน:
กรณีศึกษาหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

โดย

นางสาวน้ำมนต์ อยู่อินทร์

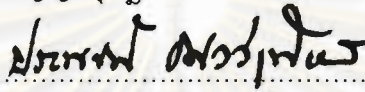
สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์

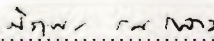
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

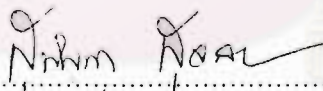
..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต)

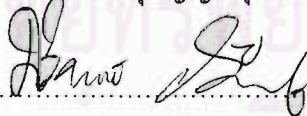
..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง)

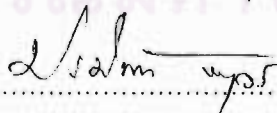
..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์สุกัญญา สัจฉายา)

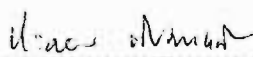
..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.ศิริพร ภัคดีผาสุข)

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.ปรเมินทร์ จารูวร)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์)

นัทธมนต์ อญูอินทร์ : การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทยปัจจุบัน: กรณีศึกษาหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชាយนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (PERSISTENCE OF BELIEFS AND RITUALS CONCERNING RICE IN CONTEMPORARY THAI SOCIETY: A CASE STUDY OF DON PHO VILLAGE, TAMBON CHAINA, AMPHOE SENA, CHANGWAT PHRA NAKHON SI AYUTTHAYA) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ศ. ดร. ศิราพร ณ ถลาง, 249 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดประสงค์ที่จะรวบรวมข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมที่ดำรงอยู่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2551-2553) รวมทั้งวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว โดยใช้ระเบียบวิธีและกรอบความคิดทางด้านคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา

ผลการศึกษาพบว่าความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นหลักฐานที่สามารถยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ยังคงมีความเชื่อและยังคงประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว จะเห็นได้จากจำนวนชาวนา 75 ครอบครัว ยังคงมีผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวถึง 45 ครอบครัวถึงแม้ว่าความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยก็ตาม

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่พบคือ ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพ ซึ่งเป็นความเชื่อที่สำคัญที่สุด นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น เจ้าทุ่ง เจ้าที่ แม่ธรณี แม่คงคา เป็นต้น ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล รวมทั้งการบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์และชาวนายังยึดถือปฏิบัติกันในปัจจุบันซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ พิธีกรรมที่สืบทอดมาจากอดีต 4 พิธี ได้แก่ พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าว พิธีแรกเกี่ยว พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน และพิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ 6 พิธี ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนจิตยา พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว

ความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีบทบาท 2 ด้านใหญ่ๆ คือ บทบาททางด้านจิตใจ กล่าวคือ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวนา และบทบาททางด้านสังคม คือ บทบาทของความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพที่ทำให้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในฐานะเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม และที่นำไปสร้างรูปเคารพและผ้ายันต์

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการสืบทอดและดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวพบว่ามียุ 5 ประการ คือ การดำรงอยู่ของผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อสืบทอดพิธีกรรม การดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ การมีภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าวและโรคข้าว ต้นทุนสูงในการทำนา และทำเลที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากถนนสายหลัก

ภาควิชา ภาษาไทย..... ลายมือชื่อนิสิต..... นัทธมนต์ อญูอินทร์
สาขาวิชา ภาษาไทย..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก..... ศิราพร ณ ถลาง
ปีการศึกษา 2553.....

#4980905022 : MAJOR THAI

KEYWORDS: BELIEF CONCERNING RICE/ RITUAL CONCERNING RICE/ RICE GODDESS

NAMMON YOO-IN : PERSISTENCE OF BELIEFS AND RITUALS CONCERNING RICE IN
CONTEMPORARY THAI SOCIETY: A CASE STUDY OF DON PHO VILLAGE, TAMBON
CHAINA, AMPHOE SENA, CHANGWAT PHRA NAKHON SI AYUTTHAYA. ADVISOR : PROF.
SIRAPORN NATHALANG, Ph.D., 249 pp.

This dissertation aims at studying the persistence of beliefs and rituals concerning rice in contemporary Thai society at Don Pho village (2008-2010). The study also provides an analysis of the functions of beliefs and rituals concerning rice and explains how and why those beliefs and rituals have persisted through the present time. In this dissertation, folklore and anthropology theories are applied and used as the analytical concept and frame of thought.

Data from field studies confirms that Don Pho rice-growers still have beliefs and rituals concerning rice. Out of 75 households, 45 households still perform the ritual of calling the *khwan* of Rice Goddess despite some changes in the rituals to suit the modern time.

The persisting beliefs concerning rice found at Don Pho village include the belief of *Mae Pho Sop*, the goddess of rice, which is the most important one and also the beliefs in the spirit of the rice field, the spirit of the land, the spirit of the earth and the spirit of the water, the belief in auspicious time, magic and auspicious number and also the propitiation to sacred deities in Buddhism.

The rituals concerning rice that are performed by the rice-growers at Don Pho village at present can be classified into two groups. The first group is the old rituals that have been transmitted from the past. These include four rituals, namely the first sowing ritual, the ritual of calling the *khwan* of Rice Goddess, the first harvest ritual and the ritual of inviting the Rice Goddess to the house. The second group is the new rituals. There have recently been six new rituals performed by Don Pho rice-growers: propitiating to supernatural spirits before beginning to grow rice, propitiating to supernatural spirits before beginning to sow rice, inviting the Rice Goddess to stay under the umbrella before the rice-growers spraying liquid insecticides in rice field, propitiating to the supernatural spirits during the times of disasters, during harvest and post harvest.

The beliefs, myths and rituals concerning rice at Don Pho village have two functions. The first function is a psychological one, that is to fulfill the spiritual needs and improve the morale and confidence of the rice-growers. The second function is a sociological one, that is to justify the explanation for the performing of the rituals concerning rice, to provide a repertoire of cultural knowledge concerning rice. In addition, the belief in *Mae Pho Sop* became the source of inspiration for making sculptures, pictures and talisman.

It is analyzed that, to determine the persistence of the beliefs and rituals concerning rice, five factors are involved: the persistence of the ritual performers, the persistence of rice-growers' beliefs in supernatural spirits, natural disasters, insects and diseases of rice, the high cost of rice growing and the location of the village.

Department : Thai .....

Student's Signature *Nammon Yoo-In* .....

Field of Study : Thai .....

Advisor's Signature *Siraporn Nathalang* .....

Academic Year : 2010 .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดีของ ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้คำแนะนำ ให้ข้อคิด และให้กำลังใจมาโดยตลอด ผู้เขียนวิทยานิพนธ์รู้สึกซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างยิ่งและขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการ รองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา อาจารย์ ดร.ศิริพร ภัคดีผาสุข อาจารย์ ดร.ปรมินทร์ จารุวรรณ อาจารย์ผู้ให้คำแนะนำและช่วยตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ด้วยความเอาใจใส่ และศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์และทรงคุณค่ายิ่ง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทุกท่านที่ได้ให้การอบรมสั่งสอนวิชาความรู้และให้กำลังใจผู้เขียนวิทยานิพนธ์ตลอดมา

งานวิจัยนี้ได้รับทุนการศึกษาจากโครงการเครือข่ายเชิงกลยุทธ์เพื่อการผลิตและพัฒนา อาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา หลักสูตรปริญญาเอกในปีการศึกษา 2551 ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาและทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการวิวัฒน์ไทยศึกษานานาชาติ เพื่อการพัฒนาสังคมไทย (ENITS) สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร. ภัททิยา ยิมเรวัตและขอขอบคุณอาจารย์ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ ที่มีคำถามและให้คำแนะนำต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยเกิดความคิดที่เป็นประโยชน์หลายประการ ในการศึกษาวิเคราะห์งานวิจัยเล่มนี้ และขอขอบคุณอาจารย์ ดร. พัชรสิริตา เจริญรักษ์หิรัญ ที่ช่วยกรุณาตรวจสอบและแก้ไขบทความภาษาอังกฤษให้เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพ่อ และแม่ ผู้ให้ทุกสิ่งเพื่อการศึกษาของลูกมาโดยตลอด ประโยชน์และคุณค่าอันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ขอบูชาแด่พระคุณท่าน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
1.3 นิยามศัพท์.....	15
1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	15
1.5 สมมติฐานของการวิจัย.....	15
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	15
1.7 พื้นที่วิจัย.....	16
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	16
บทที่ 2 ภูมิหลังทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านดอนโพธิ์.....	17
2.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน.....	17
2.2 ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้าน.....	21
2.3 ลักษณะทางสังคม.....	27
2.4 ความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรม.....	30
2.5 เศรษฐกิจและการทำมาหากิน.....	36
บทที่ 3 ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์	49
3.1 ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ.....	49
3.1.1 รูปสัญลักษณ์และความสำคัญของแม่โพสพต่อชาวนา.....	53
3.1.2 เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ.....	54
3.1.3 ความเชื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับแม่โพสพ.....	57

3.2 ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ.....	62
3.1.2 เจ้าฟุ้ง.....	62
3.1.2.1 รูปลักษณะและความสำคัญของเจ้าฟุ้งต่อชาวนา.....	62
3.1.2.2 ความเชื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับเจ้าฟุ้ง.....	63
3.2.2 เจ้าที่.....	63
3.2.3 แม่ธรณี.....	65
3.2.4 แม่คงคา.....	66
3.2.5 เทวดา.....	67
3.2.6 พระรัตนตรัย.....	68
3.2.7 พระพุทธรูปและเกจิอาจารย์.....	69
3.3 ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ.....	72
3.4 ความเชื่อเรื่องฤกษ์-ยาม.....	72
3.4.1 ความเชื่อเรื่องการประกอบพิธีต่างๆ ในวันศุกร์.....	72
3.4.2 ความเชื่อเรื่องการไม่ประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับการทำนาในวันพระ	73
3.4.3 ความเชื่อเรื่องการประกอบพิธีต่างๆ ในวันธงชัย.....	73
3.5 ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล.....	77
3.6 ความเชื่อเบ็ดเตล็ดอื่นๆ.....	75
บทที่ 4 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์.....	80
4.1 พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอนหรือเสี่ยงทาย.....	80
4.1.1 พิธีขอฝน.....	81
4.1.1.1 พิธีแห่นางแมว.....	81
4.1.1.2 พิธีปั้นเมฆ.....	82
4.1.1.3 พิธีสวดขอฝน.....	82
4.2 พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก.....	82
4.2.1 พิธีแรกนา.....	83
4.2.2 พิธีบอกกล่าวและบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา.....	84
4.2.3 พิธีแรกหว่าน.....	84
4.2.4 พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว.....	87

4.3	พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา	89
4.3.1	พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา.....	89
4.3.2	พิธีทำขวัญข้าว.....	91
4.3.3	พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ.....	119
4.4	พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว.....	120
4.4.1	พิธีแรกเกี่ยว.....	120
4.4.2	พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว.....	121
4.4.3	พิธีถวายข้าวเทวดา.....	121
4.4.4	พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน.....	122
4.4.5	พิธีทำบุญลาน.....	124
4.4.6	พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง.....	124
4.4.7	พิธีปิดยุ้ง.....	125
4.4.8	พิธีเปิดยุ้ง.....	125
4.5	พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลอง.....	126
4.5.1	พิธีแก้บนหลังจากเก็บเกี่ยว.....	126
4.6	สรุปเรื่องการประกอบพิธีกรรมและการรับรู้พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้าน ดอนโพธิ์.....	135
บทที่ 5 วิเคราะห์บทบาทหน้าที่และปัจจัยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรม เกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน		144
5.1	บทบาททางด้านจิตใจ.....	145
5.2	บทบาททางด้านสังคม.....	152
	5.2.1 บทบาทของความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพทำให้เกิด พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว.....	152
	5.2.2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในฐานะเป็นองค์ความรู้ทาง วัฒนธรรม.....	162
	5.2.3 บทบาทของความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่นำไปสร้างรูปเคารพและ ผ้ายันต์.....	163

บทที่ 6 การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว	171
6.1 สถานภาพทางด้านความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน.....	171
6.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว.....	173
6.2.1 การดำรงอยู่ของผู้ประกอบพิธีและการสืบทอดพิธีกรรม.....	173
6.2.2 การดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์.....	175
6.2.3 ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าวและโรคข้าว.....	177
6.2.4 ต้นทุนสูงในการทำนา.....	181
6.2.5 ทำเลที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากถนนสายหลัก.....	183
บทที่ 7 บทสรุปและอภิปรายผล.....	213
7.1 สรุปผลการวิจัย.....	187
7.2 อภิปรายผลการวิจัย.....	196
รายการอ้างอิง.....	208
ภาคผนวก.....	214
ภาคผนวก ก.....	215
ภาคผนวก ข.....	229
ภาคผนวก ค.....	239
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	249

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ตารางแสดงชื่อแม่โพสพที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง.....	109
2	ตารางเปรียบเทียบโครงสร้างบททำขวัญข้าวตั้งท้องสำนวนมุขปาฐะและ ลายลักษณ์.....	114
3	ตารางความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว.....	129
4	ตารางแสดงพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทั้งในอดีตและปัจจุบัน.....	131
5	ตารางแสดงการรับรู้ของชาวบ้านดอนโพธิ์เกี่ยวกับขั้นตอนพิธีกรรมต่างๆ ในการ ทำนาปลูกข้าว.....	136
6	ตารางแสดงช่วงอายุของผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องที่หมู่บ้าน ดอนโพธิ์ พ.ศ. 2551.....	174

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชಾಯนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา....	18
2	แผนที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	21
3	แผนที่โดยสังเขป ตำบลชಾಯนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	22
4	ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้าน.....	24
5	บ้านไม้สองชั้น.....	24
6	หิ้งพระของชาวบ้าน.....	31
7	แม่โพสพที่ทำจากรวงข้าว.....	31
8	รูปปั้นแม่โพสพ.....	31
9	รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กที่ชาวนาใช้สำหรับเตรียมพื้นที่ทำนาในปัจจุบัน.....	44
10	ชาวนานำข้าวขึ้นจากน้ำหลังจากแช่ไว้ 1 คืน.....	45
11	ข้าวงอกพร้อมหว่าน.....	45
12	คนงานรับจ้างหว่านข้าวกำลังหว่านข้าวในนา.....	45
13	ชาวนากำลังฉีดยาในนาข้าว.....	46
14	สารเคมีที่ใช้ในการทำนา.....	46
15	เครื่องเกี่ยวนวดข้าวกำลังเกี่ยวข้าวในนา.....	47
16	รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เข้าไว้บูชา.....	52
17	รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เข้าไว้บูชา.....	52
18	รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เข้าไว้บูชา.....	52
19	รวงข้าวที่ชาวบ้านเก็บมาบูชาไว้บนหิ้งพระ.....	59
20	รวงข้าวที่นำมาผูกเป็นองค์แม่โพสพ.....	59
21	ศาลเจ้าทุ่งที่ชาวบ้านสร้างไว้ในทุ่งนา.....	62
22	หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียกนิรภัย บ้านหนองลำเจียก ตำบลบ้านแถว อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	69
23	ชาวนากำลังประกอบพิธีขอพื้นที่ทำนา.....	85
24	เครื่องสังเวยต่างๆ ในพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง.....	93
25	ผู้ประกอบพิธีกำลังกล่าวเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย.....	94
26	ผู้ประกอบพิธีนำเฉลวและชะลอมที่ใส่เครื่องสังเวยผูกไว้กับไม้ที่ปักไว้ในนา.....	94

ภาพที่		หน้า
27	ผู้ประกอบพิธีกำลังแต่งตัวให้แม่โพสพ.....	95
28	พิธีทำบุญให้แม่โพสพ.....	128
29	พิธีทำบุญให้แม่โพสพ.....	128
30	รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เช่าไว้บูชา.....	165
31	รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เช่าไว้บูชา.....	165
32	รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เช่าไว้บูชา.....	165
33	รูปภาพแม่โพสพที่ชาวบ้านดอนโพธิ์บูชาไว้ที่บ้าน	166
34	รูปภาพพระแม่โพสพเทวี จากวัดไชยภูมิ ตำบลชಾಯนา อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา.....	166
35	ยันต์แม่โพสพ ของวัดปิ่นแก้ว ตำบลชಾಯนา อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา.....	167
36	รูปนางกวัก อีกด้านหนึ่งของยันต์แม่โพสพ ของวัดปิ่นแก้ว ตำบลชಾಯนา อำเภอ เสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	167

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การที่ชาวนาไทยประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมาจากพื้นฐานความเชื่อแต่ดั้งเดิมว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเรามีขวัญ เช่น ขวัญของวัวควาย ขวัญของเรือ ขวัญของเสา ขวัญของข้าว เป็นต้น¹

นอกจากความเชื่อเรื่องขวัญแล้ว ชาวนายังมีความเชื่อเรื่องเทพธิดาประจำต้นข้าว คือ แม่โพสพ พิธีกรรมต่างๆ ที่ประกอบขึ้นล้วนมาจากความเชื่อพื้นฐานเรื่องขวัญ และแม่โพสพ ดังนั้นในเกือบทุกขั้นตอนของการทำนา ชาวนาจึงมักประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทั้งนี้เพราะชาวนาเชื่อว่าในช่วงที่ข้าวมีการเปลี่ยนแปลงอาจจะทำให้ “ขวัญข้าว” หรือ “แม่โพสพ” ได้รับความกระทบกระเทือน ดังนั้นจึงต้องมีการประกอบพิธีกรรม เช่น ในช่วงข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะประกอบพิธีทำขวัญข้าว ในช่วงข้าวสุกเต็มที่พร้อมเก็บเกี่ยว ชาวนาจะประกอบพิธีแรกเกี่ยว และในตอนที่ยกเกี่ยวและนวดข้าวเสร็จแล้ว ชาวนาจะประกอบพิธีทำขวัญยุ้งข้าว เป็นต้น นอกจากนี้แล้วชาวนายังมีความเชื่อเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา และเจ้าทุ่ง เชื่อว่าสิ่งต่างๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อการผลิตข้าว ดังนั้นเพื่อให้แน่ใจว่าจะได้ผลผลิตที่ดี ชาวนาจึงประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาสิ่งเหล่านี้ด้วย

ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวหรือการทำนานั้น ดำรงอยู่ในสังคมชาวนามาเป็นระยะเวลาช้านาน การทำนาในอดีตไม่ว่าจะเป็นการทำนาประเภทใดก็ตาม ชาวนาในทุกภูมิภาคจะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทุกขั้นตอนในการทำนา เช่น ก่อนลงมือทำนามีพิธีแรกนา ก่อนการเกี่ยวเกี่ยวมีพิธีแรกเกี่ยว เป็นต้น

พิธีกรรมเป็นการกระทำของมนุษย์ที่แสดงออกมาเพื่อสื่อสารกับพลังเหนือธรรมชาติเพื่อให้พลังเหนือธรรมชาติบันดาลในสิ่งที่มนุษย์ต้องการ เช่น ต้องการให้มีสุขภาพแข็งแรง ต้องการให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ต้องการให้พืชพรรณเจริญงอกงาม มนุษย์ก็จะบวงสรวงสังเวยต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ทำพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้แล้ว มนุษย์จะรู้สึกสบายใจ รู้สึกมั่นคงและมีความเชื่อมั่นมากขึ้น นอกจากนี้พิธีกรรมยังเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงระบบความเชื่อของมนุษย์ด้วย ในสังคมเกษตรกรรมชาวนาจะประกอบพิธีกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเชื่อมั่น หรือเพื่อความคาดหวังว่าจะได้ผลผลิตที่ดีในปีนั้นๆ และความอยู่ดีกินดี

¹ เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 3.

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนามีความแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคของประเทศ พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ จึงมีทั้งพิธีแรกนา พิธีทำขวัญข้าว พิธีขอฝน พิธีแรกเกี่ยว พิธีทำขวัญยุ่ง เป็นต้น

ถ้าจะกล่าวถึงพื้นที่ที่เพาะปลูกข้าวได้เป็นจำนวนมาก คนไทยส่วนใหญ่จะนึกถึงพื้นที่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่นี้เป็นแหล่งปลูกข้าวสำคัญของประเทศ กล่าวได้ว่าเป็น “อู่ข้าวอู่น้ำ” ที่สำคัญของประเทศไทย ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นบริเวณที่แม่น้ำ 3 สายไหลผ่านคือแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำน้อย มีพื้นที่ประมาณ 16,240 ตารางกิโลเมตร ในบริเวณนี้มีพื้นที่ครอบคลุม 15 จังหวัด² ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ อุทัยธานี ลพบุรี ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง สระบุรี สุพรรณบุรี พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี นครปฐม สมุทรปราการ สมุทรสาคร และกรุงเทพมหานคร

ในจำนวน 15 จังหวัดในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็น “อู่ข้าวอู่น้ำ” ของประเทศตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องด้วยลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มที่เกิดจากน้ำได้พัดพาตะกอนจากต้นน้ำมาท่วมตามทีลุ่ม เป็นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์³ สภาพพื้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์เกิดจากปุ๋ยธรรมชาติที่กระแสน้ำ 3 สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี พัดพามาทับถมเป็นประจำทุกปี ประกอบกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีปริมาณน้ำฝนที่มากเพียงพอสำหรับการทำนาปลูกข้าวซึ่งเป็นอาชีพที่สำคัญของผู้คนตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาเป็นราชธานี ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และความกว้างใหญ่ของพื้นที่ทำนา ทำให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาสามารถผลิตข้าวได้เป็นจำนวนมากเพียงพอสำหรับเลี้ยงประชากรได้ทั้งหมด และยังมีเหลือจำนวนมากพอที่ทางการสามารถส่งเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศได้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นอีกด้วย⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 4-5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีการขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่แห่งใหม่ๆ สำหรับทำไร่นาอย่างกว้างขวางในบริเวณที่ราบลุ่มตอนล่าง ในบริเวณฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้มีการขุดคลองเปรมประชากรเชื่อมต่อกับกรุงเทพมหานคร และคลองพระยาบวรลือออกไปทางสุพรรณบุรี ทำให้พื้นที่ทางตอนใต้คือบริเวณอำเภอบางปะอิน และทางตะวันตก คือบริเวณอำเภอบางไทรและลาดบัวหลวงที่เคยรกร้าง

² สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 6 นนทบุรี สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **ลุ่มน้ำเจ้าพระยา** [ออนไลน์], 10 มีนาคม 2551. แหล่งที่มา: http://www.geocities.com/mnre_reo6/praya_river.htm.

³ คุณหญิงคณิดา เลขะกุล, “ภูมิศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” ใน **พระนครศรีอยุธยา: มรดกโลก**, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสหวิทยาการพิมพ์, 2543), หน้า 12.

⁴ นวรัตน์ เลขะกุล, “เศรษฐกิจและเงินตราสมัยอยุธยา” ใน **พระนครศรีอยุธยา: มรดกโลก**, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสหวิทยาการพิมพ์, 2543), หน้า 12.

เพราะอยู่ห่างไกลแม่น้ำลำคลอง มีผู้คนเข้าไปบุกเบิกจับจองทำไร่นามากขึ้นตามลำคานอกจากนี้ยังได้มีการขุดคลองซอยต่างๆ แยกออกไปเป็นจำนวนมากครอบคลุมพื้นที่แทบทุกอำเภอ ทำให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่มีพื้นที่ที่รับน้ำจากชลประทานและเปิดพื้นที่ใหม่ๆ สำหรับการทำนา⁵ เหตุผลประการต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ

ในอดีตชาวนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาทำนาได้ปีละครั้ง หรือที่เรียกว่า “ข้าวนาปี” ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะชาวนาต้องรอน้ำฝนที่ตกลงมาตามฤดูกาลและช่วยหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโต การทำนาจะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม โดยการเตรียมพื้นที่นาและเริ่มลงมือไถนา หว่านกล้า ปักดำ และรอจนกระทั่งข้าวเจริญเติบโตเต็มที่แล้วเก็บเกี่ยว นวดข้าว แล้วเก็บผลผลิตเข้ายุ้งฉาง ซึ่งจะครบวงจรของการทำนา⁶

ในอดีตการทำนาทุกครั้งชาวนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะต้องประกอบพิธีกรรมในทุกขั้นตอนของการทำนา อันเนื่องมาจากความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น แม่โพสพ แม่ธรณี แม่คงคา และเจ้าทุ่ง เป็นต้น พิธีกรรมต่างๆ เช่น การเตรียมพื้นที่ในการทำนา จะต้องมีพิธีแรกนาหรือการขอพื้นที่สำหรับทำนา คือ การบอกกล่าวเจ้าทุ่ง แม่ธรณีเพื่อขอที่ทำมาหากิน หลังจากนั้นจะเป็นการแรกไถ 3 รอบ มีการเชิญแม่โพสพออกมาจากยุ้งเพื่อนำข้าวไปใช้ในการเพาะปลูกครั้งต่อไป มีพิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง เป็นต้น พิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความผูกพันของชาวนาที่มีต่อ “แม่โพสพ” ชาวนาจะประกอบพิธีกรรมต่างๆ ด้วยความเคารพ และสำนึกในบุญคุณของ “แม่โพสพ” ที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตของตนรวมทั้งทุกๆ คนในครอบครัว นางประเสริฐ สัจญญรูป (อายุ 74 ปี) ชาวนาสูงวัยคนหนึ่งที่หมู่บ้านดอนทอง ตำบลดอนทอง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวว่า “แม่โพสพคือแม่ของข้าว ในชีวิตเรามีแม่หลายคน แม่ที่ให้กำเนิดเรานั้นเป็นแม่ที่เลี้ยงดูก็นับว่าเป็นผู้มีพระคุณ แต่แม่อีกแม่หนึ่งที่สำคัญและช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตเรานั้นคือ “แม่โพสพ” เป็นแม่ที่สำคัญมากที่สุด ถ้าไม่มี “แม่” เราทุกคนก็อยู่ไม่ได้ ไม่ได้กินข้าวจะอยู่ได้อย่างไร”⁷ ดังนั้นชาวนาจึงให้ความเคารพและปฏิบัติต่อข้าวอย่างผู้ที่รู้คุณ

ผู้วิจัยพบว่าจากข้อมูลภาคสนาม ในอดีตชาวนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาทำนาปี ชาวนาประกอบพิธีกรรมหลายพิธีในการทำนาแต่ละครั้ง สามารถเรียงลำดับพิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เริ่มทำนาจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวผลผลิต คือ เริ่มจากพิธีแรกนา พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญ

⁵ นวรัตน์ เลขะกุล, “เศรษฐกิจและเงินตราสมัยอยุธยา” ใน **พระนครศรีอยุธยา: มรดกโลก**, หน้า 62-65.

⁶ สัมภาษณ์ ประเสริฐ สัจญญรูป, 3 มิถุนายน 2550.

⁷ สัมภาษณ์ ประเสริฐ สัจญญรูป, 3 มิถุนายน 2550.

ข้าวตอนข้าวตั้งท้อง พิธีแรกเกี่ยว พิธีถวายข้าวเทวดาหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว พิธีรับขวัญข้าว เข้าบ้าน พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีปิดยุ้งและพิธีเปิดยุ้ง⁸ แต่ในปัจจุบันนี้ พิธีหลาย พิธีได้หายไปจากวิธีการทำนาของชาวนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื่องจากในปัจจุบันชาวนา ใช้เทคโนโลยีและเครื่องมือการเกษตรสมัยใหม่ในการทำนา กล่าวคือ ในปัจจุบันชาวนาใช้รถไถนา และรถแทรกเตอร์ขนาดเล็กแทนการใช้ควายไถนาจึงไม่มีพิธีแรกนา ชาวนาใช้เครื่องเกี่ยวนวดข้าว ทำให้ไม่มีพิธีแรกเกี่ยว พิธีถวายข้าวเทวดา พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าว เข้ายุ้ง และหลังจากนั้นก็จะมีรถบรรทุกขนข้าวไปขายที่โรงสีทำให้ไม่มีพิธีปิดยุ้งและพิธีเปิดยุ้ง อาจ กล่าวได้ว่าเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ทางการเกษตรทำให้ชาวนาประกอบพิธีกรรม น้อยลง แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาในพื้นที่นี้จะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมชาวนาภาคกลางปัจจุบันได้ชัดเจน และปัจจัยใดที่ยังคงทำให้ ความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ได้

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายให้ชุดคุณคลองส่งน้ำและสร้างเขื่อน ทำให้มีระบบชลประทานที่ดีขึ้น ชาวนามีน้ำเพียงพอที่จะทำนาปลูกข้าวโดยไม่ต้องรอน้ำฝนดังเช่นอดีต ชาวนาจึงเปลี่ยนรูปแบบ การทำนา จากทำ “นาปี” ที่ทำได้เพียงปีละครั้งมาเป็นทำ “นาปรัง” ซึ่งทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับพื้นที่ กล่าวคือ ที่ราบลุ่มน้ำท่วมขังก็อาจทำได้ปีละ 2 ครั้ง ต้องเว้นช่วงเวลาที่น้ำท่วม ประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน หลังจากนั้นจึงเริ่มทำใหม่ การทำนา 2 ครั้ง เริ่มทำนา ครั้งแรกประมาณปลายเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคม และใช้เวลาประมาณ 60-70 วันหรือ ประมาณสองเดือนครึ่ง ชาวนาจะทำพิธีทำขวัญข้าวประมาณเดือนมีนาคม และสามารถเก็บเกี่ยว ได้ในเดือนเมษายน และเริ่มลงมือทำนาครั้งที่ 2 ประมาณเดือนพฤษภาคม และทำขวัญข้าวใน เดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม และสามารถเก็บเกี่ยวได้ในเดือนสิงหาคมถึงกันยายน⁹

ในความคิดของคนทั่วไปนั้น พื้นที่ภาคกลางเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางของประเทศ คือ กรุงเทพมหานคร เป็นภาคที่ได้รับความเจริญก้าวหน้าทางด้านต่างๆ ได้รวดเร็วกว่าภาคอื่นๆ ของ ประเทศ ภาคกลางน่าจะเป็นภาคที่ไม่มีภาระประกอบพิธีเพื่อความอุดมสมบูรณ์หลงเหลืออยู่แล้ว โดยเฉพาะจังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งอยู่ติดกับกรุงเทพมหานคร และเมื่อรัฐบาลมีนโยบายที่จะ พัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICS) การลงทุนด้านอุตสาหกรรมก็ขยายตัว อย่างรวดเร็ว จากพื้นที่ในเขตปริมณฑลของกรุงเทพมหานครที่เริ่มถึงจุดอิ่มตัว ขยายไปสู่ส่วน ภูมิภาค ทางตอนเหนือของกรุงเทพมหานครได้ขยายสู่พื้นที่แถบจังหวัดปทุมธานี แล้วจึงเข้าสู่

⁸ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

⁹ สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัต, 30 มิถุนายน 2551.

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาทางตอนใต้ คือแถบอำเภอบางปะอิน และอำเภอบางไทรก่อน จากนั้นจึงขยายมายังอำเภอกุทัย อำเภอวังน้อย อำเภอนครหลวง และอำเภอเสนาตามลำดับ

ในอดีตจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นเมืองเกษตรกรรม แต่ในปัจจุบันโรงงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่กำลังขยายตัวเข้าไป ชาวนาส่วนหนึ่งเลิกทำนาและได้กลายมาเป็นผู้ใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

จากการสำรวจผู้วิจัยพบว่าโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2537 สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้ทำสถิติการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ปรากฏว่ามีโรงงานอุตสาหกรรมที่ประกอบกิจการแล้วทั้งสิ้น 534 โรง ปี พ.ศ. 2539 มีโรงงานอุตสาหกรรม 634 โรง ปี พ.ศ. 2550 มีโรงงานอุตสาหกรรม 1,581 โรง และ ณ วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2551 มีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวน 1,689 โรง¹⁰

การขยายพื้นที่ที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่สำหรับทำการเกษตรลดน้อยลง ประชากรส่วนใหญ่ในวัยแรงงานผันตัวเองเป็นคนงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมแห่งต่างๆ ถึงกระนั้นก็ตาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาก็ยังคงเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศที่สามารถปลูกข้าวได้มากเป็นอันดับ 3 ของประเทศ

ทำเลที่ตั้งของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ตั้งอยู่ใกล้กับกรุงเทพมหานคร ทำให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้รับความเจริญจากเมืองหลวงอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของบ้านเมืองส่งผลให้มีการนำเครื่องจักรเครื่องยนต์ เช่น รถไถ และรถแทรกเตอร์มาใช้ในการไถนาแทนวัวและควายและเกิดกลุ่มบุคคลผู้เป็นเจ้าของรถไถ และรถแทรกเตอร์รับจ้างไถนา พรวนดินแทน¹¹

สาเหตุดังกล่าวน่าจะมีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาในปัจจุบันด้วย การทำนาโดยใช้เครื่องมือการเกษตรสมัยใหม่และเทคโนโลยีสมัยใหม่น่าจะทำให้ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไม่มีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาแล้ว แต่จากการที่ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นในจังหวัดนี้ พบว่าหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยายังคงมีความเชื่อและมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา พิธีกรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ คือ พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง ทำขวัญข้าวเมล็ด บางที่เรียก “ทำขวัญข้าวหรือ

¹⁰ รายงานเศรษฐกิจการค้าสำนักงานพาณิชย์จังหวัด, รายงานเศรษฐกิจการค้าจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดือนมีนาคม 2551 [ออนไลน์], 18 มิถุนายน 2551. แหล่งที่มา: <http://www.pcoc.moc.go.th>.

¹¹ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2544), หน้า 142.

รับขวัญแม่โพสพ” พิธีขอพื้นที่ทำนา พิธีแรกเกี่ยว และพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน เป็นต้น พิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทและสภาพสังคมในปัจจุบัน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ปี พ.ศ. 2550 และ 2551 ผู้วิจัยพบว่านอกจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแล้ว ในภาคกลางบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น ในจังหวัดนครปฐม และสุพรรณบุรี ยังคงมีการประกอบพิธีทำขวัญข้าวอยู่

ผู้วิจัยพบว่าในจังหวัดนครปฐมมีการทำขวัญข้าว 2 ครั้ง คือการทำขวัญตอนข้าวตั้งท้อง และการทำขวัญข้าวเมล็ดตอนที่ชาวนาเกี่ยวเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ชาวบ้านเรียกว่าทำขวัญแม่โพสพ แหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยพบว่ายังประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องอยู่คือ หมู่ 9 และ 10 ตำบลไทรงาม ตำบลนิลเพชร และตำบลบางไทรป่า อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม และการทำขวัญข้าวเมล็ด มี 2 แห่ง คือ ประเพณีทำขวัญแม่โพสพที่คลองบางซื่อ และพิธีทำขวัญแม่โพสพที่วัดเกษตราราม

ประเพณีทำขวัญแม่โพสพที่คลองบางซื่อ จัดขึ้นที่ชุมชนคลองบางซื่อ หมู่ 10 ตำบลไร่ขิง อำเภอสามพราน ในวันขึ้น 4 ค่ำเดือนยี่ของทุกปี ในปีนี้ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลนี้ตรงกับวันที่ 11 มกราคม 2550 การจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพที่คลองบางซื่อนี้มีหลักฐานลายลักษณ์ว่าจัดพิธีนี้ตั้งแต่ พ.ศ.2487 มีทั้งพิธีพุทธและพราหมณ์ เริ่มด้วยการอาราธนาพระสงฆ์ 9 รูปเจริญพุทธมนต์พระคาถาธัมจักกัปปวัตถสูตร ตอนกลางคืนเชิญหมอขวัญทำพิธีทำขวัญข้าวรับขวัญแม่โพสพ และมีการเวียนเทียนสมโภช ชาวบ้านต่างนำข้าวเปลือกใส่กระบุงเล็กๆ หรือนำต้นกล้าใส่ในกระถางตกแต่งด้วยดอกไม้ธูปเทียนอย่างงดงามมาเข้าร่วมพิธี หลังจากเสร็จพิธีแล้วก็นำกลับไปบูชาหรือผสมกับข้าวที่อยู่ในนา เพื่อความเป็นสิริมงคล

พิธีทำขวัญแม่โพสพที่วัดเกษตราราม ตำบลไทรงาม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม มีพิธีทำขวัญแม่โพสพในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นประจำทุกปี ในปีนี้ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลนี้ตรงกับวันจันทร์ที่ 19 พฤษภาคม 2551 เริ่มด้วยพิธีแห่และทำขวัญแม่โพสพ ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์และทำพิธีถวายผ้าป่าข้าวเปลือก

ในจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยพบว่ามีการทำขวัญข้าว 2 ครั้ง คือการทำขวัญตอนข้าวตั้งท้อง และการทำขวัญข้าวเมล็ด แหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยพบว่ายังประกอบพิธีทำขวัญข้าวอยู่คือ บ้านบางแม่หม้าย หมู่ 4 ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า ชาวนาที่บ้านบางแม่หม้ายสามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี ครั้งแรกชาวนาจะทำขวัญข้าวประมาณเดือนธันวาคมถึงมกราคม และในครั้งที่ 2 จะทำขวัญข้าวประมาณเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม และจะทำขวัญข้าวเมล็ด ในวันขึ้น 6 ค่ำเดือน 5 ของทุกปี ในปีนี้ตรงกับวันที่ 11 เมษายน 2551 ชาวบ้านจัดพิธีที่วัดอาน มีชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาช่วยงานและร่วมพิธี ชาวบ้านนำข้าวเปลือกมากองรวมกันที่ลานวัด พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์เย็นในตอนกลางคืนหมอขวัญทำพิธีบายศรีสู่ขวัญแม่โพสพ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าในหมู่บ้าน

ใกล้เคียงก็ยังคงมีการประกอบพิธีทำขวัญข้าว เช่น บ้านบางใหญ่ หมู่ 1 ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า และมีการทำพิธีทำขวัญข้าวที่วัดดาว ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า อีกด้วย

จังหวัดต่างๆ ในภาคกลาง เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และนครปฐม เป็นต้น เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญในภาคกลาง แต่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพมหานครมากที่สุด และเป็นจังหวัดที่มีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมมากที่สุดด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิจัยพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในอำเภอเสนาเป็นอำเภอที่มีการปลูกข้าวมากเป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา¹² ประชาชนส่วนใหญ่ของอำเภอเสนาประมาณร้อยละ 80 ประกอบอาชีพทำนา¹³ และในพื้นที่อำเภอเสนามีการขยายตัวของอุตสาหกรรมในระดับสูง มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และขนาดกลาง 19 แห่ง¹⁴ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในอำเภอเสนา จึงเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวว่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างไร

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นในปี พ.ศ. 2551 พบว่าหมู่บ้านในตำบลต่างๆ ในอำเภอเสนายังคงประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง เช่น หมู่ 7 ตำบลบ้านแถว หมู่ 1 หมู่ 3 หมู่ 4 และหมู่ 5 ตำบลชานนา หมู่ 4 และหมู่ 5 ตำบลดอนทอง หมู่ 7 ตำบลมารวิชัย อำเภอเสนา

นอกจากนี้ยังพบว่าวัดต่างๆ ในบริเวณนี้และบริเวณใกล้เคียงมีการจัดพิธีทำขวัญข้าว เมล็ด หรือทำขวัญแม่โพสพ เช่น ที่วัดเจ้าแปดทรงไตรย์ หมู่ 2 ตำบลมารวิชัย และวัดจระเข้ไล่ หมู่ 2 ตำบลดอนทอง อำเภอเสนา ได้จัดพิธีทำขวัญแม่โพสพในวันที่ 13 เมษายน 2551 วัดปิ่นแก้ว หมู่ 3 ตำบลชานนา อำเภอเสนา และวัดใหม่หญ้าไทร หมู่ 8 ตำบลลาดบัวหลวง อำเภอลาดบัวหลวง ได้จัดพิธีทำขวัญแม่โพสพเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2551 เป็นต้น

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าในบางหมู่บ้านยังคงประกอบ “พิธีทำขวัญข้าว” พิธีนี้จะทำตอนที่ลำต้นของข้าวเริ่มมีลักษณะป่อง เป็นระยะที่ต้นข้าวสร้างช่อดอกอ่อน แต่ช่อดอกยังไม่โผล่พ้นกาบใบขึ้นมา ทำให้ใบข้าวฉีกออกเป็นสองแฉกเหมือนหางปลา และปล้องสุดท้ายของลำต้นจะป่องออกเช่นเดียวกับท้องของหญิงมีครรภ์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ข้าวกลัดหางปลา” ชาวนาจะเตรียมเครื่องเช่นสังเวศที่ประกอบด้วยของเปรี๊ยะของหวาน หรือของสำหรับ

¹² สถิติข้อมูลการปลูกข้าว ปี 2546/2547-2549/2550 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา [ออนไลน์], 18 กุมภาพันธ์ 2551. แหล่งที่มา: <http://ayutthaya.doae.go.th>.

¹³ วีรนุช พิณฑวณิช, เสนา, อำเภอ, *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง* 14 (2542): 6864.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6864

คนแพ่ท้อง เพราะชาวนามีความเชื่อว่าเป็นช่วงนี้เป็นช่วงที่ “แม่ข้าว” หรือ “แม่โพสพ” กำลังตั้งท้อง จึงต้องทำขวัญเพื่อให้แม่โพสพพึงพอใจและชาวนาจะได้ผลผลิตที่ดีสมดังที่ตั้งใจไว้ด้วย

ในการประกอบพิธีทำขวัญข้าว บททำขวัญข้าวเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งใน พิธีกรรม บททำขวัญข้าวที่พบมีทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะมีทั้งบทยาวและบทสั้น ในเนื้อหา ประกอบด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษาบาลี และส่วนที่เป็นภาษาไทย แต่ละครอบครัวจะมีบททำขวัญ ข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) ที่ได้รับสืบทอดมาจากแม่หรือยาย เนื้อหาของบททำขวัญข้าวอาจจะ คล้ายกัน แต่ลักษณะคำพูดหรือคาถาที่ใช้อาจมีลักษณะแตกต่างกัน

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์บททำขวัญดังกล่าวว่ามีลักษณะเหมือนหรือแตกต่างกัน อย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้บททำขวัญดังกล่าวนั้นแตกต่างกัน และบททำขวัญข้าวสะท้อนให้ เห็นความคิดความเชื่อของชาวนาไทยอย่างไรบ้าง

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าองค์ประกอบในพิธีทำขวัญข้าวบางอย่างเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรม นอกจากเครื่องสังเวทที่จะต้องประกอบด้วยกล้วย มะพร้าวอ่อน ของ เป็รียวสำหรับคนแพ่ท้อง ซึ่งจัดเป็นเครื่องสังเวทหลัก แล้วยังพบว่ามีขนมชนิดต่างๆ อีกหลายชนิด เช่น ขนมชั้น เจลลี่ ฯลฯ ส่วนเครื่องประกอบพิธีอย่างอื่นแต่เดิมใช้แป้ง หวี กระจก ในปัจจุบันเพิ่ม สเปรย์แต่งผม ครีมบำรุงผิว เป็นต้น

จากการสำรวจข้อมูลภาคสนามเบื้องต้น ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาความเชื่อและพิธีกรรม เกี่ยวกับข้าวในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นจังหวัดหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นแหล่ง ปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศ ตั้งแต่อดีตจนถึงทุกวันนี้ แม้ว่าความเจริญทางเทคโนโลยีจะเข้ามาสู่ พื้นที่ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแล้วก็ตาม พื้นที่ส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นพื้นที่นาและผู้วิจัยยังคงพบ ต่อไปอีกว่า ในพื้นที่นาบางพื้นที่ยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับข้าวและยังคงประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยว กับข้าว ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลภาคสนามที่ หมู่ 4 (บ้านดอนโพธิ์) ตำบลชานา อำเภอสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยพบว่าประชากรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านประกอบอาชีพทำนา การ ตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านดอนโพธิ์นั้นอยู่ห่างไกลจากถนนสายหลัก ถนนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ ยัง เป็นถนนลูกรัง ลักษณะการตั้งหมู่บ้านที่ห่างไกลและการคมนาคมไม่สะดวกอาจจะเป็นปัจจัยที่มี ผลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว นอกจากนี้บ้านดอนโพธิ์เป็นหมู่บ้านที่ ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในครัวเรือนต่างๆ อยู่ค่อนข้างมาก

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้นนั้น ผู้วิจัยพบว่าประชากรในหมู่ 4 (บ้าน ดอนโพธิ์) มีประมาณ 127 หลังคาเรือน¹⁵ ประกอบอาชีพทำนา 75 หลังคาเรือน ไม่ได้ทำนาแต่ทำ

¹⁵ สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัต อายุ 65 ปี, 17 พฤศจิกายน 2550 และจากการสำรวจและเก็บรวบรวม ข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้านดอนโพธิ์ 2551.

อาชีพอื่น จำนวน 52 หลังคาเรือน เช่น ค้าขาย รับจ้างทั่วไปที่เกี่ยวกับการทำนา ทำงานในโรงงาน อุตสาหกรรม ในจำนวน 75 หลังคาเรือนที่ประกอบอาชีพทำนา ผู้วิจัยพบว่ายังคงมีผู้ประกอบพิธี ทำขวัญข้าว 45 หลังคาเรือน ไม่ได้ทำขวัญข้าว 30 หลังคาเรือน¹⁶

ในการเก็บข้อมูลภาคสนามที่ผ่านมา ผู้วิจัยพบว่าชาวนาส่วนหนึ่งในหมู่บ้านดอนโพธิ์ยังคง มีรูปปั้นหรือรูปภาพแม่โพสพไว้บูชากราบไหว้ หนึ่งในบริเวณใกล้เคียงหมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์ ตำบล ชายนา นั้นก็ยังคงมีชาวนาที่ประกอบพิธีทำขวัญข้าว เช่น ตำบลดอนทอง ตำบลบ้านแถว ตำบล मारวิชัย เป็นต้น ผู้วิจัยจะเก็บรวบรวมข้อมูลในหมู่บ้านบริเวณใกล้เคียงด้วยเพื่อศึกษาวิเคราะห์ และเปรียบเทียบต่อไป

การเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนาที่เกิดขึ้นกับชาวนาในภาคกลางในปัจจุบันโดยเฉพาะใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่งว่าเหตุใดบางหมู่บ้าน ยังคงมีความเชื่อ และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ในขณะที่หมู่บ้านส่วนใหญ่ในจังหวัด พระนครศรีอยุธยาที่ยังคงทำนาไม่ได้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวอีกต่อไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจ ที่จะศึกษาวิเคราะห์การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ซึ่งเป็น หมู่บ้านชาวนาแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ในภาคกลางในปัจจุบัน ทั้งนี้ผู้วิจัยมีคำถามในการวิจัยว่า ความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวดำรงอยู่ในลักษณะใด ในเงื่อนไขใด มีการเปลี่ยนแปลงไปมากน้อย เพียงใด การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวแสดงนัยสำคัญทางสังคมอย่างไร และ เนื่องจากการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวนั้นมีได้ดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่งแต่เป็น การดำรงอยู่อย่างมีพลวัต ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะวิเคราะห์ว่าการดำรงอยู่นี้ดำรงอยู่อย่างมีบทบาท หน้าที่อย่างไรในสังคมปัจจุบัน

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในภาคกลาง สามารถจัด หมวดหมู่กว้างๆ ได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 งานวิจัยที่ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยว กับข้าวและการทำงาน ประเภทที่ 2 งานวิจัยที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการทำนา ดังนี้

ประเภทที่ 1 งานวิจัยที่ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำงาน ได้แก่

อำนาจ ศิลวัตร ได้เสนองานวิจัยเรื่องศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา¹⁷ ได้ศึกษาวัฒนธรรมการทำนาใน 16 อำเภอ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹⁶ จากการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้านดอนโพธิ์ 2551.

ในช่วง พ.ศ. 2533-2534 โดยศึกษาวิถีชีวิตและวิธีการทำนา ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ในการทำนา ตลอดจนเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนา ในส่วนที่กล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวได้กล่าวไว้ว่า ความเชื่อที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องนี้ได้กล่าวถึง แม่โพสพ เจ้าทุ่ง แม่ธรณี วันธงชัย ฯลฯ โดยกล่าวรวมไปกับพิธีกรรม ส่วนพิธีกรรมที่พบมี 11 พิธี ได้แก่ พิธีแรกนา พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าวในทุ่ง พิธีแรกเกี่ยว พิธีข้าวเทวดาเดินรำ พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน พิธีทำขวัญข้าวในลานนวด พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีทำขวัญข้าวในยุ้ง พิธีปิดยุ้งและพิธีเปิดยุ้ง

ภาควิชาประวัติศาสตร์ และภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอผลงานวิจัยประจำปี 2537 เรื่อง **วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: มิติทางประวัติศาสตร์**¹⁸ ในรายงานการวิจัยเล่มนี้ สุภัทรา น.วรรณพิณ ได้เสนอผลงานเรื่อง “วัฒนธรรมการเกษตรภาคกลาง” โดยกล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาทั้งที่เป็นพิธีหลวงและพิธีราษฎร์ ในส่วนที่เป็นพิธีหลวงหรือพระราชพิธีนั้นกล่าวโดยลำดับขั้นตอนการทำนา ได้แก่ พระราชพิธีไพศายย์จรดพระนางคัล พระราชพิธีพิรุณศาสตร์ พระราชพิธีภัทรบท พิธีสารท พระราชพิธีอาศุขแข่งเรือ พระราชพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม พระราชพิธีไล่เรือ พระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย พระราชพิธีฉะยีนพระโคกนเคียง และพระราชพิธีถนายนเทาะห์ พระราชพิธีต่างๆ เหล่านี้เป็นพระราชพิธีที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในปัจจุบันนี้พระราชพิธีที่ยังถือปฏิบัติ คือ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัย และมีชื่อเรียกใหม่ว่า พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และเป็นการเริ่มต้นการประกอบอาชีพทำนาด้วย ส่วนพิธีราษฎร์ ผู้วิจัยกล่าวบรรยายให้เห็นประเพณีโดยรวมของชาวนา โดยเลือกวัฒนธรรมในการทำนาของชาวนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นตัวแทนของชาวนาภาคกลาง และเลือกวัฒนธรรมชาวไทยรามัญ (มอญ) ชุมชนบ้านม่วง จังหวัดราชบุรีเป็นตัวแทนของท้องถิ่น พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่พบ ได้แก่ การแรกนา การทำขวัญข้าว การรับขวัญข้าว แรกเกี่ยว หลังเกี่ยว พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง ประเพณีลงแขก การทำข้าวยาสูบ พิธีแห่นางแมว พิธีปั้นเมฆ

¹⁷ อำนาง ศิลวัตร, **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา หันตรา, 2534).

¹⁸ สุภัทรา น.วรรณพิณ, “วัฒนธรรมการเกษตรภาคกลาง” ใน **วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: มิติทางประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ และภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอผลงานวิจัยประจำปี, 2537).

สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ สำนักงานคณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติ¹⁹ ได้รวบรวม เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการเรื่อง “ชนชาติไทกับ วัฒนธรรมข้าว” (พ.ศ. 2539) ในเอกสารเล่มนี้ประกอบด้วยบทความของผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในกลุ่มชนชาติไท ได้แก่ ศิราพร ณ ถลาง ได้เสนอผลงาน เรื่อง “ตำนานข้าวในความเชื่อของชนชาติไท” ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้เสนอผลงานเรื่อง “ประเพณี ลิบสองเดือน: วิถีชีวิตไทในรอบปี” ยรรยง จิระนคร (เจียแนจอง) ได้เสนอผลงานเรื่อง “วัฒนธรรม ข้าวและการจัดระเบียบทางสังคม: ศึกษากรณีระบบไพร่ในอดีตของชนเผ่าภาษาตระกูลไทมณฑล กวางสีและกุ่มโจว” สุกัญญา ภัทรราชย์ ได้เสนอผลงานเรื่อง “พิธีกรรมขอฝนของชนชาติไท” และเรื่อง “การปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เป็นพุทธ: การศึกษาจากวรรณคดีล้านช้าง”

ระยัยศรี กาญจนวงษ์²⁰ กล่าวไว้ใน “นานาสาระในวัฒนธรรมข้าวของชาวอยุธยา” ใน หนังสือ **อยุธยาจรดไกล 2540** ว่าพิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าวของชาวอยุธยาเป็นพิธีกรรมที่เนื่อง ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล ความเชื่อทางศาสนา ภูตผี วิญญาณ เทวดาและความเป็นสิริ มงคลของคนในสังคม แบ่งเป็น 5 ประเภท คือ พิธีกรรมเพื่อการบวงสรวง เช่น การแห่นางแมว พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก เช่น พิธีเซียมแม่โพสพลงนา พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา เช่น พิธีทำ ขวัญแม่โพสพ พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว เช่น พิธีเซียมขวัญข้าว และพิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง เช่น พิธีกองข้าว พิธีคูณลาน เป็นต้น

เยาวนุช เวศร์ภาคดา²¹ ได้เสนอผลงานเรื่อง **ข้าว: วัฒนธรรมแห่งชีวิต** (พ.ศ. 2541) ใน หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการทำนา คือ ในตอนที่ 2 ขวัญคน ขวัญข้าว ขวัญ แผ่นดิน ได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวของชาวนาภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคเหนือและภาคใต้ โดยกล่าวถึงพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในภาพรวม มิได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก

กรมวิชาการเกษตร²² ได้จัดพิมพ์หนังสือ **ข้าวกับคนไทย** (พ.ศ.2542) เนื้อหาในเล่มนี้ ประกอบไปด้วยเนื้อหาที่กล่าวถึงการทำนาและวิถีชีวิตของคนไทยทั้ง 4 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาค กลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ในบทที่กล่าวถึงการทำนาและวิถีชีวิตคนไทยภาค กลาง กล่าวไว้ว่า ชาวนาต้องอาศัยน้ำฝนในการทำนา สภาพดินฟ้าอากาศไม่อำนวย ฝนแล้ง

¹⁹ เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการเรื่อง “ชนชาติไทกับวัฒนธรรมข้าว” สถาบันไทย ศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 1-2 สิงหาคม 2539 ณ ห้องประชุม ชั้น 2 อาคารสถาบัน 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

²⁰ ระยัยศรี กาญจนวงษ์, “นานาสาระในวัฒนธรรมข้าวของชาวอยุธยา” ใน **อยุธยาจรดไกล 2540**, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2540).

²¹ เยาวนุช เวศร์ภาคดา, **ข้าว : วัฒนธรรมแห่งชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: แพลน โมติฟ, 2541).

²² สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร, **ข้าวกับคนไทย**, (ม.ป.ท., 2542).

ชาวนาก็ไม่สามารถทำนาได้ ดังนั้นจึงต้องหันมาพึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงเกิดพิธีกรรมต่างๆ คือ พิธีแรกนา ประเพณีแห่นางแมวขอฝน ประเพณีไถอาสา ประเพณีทำขวัญแม่โพสพหรือทำขวัญข้าว ประเพณีกว่นข้าวทิพย์ ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีเชิญขวัญข้าวเข้าสู่ลาน ประเพณีทำบุญลาน ประเพณีพิธีปิดทุ่ง และประเพณีพิธีเปิดทุ่ง

นาถฤดี สีม่วง²³ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้” (พ.ศ. 2545) โดยศึกษาชุมชนชาวนาภาคกลาง คือ หมู่บ้านดาบ ตำบลบ่อโพง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เปรียบเทียบกับชุมชน หมู่บ้านโพธิ์ทอง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ในส่วนที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลาง โดยแบ่งเป็น 4 ช่วงตามช่วงเวลาของการทำนา คือ ความเชื่อและพิธีกรรมก่อนการทำนา ความเชื่อและพิธีกรรมขณะทำนา ความเชื่อพิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว และความเชื่อและพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยว ในแต่ละช่วงเวลาที่มีการทำนาชาวนาจะประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังนี้ ความเชื่อและพิธีกรรมก่อนการทำนา ได้แก่ พิธีแห่นางแมว พิธีแรกนา พิธีแรกดำนา พิธีแรกหว่าน ความเชื่อและพิธีกรรมขณะทำนา ได้แก่ พิธีกว่นข้าวทิพย์ พิธีรับขวัญแม่โพสพ พิธีไล่หนู นก เพลี้ย แมลง ปู และหนอน ความเชื่อพิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีแรกเกี่ยวข้าว พิธีรับขวัญข้าวเข้าสู่ลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง และความเชื่อและพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีสู่ขวัญควาย พิธีทำบุญกลางบ้าน พิธีทำบุญหลังบ้าน

ผลการวิจัยพบว่าชาวนาทั้ง 2 ภาคมีความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เหมือนกัน คือ ส่วนใหญ่เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น แม่โพสพ นาค พระภูมิเจ้าที่ ขวัญ และฤกษ์ยาม การประกอบพิธีกรรมที่คล้ายกัน ได้แก่ พิธีกว่นข้าวทิพย์ การทำขวัญวัว-ควาย ความเชื่อต่างกันที่สำคัญคือชาวนาภาคกลางให้ความสำคัญแก่พระรัตนตรัย ในขณะที่ชาวนาภาคอีสานตอนใต้ให้ความสำคัญแก่บรรพบุรุษเช่นผีปู่ตาทมากกว่า ผู้ประกอบพิธีกรรมทั้งสองภาคมีความแตกต่างกันคือภาคกลางส่วนใหญ่ใช้ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นเพศหญิง เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับแม่โพสพ ส่วนในภาคอีสานตอนใต้ผู้ประกอบพิธีกรรมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย

มูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์²⁴ ได้จัดพิมพ์หนังสือ **ข้าว ขวัญของแผ่นดิน** (พ.ศ. 2547) ในหนังสือเล่มนี้กล่าวถึงตำนานข้าว ในส่วนของวัฒนธรรมข้าว กล่าวถึงเรื่องการจัดระเบียบทางสังคม พิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าว พิธีกรรมที่กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้เป็นการให้

²³ นาถฤดี สีม่วง, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545).

²⁴ สุกัญญา สุขฉายา, บรรณาธิการ. **ข้าว ขวัญของแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2547).

ภาพรวมของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในทุกภาค โดยแบ่งตามขั้นตอนขบวนการผลิตเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 คือพิธีกรรมก่อนการเพาะปลูก เช่น พิธีไหว้ผีบรรพบุรุษและผีประจำหมู่บ้าน การเลี้ยงผีปู่ตา พิธีเซ่นไหว้ผีเมือง ประเพณีบุญกลางบ้าน เป็นต้น ขั้นตอนที่ 2 คือพิธีกรรมในช่วงเพาะปลูก เช่น พิธีแรกนา บูชาแม่โพสพ พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญแม่โพสพ พิธีทำขวัญควาย เป็นต้น และขั้นตอนที่ 3 คือพิธีกรรมเมื่อได้ผลผลิต เช่น พิธีแรกเกี่ยว พิธีแรกนวด พิธีทำขวัญข้าว และพิธีปิดทุ่ง เป็นต้น

ประเภทที่ 2 งานวิจัยที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการทำนา ได้แก่

เอี่ยม ทองดี²⁵ ได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง **ข้าว: วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง** (พ.ศ. 2538) กล่าวถึงกระบวนการทำนาแบบสมัยใหม่ ที่มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทำนาและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว โดยกล่าวถึงภาพรวมเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว และเน้นไปที่การเปรียบเทียบวัฒนธรรมข้าวของ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านหัน และบ้านอัมพวัน ในจังหวัดขอนแก่น ในตอนท้ายมีการกล่าวถึงอนาคตของวัฒนธรรมข้าว ซึ่งก็เป็นการกล่าวถึงจากการวิเคราะห์ข้อมูลจาก 2 หมู่บ้าน ไม่ใช่การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในภาคกลาง

ขรรค์ชัย วัลลิโภดม²⁶ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวนาอันเนื่องจากการขายที่ดินกรณีศึกษา: ชาวนาในตำบลบางพระครู อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” (พ.ศ. 2538) ผู้วิจัยศึกษาปัจจัยและสาเหตุที่เกี่ยวข้องอันเนื่องจากการขายที่ดิน ศึกษาเฉพาะกรณีชาวนาในตำบลบางพระครู อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2535-2538 ผลการศึกษาพบว่าในอดีตการดำเนินชีวิตของชาวนาเป็นรูปแบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในครัวเรือน ต่อมาเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตามภาครัฐ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพการทำนาเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขาย และประกอบกับมีการขยายตัวด้านอุตสาหกรรม มีการซื้อขายที่ดินมากขึ้น พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนมือจากชาวนาเป็นของนายทุน มีการรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามา ทำให้เกิดผลกระทบต่อประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อในชุมชน

²⁵ เอี่ยม ทองดี, **ข้าว : วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2538).

²⁶ ขรรค์ชัย วัลลิโภดม, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวนาอันเนื่องมาจากการขายที่ดิน กรณีศึกษาชาวนาในตำบลบางพระครู อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538).

งามพิศ สัตย์สงวน²⁷ ได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง **วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง** (พ.ศ. 2545) ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาที่บ้านหมู่ 6 ตำบลบ้านนา อำเภอภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษาพบว่าขั้นตอนในการทำนาของชาวนาที่บ้านนานี้มีการเปลี่ยนแปลงไป สามารถแบ่งได้เป็น 2 ยุค คือ ยุคแรกเป็นระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม และยุคที่ 2 เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ในยุคที่สองนี้มีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ ชาวนาใช้แรงงานเครื่องจักรในการผลิตมากขึ้น เช่น รถไถนา เครื่องสูบน้ำ เครื่องนวดข้าว พิธีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาหายไป ได้แก่ พิธีเชิญขวัญข้าว พิธีทำบุญลาน และพิธีเปิดยุ้ง

พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานี²⁸ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรี: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี” (พ.ศ. 2546) ผลการวิจัยพบว่า ในยุควัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมคือก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การผลิตข้าวมีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพ มีคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา เช่น การทำขวัญ ส่วนในยุควัฒนธรรมข้าวแบบสมัยใหม่ คือ หลังจากที่ มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่าแบบแผนการผลิตข้าวของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย มีการลงทุน การจ้างแรงงานในทุกขั้นตอนการผลิต การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวในตำบลบางตาเถรทำให้ชาวนาสะดวกสบายมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้วัฒนธรรมของชาวนาบ้านหายไป

นอกจากงานวิจัยที่เป็นภาษาไทยแล้วมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว หรือการเกษตรที่เป็นภาษาอังกฤษ เช่น ในปี พ.ศ. 2530 วารสาร Asian Folklore Studies ได้เสนอบทความเรื่อง “Dewi Sri in Village Garb: Fertility, Myth, and Ritual in Northeast Java” ปี พ.ศ. 2536 Jacqueline M.Piper ได้เขียนหนังสือเรื่อง Rice in South-East Asia: Cultures and Landscapes และปี พ.ศ. 2546 ในหนังสือ The Arts of Rice มีบทความย่อยๆ ที่กล่าวถึงเรื่องราวของข้าว เทวีแห่งข้าว พิธีกรรมและเทศกาลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับข้าว อนาคตของข้าว ฯลฯ รวม 35 บทความ เป็นต้น

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่ามีนักวิชาการหลายคนได้ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว แต่ในช่วงประมาณสิบกว่าปีที่ผ่านมาไม่มีใครได้

²⁷ งามพิศ สัตย์สงวน, **วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง** (กรุงเทพมหานคร: เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชัน, 2545).

²⁸ พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานี, “การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรี: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2546).

ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในภาคกลาง ดังนั้นเพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในปัจจุบันนี้เอาไว้ และยังเป็นที่ยืนยันให้เห็นว่าในภาคกลางยังคงมีความเชื่อและมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทางคติชนวิทยาภาคสนาม และศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องบทบาทหน้าที่และการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เพื่อจะได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของข้อมูลทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน

1.3 นิยามศัพท์

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าว หมายถึง ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่สัมพันธ์กับการทำนา เช่น แม่โพสพ แม่คงคา แม่ธรณี ตาเจ้าทุ่ง (เจ้าทุ่ง) เป็นต้น

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว หมายถึง พิธีกรรมที่ปฏิบัติในขั้นตอนการทำนา เช่น พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าว พิธีแรกเกี่ยว เป็นต้น

1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ยังคงดำรงอยู่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน
3. วิเคราะห์ปัจจัยในการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน

1.5 สมมติฐานของการวิจัย

1. ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ยังคงมีความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับข้าว อาทิ ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ เรื่องเจ้าทุ่ง เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในปัจจุบัน
2. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวยังคงมีบทบาทในการสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวนาที่หมู่บ้านดอนโพธิ์
3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีหลายประการ อาทิ ผู้ประกอบพิธีกรรม ทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน และภัยพิบัติในรูปแบบต่างๆ เป็นต้น

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีการเก็บข้อมูลทางคติชนวิทยาภาคสนาม โดยมีขั้นตอนในการวิจัยดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมไทยภาคกลาง
2. รวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับสภาพสังคม วิธีการทำนา ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านคอนโพธิ์โดยอาศัยการสังเกต การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
3. วิเคราะห์ตีความข้อมูลโดยใช้ทฤษฎีทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยาโดยเฉพาะแนวคิดเรื่องพิธีกรรมและสัญลักษณ์ ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ เพื่อให้เห็นลักษณะและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่และความสำคัญของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมชาวนาภาคกลางในปัจจุบัน

1.7 พื้นที่วิจัย

ผู้วิจัยเลือกศึกษาภาคสนามที่ หมู่ 4 (บ้านคอนโพธิ์) ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื่องจากพบว่าอำเภอเสนาเป็นอำเภอที่มีการปลูกข้าวมากเป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และตำบลชานนา อำเภอเสนา เป็นตำบลที่มีประชากรประกอบอาชีพทำนามากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หมู่ 4 (บ้านคอนโพธิ์) เป็นหมู่บ้านที่ยังคงมีผู้ประกอบอาชีพทำนาอยู่มากและเป็นหมู่บ้านที่ยังคงมีผู้ประกอบพิธีกรรมและมีการประกอบพิธีทำขวัญข้าวอยู่มาก

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัยนี้

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ยังดำรงอยู่ในสังคมไทยภาคกลางในปัจจุบัน
2. ช่วยทำให้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในฐานะเป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาในสังคมชาวนาไทย
3. ช่วยทำให้เห็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมชาวนาไทยในปัจจุบัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ภูมิหลังทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านดอนโพธิ์

บทนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังของหมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชายนา อำเภอสมนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งครอบคลุมประเด็นต่างๆ 5 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นแรก คือ ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประเด็นที่ 2 คือ ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้าน ประเด็นที่ 3 คือ ลักษณะทางสังคม ประเด็นที่ 4 คือ ความเชื่อ ศาสนาและวัฒนธรรม และประเด็นสุดท้าย คือ เศรษฐกิจและการทำมาหากิน

2.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

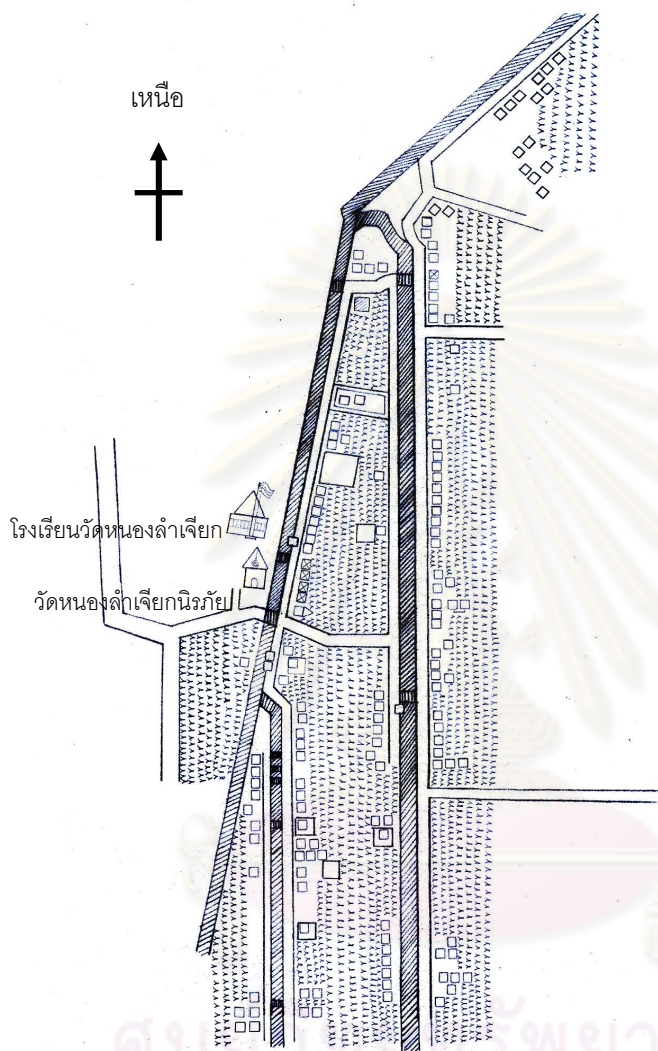
ในอดีตบ้านดอนโพธิ์มีชื่อเรียกว่า “บ้านหนองอ้อ” เพราะมีต้นอ้อขึ้นอยู่หนาแน่น และเป็นบริเวณแรกเริ่มที่มีการบุกเบิกพื้นที่และมีการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ชาวบ้านเรียกคลองที่ไหลผ่านหมู่บ้านว่า “คลองหนองอ้อ” เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อหมู่บ้าน ต่อมาไม่ทราบสาเหตุแน่ชัดว่าเพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจาก “บ้านหนองอ้อ” เป็น “บ้านดอนโพธิ์” เมื่อเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจึงได้เปลี่ยนชื่อลำคลองเป็น “คลองดอนโพธิ์” เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อหมู่บ้านด้วย และใช้ชื่อบ้านดอนโพธิ์มาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้¹

บ้านดอนโพธิ์เกิดขึ้นเมื่อไรไม่มีประวัติบันทึกไว้ชัดเจน แต่จากการสัมภาษณ์นางเพื่อน กิจธิชน² ซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่คนหนึ่งของหมู่บ้านดอนโพธิ์เล่าว่า ชาวบ้านรุ่นแรกที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่ดอนโพธิ์มาจากบ้านเจ้าเจ็ดบ้าง มาจากอ่างทองบ้าง สมัยก่อนพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าพงรกร้าง มีช้างป่าและมีจระเข้อาศัยอยู่บริเวณนี้ค่อนข้างมาก เป็นพื้นที่ที่ค่อนข้างแห้งแล้ง ยังไม่มีลำคลอง มีแต่ลำรางเล็กๆ และในอดีตประมาณ 80-100 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านอาศัยนำกินน้ำใช้จากบ่อบาดาลในบริเวณใกล้เคียง แหล่งน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งคือบ่อน้ำที่วัดหนองลำเจียก ผู้คนกลุ่มแรกคือปู่ย่าตายายของนางเพื่อน กิจธิชน ซึ่งอพยพมาจากเจ้าเจ็ด มาจับจองพื้นที่และบุกเบิกที่ดินเพื่อตั้งบ้านเรือนและที่ทำกิน เมื่อตากถางได้ก็ทำนาปีเรื่อยมา ถึงแม้ว่าจะไม่มีประวัติบันทึกไว้อย่างชัดเจนแต่จากการบอกเล่าของนางเพื่อน กิจธิชน และการคำนวณอายุของนางเพื่อน กิจธิชน ซึ่งมีอายุ 86 ปี และนับขึ้นไปถึงสมัยรุ่นปู่ย่าตายายของท่าน หมู่บ้านแห่งนี้ก็น่าจะเป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่และมีอายุกว่าร้อยปีเช่นกัน

¹ แผนชุมชนปี 2551 หมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชายนา อำเภอสมนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

² สัมภาษณ์ เพื่อน กิจธิชน, 24 เมษายน 2552.

บ้านดอนโพธิ์มีลักษณะเป็นแนวยาว พื้นที่ภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นา แบ่งเป็นกลุ่มย่อยๆ 6 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ กลุ่มดอนโพธิ์ กลุ่มดอนตอง กลุ่มหนองอ้อ กลุ่มรางหมาตาย กลุ่มหนองหลุม และกลุ่มหน้าวัดหนองลำเจียก กลุ่มย่อยต่างๆ เหล่านี้มีประวัติความเป็นมาตามที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมา ดังนี้

ภาพประกอบที่ 1 แผนที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มดอนโพธิ์

คำว่า “ดอนโพธิ์” ซึ่งนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน ชาวบ้านเล่าถึงสาเหตุที่ชื่อดอนโพธิ์นี้แตกต่างกันไป 3 ส่วนวน ดังนี้

ส่วนแรก นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) เล่าว่า ในสมัยเริ่มแรกที่มีการมาบุกเบิกที่เพื่อทำนานั้น ในบริเวณนี้มีต้นโพธิ์อยู่ต้นหนึ่ง ด้วยสาเหตุที่มีต้นโพธิ์เป็นจุดสังเกต ชาวบ้านจึงพากันเรียกบริเวณนี้ว่า “ดอนโพธิ์” แต่ในปัจจุบันต้นโพธิ์ต้นนั้นได้ตายไปแล้ว สาเหตุเนื่องจากว่าในสมัยก่อน

บริเวณนี้เป็นป่ารกและมีช้างป่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ต้นโพธิ์ต้นดังกล่าวถูกช้างสี่เท้าวันจนกระทั่ง ต้นโพธิ์ต้นนั้นตาย³

สำนวนที่สอง นางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) เล่าว่า ในสมัยก่อนที่เริ่มมีผู้คนอพยพเข้ามา อยู่บริเวณนี้ เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจาก “บ้านดอนโพธิ์” ตำบลหลักชัย อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อผู้คนเหล่านั้นมาบุกเบิกที่บริเวณนี้เพื่อสร้างบ้านและทำนา จึงได้นำ ชื่อบ้านเดิมนั้นมาตั้งชื่อที่อยู่ของกลุ่มของตนเองได้บุกเบิกใหม่นี้ด้วย⁴

สำนวนที่สาม นายทองปลิว ธาระมัด (อายุ 66 ปี) เล่าว่า ในสมัยก่อนพื้นที่บริเวณนี้มี ต้นโพธิ์อยู่ต้นหนึ่ง และมีคนที่ชื่อโพธิ์อาศัยอยู่บริเวณนี้ด้วย ชาวบ้านจึงได้นำชื่อ “โพธิ์” ซึ่งเป็นชื่อ ของต้นไม้และชื่อของคนมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน⁵

กลุ่มดอนตอง

นางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) เล่าว่า สาเหตุที่เรียก “ดอนตอง” เนื่องจากในสมัยที่เริ่มมี ผู้คนมาบุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้เพื่ออยู่อาศัยนั้น ยายพริ้งกับตาโรจน์ ซึ่งเป็นตากับยายของนางประชุม รวงผึ้ง เป็นผู้หนึ่งที่มาบุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้ ยายพริ้งอพยพมาจากอ่างทอง และเมื่อมาบุกเบิกที่ใหม่นี้ ได้นำต้นกล้วยน้ำว่าจากอ่างทองมาปลูกที่นี่ด้วย ต่อมาเมื่อชาวบ้านมาขอหน่อกล้วยน้ำว่าไปปลูกกัน เกือบทุกบ้าน จึงทำให้บริเวณนี้กลายเป็นป่ากล้วยน้ำว่า ชาวบ้านจึงพากันเรียกบริเวณนี้ว่า “ดอน ตอง” หรือ “วังตอง”⁶

กลุ่มรางหมาตาย

นางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) เล่าว่าสาเหตุที่เรียกว่า “รางหมาตาย” เนื่องจากสภาพ พื้นที่บริเวณนั้นเป็นหล่ม สุนัขมักจะพากันมาดื่มน้ำและติดอยู่ในหล่ม ไม่สามารถขึ้นมาได้ และ ตายไปในที่สุด ชาวบ้านจึงพากันเรียกบริเวณนี้ว่า “รางหมาตาย”⁷

กลุ่มหนองอ้อ

นายสง่า บริเปรม (อายุ 74 ปี) เล่าว่าในอดีตตั้งแต่เริ่มมีผู้คนเข้ามาบุกเบิกพื้นที่บริเวณหนอง อ้อเป็นที่อยู่อาศัยนั้น พื้นที่ดังกล่าวมีสภาพเป็นป่าเป็นพง มีต้นอ้อขึ้นอยู่หนาแน่น ชาวบ้านจึงเรียก

³ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

⁴ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

⁵ สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัด, 10 พฤษภาคม 2551.

⁶ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

⁷ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

บริเวณนี้ว่า “บ้านหนองอ้อ” แต่ในปัจจุบันสภาพป่าอ้อในอดีตได้ถูกถากถางและทับถมจากการขุดคลองจนหมด⁸

กลุ่มหนองลำเจียก

นายสง่า ปรีเปรม (อายุ 74 ปี) เล่าว่าเดิมทีบริเวณนี้มีต้นลำเจียกขึ้นอยู่หนาแน่น ชาวบ้านจึงได้พากันเรียกว่า “หนองลำเจียก” ในปัจจุบันนี้สภาพพื้นที่ดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนไปหมดแล้ว พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของวัดหนองลำเจียกนิรภัย ซึ่งชื่อวัดก็น่าจะมาจากลักษณะเด่นของพื้นที่บริเวณนี้ที่มีต้นลำเจียกขึ้นอยู่หนาแน่นในอดีต ชาวบ้านจึงได้นำมาตั้งเป็นชื่อวัดด้วย และชาวบ้านจะเรียกผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ว่าเป็น “กลุ่มหน้าวัดหนองลำเจียก”⁹

กลุ่มหนองหลุม

นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) เล่าว่าสมัยก่อนบริเวณนี้มีหลุมที่ลึกมาก มีมาแต่ดั้งเดิม และกลายมาเป็นบ่อน้ำ เขาจึงเรียกบริเวณนั้นว่า “หนองหลุม”¹⁰

จากประวัติความเป็นมาที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมาจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านเรียกชื่อกลุ่มบ้านแตกต่างกันไปตามสภาพของพื้นที่ที่มีต้นไม้แต่ละชนิดขึ้น เช่น พื้นที่ที่มีต้นอ้อขึ้นอยู่มากก็เรียก “หนองอ้อ” หรือถ้าพื้นที่ที่มีต้นลำเจียกขึ้นอยู่มากก็เรียกว่า “หนองลำเจียก” เป็นต้น กลุ่มบ้านย่อยๆ ดังที่ได้กล่าวมานี้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปในหมู่ของชาวบ้าน จากการสอบถามและสัมภาษณ์ ชาวบ้านพบว่ากลุ่มบ้านที่เป็นพื้นที่ที่เก่าแก่ น่าจะเป็น “กลุ่มบ้านหนองอ้อ” และ “กลุ่มบ้านดอนโพธิ์” ดังที่ได้นำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน ในอดีตกลุ่มบ้านหนองอ้อและกลุ่มบ้านดอนโพธิ์มีชาวบ้านอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ต่อมาชาวบ้านได้เริ่มขยับขยายไปบุกเบิกที่บริเวณใกล้เคียง ได้แก่ รางหมาตาย หนองหลุม ดอนตอง และหน้าวัดหนองลำเจียก ทำให้มีการตั้งบ้านเรือนกระจายตัวอยู่ตามกลุ่มต่างๆ ส่วนกลุ่มที่เป็นกลุ่มหน้าวัดหนองลำเจียกนั้นเป็นกลุ่มที่ใหม่ที่สุดที่ชาวบ้านจากหมู่ต่างๆ หรือกลุ่มดอนโพธิ์ที่มีผู้คนอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่นแล้ว มาจับจองซื้อที่บริเวณนี้และได้ขยับขยายมาปลูกสร้างที่อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าว

⁸ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

⁹ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

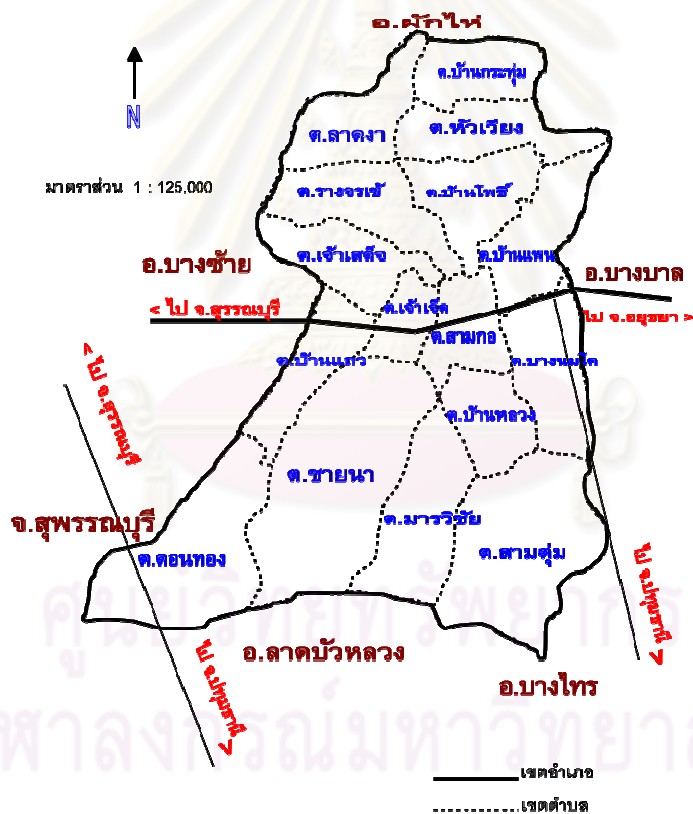
¹⁰ สัมภาษณ์ ประทุม รวงผึ้ง, 24 ธันวาคม 2551.

2.2 ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้าน

บ้านดอนโพธิ์เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลชಾಯนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ชಾಯนาได้บันทึกประวัติของ “ตำบลชಾಯนา” ไว้ว่าแต่เดิมนั้น ตำบลชಾಯนาเป็นส่วนหนึ่งของตำบลเจ้าเจ็ด ต่อมาทางการได้แบ่งพื้นที่ของตำบลเจ้าเจ็ดส่วนหนึ่งเป็นตำบลชಾಯนา เนื่องจากเป็นตำบลที่ใหญ่เกินไป การปกครองทำได้ไม่ทั่วถึง¹¹

ตำบลชಾಯนาแบ่งการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ 1 บ้านเจ้าแปด หมู่ 2 บ้านคลองขุด หมู่ 3 บ้านปิ่นแก้ว หมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์ หมู่ 5 บ้านวังตอง หมู่ 6 บ้านต้นคลอง และ หมู่ 7 บ้านไชยภูมิพัฒนา

บ้านดอนโพธิ์นั้นมียาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้ ทิศเหนือมีเขตติดต่อกับตำบลบ้านแกว ทิศใต้มีอาณาเขตติดต่อกับ หมู่ที่ 5 ตำบลชಾಯนา ทิศตะวันออก มีเขตติดต่อกับ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 6 ตำบลชಾಯนา และทิศตะวันตกมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลบ้านแกวและตำบลดอนทอง

ภาพประกอบที่ 2 แผนที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา: แผนที่ทหาร

¹¹ ข้อมูลทั่วไป ศูนย์สุขภาพชุมชนตำบลชಾಯนา ปี 2551 อนามัยตำบลชಾಯนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

จะกลายเป็นท้องทุ่งที่เขียวขจี และเมื่อข้าวสุกทั่วทั้งท้องทุ่งจะเป็นสีเหลืองทองสุดลูกหูลูกตา จากสภาพพื้นที่ดังกล่าวทำให้มีน้ำท่วมขังในช่วงฤดูน้ำหลากประมาณเดือนตุลาคม ธันวาคม หรือ มกราคมของทุกปี สภาพท้องนาที่เขียวขจีจะเปลี่ยนสภาพเป็นท้องน้ำที่กว้างใหญ่ น้ำส่วนหนึ่งเป็นน้ำฝนและอีกส่วนหนึ่งเป็นการระบายน้ำจากเขื่อนเจ้าพระยาสู่ภาคกลาง

บริเวณบ้านดอนโพธิ์นี้มีกประสบปัญหาอุทกภัย ครั้งที่รุนแรงมากที่สุดในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาคือ ใน พ.ศ. 2549 ชาวบ้านต้องอพยพออกจากบ้านเรือนออกมาอาศัยบนท้องถนน ซึ่งสูงกว่าบริเวณอื่นในหมู่บ้าน

ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านดอนโพธิ์ประกอบด้วยหัวข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้ ได้แก่ ลักษณะของบ้านเรือน องค์ประกอบของหมู่บ้าน แหล่งน้ำสำคัญ การคมนาคม รายละเอียดดังต่อไปนี้

2.2.1 ลักษณะของบ้านเรือน

ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนหันหน้าเข้าหาลำคลอง ส่วนหลังบ้านจะเป็นทุ่งนา โดยมีลำคลองและถนนเป็นเส้นแบ่งเขตทุ่งนาและบ้าน บ้านเรือนของชาวบ้านเป็นบ้านไม้สองชั้น มีใต้ถุนสูง มีทั้งบ้านเรือนไทยแบบโบราณ บ้านเรือนไม้ บ้านไม้กึ่งปูน คือชั้นบนเป็นบ้านไม้และชั้นล่างก่ออิฐถือปูน บ้านปูนทั้งหลังและเพิงพัก บ้านส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้ 2 ชั้น แต่ใต้ถุนบ้านปล่อยโล่ง เนื่องจากในช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมบริเวณชั้นล่างของบ้านประมาณ 50 เซนติเมตร หรือมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับพื้นที่ต่ำมากน้อยแตกต่างกันไป บ้านชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่มีกระถางหรือตุ่มใส่น้ำล้างทำอยู่ข้างบันไดหน้าบ้าน บริเวณส่วนที่เป็นชานบ้านก่อนจะเข้าสู่ภายในตัวบ้านทำเป็นที่นั่งพักสำหรับรับแขก ภายในตัวบ้านไม่ได้กั้นแบ่งเป็นห้องๆ แต่จะปล่อยโล่งไว้ มีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยโดยแบ่งเป็นห้องพระ ห้องนอนของสมาชิกในครอบครัว บางบ้านใช้วิธีการนำตุ่มกั้นห้อง ส่วนที่เป็นห้องครัวจะอยู่ลึกเข้าไปในตัวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นการทำครัวกับพื้น ทำกับข้าวหรือประกอบอาหารกับเตาแก๊สที่ยกสูงจากพื้นเพียงเล็กน้อย ทำให้เห็นร่องรอยของการใช้เตาถ่านในอดีตก่อนมีเตาแก๊ส และบางบ้านยังคงประกอบอาหารด้วยเตาถ่าน ส่วนที่เป็นห้องน้ำนั้น บางบ้านก็สร้างห้องน้ำแยกจากตัวบ้าน แต่ส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณตัวบ้าน

ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีฐานะค่อนข้างดีจะปลูกบ้านเป็นเรือนไม้สองชั้น ส่วนคนที่มีฐานะไม่ค่อยดีจะปลูกบ้านเป็นโรงหรือเพิงเล็กๆ สำหรับอาศัย แต่ถ้าเป็นบ้านที่สร้างใหม่ส่วนใหญ่จะปลูกสร้างเป็นบ้านประยุกต์สองชั้น ชั้นบนสร้างด้วยไม้ ชั้นล่างก่ออิฐล้อมรอบทำเป็นร้านขายของหรือห้องนอน หรือเป็นบ้านสมัยใหม่ชั้นเดียวสร้างด้วยอิฐทั้งหลัง แต่ก็เห็นได้ว่าส่วนที่เป็นพื้นบ้านจะยกสูงมากทั้งนี้เพื่อป้องกันน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก

ภาพประกอบที่ 4 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านที่ขนานไปกับลำคลอง

ภาพประกอบที่ 5 บ้านไม้สองชั้น

2.2.2 องค์ประกอบของหมู่บ้าน

บ้านดอนโพธิ์ไม่มีวัดและโรงเรียนภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่ไปทำบุญที่วัดใกล้เคียง เช่น วัดหนองลำเจียกนิรภัย วัดไชยภูมิ และวัดปิ่นแก้ว

บ้านดอนโพธิ์ไม่มีสถานอนามัยภายในหมู่บ้าน อนามัยที่ใกล้ที่สุด คือ อนามัยชายนา ชาวบ้านจะไปรับการรักษาเล็กๆ น้อยๆ หรือรับยาแก้ไข้จากสถานอนามัยแห่งนี้ ถ้าเกิดกรณีเจ็บป่วยมากๆ ชาวบ้านจะเลือกใช้บริการของโรงพยาบาลใกล้หมู่บ้าน เช่น โรงพยาบาลศุภมิตร โรงพยาบาลเสนา ซึ่งอยู่ในอำเภอเสนาห่างจากหมู่บ้านประมาณ 15 กิโลเมตร

ภายในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่มีสถานีตำรวจ สถานีตำรวจที่ใกล้ที่สุดคือสถานีตำรวจภูธรตำบลमारวิชัย ซึ่งเป็นตำบลใกล้เคียงกับตำบลชายนา

ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่มีที่สาธารณะ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นท้องนา บนคันนาอาจจะมีต้นไม้บ้าง เช่น ต้นยูคาลิปตัส ต้นกล้วย มะพร้าว นอกจากนี้มีเพียง 3-4 ครอบครัวเท่านั้นที่ทำสวนกล้วยสวนมะพร้าว มีบางพื้นที่ที่ไม่ได้บุกเบิกเป็นที่นาจะมีต้นไม้และต้นไม้ขึ้นบ้าง แต่เป็นส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับพื้นที่ที่เป็นท้องทุ่งนา

ชาวบ้านดอนโพธิ์มีไฟฟ้าและน้ำประปาใช้ทุกครัวเรือน เมื่อมีไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ เครื่องเล่นซีดี ตู้เย็น หม้อหุงข้าว พัดลม ฯลฯ ก็มีตามมา ชาวบ้านที่มีฐานะค่อนข้างดีมีสิ่งของเหล่านี้เกือบทุกหลังคาเรือน ชาวบ้านประมาณ 10 หลังคาเรือนมีโทรศัพท์บ้านใช้ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้โทรศัพท์มือถือ เนื่องจากระบบโทรศัพท์บ้านไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ เช่น บางครั้งโทรก็ได้ยินเสียงบ้าง ไม่ได้ยินบ้าง ชาวบ้านจึงไม่ค่อยนิยมใช้โทรศัพท์บ้าน

บางพื้นที่ของบ้านดอนโพธิ์เพิ่งจะมีไฟฟ้าใช้เมื่อ 7 ปีที่ผ่านมา และมีน้ำใช้เมื่อ 2-3 ปีมานี้ สาเหตุหนึ่งอาจเนื่องมาจากสภาพของพื้นที่ที่ทอดตัวเป็นแนวยาว มิได้เกาะกลุ่มกันอย่างหมู่บ้านของคนไทยโดยทั่วไป จึงเป็นเหตุให้การดำเนินการเรื่องไฟฟ้า และน้ำประปาทำได้อย่างไม่ทั่วถึง ประกอบกับงบประมาณอาจจะไม่เพียงพอที่จะบริหารจัดการให้ได้ทั่วถึงทั้งหมู่บ้านในคราวเดียวกัน

ถนนภายในหมู่บ้านมีทั้งถนนลาดยางและถนนลูกรัง ถนนลาดยางเส้นใหญ่ในหมู่บ้านสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) เป็นผู้สร้าง ส่วนเส้นอื่นๆ นั้นสร้างขึ้นโดยเรียกรายเงินจากชาวบ้านและก่อสร้างกันเอง ถนนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนั้นเป็นถนนลูกรัง หรือถนนดิน ถนนเหล่านี้จะแฉะและมากในฤดูฝน นอกจากนี้ถนนบางสายจะถูกน้ำท่วมไม่สามารถใช้งานได้ ชาวบ้านต้องใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางไปมาหาสู่กันภายในหมู่บ้าน

ภายในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีร้านค้าเล็กๆ 7 ร้าน ขายกล้วยเดี่ยว 2 ร้าน และขายของชำ 5 ร้าน เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีร้านค้าร้านใดเลยที่ขายอาหารตอนเช้า จากการสัมภาษณ์ทราบว่าเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่จะตื่นนอนกันตั้งแต่ตี 4 ถึง 5 เพื่อทำอาหารเช้าและทำอาหารใส่บาตร รวมทั้งไม่มีใครรับประทานอาหารเช้านอกบ้าน ร้านค้าในหมู่บ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าประเภทขายของชำ ชาวบ้านเปิดชั้นล่างของบ้านตัวเองเป็นร้านขายของ ร้านขายของชำที่ใหญ่ที่สุดได้แก่ร้านขายของชำของผู้ใหญ่สุรศักดิ์ พรหมทรัพย์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านดอนโพธิ์คนปัจจุบัน สินค้าในร้านมีทั้งสินค้าอุปโภคและบริโภค สินค้าอุปโภค เช่น รองเท้าแตะ ยาสระผม แป้ง ครีมบำรุงผิว น้ำยาล้างจาน มีดโกนหนวด ฯลฯ สินค้าบริโภค เช่น ข้าวสาร ปลากระป๋อง นม เหล้า เบียร์ เครื่องดื่มชนิดต่างๆ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีสินค้าทางการเกษตร เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงชนิดต่างๆ ชาวบ้านบางส่วนจะมาซื้อยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีจากร้านค้าภายในหมู่บ้าน มีทั้งซื้อด้วยเงินสด และเงินเชื่อ เจ้าของร้านจะออกสลิปเชื่อให้ชาวบ้าน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาทต่อเดือน ชาวบ้านกล่าวว่าอัตราดอกเบี้ยเป็นอัตราเดียวกันกับร้านค้าสินค้าการเกษตรทั่วไปในอำเภอเสนา

2.2.3 แหล่งน้ำสำคัญ

ในอดีตนั้นในหมู่บ้านยังไม่มีลำคลองหรือลำราง แหล่งน้ำสำคัญของชาวบ้านคือ “บ่อน้ำ” ที่วัดหนองลำเจียกนิรภัย ชาวบ้านต้องเดินทางออกจากบ้านตั้งแต่เช้าตรู่เพื่อนำน้ำจากบ่อน้ำนำกลับไปใช้บริโภคในครัวเรือน และอาศัยน้ำฝนที่กักเก็บไว้ในตุ่มขนาดใหญ่หลายๆ ตุ่มในช่วงฝนตก และเก็บไว้ให้พอเพียงกับการใช้สอยตลอดทั้งปี ในปัจจุบันมีลำคลองดอนโพธิ์เป็นแหล่งน้ำสำคัญที่ชาวบ้านใช้ในการเกษตรกรรม

คลองดอนโพธิ์ในอดีตเป็นทางช้างเดิน เนื่องจากว่าบริเวณนี้เป็นป่ารก มีช้างป่าอาศัยอยู่จำนวนมาก ทางที่ช้างเดินไปมา เมื่อนานวันเข้าก็เกิดเป็นร่องลึกและได้กลายเป็นลำราง ในเวลาต่อมาชาวบ้านเรียก “ลำรางดอนโพธิ์” ต่อมาปี พ.ศ. 2518 นางสมจิตร ม่วงงาม (อายุ 53 ปี) เล่าว่าในสมัยที่หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี มีนโยบายผันเงินสู่ชุมชน ได้มีการว่าจ้างชาวบ้านให้ขุดลอกลำรางดอนโพธิ์ให้มีขนาดกว้างขึ้นจนกระทั่งกลายเป็นคลองดอนโพธิ์¹² นายสง่า ปรีเปรม (อายุ 74 ปี) เล่าว่าต่อมาในราว พ.ศ. 2522 กรมชลประทานได้นำเรือขุดเข้ามาขุดลอกคลองดังกล่าวทำให้คลองมีขนาดกว้างขึ้นกว่าเดิมและมีสภาพดังในปัจจุบัน¹³ คลองดอนโพธิ์เป็นคลองที่แยกมาจากคลองसान ที่บริเวณตำบลเจ้าเจ็ด ซึ่งเป็นคลองซึ่งแยกมาจากแม่น้ำน้อยอีกทีหนึ่ง

2.2.4 การคมนาคม

สำหรับการคมนาคมของคนภายในหมู่บ้านกับคนภายนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตจะไปไหนมาไหนก็ใช้วิธีการเดิน เช่น ไปตลาดบ้านแพน ที่อำเภอเสนา ก็นัดกันไป เดินกันไปเป็นกลุ่มๆ ถ้าเป็นฤดูน้ำหลากก็ใช้การพายเรือ ในปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่จะมีถนนลาดยาง มีรถประจำทางวิ่งรับส่งผู้โดยสารระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอเสนา แต่ที่บ้านดอนโพธิ์การคมนาคมยังไม่ค่อยสะดวกนัก ชาวบ้านที่ต้องการเดินทางไปยังอำเภอเสนา สามารถเลือกเดินทางได้ 2 เส้นทาง เส้นทางแรกโดยรถกระบะที่ดัดแปลงเป็นรถสองแถวขนาดย่อม รถเริ่มวิ่งตั้งแต่ประมาณ 7 นาฬิกา ถึง 12 นาฬิกา วิ่งจากหมู่บ้านสู่ตลาดบ้านแพน อำเภอเสนา ค่าโดยสารคนละ 25 บาท หรืออีกเส้นทางหนึ่งเป็นเส้นทางที่รถโดยสารวิ่งจาก “คลองขุด” อยู่ในพื้นที่หมู่ 2 ตำบลชานา เข้าสู่ตลาดบ้านแพน อำเภอเสนา แต่ชาวบ้านจะต้องเดินทางโดยรถจักรยานหรือจักรยานยนต์แล้วจอดรถทิ้งไว้ที่ร้านค้าที่คลองขุดแล้วจึงโดยสารรถสองแถวเข้าสู่อำเภอเสนา รถเริ่มวิ่งตั้งแต่ประมาณ 6 นาฬิกาถึง 18 นาฬิกา ราคาค่าโดยสารผู้ใหญ่ 15 บาท เด็ก 10 บาท

¹² สัมภาษณ์ สมจิตร ม่วงงาม, 17 มกราคม 2552.

¹³ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านไม่ค่อยนิยมโดยสารรถสองแถว เนื่องจากตารางเวลาการเดินทางไม่ค่อยแน่นอน ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมใช้รถจักรยานยนต์ส่วนบุคคลสำหรับเดินทางไปทำธุระ หรือติดต่อกับหน่วยงานราชการภายในอำเภอเสนา และถ้ามีงานพิธีหรืองานบุญต่างๆ ชาวบ้านจะต้องจับจ่ายซื้อของเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านนิยมใช้รถกระบะซึ่งบางครอบครัวก็มีเป็นของตนเองหรือถ้าบางบ้านไม่มีก็จะขอร้องให้ญาติที่มีรถกระบะพาไป ซึ่งเป็นวิธีที่สะดวกและชาวบ้านสามารถซื้อของและบรรทุกของใช้ต่างๆ ได้เป็นจำนวนมากในคราวเดียว

นอกจากนี้การเดินทางจากบ้านดอนโพธิ์เข้ากรุงเทพมหานคร ชาวบ้านสามารถเดินทางโดยรถตู้ที่วิ่งผ่านถนนใหญ่ๆ หมู่บ้านซึ่งจะมีประมาณ 1 ชั่วโมง 1 คืน จุดเริ่มต้นจะเริ่มจากบ้านแพนผ่านหมู่บ้านบ้านแกลงซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับหมู่บ้านดอนโพธิ์ ไปกรุงเทพมหานครและรถจะไปจอดที่ข้างๆ วิทยาลัยนาฏศิลป์ใกล้กับสนามหลวง

การเดินทางภายในหมู่บ้านนั้น ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีรถจักรยาน รถจักรยานยนต์ สำหรับเดินทางสัญจรไปมาหาสู่กัน แต่ถ้าเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านก็ยังคงใช้เรือเป็นพาหนะเดินทางไปมาหาสู่กันภายในหมู่บ้าน

2.3 ลักษณะทางสังคม

ชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน สังเกตได้จากหลายครอบครัวใช้นามสกุลเดียวกัน นามสกุลที่พบบ่อย เช่น การสมชน การสมอรรถ การสมจิตร นอกจากนี้หมู่บ้านใกล้เคียงกันก็ยังมีความเกี่ยวพันเป็นเครือญาติกัน หรือไม่ก็มีความสนิทสนมกัน เมื่อมีงานพิธีต่างๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ ชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์จะเชิญชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกัน และหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมงานด้วย คนที่ได้รับเชิญส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องหรือคนที่รู้จักมักคุ้นหรือมีความนับถือกัน ลักษณะทางสังคมในหมู่บ้านดอนโพธิ์จำแนกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้ ได้แก่ จำนวนประชากร ลักษณะครอบครัว การศึกษา ภาษาพูดของชาวบ้าน อาหารการกิน ค่านิยม มีรายละเอียดดังนี้

2.3.1 จำนวนประชากร

ชาวบ้านดอนโพธิ์อยู่อาศัยรวมกันจำนวน 127 หลังคาเรือน มีประชากรทั้งหมด 725 คน ชาย 354 คน หญิง 371 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา¹⁴

จากการสำรวจพบว่าชาวบ้านบ้านดอนโพธิ์มีทั้งคนในพื้นที่ที่อยู่อาศัยมาแต่ดั้งเดิม คนจากพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงทั้งในตำบลใกล้เคียง เช่น ตำบลหนองคต ตำบลมารวิชัย และอำเภอ

¹⁴ สัมภาษณ์ ทองปลิว, 25 ธันวาคม 2551.

ใกล้เคียง เช่น อำเภอบางบาล อำเภอลาดบัวหลวง เป็นต้น และคนต่างพื้นที่ เช่น นครปฐม พะเยา สกลนคร เป็นต้น คนเหล่านี้อพยพเข้ามาอยู่บ้านฝ้ายหญิงเนื่องมาจากการแต่งงาน ส่วนสาเหตุอีกประการหนึ่งคือการอพยพของคนต่างพื้นที่เพื่อมาซื้อที่นา หรือเช่าที่นาเพื่อทำมาหากิน เช่น คนจากจังหวัดนครปฐม นนทบุรี

ชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นคนไทยแท้ สืบลูกคนข้างคล้ำ เนื่องมาจากต้องทำนาและส่วนใหญ่ต้องอยู่กลางแจ้งตลอดทั้งวัน รูปร่างสันทัด ไม่สูง ไม่เตี้ย นอกจากนี้ยังมีคนเชื้อสายมอญอยู่บ้าง แต่ไม่มีประเพณีหรือวัฒนธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นคนมอญอย่างชัดเจน

2.3.2 ลักษณะครอบครัว

ครอบครัวของชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยาย คือในหนึ่งครอบครัวประกอบด้วยครอบครัวย่อยๆ หลายครอบครัวอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน มีคนหลายรุ่นอาศัยอยู่ร่วมกัน มีรุ่นทวด ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ลูก หลาน เหลน อาศัยอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ถ้าเป็นครอบครัวเดี่ยวก็มักจะปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้กับพ่อแม่ ทำให้มีความใกล้ชิดกันภายในเครือญาติเดียวกันค่อนข้างสูง เช่น ครอบครัวของนายแถม เกิดมนตรี บุตรหลานอาศัยอยู่ใกล้ๆ กันจำนวน 11 ครอบครัว ลักษณะความเป็นเครือญาติที่อาศัยอยู่รวมกันและในบริเวณที่ใกล้กันนี้ยังมีประโยชน์ในทางการผลิตด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านที่เป็นพี่น้องกันมักจะเอาแรงกันทำนา เช่น การหว่านปุ๋ย และการขุดยาในนาข้าว ซึ่งต้องใช้แรงงานค่อนข้างมากเพื่อให้งานเสร็จได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว ชาวบ้านจะใช้วิธีการเอาแรงกันในหมู่เครือญาติ ชาวบ้านส่วนที่ไม่ได้เอาแรงกันก็ต้องว่าจ้างบุคคลอื่นเพื่อทำงานให้

2.3.3 การศึกษา

ชาวบ้านในหมู่บ้านได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนที่ใกล้กับหมู่บ้าน ได้แก่ โรงเรียนวัดหนองลำเจียก โรงเรียนวัดไชยภูมิวิทยาคาร และโรงเรียนวัดปิ่นแก้ว ชาวบ้านดอนโพธิ์มีทั้งส่วนที่ได้รับการศึกษาและไม่ได้รับการศึกษา ชาวบ้านบางส่วนที่อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไปไม่ได้รับการศึกษาเนื่องจากในสมัยก่อนนั้นการเดินทางไม่สะดวก และสมัยก่อนชาวบ้านมีฐานะยากจนและต้องช่วยพ่อแม่ทำงานและเลี้ยงดูน้องๆ จากการสำรวจนั้นพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา 4 และประถมศึกษา 6 จากโรงเรียนวัดหนองลำเจียก โรงเรียนวัดไชยภูมิวิทยาคาร และโรงเรียนวัดปิ่นแก้ว ชาวบ้านอายุประมาณ 40-80 ปี จะจบการศึกษาระดับประถมศึกษา 4 ส่วนคนที่มียุอายุประมาณ 39 ปีลงมาจะจบการศึกษาระดับประถมศึกษา 6 หรือระดับสูงกว่านี้

นอกจากนี้ในปัจจุบันเด็กๆ ในหมู่บ้านจะได้รับการศึกษาจากโรงเรียนดังกล่าวแล้ว เด็กจำนวนหนึ่งยังเดินทางไปศึกษาภายในอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เช่น โรงเรียนเสนาประสิทธิ์ และระดับปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา มีเพียงส่วนน้อยที่ได้รับการศึกษาระดับปริญญาตรีในกรุงเทพมหานคร เช่น มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น และมีส่วนหนึ่งที่ศึกษาในวิทยาลัยการอาชีพ

2.3.4 ภาษาพูดของชาวบ้าน

ชาวบ้านใช้ภาษาไทยถิ่นภาคกลางที่มีสำเนียงเหน่อเล็กน้อย มีคำศัพท์บางคำที่ใช้แตกต่างจากภาษามาตรฐาน เช่น คำศัพท์เกี่ยวกับเครือญาติ เช่น ใช้คำว่า พ่อใหญ่ หมายถึง ตา แม่ใหญ่ หมายถึง ยาย พ่อแก่ หมายถึง ปู่ แม่แก่ หมายถึง ย่า พ่อดองแม่ดอง หมายถึง พ่อแม่ของลูกเขยลูกสะใภ้ ส่วนคำศัพท์ทั่วไป เช่น ผ้ากระโถง หมายถึง ผ้าขาวม้า เป็นต้น

2.3.5 อาหารการกิน

ในอดีตชาวบ้านดอนโพธิ์พึ่งธรรมชาติ มีวิถีชีวิตแบบพอมีพอกิน ทำนาปลูกข้าวไว้กิน เมื่อเสร็จการทำนาก็ตกปลา ยกยอแล้วนำมาทำกะปิ ปลา ร้า หรือน้ำปลาไว้กิน หาพืชผักจากพืชที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติและล่าคลอง เช่น ผักบุ้ง ผักกระเฉด นางเฝื่อน กิจิชน (อายุ 87 ปี) เล่าว่า สมัยก่อนเมื่อว่างเว้นจากการทำนา ก็จะยกยอ ซึ่งได้ปลาจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นปลาฉลาด ปลาช่อน และถึงจะยากจน แต่ก็ไม่อดอยาก กะปิกี้ทำเอง ปลาร้าก็ทำเอง ผักก็ไม่ได้ซื้อ เก็บเอาตามหนอง¹⁵

ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมรับประทานอาหารที่หาได้ตามธรรมชาติ เช่น ปลา กุ้ง จากการตกเบ็ด ยกยอ ฯลฯ ภายในหมู่บ้านไม่มีร้านค้าขายผัก ผลไม้ แต่มีรถกระบะที่ดัดแปลงเป็นร้านค้าเคลื่อนที่วิ่งขายกับข้าวภายในหมู่บ้าน 2 คัน นอกจากนี้ก็จะมีตลาดนัดในวันอังคาร วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ ที่วัดไชยภูมิ และมีตลาดนัดวันอาทิตย์ที่บริเวณหน้าวัดหนองลำเจียกนิรภัย

2.3.6 ค่านิยมของชาวบ้าน

กลุ่มคนในหมู่บ้านดอนโพธิ์จะรวมตัวกันเวลาว่างมีกิจกรรมในชุมชน มีการแยกกลุ่มระหว่างชายและหญิงอย่างชัดเจน ชายสูงวัยจะนั่งจับกลุ่มกันทำงานหรือพูดคุยเรื่องราวทั่วไป หญิงสูงวัยจะนั่งรวมกลุ่มกับลูกหลานที่เป็นผู้หญิงช่วยกันทำงานในครัวหรือพูดคุยเรื่องราวทั่วไป คนที่สนิทสนมกันก็จะนั่งจับกลุ่มกัน

¹⁵ สัมภาษณ์ เฝื่อน กิจิชน, 24 เมษายน 2552.

เวลาว่างหรือกิจกรรม ผู้ชายและผู้หญิงจะแบ่งหน้าที่กันค่อนข้างชัดเจน ผู้หญิงรับผิดชอบงานในครัว ส่วนผู้ชายรับผิดชอบงานที่อยู่ข้างนอก ถึงแม้ว่างานนั้นจะเป็นงานที่ต้องใช้ความละเอียดอ่อนและประณีตก็ตาม สังเกตได้จากการเตรียมงานทอดกฐินในหมู่บ้าน ผู้หญิงจ่ายตลาด ซื้ออาหารและทำกับข้าว ส่วนผู้ชายเตรียมอุปกรณ์ทำฉัตร ตกแต่งพุ่มกฐิน หรือในงานแต่งงาน ผู้ชายเป็นผู้เตรียมสถานที่ นิมนต์พระสงฆ์ ส่วนผู้หญิงจัดเตรียมอาหารสำหรับพระสงฆ์ และผู้ที่มาร่วมงาน นอกจากนี้เวลามีกิจกรรมในชุมชน ญาติพี่น้องจะให้ความร่วมมือและช่วยเหลือกันทุกเรื่อง ตั้งแต่เริ่มเตรียมงาน นอกจากการรวมกลุ่มกันในกิจกรรมต่างๆ แล้ว ในหมู่เครือญาติกันจะมีการร่วมแรง หรือลงแขกช่วยเหลือกันทำนาอีกด้วย

การแต่งงานของชาวบ้านดอนโพธิ์มีทั้งแต่งงานกันภายในหมู่บ้านเดียวกันและต่างหมู่บ้าน เช่น แต่งงานกับคนจากอำเภอลาดบัวหลวง หรือจังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น สิ่งที่สังเกตเห็นได้เด่นชัดอีกอย่างหนึ่งก็คือนามสกุลของชาวบ้านจะซ้ำกัน และเมื่อสอบถามก็พบว่าชาวบ้านหลายครอบครัวเกี่ยวดองเป็นญาติกัน

ค่านิยมในการเลือกคู่ครองของชาวบ้านดอนโพธิ์ คือ ชาวบ้านนิยมชมชอบคนที่รู้จักทำมาหากิน รู้จักเก็บหอมรอมริบ รู้จักกินรู้จักใช้ ชาวบ้านถือว่าคนที่มีลักษณะเช่นนี้เป็นคนดี หาได้ยาก ถ้าหากใครได้แต่งงานด้วยนั้นเป็นคนโชคดี นอกจากนี้ยังมีค่านิยมที่จะเลือกแต่งงานกับคนบ้านใกล้เคียงเคียงเพราะว่ารู้จักนิสัยใจคอซึ่งกันและกัน

2.4 ความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรม

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ดังนี้ คือ ศาสนาและความเชื่อของชาวบ้าน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้าน และวัฒนธรรมและประเพณีพื้นบ้าน รายละเอียดดังนี้

2.4.1 ศาสนาและความเชื่อของชาวบ้าน

ชาวบ้านดอนโพธิ์ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ชาวบ้านมีความใกล้ชิดกับศาสนา ทุกครั้งที่มีการงานบุญชาวบ้านจะให้ความร่วมมือและร่วมงานบุญอย่างเต็มที่ ชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อในระดับที่เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อแบบดั้งเดิม ความเชื่อพระพุทธศาสนาคือ ชาวบ้านนับถือพระรัตนตรัย มีรูปเคารพต่างๆ ตั้งบูชาไว้ที่หิ้งพระภายในบ้าน ส่วนใหญ่ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนจะมีหิ้งพระเป็นของตนเอง หิ้งพระนี้จะมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ที่หิ้งพระมีรูปเคารพของพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียง เช่น พระแก้วมรกต พระพุทธชินราช หลวงพ่อโสธร หลวงพ่อพุทธนิมิต วัดไชยภูมิ หลวงพ่อนิรัญญ์ วัดหนองลำเจียกนิรัญญ์ เป็นต้น หรือรูปของเกจิอาจารย์ เช่น หลวงพ่อปาน หลวงพ่อแช่ม เป็นต้น หรือรูปอื่นๆ เช่น รัชกาลที่ 5 พระสุริยไทย สมเด็จพระศรีนคริน

ทราบมราชชนนี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีรูปภาพบรรพบุรุษหรือบุคคลในครอบครัวที่เสียชีวิตไปแล้ววางไว้ใกล้กับหิ้งพระด้วย

ภาพประกอบที่ 6 หิ้งพระของชาวบ้าน

ความเชื่อแบบดั้งเดิมที่พบส่วนใหญ่เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพทำนา สิ่งที่ชาวบ้านเคารพนับถือจึงเกี่ยวข้องกับการทำนา เช่น แม่โพสพ แม่ธรณี แม่คงคา เจ้าทุ่ง ฯลฯ บ้านของชาวนาหลายคนมีรูปปั้นหรือรูปภาพแม่โพสพไว้บูชาที่บ้าน ชาวบ้านต่างกล่าวว่าพวกเขาเป็นชาวนา ดังนั้นจึงได้เช่ารูปปั้นแม่โพสพ หรือรูปภาพของแม่โพสพไว้บูชาที่บ้าน บางคนก็ตั้งไว้ที่หิ้งบูชา บางคนที่ไม่มียุรูปปั้นแม่โพสพไว้บูชาที่บ้านก็จะมีรวงข้าวไว้บูชา รวงข้าวที่นำมาบูชานี้บางคนก็นำใส่ถุงพลาสติกหรือขันน้ำไว้บูชาที่หิ้งพระ และบางคนก็นำรวงข้าวมาถักเป็นรูปแม่โพสพนุ่งห่มเสื้อผ้าอย่างสวยงาม แล้วนำไปบูชาไว้บนหิ้ง โดยมีความเชื่อว่าถ้ามีรูปแม่โพสพไว้บูชาจะทำให้พวกเขาทำนาได้ผลผลิตที่ดี ชาวบ้านบางคนกล่าวว่าแม่โพสพนั้นมีจริง เป็นคน และหลายครอบครัวรับรู้เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ

ภาพประกอบที่ 7 แม่โพสพที่ทำจากรวงข้าว และ ภาพประกอบที่ 8 รูปปั้นแม่โพสพ

ภายในหมู่บ้านดอนโพธิ์ที่เป็นบริเวณท้องทุ่งนา จะมีศาลเล็กๆ ตั้งอยู่กลางทุ่งนาหรือบริเวณริมคันนา ซึ่งจะมีอยู่หลายแห่ง ชาวบ้านบางคนกล่าวว่าศาลเล็กๆ ที่เราเห็นในทุ่งนานั้นเป็นศาลที่สร้างให้เจ้าที่หรือเจ้าทุ่งบริเวณนั้น บางคนกล่าวว่าศาลนั้นเป็นศาลที่สร้างขึ้นไว้ให้แม่โพสพ

นอกจากนี้ ในอดีตชาวบ้านดอนโพธิ์ยังนับถือเจ้าพ่อพระรามหรือเจ้าพ่อเชิญขวัญ ชาวบ้านไม่ทราบเจ้าพ่อพระรามเป็นใครมาจากไหน และเหตุใดจึงชื่อเจ้าพ่อพระราม ชาวบ้านเล่าว่าทราบแต่เพียงว่าท่านเป็นทหาร มีคนทรงชื่อนางยม แต่งอ่อน ปัจจุบันคนทรงได้เสียชีวิตไปแล้ว และศาลเจ้าพ่อพระรามได้ย้ายไปอยู่ที่อำเภอบางซ้าย ถึงแม้ว่าศาลของเจ้าพ่อพระรามจะย้ายไปแล้ว แต่ชาวบ้านในหมู่บ้านที่ยังคงเคารพนับถือเจ้าพ่ออยู่ต่างพากันไปกราบไหว้และบนบานขอสิ่งต่างๆ อยู่เป็นประจำ

ชาวบ้านบางรายกล่าวว่าพวกเขานับถือเจ้าพ่อพระราม หรือเจ้าพ่อเชิญขวัญมาตั้งแต่รุ่นยายรุ่นแม่ เวลาจ้างงานแต่งงาน ต้องไปขึ้นขันหมากที่ศาลท่าน การขึ้นขันหมากก็คือขบวนขันหมากของเจ้าบ่าวเจ้าสาวต้องไปวนรอบศาลและเพื่อแสดงความเคารพต่อเจ้าพ่อ การขึ้นขันหมากไม่ได้มีข้อบังคับว่าต้องไปขึ้นขันหมากทั้ง 2 ศาล ใครนับถือเจ้าพ่อองค์ใดก็ได้ไปขึ้นขันหมากกับเจ้าพ่อองค์นั้น นอกจากนี้ยังมีการบนบานเจ้าพ่อพระราม เช่น ขอให้ข้าวดี ขอให้เดินทางโดยปลอดภัย

นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) เล่าว่าตนเองนับถือพ่อชัยมงคล โดยเชื่อว่าท่านเป็นหนึ่งในพระภูมิที่รักษาโลกมนุษย์ ท่านจะช่วยอาบน้ำมนต์ สะเดาะเคราะห์ ต่อชะตา และช่วยในเรื่องทำนา คือ ท่านจะทำนายและบอกว่าในแต่ละปีน้ำจะมากหรือน้อย หรือควรปลูกข้าวเบาหรือข้าวหนัก ชาวบ้านนิยมมาบนบานและมาแก้บนด้วยพวงมาลัย ทองคำเปลว และผ้าสามสี¹⁶

นางสมพงษ์ บุปผา (อายุ 74 ปี) เล่าว่าชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อเกี่ยวกับพระภูมิเจ้าที่ โดยเชื่อว่าถ้ามีการจัดงานต่างๆ ที่บ้าน จะต้องบอกกล่าวพระภูมิเจ้าที่ก่อน มีสำรับอาหารไปถวาย เพราะถ้าไม่บอกเล่าพระภูมิเจ้าที่ก่อนมักจะเกิดการทะเลาะวิวาทกันในงาน¹⁷

คนสูงวัยในหมู่บ้านดอนโพธิ์จะทำวัตรเช้าและทำวัตรเย็นที่บ้านของตนเอง นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) ชาวนาสูงวัยคนหนึ่งหมู่บ้านนิยมสวดมนต์ด้วยบทสวด ดังนี้ “บูชาพระพุทธรเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า คุณพ่อ คุณแม่ คุณครูบาอาจารย์ เจ้าทุ่งเจ้าท่า เจ้าที่เจ้าทาง ผีเล่าผีเรื้อน แม่ตะเคียน ศาลแม่ใหญ่ พระภูมิเจ้าที่ แม่ธรณี แม่พระคงคา แม่พระเพลิง แม่พระพาย แม่พระโพสพ เทพเทวาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงปกป้องคุ้มครองให้ลูกมีความสุข ความเจริญทุกๆ ครอบครัว”¹⁸

¹⁶ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

¹⁷ สัมภาษณ์ สมพงษ์ บุปผา, 17 มกราคม 2552.

¹⁸ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

2.4.2 สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้านดอนโพธิ์

วัดหนองลำเจียกนิรภัยเป็นวัดที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ร่วมกับชาวบ้านหนองลำเจียกร่วมกันสร้างขึ้นเป็นวัดตั้งแต่วันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2464 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478¹⁹ วัดแห่งนี้ตั้งอยู่เลขที่ 44 บ้านหนองลำเจียก หมู่ 7 ตำบลบ้านแก้ว อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย พื้นที่ที่ตั้งวัดเป็นที่ราบลุ่มริมลำคลองดอนโพธิ์ อาคารเสนาสนะต่างๆ ได้แก่ อุโบสถ ศาลาการเปรียญ หอสวดมนต์ กุฏิสงฆ์ และในปัจจุบันทางวัดกำลังก่อสร้างเมรุ วัดมีปูชนียวัตถุที่สำคัญ คือ หลวงพ่อนิรภัยซึ่งเป็นพระประธานในอุโบสถ²⁰ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านดอนโพธิ์

นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อนิรภัยว่าไม่ว่าใครจะบนบานเรื่องใดก็มักจะประสบความสำเร็จ ชาวบ้านในหมู่บ้านจะบนบานให้ฝนไม่ตกในวันที่พวกร่นกำลังจะเก็บเกี่ยวข้าว และเมื่อได้สิ่งที่ตนขอแล้วก็จะนำมารับความหวานมาถวายหลวงพ่อ²¹

นอกจากนี้นางบุญช่วย เกิดมนตรียังได้เล่าเพิ่มเติมถึงความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อกับว่าเป็นที่เลื่องลือและเป็นที่เคารพของคนทั่วไป ดังที่จะเห็นได้ว่าชาวกรุงเทพมหานครต่างก็พากันมานมัสการหลวงพ่อบนบานให้ตนเองประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ถ้าเป็นข้าราชการก็ขอให้ได้มีโอกาสเลื่อนขั้น บางคนก็ขอเลขเด็ดและหลายคนก็ถูกรางวัลสลากกินแบ่งรัฐบาลก็มี²²

2.4.3 วัฒนธรรมและประเพณีพื้นบ้าน

ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่เป็นประเพณีและพิธีกรรมที่เป็นวันสำคัญๆ ทางศาสนาและวาระสำคัญต่างๆ เช่น เดือนมกราคมมีการทำบุญวันขึ้นปีใหม่ เดือนกุมภาพันธ์มีเทศกาลทำบุญวันมาฆบูชา และเทศกาลตรุษจีน เดือนเมษายนมีตรุษไทย เทศกาลวันสงกรานต์ มีการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ และการบวชเณรภาคฤดูร้อน เดือนพฤษภาคมมีการทำบุญวันวิสาขบูชา เดือนกรกฎาคมมีการทำบุญวันเข้าพรรษา วันอาสาฬหบูชา เดือนสิงหาคมมีการจัดกิจกรรมวันแม่ และมีบวชชีพราหมณ์ที่วัดไชยภูมิวิทยาการ เดือนตุลาคมมีกิจกรรมวันออกพรรษา เดือนพฤศจิกายนมีเทศกาลวันลอยกระทง มีงานรื่นเริงที่วัดไชยภูมิวิทยาการ เดือนธันวาคมมีกิจกรรมวันเฉลิมพระชนพรรษา ชาวบ้านจะมารวมตัวกันบริเวณหน้าวัดเพื่อทำพิธีและทำบุญตักบาตร

¹⁹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 4**, หน้า 374.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 374.

²¹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

²² สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

ในช่วงที่ชาวบ้านไม่ได้ทำนาในฤดูน้ำหลาก คือ เดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคมนี้ ซึ่งก็ตรงกับช่วงออกพรรษา เป็นช่วงที่ชาวบ้านจัดงานพิธีต่างๆ ค่อนข้างมาก เช่น พิธีแต่งงาน ทำบุญเลี้ยงพระ ทอดกฐิน จากกิจกรรมและพิธีต่างๆ นี้ทำให้เห็นความสามัคคีของคนในหมู่บ้าน ความผูกพันในกลุ่มเครือญาติ การพึ่งพาอาศัยกันของชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์ได้เป็นอย่างดี เมื่อมีพิธีหรืองานใดก็ตาม ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือกันอย่างเต็มที่ ทุกคนต่างมาช่วยงานที่บ้านเจ้าภาพแต่เข้าตัว ช่วยทำทุกอย่างโดยไม่เกี่ยงว่าเป็นงานหนักหรืองานเบา และทุกคนต่างทำงานด้วยความเต็มอกเต็มใจและด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส มีเสียงหัวเราะจากการหยอกล้อกันในกลุ่มญาติและเพื่อนสนิทอยู่ตลอดเวลา

ชาวบ้านจะสนุกสนานมากในช่วงทอดกฐิน ไม่ว่าจะบ้านใดจะเป็นเจ้าภาพในการทอดกฐินก็ตาม เพื่อนบ้านคนอื่น ๆ ก็จะช่วยอนุโมทนาและร่วมทำบุญด้วยความเต็มใจ ชาวบ้านจะสนุกสนานอย่างเต็มที่ในช่วงเวลาที่แห่กฐินไปที่วัด และช่วงที่เดินเวียนรอบโบสถ์สามรอบ เสียงกลอง เสียงแคน และเครื่องเป่าชนิดต่างๆ ที่บรรเลงด้วยจังหวะเร้าใจ ทำให้ชาวบ้านที่ร่วมขบวนแห่มีอารมณ์ร่วม ยกมือขึ้นรำรำและยกย้ายร่างกายตามจังหวะเพลง ไม่ว่าจะเด็กหรือคนชรา ช่วงเวลานี้เป็นเสมือนช่วงเวลาที่ชาวบ้านได้ปลดปล่อยหลังจากที่ต้องเหน็ดเหนื่อยตรากตรำกับการทำงานในไร่นามาอย่างหนัก ทุกคนต่างมาร่วมบุญด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้ม ชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่นิยมไปทำบุญที่วัดหนองลำเจียกนิรภัย และชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านบริเวณใกล้เคียง เช่น บ้านดอนทอง บ้านแถว ก็นิยมมาทำบุญที่วัดนี้ด้วยเช่นกัน

พิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านดอนโพธิ์และชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงมีโอกาสได้ทำร่วมกัน คือ พิธีทำขวัญแม่โพสพ ซึ่งพิธีนี้จะจัดที่วัดต่างๆ เช่น วัดหนองลำเจียกนิรภัย วัดเจ้าแปดทรงไทรย์ วัดปิ่นแก้ว วัดใหม่หญ้าไทร เป็นต้น พิธีทำขวัญแม่โพสพเป็นงานของชุมชนซึ่งส่วนใหญ่แล้วคณะกรรมการวัดจะเป็นผู้ดำเนินการ โดยประกาศขอรับบริจาคข้าวเปลือกจากชาวบ้านตามแต่ศรัทธา คณะกรรมการจะออกมารับบริจาคจากชาวบ้านภายในหมู่บ้านของตนเองและหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งรวมถึงชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์ด้วย ส่วนใหญ่จะเรียกรับบ้านละ 1 กระสอบป่าน

เมื่อคณะกรรมการรวบรวมข้าวเปลือกที่ได้รับบริจาค ส่วนหนึ่งนำมากองไว้เพื่อทำพิธีทำขวัญแม่โพสพ อีกส่วนหนึ่งบรรจุไว้ในกระสอบป่านจะกองไว้รวมกันในบริเวณใดบริเวณหนึ่งของวัดที่มีหลังคาเพื่อป้องกันน้ำฝน หลังจากเสร็จพิธีแล้วคณะกรรมการวัดจะนำข้าวเปลือกทั้งหมดไปขายเพื่อนำเงินมาสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัด ในพิธีทำขวัญมีหมอขวัญกล่าวคำเชิญขวัญแม่โพสพ ชาวบ้านจะมาเข้าร่วมพิธีด้วย ชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนหนึ่งเคยเข้าร่วมในพิธีดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2551 ผู้วิจัยไม่พบว่ามีชาวบ้านจากหมู่บ้านดอนโพธิ์เข้าร่วมพิธีทำขวัญแม่โพสพที่วัดเจ้าแปดทรงไทรย์ ได้ทราบข้อมูลแต่เพียงว่าชาวบ้านร่วมกันบริจาคข้าวเปลือกให้แก่วัด ชาวบ้านส่วนหนึ่งกล่าวว่าเนื่องจากวัดตั้งอยู่ไกลบ้าน จึงไม่สะดวกที่จะไปร่วมงาน แต่ก็มีชาวบ้านบางคนกล่าวว่าพวกตน

เคยไปร่วมงานทำขวัญแม่โพสพที่วัดเจ้าแปดทรงไตรย์ และในปี พ.ศ. 2553 ผู้วิจัยพบว่า มีชาวบ้านบางส่วนไปร่วมพิธีทำขวัญแม่โพสพที่วัดปิ่นแก้ว ซึ่งเป็นอีกวัดหนึ่งที่อยู่ใกล้หมู่บ้านดอนโพธิ์

ในอดีตมีการจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพขึ้นหลายวัด เช่น วัดหนองลำเจียกนิรภัย วัดไชยภูมิ วัดจระเข้ไล่ วัดเจ้าแปดทรงไตรย์ วัดปิ่นแก้ว วัดใหม่หญ้าไทร เป็นต้น แต่ปัจจุบันวัดหนองลำเจียกนิรภัย วัดไชยภูมิ ไม่ได้จัดงานแล้ว ชาวบ้านเล่าว่าถ้าเป็นการจัดงานที่วัดหนองลำเจียก ชาวบ้านจะเข้าร่วมมากกว่าเพราะเป็นวัดที่อยู่ใกล้บ้าน

นอกจากนี้ ยังมีพิธีส่งเจ้ากรรมนายเวร หรือนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) เรียกว่า “ส่งพ่อโพธิ์บุญหนัก แม่ฟักแสนท่า” เป็นพวกผีตายโหง นางประสิทธิ์เล่าว่าตนเองรับสืบทอดมาจากแม่ และต้องส่งเดือน 3 มีเรื่องเล่าว่า “ผีตายโหงหนึ่งเรียกกันมาหลายลำ ถ้าใครไม่ยอมตายก็ให้เอาของไปส่งที่ทางสามแพร่ง แล้วผีพวกนี้ก็จะปกป้องรักษาตนเองและคนในครอบครัวเอาไว้และไม่ทำอันตราย” ของที่ต้องนำไปส่งก็คือหมาก 3 คำ บุหรี่ 3 มวน พริก ข้าวสาร กระเทียม ทำใส่กระทงใบตอง ข้าวต้ม 1 มัด แล้วจุดธูป กล่าววาทะว่า “พ่อโพธิ์บุญหนัก แม่ฟักแสนท่า ลูกมาส่งเครื่องสังเวยแล้ว ช่วยปกป้องรักษาลูกไว้ด้วย” ในกระบะที่ใส่เครื่องสังเวย จะเอาดินมาปั้นรูปคนเท่าจำนวนสมาชิกในครอบครัว ควาย และสุนัขเท่าจำนวนที่เลี้ยงไว้ใส่ลงไปด้วย²³

นางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 67 ปี) กล่าวถึงพิธีที่คล้ายๆ กัน แต่เรียกว่าพิธีเสียดกระเบะกบาล การประกอบพิธีทำโดยการนำดินเหนียวมาปั้นรูปคนเท่าจำนวนสมาชิกภายในบ้าน และเขียนชื่อแต่ละคนแปะไว้ที่รูปปั้นหรือตุ๊กตา และปั้นรูปสัตว์ เช่น วัว ควาย สุนัข เท่าจำนวนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ที่บ้าน แล้วนำรูปปั้นทั้งหมดใส่ในกระจาดที่ทำจากกลองกระดาด นำใบตองมาทำกระทงใส่ข้าวสาร น้ำตาล พริก กระชาย กะปิ เครื่องครัวต่างๆ และอีกกระทงใส่ขนมต้มขาว 3 ลูก ขนมต้มแดงเท่าจำนวนสมาชิกภายในบ้านและจำนวนสัตว์เลี้ยง น้ำ 1 กระป๋อง นำสิ่งของทั้งหมดใส่ในกระจาด หลังจากนั้นนำไปวางที่ทางสามแพร่ง เมื่อวางสิ่งของที่ทางสามแพร่งแล้ว ให้จุดธูป 9 ดอก แล้วกล่าวคำส่งเคราะห์ เริ่มต้นด้วย “อะระหังสัมมา สัมพุทธโธกะคะวา พุทัง ภาคะวันตัง อภิวาเทมิ” และตามด้วย “ขอที่แม่พระธรณี เจ้าเวรนายกรรม ลูกเอาตุ๊กตามาแทนตัว ให้ปลอดภัยตลอดปี อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งครอบครัว สัตว์ที่เลี้ยงไว้ ขออย่าให้มีอันตราย ขอให้มั่งมีศรีสุข ให้เจ้าเวรนายกรรมมารับของที่ลูกนำมาให้ ขอให้แม่พระธรณีนำสิ่งของนี้ไปให้ถึงเจ้ากรรมนายเวร”²⁴ พิธีนี้จะทำปีละครั้งเป็นการส่งเจ้ากรรมนายเวร เพื่อไม่ให้คนในบ้านและสัตว์เลี้ยงมีอันตราย

²³ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 2 พฤษภาคม 2552.

²⁴ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

2.5 เศรษฐกิจและการทำมาหากิน

ชาวบ้านดอนโพธิ์ประกอบอาชีพค่อนข้างหลากหลาย เช่น ทำนา ทำไร่ นาสวนผสม เลี้ยงปลา ทำสวนกล้วยไม้ ค้าขาย รับจ้างทั่วไปที่เกี่ยวกับการทำนา เช่น ฉีดยา ใส่ปุ๋ย คราดนา ตัดข้าว ตัด ฯลฯ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และรับราชการ ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ดังนี้ คือ อาชีพการงาน การถือครองที่ดิน การทำนาของชาวบ้านดอนโพธิ์ รายละเอียดดังนี้

2.5.1 อาชีพการงาน

ชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ซึ่งการทำนาของชาวบ้านดอนโพธิ์นี้เป็นอาชีพที่ยึดถือกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่าในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2535-2538 ชาวนาประสบปัญหาทำนาไม่ได้ผลผลิต เนื่องจากมีหนูรบกวนและกัดกินข้าวในนาจนหมด และมีโรคข้าวजू คือข้าวไม่ออกรวง ชาวนาไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ สาเหตุดังกล่าวทำให้ชาวบ้านดอนโพธิ์บางส่วนเกิดความรู้สึกท้อแท้เพราะทำนาไม่ได้ผล จึงเลิกอาชีพทำนาและเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานคร บ้างก็เป็นคนงานรับจ้างในโรงงาน บ้างก็เป็นคนงานรับเหมาก่อสร้าง ต่อมาเมื่อปัญหาต่างๆ ลดลงชาวบ้านจึงได้พากันกลับเข้ามาในหมู่บ้านและกลับมาประกอบอาชีพทำนาอีกครั้ง²⁵

กลุ่มคนที่ประกอบอาชีพทำนาจะเป็นคนในช่วงอายุ 35 ปีขึ้นไป ส่วนวัยหนุ่มสาวนิยมทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากบ้านดอนโพธิ์มากกว่าทำนา โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านั้น ได้แก่ โรงงานเครื่องมือแพทย์ โรงงานเฟอร์นิเจอร์ โรงงานรองเท้า ในอำเภอเสนาและบริเวณใกล้เคียง เป็นต้น แต่เนื่องจากปัญหาเศรษฐกิจในปัจจุบัน ทำให้กลุ่มคนหนุ่มสาวต้องประสบกับปัญหาการว่างงาน จึงมีแนวโน้มว่ากลุ่มคนเหล่านี้บางส่วนน่าจะกลับมาช่วยครอบครัวทำนา เนื่องจากในปัจจุบันข้าวราคาแพง และการทำงานก็ทำอยู่ในบริเวณหมู่บ้าน ไม่ต้องเดินทางไปทำงานที่อื่นซึ่งอยู่ไกลบ้าน

นายทองปลิว ธาระมัด (อายุ 66 ปี) เล่าว่าชาวบ้านดอนโพธิ์สามารถทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพื้นที่ กล่าวคือ ที่ราบลุ่มน้ำท่วมขังก็อาจจะทำได้ปีละ 2 ครั้ง ต้องเว้นช่วงเวลาที่น้ำท่วม ประมาณเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน หลังจากนั้นจึงเริ่มทำใหม่ การทำนา 2 ครั้ง เริ่มทำนาครั้งแรกประมาณปลายเดือนธันวาคมถึงมกราคม และใช้เวลาประมาณ 60-70 วันหรือประมาณสองเดือนครึ่ง และสามารถเก็บเกี่ยวได้ในเดือนเมษายน และเริ่มลงมือทำนาครั้งที่ 2 ประมาณเดือนเมษายน และสามารถเก็บเกี่ยวได้ในเดือนกรกฎาคม²⁶ ส่วนการทำนาครั้งที่ 3 จะ

²⁵ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

²⁶ สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัด, 30 มิถุนายน 2551.

เริ่มทำนาต่อจากครั้งที่ 2 ทันที คือประมาณเดือนกรกฎาคม และจะต้องเก็บเกี่ยวให้แล้วเสร็จอย่างช้าที่สุดไม่ควรเกินช่วงเดือนตุลาคมเพราะน้ำจะเริ่มท่วมในเดือนนี้

2.5.2 การถือครองที่ดิน

ชาวบ้านมีที่ดินที่เป็นที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง แต่มีชาวนาส่วนน้อยที่มีที่นาเป็นของตนเอง ทั้งๆ ที่พื้นที่ส่วนใหญ่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นที่นาและชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านก็ประกอบอาชีพทำนา ชาวบ้านดอนโพธิ์แต่ละครอบครัวมีการถือครองที่ดินเป็นของตนเองตั้งแต่ 2-70 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านดอนโพธิ์อาศัยทำนานั้นเป็นการเช่าที่ดินของผู้อื่นทำนา เจ้าของนาอาจจะเป็นคนในพื้นที่เดิมแต่ปัจจุบันอพยพไปอยู่ที่อื่น เช่น กรุงเทพมหานคร หรืออพยพไปอยู่ในพื้นที่ที่มีการคมนาคมสะดวก หรือเจริญกว่าที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ที่นาอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ของผู้อื่น ซึ่งบุคคลเหล่านั้นอาจจะเป็นคนจากกรุงเทพมหานคร นนทบุรี ฯลฯ ที่เข้ามาซื้อที่ดินบริเวณนี้ทิ้งไว้และให้ผู้อื่นเช่าเป็นที่ทำนา

พื้นที่ทำนาส่วนใหญ่แล้วเป็นพื้นที่ที่ชาวนาเช่าจากผู้อื่นเพื่อทำนา พื้นที่ดังกล่าวนี้มีทั้งที่อยู่ในหมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์และพื้นที่บริเวณใกล้เคียง เช่น ตำบลบ้านแก้ว ตำบลหนองคุด และพื้นที่ต่างอำเภอ เช่น อำเภอลาดบัวหลวง อำเภอดักไถ่ หรือข้ามจังหวัด เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น ชาวนาจะเดินทางไปกลับระหว่างที่นากับที่บ้าน กล่าวคือชาวนาเดินทางไปทำนายังพื้นที่นาที่ตัวเองเช่าทำอยู่ในช่วงตอนเช้าและเดินทางกลับบ้านในช่วงตอนเย็น

2.5.3 การทำนาของชาวบ้านดอนโพธิ์

ชาวบ้านดอนโพธิ์ประกอบอาชีพทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษที่เริ่มมาบุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ทำกิน สาเหตุอันหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากสภาพพื้นที่เอื้อต่อการทำนามากกว่าการประกอบอาชีพอย่างอื่นเพราะเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก ไม่เหมาะสมสำหรับการปลูกพืชชนิดอื่น การทำนาของชาวบ้านดอนโพธิ์มีการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาเพื่อบริโภคเป็นการทำนาเพื่อขาย

ในอดีตชาวบ้านดอนโพธิ์สามารถทำนาได้ปีละครั้ง หรือที่เรียกว่า “นาปี” ทั้งนี้เนื่องจากชาวนาจะต้องอาศัยน้ำจากน้ำฝนในการทำนา แต่ในปัจจุบันชาวนาทำนาได้ 2-3 ครั้ง ทั้งนี้เพราะอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน

ชาวนาจะเริ่มต้นการทำนาประมาณเดือน 6 เมื่อฝนตกลงมา ชาวนาจะหาถุ๊กซังมามาตีไปแรกนา โดยการไถ 2-3 รอบ แล้วกลับบ้าน หลังจากนั้นพอฝนตกลงมาสักสองหรือสามครั้ง ชาวนาจะไปไถตะ เป็นการไถครั้งแรกเพื่อทำลายวัชพืชในนาและพลิกกลับหน้าดิน แล้วปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 สัปดาห์ แล้วไถแปร เป็นการไถเพื่อตัดกับรอยไถตะ ทำให้รอยไถตะแตกออกเป็นก้อนเล็ก ๆ จนวัชพืชหลุดออกจากดินอีกเที่ยวหนึ่ง แล้วก็หว่านหลังจากนั้นก็ไถกลบ ชาวนาจะใช้วิธีการหว่านข้าว

แห้งหรือเรียกว่าวิธีหว่านสำรวย คือ การหว่านข้าวเปลือกลงในดินที่ไถไว้แล้วและไถกลับอีกครั้ง รอให้ฝนตกลงมา ต้นข้าวก็จะเจริญงอกงาม เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องชาวนาก็จะไปทำขวัญข้าว เมื่อข้าวสุกพร้อมเก็บเกี่ยวชาวนาจะทำพิธีแรกเกี่ยวก่อนที่จะเกี่ยวข้าวทั้งหมดต่อไป ข้าวที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้วจะถูกขนเข้ามาในลานนวดข้าว นายช่วย การสมอรรถ (อายุ 68 ปี) เล่าว่า “เมื่อก่อนใช้ควายนวดข้าว โดยเอาฟ่อนข้าวตั้งให้รวงตั้งขึ้น เอาควายวนไปเรื่อยๆ จะใช้ควายที่ตัวก็แล้วแต่เจ้าของนา ถ้ามีตัวเดียวก็ใช้ตัวเดียว มีหลายตัวก็ใช้หลายตัว พอนวดไปสักพักก็ส่งฟางให้ข้าวลงไปยังข้างล่าง ฟางเอาฟางออก อันไหนหมดก็เอาข้าวออก เอาฟางออก อันไหนยังไม่หมดก็เอาควายย่ำต่อไป จนกว่าจะหมด 2-3 เทียบ”²⁷ เมื่อนวดข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวนาจะเก็บข้าวเข้ายุ้งฉางเพื่อรอเวลาขายให้พ่อค้าต่อไป พ่อค้าที่มาซื้อข้าวส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ชาวนาจะตกลงต่อรองราคากับพ่อค้า ถ้าราคาข้าวเป็นที่น่าพอใจชาวนาจึงจะขายข้าว แต่ถ้าราคายังไม่เป็นที่พอใจก็จะเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางก่อน

2.5.4 พันธุ์ข้าว

พันธุ์ข้าวที่ใช้สำหรับปลูกข้าวนาปีในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีอยู่หลากหลาย ทั้งข้าวเบา ข้าวกลางและข้าวหนัก พันธุ์ข้าวต่างๆ มีระยะการเก็บเกี่ยวเร็วและช้าแตกต่างกันไปตามชนิดของข้าว ดังนี้

ข้าวเบา (early variety) เป็นพันธุ์ข้าวที่แก่เก็บเกี่ยวได้เร็วกว่าพันธุ์อื่นๆ ในท้องที่เดียวกัน หากเป็นพันธุ์ข้าวที่ไวต่อช่วงแสง (sensitive to photoperiod) จะสุกและเก็บเกี่ยวได้ก่อนกลางเดือนพฤศจิกายน หากเป็นพันธุ์เบาหลายๆ อาจเก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ปลายเดือนกันยายน พันธุ์ข้าวไม่ไวต่อช่วงแสง จะเก็บเกี่ยวได้เมื่ออายุประมาณ 90-120 วัน²⁸ เช่น เหลืองทราย ขาวมอญ ขาวกอ ขาวพวง สามกอ ขาวเม็ดเล็ก ซ่อมะกอก เป็นต้น

ข้าวกลาง (medium variety) เป็นพันธุ์ข้าวที่สุกเก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ช่วงหลังเดือนพฤศจิกายนถึงกลางเดือนธันวาคม หากเป็นพันธุ์ข้าวไม่ไวต่อช่วงแสงจะมีอายุประมาณ 130-160 วัน พันธุ์ข้าวพวกนี้มักให้ผลผลิตต่อพื้นที่สูงกว่าข้าวเบา²⁹ เช่น ขาวปากกระบอก ขาวเกษตร ขาวตาแห้ง ขาวพวงเบา หลวงแจก เป็นต้น

ข้าวหนัก (late variety) เป็นพันธุ์ข้าวที่สุกเก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ครึ่งหลังของเดือนธันวาคมเป็นต้นไป ส่วนมากจะเก็บเกี่ยวได้หมดทุกพันธุ์เมื่อถึงช่วงกลางเดือนมกราคม หากเป็นพันธุ์ข้าวที่ไม่ไว

²⁷ สัมภาษณ์ ช่วย การสมอรรถ, 10 พฤศจิกายน 2551.

²⁸ เกตินี ปายะนันท์, **วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: ระบบการเกษตร**, (สถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538), หน้า 10.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ต่อช่วงแสงจะมีอายุประมาณ 180-210 วัน พันธุ์ข้าวพวกนี้มักให้ผลผลิตต่อพื้นที่สูงกว่าพันธุ์เบา และพันธุ์กลางเป็นส่วนใหญ่³⁰ เช่น ข้าวพวก จำปา ทองมาเอง นครกัณฑ์ ก้อนแก้ว ก้นจูด เป็นต้น

นายสงวน รวงผึ้ง (อายุ 67 ปี) เล่าว่า “บริเวณบ้านดอนโพธิ์เป็นพื้นที่ที่มีน้ำลึก ต้องใช้ข้าว ขึ้นน้ำ น้ำที่ท่วมบริเวณนี้มาจากภาคเหนือ พอถึงฤดูน้ำหลากข้าวจะจมน้ำอยู่ระยะหนึ่ง ภายใน สองถึงสามวันก็จะไหลขึ้นพื้นน้ำ ไม่เหมือนข้าวสมัยนี้ ข้าวสมัยก่อนทนน้ำ”³¹ พันธุ์ข้าวนาปีพันธุ์ ต่างๆ นั้นเหมาะกับพื้นที่ที่แตกต่างกัน ชาวนาจะเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับพื้นที่ เช่น พื้นที่ลุ่ม ไร่ข้าวหนัก พื้นที่ดอนใช้ข้าวเบา เป็นต้น

นายประชัน การสมพิศ (อายุ 66 ปี) เล่าว่า “ตอนทำนาใช้ข้าวหลายพันธุ์ ถ้าปีนี้ได้ผลผลิต ไม่ดี ปีหน้าก็เปลี่ยน บ้านข้างๆ เขาทำพันธุ์อะไร เราก็แลกเปลี่ยนกับเขา สมัยก่อนไม่ได้ซื้อพันธุ์ และ เก็บพันธุ์ข้าวไว้เอง ไม่ได้คัดเลือกพันธุ์ เวลานวดก็แบ่งใส่ปีบไว้ 10-20 ปีบ นอกนั้นก็ใส่ยุ้งไว้ ใน สมัยที่ทำนาปีก็เอาข้าวไว้สีกินด้วย เช่น ข้าวพวง ข้าวพวงจะเม็ดแข็งหน่อย สีมาแล้วก็เอามาหุงได้ เลย ไม่แฉะ แต่ถ้าเป็นข้าวบางพันธุ์ สีมาแล้วต้องมาทิ้งไว้เป็นเดือนเป็นอย่างน้อยถึงจะหุงแล้วไม่ เปี้ยก เช่น ข้าวเม็ดเล็ก ข้าวปิ่นแก้ว ต้องเก็บไว้นานๆ อย่างน้อยหนึ่งเดือนหลังจากการสีข้าว”³²

นายสง่า ปรีเปรม (อายุ 73 ปี) เล่าว่า “ข้าวที่ปลูกแต่ละบ้านไม่เหมือนกัน สุดแต่ว่าใครจะ ชอบข้าวพันธุ์ไหน ถ้าข้าวพันธุ์นั้นทำดีได้ผลผลิตเยอะ เขาก็จะปลูกต่อ อันไหนพันธุ์ไม่ดีก็ไม่ปลูก ไม่ใช่ว่าปลูกเหมือนกันหมด สมัยนาปีนั้นจะปลูกข้าวที่เก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน เพราะว่าถ้าทำนา มากๆ จะเกี่ยวไม่ทัน นอกจากนี้แขกเกี่ยวข้าวก็หายาก ต้องทยอยปลูกข้าว ถ้ามีที่นา 20 ไร่ 30 ไร่ แปลง 30 ไร่ต้องทำข้าวหนัก เพราะว่าตรงนั้นมันเป็นทีลุ่ม ต้องเอาข้าวหนักลง ตรงไหนที่ดอนก็เอา ข้าวพอน้ำแห้งปลูก ต้องดูพื้นที่ด้วย ไม่ใช่ว่าที่ลุ่มเอาข้าวเบาใส่ต้องแยกข้าวหนักน้ำ มีน้ำก็มัดข้าว ไม่ได้ ข้าวแต่ละพันธุ์ก็เกี่ยวไม่พร้อมกัน เช่น ข้าวเม็ดเล็ก ช่อมะกอก ข้าวสามรวงและข้าวพวง ต้อง ทำอย่างนี้พอเกี่ยวข้าวช่อมะกอกเสร็จ ถึงจะเกี่ยวข้าวข้าวเม็ดเล็ก แล้วจึงไปเกี่ยวข้าวพวง แล้วค่อย เกี่ยวข้าวสามรวง ข้าวนครกัณฑ์เป็นข้าวหนัก ต้องเก็บเกี่ยวทีหลังสุด เพราะปลูกที่มีน้ำมาก พอเรา เกี่ยวบนที่ดอนที่ข้าวสุกหมดแล้ว บางทีข้าวนครกัณฑ์ก็ยังไม่สุก เราเอาข้าวเข้าบ้านก่อนแล้วค่อย ไปเกี่ยวนครกัณฑ์”³³

นายสง่ายังได้เล่าเพิ่มเติมว่า “การทำนาที่ใช้ข้าวพันธุ์เดียวหลายๆ ปีปลูกซ้ำๆ ในพื้นที่เดิม ชาวนามักประสบปัญหาข้าวมีสีแดง ทำให้ราคาข้าวไม่ดี สมัยก่อนนั้นถ้าทำข้าวพันธุ์เดียวหลายๆ

³⁰ เกศินี ปายะนันท์, *วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: ระบบการเกษตร*, หน้า 11.

³¹ สัมภาษณ์ สงวน รวงผึ้ง, 24 ธันวาคม 2551.

³² สัมภาษณ์ ประชัน การสมพิศ, 24 ธันวาคม 2551.

³³ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

ปี จะมีข้าวม้าแขกมาปน ข้าวม้าแขกเป็นข้าวที่มีเมล็ดสีแดง ถ้ามีมากจะขายไม่ได้ราคา ถ้าเป็น
 อย่างนี้ก็ต้องเปลี่ยนพันธุ์”³⁴ ในอดีตนั้นชาวนาปลูกข้าวเพื่อบริโภคมากกว่าเพื่อการค้า แต่หากมี
 เหลือจากการบริโภคชาวนาก็จะขาย ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ปลูกข้าวหลากหลายพันธุ์และจะเลือก
 พันธุ์ที่นุ่มไว้รับประทาน นายสง่า ปรีเปรม (อายุ 73 ปี) เล่าให้ฟังว่า “เมื่อก่อนปลูกข้าวมะลิทอง
 เอาไว้กิน สมัยก่อนยังไม่มีโรงสี ซ่อมกินกันเอง เอาไว้พันธุ์เดียว พันธุ์อื่นๆ ก็ขายหมด ข้าวอย่างอื่น
 มันจะเม็ดสั้น ซ่อมยาก เปลือกหนา ข้าวมะลิทองจะซ่อมง่าย เปลือกบางและเมล็ดยาว”³⁵

นายสง่ายังเล่าต่อไปอีกว่าในสมัยที่ชาวนาทำนาปีอยู่นั้น ชาวนาจะปลูกทั้งข้าวเจ้าและ
 ข้าวเหนียวไว้บริโภค “เมื่อก่อนปลูกข้าวเหนียวไว้กิน บางทีก็เป็นพันธุ์เมล็ดยาว พันธุ์เขี้ยวจะมี
 เมล็ดงอนๆ หนอย เมล็ดไม่ยาว เวลานึ่งแล้วจะยาว ปลูกข้าวเหนียวไว้ไม่เยอะ ชาวนาบางคนปลูก
 ไว้ 1 ไร่ แต่ก็ไม่เกิน 3 ไร่ ปลูกข้าวเหนียวเอาไว้กิน เอาไว้หุงข้าวมัน”³⁶ ส่วนนายประชัน การสมพิศ
 (อายุ 66 ปี) เล่าว่า “สมัยก่อนไม่ค่อยได้ปลูกข้าวเหนียว นานๆ จะทำ ปลูกไม่เยอะ สักประมาณ 1
 งาน หรือ 1 ไร่ ปลูกไว้ทำขนม เอาไว้สีกิน เช่น ข้าวเหนียวมันวัว เป็นสีเหลืองๆ”³⁷

พันธุ์ข้าวนาปีที่สำรวจพบในบ้านดอนโพธิ์มีจำนวน 65 พันธุ์ ได้แก่ กั้นจูด ก้อนแก้ว กาบ
 ดำ เกวียนหัก ขาวกระบอก ขาวกระบี่ ขาวกอ ขาวเกษตร ขาวแก้ว ขาวจำปา ขาวตาแจ่ม ขาวตา
 แห่ง ขาวปากกระบอก ขาวพวง ขาวพวงเงิน ขาวพวงเบา ขาวพวงหนัก ขาวมอญ ขาวมะลิ ขาว
 เม็ดเล็ก ขาวแม่ลูกอ่อน ขาวยายดวง ขาวสุพรรณ ขาวเหลือง ขาวใหญ่ ขาวอ่างทอง เขียวทุ่ง ไช้
 แมงดา คลองตานี จำปา จำปาเป็ แจ็กกอดพ้อม แจ็กเซย แจ็ครวง ซ่อมะกอก ทองมาเอง นครกัณฑ์
 ปิ่นแก้ว พวง พวงกลาง พวงเงิน พวงทอง พวงเบา พวงเป็ พวงหนัก มะลิทอง รัฐแจก เล็บมีอนาง
 ศรีสมนึก สามกอก สามรวง เสือนอนทุ่ง เสือราก เสือรากหาง หลวงแจก หลวงประทาน หอมเดือน
 สาม หอมเม็ดเล็ก หอมยี่ง หอมสุพรรณ ห้ารวง เหลืองทราย เหลืองอ่อน เขี้ยวยาว และเขี้ยวงู

พันธุ์ข้าวนาปีที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีข้าวนาสวน (lowland rice) ได้แก่พันธุ์ที่สามารถ
 ปลูกได้ทั้งในที่ดอนน้ำไม่ขังเช่นเดียวกับข้าวไร่ แต่ต้องมีความชื้นในดินสูง สามารถเจริญเติบโต
 และให้ผลผลิตสูงในที่น้ำขังตลอดฤดูปลูก และสามารถทนน้ำขังได้ลึกไม่เกิน 1 เมตร พันธุ์ข้าว
 พวกนี้ปลูกกันทั่วไปประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่การทำนาทั่วประเทศ การปลูกส่วนใหญ่ปลูก
 แบบนาดำ พันธุ์ข้าวพวกนี้จึงนับว่าเป็นพันธุ์ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาก และเป็นพันธุ์ข้าวที่

³⁴ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

³⁵ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

³⁶ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

³⁷ สัมภาษณ์ ประชัน การสมพิศ, 24 ธันวาคม 2551.

ให้ผลผลิตค่อนข้างสูง³⁸ เช่น ขาวกอ ขาวตาแห้ง เจ็ดรวง สีสมนึก เป็นต้น และข้าวขึ้นน้ำ หรือข้าว พวงลอย (floating rice) บางครั้งเรียกว่า ข้าวนาเมือง พันธุ์ข้าวพวกนี้สามารถปลูกได้ในที่ๆ มีน้ำท่วมสูงมาก สามารถขึ้นได้แม้ในที่ๆ มีน้ำลึกถึง 4-5 เมตร เป็นพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกในแถบที่ลุ่มภาคกลาง และบางจังหวัดของภาคตะวันออก เนื้อที่ๆ ปลูกข้าวพันธุ์ขึ้นน้ำมีประมาณ 20 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ การปลูกข้าวขึ้นน้ำส่วนใหญ่ปลูกแบบนาหว่าน หรือนาหยอด ต้นข้าวจะสามารถทนต่อระดับน้ำท่วมได้มาก จะต้องเป็นช่วงเวลาที่ต้นข้าวขึ้นผ่านระยะการเป็นต้นกล้ามาแล้ว³⁹ เช่น ก้นจูด ขาวพวงเบา ไข่แมงดา และช่อมะกอก เป็นต้น

พันธุ์ข้าวที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่เป็นข้าวเจ้า มีลักษณะเป็นพันธุ์ข้าวขึ้นน้ำ เนื่องจากบริเวณนี้เป็นบริเวณที่มีน้ำลึก และโดยเฉพาะช่วงเวลาที่น้ำหลากจะทำให้พื้นที่บางพื้นที่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีน้ำขังอยู่นานหลายเดือน การเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับเพาะปลูกจึงต้องเลือกให้เหมาะสมกับพื้นที่

ปัจจุบันพันธุ์ข้าวนาปีเหล่านี้ได้สูญหายไปหมดจากหมู่บ้านดอนโพธิ์แล้ว สาเหตุก็เพราะเมื่อชาวนาเปลี่ยนวิธีการทำนาจากนาปีเป็นนาปรัง ชาวนาก็ไม่ได้เก็บพันธุ์ข้าวต่างๆ นี้ไว้ นายสง่า ปรีเปรม (อายุ 73 ปี) เล่าว่า “ที่ต้องเลิกทำนาปีก็เพราะชาวบ้านคนอื่นๆ เปลี่ยนไปทำนาปรังกันหมด ถ้าหากตนเองยังทำนาปีอยู่ครอบครัวเดียว ก็จะถูกหนักินหมด เพราะว่าทำนาเหลือมล่ำกับคนอื่น ถ้าทำนาปรังเหมือนๆ กัน ถึงแม้จะมีหนุมากัดกินก็แบ่งๆ ไปกินของคนอื่นๆ บ้าง เมื่อชาวนาเลิกทำนาปี พันธุ์ข้าวเหล่านั้นก็หายไป เพราะพันธุ์ข้าวที่ใช้ทำนาปีไม่สามารถนำมาใช้กับนาปรังได้ เพราะเป็นข้าวคนละประเภทกัน”⁴⁰

สาเหตุหนึ่งที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ต้องเลิกทำนาปีเพราะว่าเมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว มีหนูระบาดกัดกินต้นข้าว ชาวนาต้องคอยระวังและต้องหาวิธีไล่หนูที่พากันมากัดกินต้นข้าวในเวลากลางคืน บ้างก็ใช้กับดักหนู บ้างก็ใช้ไฟช็อต บ้างก็ใช้ผ้าใบล้อมนา บ้างก็หาอะไรมาเคาะเพื่อให้หนูตกใจและได้หนีไป หนูเป็นศัตรูตัวฉกาจที่ทำให้ชาวนาไม่ได้ผลผลิต ถ้าหากไม่คอยกำจัดหรือไล่การทำนาในครั้งนั้นก็ไม่ได้อะไรเลย ในยุคสมัยนี้มีหนุมารัฐบาลจึงประกาศรับซื้อหางหนู แต่ก็ยังไม่ทำให้หนูลดน้อยลงไป ประกอบกับอีก 2-3 ปีต่อมา ชาวนาประสบกับโรคข้าวจู่ ไม่ออกรวง ชาวนาจึงเริ่มเปลี่ยนเป็นทำนาปรัง เพราะการทำนาปรังทำได้หลายครั้ง ถึงแม้จะมีความเสี่ยงอยู่บ้างแต่ก็สามารถเริ่มต้นใหม่ได้ ไม่เหมือนกับการทำนาปี ถ้าหากต้องประสบกับภัยพิบัตินี้ ชาวนาก็จะไม่ได้อะไรเลยในปีนั้น

³⁸ เกศินี ปายะนันท์, *วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: ระบบการเกษตร*, หน้า 10.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

⁴⁰ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

2.5.5 การทำนาในปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ ชาวนาบ้านดอนโพธิ์สามารถจำแนกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน คือ ประเภทแรก เป็นชาวนาที่ลงมือทำนาด้วยตนเองทุกขั้นตอน ประเภทที่ 2 เป็นชาวนาที่จ้างผู้อื่นในทุกขั้นตอน การทำนา ประเภทที่ 3 เป็นชาวนาที่ทำนาเองบ้างเป็นบางขั้นตอน และจ้างผู้อื่นบ้างเป็นบางขั้นตอน และประเภทที่ 4 ทำนาเองทุกขั้นตอนหรือเอาแรงกับเพื่อนบ้าน

นายทองปลิว ธาระมัด (อายุ 66 ปี) เล่าว่าในปัจจุบัน ชาวนาบ้านดอนโพธิ์สามารถทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง เริ่มทำนาครั้งแรกประมาณเดือนธันวาคม หรือมกราคม และใช้เวลาประมาณ 60-70 วันหรือประมาณเดือนครึ่ง ชาวนาจะทำพิธีทำขวัญข้าวในประมาณเดือนมีนาคม และสามารถเก็บเกี่ยวได้ในเดือนเมษายน และเริ่มลงมือทำนาครั้งที่ 2 ประมาณเดือนพฤษภาคม และสามารถเก็บเกี่ยวได้ในเดือนสิงหาคมถึงกันยายน⁴¹ แหล่งน้ำสำคัญที่ใช้ในการทำนาคืออาศัยน้ำจากคลองดอนโพธิ์ และอีกส่วนหนึ่งคืออาศัยน้ำจากน้ำฝน

ในระยะแรกที่ชาวนาทำนาปรังชาวนาใช้วิธีการทำนาดำ เป็นวิธีการทำนาที่นำเมล็ดข้าวไปเพาะในแปลงที่เตรียมไว้ (แปลงกล้า) ใ้หิ้งอกเป็นต้นกล้า แล้วถอน นำต้นกล้าไปปักลงในนาแปลงที่เตรียมเอาไว้⁴² แต่การทำนาดำมีขั้นตอนยุ่งยากประกอบกับต้องใช้แรงงานมาก ชาวนาจึงเปลี่ยนวิธีการทำนามาทำนาแบบหว่านน้ำตม ซึ่งเป็นการทำนาโดยไถและคราดเพื่อกำจัดวัชพืชและปรับสภาพพื้นนา ทั่งไว้ให้ดินตกตะกอนจนเห็นว่าน้ำใส น้ำในนาไม่ควรลึกกว่า 2 เซนติเมตร นำเมล็ดพันธุ์ที่เพาะใ้หิ้งอกแล้วหว่านลงไป⁴³ การทำนาแบบนี้ทำให้ชาวนาทำนาได้เร็วขึ้นและสามารถทำนาได้มากขึ้นด้วย ในปัจจุบันชาวนาบางครอบครัวทำนามากถึง 100 ไร่ หรือมากกว่านั้น

ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันนำเทคโนโลยีและเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำนา เช่น ใช้รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไถนาเพื่อเตรียมพื้นที่ทำนา ใช้เครื่องหว่านเมล็ดข้าว และหว่านปุ๋ย เครื่องฉีดยาชนิดพ่น เป็นต้น

พันธุ์ข้าวที่ใช้ทำนาปรังเป็นพันธุ์ข้าวคนละชนิดกับพันธุ์ข้าวนาปี เมื่อไม่ได้ใช้พันธุ์ข้าวเดิมจึงสูญหายไปพร้อมกับกาลเวลา พันธุ์ข้าวนาปรังที่พบในบ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน ได้แก่ พืชญโลก 1 พืชญโลก 2 ขาวประทุม หอมประทุม สุพรรณ 1 สุพรรณ 2 ราชนี ดัก 2 ชัยนาท พวงทอง 35 33-1 039 พันธุ์ข้าวปัจจุบันที่ชาวนานิยมปลูกคือพันธุ์พืชญโลก โดยซื้อพันธุ์จากศูนย์พันธุ์ข้าวจังหวัดสุพรรณบุรี หรือแหล่งอื่นๆ

⁴¹ สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัด, 30 มิถุนายน 2551.

⁴² สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัด, 30 มิถุนายน 2551.

⁴³ สัมภาษณ์ ทองปลิว ธาระมัด, 30 มิถุนายน 2551.

ในปัจจุบันชาวบ้านดอนโพธิ์ทั้งหมดปลูกข้าวเพื่อขาย การทำนาของชาวบ้านสามารถแบ่งตามลักษณะการขายได้ 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรกเป็นการปลูกข้าวทั่วไป และประเภทที่สองเป็นการปลูกข้าวพันธุ์ ซึ่งการทำนาประเภทหลังนี้จะต้องดูแลเอาใจใส่ข้าวมากเป็นพิเศษ และต้องลงทุนมากกว่าการปลูกข้าวทั่วไป เพื่อที่จะให้ได้ผลผลิตที่ดีและไม่มีข้าวพันธุ์อื่นเข้ามาปลอมปน

การทำนาในปัจจุบันชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้เทคโนโลยีและเครื่องการเกษตรสมัยใหม่ เช่น รถแทรกเตอร์ เครื่องพ่นหว่านข้าว เครื่องพ่นปุ๋ย เครื่องเกี่ยวนวดข้าว เครื่องฉีดยา ฯลฯ

- ขั้นตอนการทำนาในปัจจุบัน

ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ดังนั้นจึงต้องหาเช่านาก่อนเป็นอันดับแรก นาเช่าแต่ละแห่งมีราคาแตกต่างกันไป ในปี 2551 นาที่ติดคลองค่าเช่าไร่ละ 700-800 บาท ส่วนนาที่อยู่ไกลแหล่งน้ำค่าเช่าไร่ละ 500-600 บาท สาเหตุที่ราคาแตกต่างกันเพราะถ้าที่นาอยู่ไกลคลองหรือแหล่งน้ำจะทำให้ต้องใช้เครื่องสูบน้ำเข้านา ทำให้ชาวบ้านจะต้องเสียเงินค่าน้ำมันเพิ่มขึ้น และหากนาอยู่ไกลมากๆ จะต้องสูบน้ำ 2-3 ต่อ จึงจะถึงที่นาจึงทำให้ราคาเช่านาแตกต่างกัน ในปี 2553 พบว่านาเช่าบางที่แพงถึงไร่ละ 1,000 บาท การทำนาปรังในปัจจุบันสามารถลำดับขั้นตอนได้ 4 ขั้นตอน รายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมพื้นที่นา

การไถนาเป็นขั้นตอนแรกสุดของการทำนา ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้รถขนาดเล็กไถนาด้วยตัวเอง แต่นิยมว่าจ้างให้เจ้าของรถแทรกเตอร์ขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ไถนาให้ ราคาค่าจ้างไถนาแตกต่างกันไปตามขนาดของรถ รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กคิดค่าจ้างไร่ละ 100 บาท รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่คิดค่าจ้างไร่ละ 130 บาท และเจ้าของนาจะต้องซื้อน้ำมันสำหรับใช้ในการไถนาเอง ข้อดีของการใช้รถแทรกเตอร์ไถนาคือสามารถไถพลิกหน้าดินได้ลึกกว่ารถไถขนาดเล็ก อีกทั้งยังสามารถปรับสภาพพื้นนาให้ราบเสมอกัน พื้นนาที่ราบจะทำให้เมื่อหว่านข้าวไปแล้วต้นข้าวสามารถเจริญเติบโตได้อย่างสม่ำเสมอทั่วกันทั้งนา

หลังจากที่ไถเสร็จแล้วต่อมากจะเป็นการตีเทือกและคราดนา ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ชาวบ้านหลายคนทำเองโดยใช้รถไถนาขนาดเล็ก การตีเทือกและคราดนาเป็นการทำให้ดินในนาที่เป็นก้อนใหญ่แตกเป็นก้อนเล็กๆ และละเอียดพอที่จะหว่านข้าวได้ นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดเศษหญ้าหรือวัชพืชไม่ให้ขึ้นคลุมต้นข้าวในนา เมื่อคราดนาเสร็จจะแหว่งหรือซักร่องในขั้นตอนนี้ ชาวบ้านหลายคนว่าจ้างให้คนอื่นทำให้ การแหว่งจะให้ร่องแต่ละร่องห่างกันประมาณ 4 วา เป็น

การสร้างช่องทางให้น้ำสามารถระบายออกจากรนาได้สะดวก เพราะหลังจากที่หว่านข้าวแล้ว จะต้องปล่อยให้น้ำแห้ง เพื่อให้เมล็ดข้าวยึดเกาะกับผืนนา

ภาพประกอบที่ 9 รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กที่ชาวนาใช้สำหรับเตรียมพื้นที่ทำนาในปัจจุบัน

ขั้นตอนที่ 2 การแช่ข้าวและหว่านข้าว

เมื่อเสร็จขั้นตอนการเตรียมพื้นที่ชาวนาจะนำข้าวปลูกแช่ในน้ำ 1 คินที่บริเวณแหล่งน้ำใกล้ที่นา พันธุ์ข้าวที่ใช้ในปัจจุบันชาวนาซื้อจากศูนย์พันธุ์ข้าวที่ต่างๆ เช่น ศูนย์พันธุ์ข้าวจังหวัดสุพรรณบุรี หรือจากเจ้าเจ็ด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พันธุ์ข้าวที่ขายโดยทั่วไปจะบรรจุในกระสอบปุ๋ย กระสอบละ 20 กิโลกรัม ข้าวที่ใช้หว่านในนา 1 ไร่ ใช้ข้าวประมาณ 3 ถัง พันธุ์ข้าวที่แช่ไว้ 1 คิน จะมีรากสีขาวยาวออกมาประมาณ 1 เซนติเมตร เป็นข้าวที่พร้อมหว่าน ชาวนาในปัจจุบันไม่ได้หว่านข้าวด้วยมือเพราะล่าช้าและต้องใช้เวลามากกว่าจะแล้วเสร็จ ชาวนาจึงใช้เครื่องหว่านพ่นข้าว ถ้าชาวนาค้นได้มีเครื่องมือ ก็จะหว่านเอง แต่ถ้าไม่มีเครื่องมือจะว่าจ้างหรือเอาแรงกับญาติ

ขั้นตอนการหว่านเริ่มด้วยการนำข้าวออกไปใส่ในถังเครื่องหว่านพ่นข้าว ติดเครื่องยนต์ นำเครื่องสะพายหลังแล้วมือข้างหนึ่งถือท่อที่ต่อจากเครื่องฉีดพ่นข้าว เวลาหว่านคนหว่านจะเดินจากมุมคันทนาด้านหนึ่งไปอีกด้านหนึ่ง ชาวนาหลายครอบครัวในหมู่บ้านดอนโพธิ์นิยมจ้างคนอื่นหว่านข้าวให้ กลุ่มคนที่รับจ้างหว่านข้าวมีประมาณ 6-10 คน แต่ละคนมีเครื่องหว่านพ่นข้าวเมื่อถึงเวลาหว่านจะเดินพร้อมกันเรียงเป็นหน้ากระดาน ใช้เวลาไม่นานก็หว่านข้าวเสร็จ ที่นาประมาณ 25 ไร่ ใช้เวลาหว่านข้าวประมาณ 1 ชั่วโมง ค่าจ้างหว่านคิดไร่ละ 60 บาท หลังจากหว่านข้าวเสร็จแล้วปล่อยน้ำให้แห้งและทิ้งไว้ประมาณ 1 วัน เพื่อให้เมล็ดข้าวจับกับพื้นดิน

ภาพประกอบที่ 10 ชาวนานำข้าวขึ้นจากน้ำหลังจากแช่ไว้ 1 คืน

ภาพประกอบที่ 11 ข้าวงอกพร้อมหว่าน

ภาพประกอบที่ 12 คนงานรับจ้างหว่านข้าวกำลังหว่านข้าวในนา

ขั้นตอนที่ 3 การบำรุงรักษา

ขั้นตอนนี้ใช้ระยะเวลาค่อนข้างยาวนานจนกว่าจะเก็บเกี่ยวได้ การฉีดยาจะเริ่มเมื่อข้าวโตได้ 7 วัน เริ่มฉีดยาฆ่าหญ้าหรือวัชพืช ถ้าต้องจ้างฉีดยา ผู้รับจ้างจะคิดไร่ละ 50 บาท เมื่อหญ้าตายแล้ว ชาวนาจะเอาน้ำเข้านา ต่อมาอีก 15 วัน ใส่ปุ๋ยสูตร 16-20-00 อีก 10 วันฉีดยากันโรคหนอนกอ ชื่อรา หนอนม่วงใบ ฯลฯ ข้าวโตได้ 20 วัน เริ่มใส่ปุ๋ยครั้งแรก ต่อมาอีก 25 วันใส่ปุ๋ยอีกครั้ง ค่าจ้างใส่ปุ๋ยคิดเป็นกระสอบ กระสอบละ 50 บาท นอกจากนี้ในช่วงนี้ยังต้องฉีดยากันหนอนกอและเพลี้ย ถ้าชาวนาเห็นว่าต้นข้าวมีสีแดงต้องใส่ปุ๋ยอีกครั้ง ต่อมาเมื่อข้าวโตได้ 65 วัน ชาวนาจะฉีดยาอีกครั้ง แต่ถ้าหลังจากนี้พบว่าข้าวเป็นโรค ก็จะฉีดยาตามอาการโรค เมื่อต้นข้าวโตได้ประมาณ 2 เดือนครึ่ง ข้าวจะเริ่มตั้งท้อง ในช่วงนี้ชาวนาจะฉีดยาบำรุงและยาเร่งการสร้างแป้ง เพื่อเร่งให้เมล็ดข้าวสร้างแป้งเร็วขึ้น

ภาพประกอบที่ 13 ชาวนากำลังฉีดยาในนาข้าว

ภาพประกอบที่ 14 สารเคมีที่ใช้ในการทำนา

ขั้นตอนที่ 4 การเก็บเกี่ยวและขายผลผลิต

เมื่อข้าวสุกพร้อมเก็บเกี่ยว ส่วนใหญ่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวในระยะพลับพลึง คือข้าวจะมีสีเหลืองอมเขียว ชาวนาไม่นิยมปล่อยให้ข้าวแห้งแล้วค่อยเก็บเกี่ยว ทั้งนี้เพราะถ้าปล่อยให้ข้าวแห้ง ในขณะที่เก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวจะร่วงหล่นง่าย และทำให้ได้น้ำหนักน้อยด้วย ชาวนาใช้รถเกี่ยวขนาดข้าว ค่าจ้างไร่ละ 300 บาท และชาวนาจะต้องเสียค่ารถหักลบ เพื่อบรรทุกข้าวไปขายที่โรงสี คิดค่าจ้างเกี่ยวนละ 120-150 บาท แต่ถ้าโรงสีอยู่ไกลเจ้าของนาจะต้องเสียค่าจ้างเพิ่ม

ภาพประกอบที่ 15 เครื่องเกี่ยวขนาดข้าวกำลังเกี่ยวข้าวในนา

การทำนาในปัจจุบันนี้ ชาวนาไม่ได้ขนข้าวเข้ายุ้งเหมือนสมัยก่อน หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวนาจะนำข้าวทั้งหมดไปขายที่โรงสีในวันเดียวกับที่เก็บเกี่ยว โรงสีที่ชาวนานำข้าวไปขายมีหลายแห่ง ชาวนานจะดูว่าโรงสีไหนให้ราคาดีกว่ากัน และจะต้องไม่ไกลเกินไป เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนข้าวมากนัก จากข้อมูลภาคสนามพบว่าโรงสีที่ชาวนานำข้าวไปขาย เช่น โรงสีเทพมงคล โรงสี ช.บุญชู ทำข้าวปทุมพรวัฒนา (เสียมเขียง ปากคู) ทำข้าวนายเม้ง เป็นต้น เจ้าของโรงสีข้าวจะตีราคาข้าวจากการวัดความชื้นของข้าว ถ้าความชื้นของข้าวต่ำก็จะได้ราคาสูง แต่ถ้าความชื้นของข้าวสูงก็จะได้ราคาต่ำ เช่น ความชื้นข้าว 30 เปอร์เซ็นต์จะได้ราคาเกี่ยวนละ 10,000 บาท (ปี 2552) เป็นต้น

สภาพความเป็นอยู่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีลักษณะการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตแบบเดิมกับการก้าวเข้าสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ กล่าวคือ วิถีชีวิตแบบเดิมนั้นเป็นการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกิน ชาวนามีความเอื้ออาทรและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลแปลกหน้าผู้มาเยือน เช่น นำน้ำดื่มมาต้อนรับแขกผู้มาเยือน หรือเชื้อเชิญให้ร่วมรับประทานอาหารร่วมกัน ชาวนานสูงวัยในหมู่บ้านดอนโพธิ์จะตื่นแต่เช้าเตรียมหุงหาอาหารเพื่อใส่บาตร และทำบุญที่วัดในวันพระ ตอน

เย็นชาวบ้านผู้สูงวัยจะสวดมนต์ไหว้พระเป็นประจำทุกวัน เป็นต้น ขณะเดียวกัน ชาวบ้านมีเครื่องใช้ไฟฟ้าที่อำนวยความสะดวกหลายชนิด เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า พัดลม โทรทัศน์ ตู้เย็น เครื่องเล่นซีดี เป็นต้น รวมถึงเครื่องมือทางการแพทย์ที่ทันสมัย เช่น เครื่องหว่านข้าว เครื่องพ่นยา เป็นต้น ในปัจจุบันชาวบ้านจะระวังคนแปลกหน้าเพราะเกรงว่าจะเป็นพวกมิจฉาชีพ ดังที่ชาวบ้านเคยประสบอยู่บ่อยครั้ง และนอกจากนี้ ค่านิยมและความคิดความเชื่อของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมในยุคปัจจุบันนี้ด้วย

สภาพความเป็นอยู่และวิถีการทำนาของชาวบ้านดอนโพธิ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้มีผลทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและบริบทสังคมสมัยปัจจุบัน ที่มีเทคโนโลยีและสิ่งอำนวยความสะดวกมากมายในวิถีชีวิต รายละเอียดต่างๆ จะได้กล่าวในบทต่อไป

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

ข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่นำเสนอในบทนี้ได้มาจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและผู้ประกอบพิธีกรรม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 ถึง พ.ศ. 2553

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีผลต่อการเจริญงอกงาม การเก็บเกี่ยว และการได้ผลผลิตข้าวในปริมาณมากหรือน้อย นอกจากนี้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังเป็นสิ่งที่ยช่วยป้องกันอันตรายต่างๆ ที่จะเกิดกับข้าวในนา รวมถึงคุ้มครองชาวนาให้ปลอดภัยในระหว่างการทำนาอีกด้วย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับข้าวที่เป็นที่นับถือของชาวบ้านดอนโพธิ์ และมีการกราบไหว้ หรือบนบานในช่วงเวลาต่างๆ ของการทำนา เช่น แม่โพสพ เจ้าทุ่ง เจ้าที่ แม่ธรณี แม่คงคา เทวดา พระพุทธรูปและเกจิอาจารย์ เป็นต้น

ในบทนี้จะได้กล่าวถึงความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าว ได้แก่ ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น เจ้าทุ่ง แม่ธรณี แม่คงคา ฯลฯ ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล และความเชื่อเบ็ดเตล็ด

3.1 ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ

ความเชื่อเรื่องแม่โพสพมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องขวัญ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่เก่าแก่ของคนไทย ที่เชื่อว่าคนทุกคนมีขวัญ ดังที่เสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ ดังนี้

มนุษย์มีความเชื่ออยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งสืบมาแต่โบราณมนานไกล ว่าคนที่เกิดมาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะเป็หญิงหรือชาย ย่อมมีอะไรอยู่อย่างหนึ่งสิงอยู่ภายในร่างกายมาแต่กำเนิด สิ่งที่ว่านี้ถ้ายังอยู่กับเนื้อกับตัวของผู้นั้น ผู้นั้นก็จะมีความสุข ความสบายไม่ป่วยไข้ได้ทุกข์ ถ้าสิ่งนั้นหนีหายไปจากตัว ก็จะทำให้ผู้นั้นเป็นไข้ได้ทุกข์ และอาจถึงแก่ความตายได้ ถ้าสิ่งนั้นไม่กลับคืนมาอยู่ในร่างกาย สิ่งนี้ที่กล่าวนี้ ภาษาไทยเรียกว่าขวัญ¹

¹ เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 3.

คนไทยยังเชื่ออีกว่าขวัญนี้มีได้มีอยู่ในตัวคนเท่านั้น แต่ยังมีอยู่ในสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อีกด้วย
ดังนี้

ขวัญนั้นไม่ใช่มีแต่ของคนเท่านั้น สิ่งกลางอย่าง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ตลอดจน
สิ่งไม่มีชีวิตกลางอย่าง เช่น เสือเหิน เรือ เกวียน ข้าวเปลือก นาข้าว แม้จนกระทั่ง
บ้านเมืองก็มีขวัญเป็นเฉพาะประจำอยู่เหมือนกัน เมื่อว่าตามนี้ก็มักจะเดาว่าขวัญคง
เป็นส่วนสำคัญของสิ่งต่างๆ ที่กล่าวนี้ ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่มีขวัญ สิ่งนั้นก็จะต้องตายไป²

จากคำกล่าวของเสฐียรโกเศศ ทำให้ทราบถึงความเชื่อเรื่องขวัญเป็นความเชื่อที่มีมานาน
แล้ว คนไทยเชื่อว่าคนทุกคนมีขวัญ ถ้าทราบใดที่คนยังมีขวัญจะทำให้มีความสุขความสบาย แต่
เมื่อใดก็ตามที่ขวัญออกจากร่างกาย ก็จะทำให้เจ็บป่วยไข้ นอกจากนี้เรายังเชื่ออีกว่าสิ่งต่างๆ เช่น
ช้าง ม้า วัว ควาย เสือเหิน นาข้าว เกวียน ข้าวเปลือก เป็นต้น มีขวัญประจำอยู่ด้วย

ชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อที่สำคัญอย่างหนึ่งคือชาวบ้านเชื่อว่าข้าวมีขวัญ ขวัญของ
ข้าวก็คือแม่โพสพ เมื่อเชื่ออย่างนั้นชาวบ้านจึงปฏิบัติต่อข้าวอย่างทะนุถนอม ไม่ตี ไม่ดำ หรือใช้
คำพูดที่หยาบคาย และยังได้มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ อีกหลายพิธีเพื่อเชิญหรือเรียกขวัญให้
กลับมาอยู่ประจำที่ข้าว เช่น พิธีทำขวัญข้าว ซึ่งทำขึ้นในช่วงต่างๆ ของการเพาะปลูก ได้แก่ ตอน
ข้าวตั้งท้อง ตอนขนข้าวมาไว้ที่ลานนวดข้าว และตอนที่นำข้าวเปลือกใส่ยุ้งแล้ว พิธีรับขวัญข้าวเข้า
บ้าน เป็นพิธีเชิญขวัญแม่โพสพที่ออกไปอยู่ที่ทุ่งนาให้กลับมาเข้ามาอยู่ที่บ้าน และพิธีรับขวัญข้าว
เข้ายุ้ง เป็นพิธีเชิญขวัญแม่โพสพที่อยู่ที่ลานนวดข้าวให้มาอยู่ประจำที่ยุ้งข้าว พิธีต่างๆ ที่ประกอบ
ขึ้นก็เพราะเชื่อว่าถ้าข้าวมีขวัญ จะทำให้ข้าวในนาเจริญงอกงามหรือเมล็ดข้าวที่เก็บอยู่ในยุ้งฉางมี
ความบริบูรณ์ จะตักออกมาซื้อหมกหรือตวงขาย ก็จะไม่พร่องไป

ชาวบ้านดอนโพธิ์เชื่อว่าแม่โพสพเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญและเป็นที่เคารพนับถือมากที่สุด
เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ชาวบ้านรับรู้เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ สามารถอธิบาย
ลักษณะและความสำคัญของแม่โพสพได้มากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ รวมถึงมีข้อห้ามและข้อควร
ปฏิบัติเกี่ยวกับแม่โพสพอีกหลายประการ ดังจะได้กล่าวในประเด็นต่างๆ ดังนี้

ในการรับรู้ของคนทั่วไปนั้น แม่โพสพเป็นเทพหรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ประจำต้นข้าว คอย
ดูแลและปกป้องต้นข้าวในนา แต่ก็มีหลักฐานน้อยมากที่กล่าวถึงรูปพรรณสัณฐานของแม่โพสพไว้
อย่างชัดเจน เรารับรู้กันอย่างคร่าวๆ ตามที่เห็นรูปปั้นที่สร้างขึ้นสำหรับเคารพบูชาว่าเป็นผู้หญิง นั่ง
พับเพียบ ในมือข้างหนึ่งถือรวงข้าว เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึง “แม่โพสพ” ไว้ดังนี้

² เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, หน้า 5.

แม่โศสพของเราเขาทำรูปเป็นผู้หญิงสาวชั้นสามัญ ไว้ผมประบ่ามีกรอบหน้าและจอนหูประดับด้วยเครื่องถมพิมพาภรณ์ตามเคยของผู้หญิงในภาพเขียน แต่หม้อผ้าจีบสไบเฉียงจากขวาไปซ้าย แสดงให้เห็นว่าแม่โศสพเป็นผีหรือเทวดาพื้นเมืองของเราเอง³

รูปแม่โศสพเขาทำเป็นนั่งพับเพียบพะแนงเชิงอย่างไทยอยู่บนแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มือขวาวางทับเพลลา ตรงนี้ระหว่างหัวแม่มือกับนิ้วชี้จีบเป็นวง สำหรับปักต้นข้าวมีรวงเมื่อเวลากราบไว้บูชา ส่วนมือซ้ายอยู่ในท่าทำแท่น...ลักษณะแม่โศสพที่พรรณนามานี้ เอมมาจากรูปหล่อของเก่าที่เขามีบูชาไว้กลางบ้านเรือนเท่านั้น⁴

ท่านผู้หนึ่งบอกข้าพเจ้าว่าเทวดาผู้หญิงเหล่านี้เป็นพี่น้องของแม่โศสพซึ่งทราบมาว่าเรียงพี่เรียงน้องกันโดยลำดับ 5 คนดังนี้ “แม่โศสี แม่โศสพ แม่ณพดารา แม่จันเทวี แม่ศรีสุชาดา” และว่าแม่โศสีเกี่ยวกับข้าวเหนียว แม่โศสพเกี่ยวกับข้าวเจ้า ส่วนแม่ณพดารา แม่จันเทวีและแม่ศรีสุชาดาเกี่ยวกับข้าวอย่างอื่น⁵

ในงานวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง ของงามพิศ สัตย์สงวน⁶ กล่าวถึงความเชื่อที่เกี่ยวกับแม่โศสพของชุมชนบ้านนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไว้ว่า

คนในบ้านนาเชื่อกันว่าข้าวมีเทพธิดาเป็นผู้รักษาข้าวสิ่งสถิตอยู่ เทพธิดาองค์นั้น คือ “เจ้าแม่โศสพ” เจ้าแม่โศสพเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่สำคัญที่สุดสำหรับชาวนาที่ปลูกข้าว ความสำคัญของเจ้าแม่โศสพเห็นได้จากพฤติกรรมของชาวนา นั้นคือในขั้นตอนการทำนาบางขั้นตอนหรือเรียกได้ว่าเกือบทุกขั้นตอนนั้น ชาวนาจะจัดพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเซ่นบูชาเจ้าแม่โศสพ

³ เสฐียรโกเศศ, “แม่โศสพ” ในวารสารศิลปากร 3, 1 (มิถุนายน, 2493): 80.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

⁶ งามพิศ สัตย์สงวน, วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 281-282.

นอกจากนี้ อำนาจ ศิลวัตร⁷ กล่าวถึงแม่โพสพไว้ ในงานวิจัยเรื่องศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ว่า

แม่โพสพ มีความเชื่อถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งข้าวเป็นทรัพย์สินสำคัญจึงเรียกว่าไพศรพนธ์ แล้วจึงกลายมาเป็นโพสพ หรือโพสพ เดิมที่เป็นนางฟ้าอยู่บนสวรรค์ ทรงนามว่านางสวเทวี เป็นสนมเอกขององค์สมเด็จพระนรินทรราชา ได้คืนร่างเข้าสู่ต้นข้าวจักได้เป็นเทพเจ้าช่วยป้องกันรักษาท้องไรท์องนา แม่โพสพจึงเป็นวิญญาณของข้าว เมื่อเชื่ออย่างนั้น ก็เกิดความเคารพ ยำเกรงมากขึ้น ต้องการแสดงความกตัญญู คือ รู้คุณ และกตเวทิตี คือสนองคุณ จึงมีการบวงสรวง เช่นไหว้ ตามเวลาที่เหมาะสม

จากข้อมูลของนักวิชาการทั้งสามคนที่ได้กล่าวถึงแม่โพสพไว้ นั้น สามารถสรุปความได้ว่าแม่โพสพเป็นผีหรือเทพธิดาที่สิงสถิตอยู่ในต้นข้าวและเป็นผู้รักษาข้าว มีรูปลักษณะเป็นผู้หญิง นักวิชาการ 2 คนไม่ได้บรรยายรูปลักษณะของแม่โพสพไว้ มีเพียงเสฐียรโกเศศเพียงคนเดียวที่บรรยายไว้ว่าแม่โพสพเป็นหญิงสาว ไร้ผมประดับ มีกรอบหน้าและจอนหู สวมเครื่องประดับบนร่างกาย แม่โพสพที่ปรากฏนั้นนั่งพับเพียบ มือข้างหนึ่งถือรวงข้าว ข้อความของเสฐียรโกเศศนี้มักจะมีการนำไปอ้างไว้ในที่ต่างๆ

รูปลักษณะของแม่โพสพที่เสฐียรโกเศศกล่าวไว้เป็นการกล่าวโดยการสังเกตจากรูปลักษณะของรูปปั้นแม่โพสพที่ชาวบ้านมีไว้กราบไหว้บูชา ลักษณะดังกล่าวนี้ก็มีรายละเอียดที่สอดคล้องกับรูปปั้นและรูปภาพที่ผู้วิจัยสามารถเก็บรวบรวมได้จากข้อมูลภาคสนามที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ เช่นเดียวกัน เพียงแต่รูปปั้นที่พบที่หมู่บ้านดอนโพธิ์นั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากที่เสฐียรโกเศศบรรยายไว้บ้าง คือ รูปปั้นแม่โพสพบางองค์มีดวงเงินวางไว้บนหน้าตัก

ภาพประกอบที่ 16 ,17 และ 18 รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวบ้านเข้าไว้บูชา

⁷ อำนาจ ศิลวัตร, ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา หันตรา, 2534), หน้า 28.

นอกจากรูปลักษณะของแม่โพสพ เสฐียรโกเศศยังกล่าวว่ามีพี่น้อง 5 คน คือ แม่โพสดี แม่โพสพ แม่เนปดารา แม่จันทวี และแม่ศรีสุชาดา ซึ่งข้อมูลนี้ก็สอดคล้องและคล้ายคลึงกับข้อมูลที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยพบข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับชื่อเรียกของแม่โพสพที่ปรากฏในบททำขวัญข้าว ซึ่งมีชื่อเรียกที่แตกต่างและหลากหลายไปจากที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวไว้ ดังนี้ *แม่ศรีโพสพ แม่ศรีไสดา แม่ศรีไสภา แม่ศรีสุชาดา แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลียงขมื่น แม่สร้อยศรีสุวรรณ แม่พรอนสุดา แม่เนปมาศ แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะนิลา แม่จันดุชาติ แม่ศรีดุชาติ แม่พะนพพะดาวรรณ แม่จันทรังามศรี* ชื่อเรียกต่างๆ นี้ชาวนาไม่สามารถให้รายละเอียดเพิ่มเติมได้ว่าเป็นชื่อเรียกแม่โพสพทั้งหมดหรือไม่ หรือว่าเป็นคนละชื่อหรือว่าเป็นพี่น้องกัน ชาวนาบางคนกล่าวว่าแม่โพสพมีห้าองค์ บางรายกล่าวว่าแม่โพสพมีเจ็ดองค์⁸ บางคนกล่าวว่าไม่ทราบว่าเป็นพี่น้องกันหรือว่าเป็นบริวาร⁹

3.1.1 รูปลักษณะและความสำคัญของแม่โพสพต่อชาวนา

รูปลักษณะของแม่โพสพเป็นเรื่องที่หาคำตอบค่อนข้างยาก เพราะชาวบ้านตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าพวกตนไม่เคยเห็น สิ่งที่ชาวบ้านรับรู้เป็นการรับรู้สืบทอดต่อกันมาและเชื่อว่าแม่โพสพน่าจะมีรูปลักษณะเป็นผู้หญิง และสวย ชาวบ้านรับรู้รูปลักษณะของแม่โพสพเป็น 3 ลักษณะ ลักษณะแรก นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 71 ปี) เล่าว่าแม่โพสพเป็นหญิงสาวสวย นุ่งผ้าถุงสีเขียว ห่มผ้าสไบสีเขียว บนศีรษะมีมงกุฎสวมชนิดหนึ่ง¹⁰ ลักษณะที่สอง นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) เล่าว่าแม่โพสพนุ่งโจงกระเบนผ้าลาย ใสเสื้อคอลูกไม้ ในมือถือรวงข้าวหน่อหนึ่ง¹¹ ผู้ให้สัมภาษณ์ไม่ได้ระบุว่าเป็นผู้หญิงสาวหรือผู้หญิงชรา และลักษณะสุดท้าย นางสุนันท์ การวิชา (อายุ 51 ปี) เล่าว่าแม่โพสพเป็นผู้หญิงชรา บนศีรษะใส่โอบ และเดินหลังอ¹²

จากคำกล่าวของชาวนาที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่าชาวนาบ้านดอนโพธิ์รับรู้ว่ามีแม่โพสพมีจริง มีทั้งที่เป็นหญิงสาว และเป็นหญิงชรา และเป็นผู้มีบุญคุณกับมนุษย์ ชาวนาเชื่อว่าไม่เคยมีใครเห็นแม่โพสพจริงๆ แต่ชาวนาก็นับถือแม่โพสพและไม่ได้รู้สึกกลัว ชาวนาส่วนใหญ่กล่าวว่าไม่ทราบเหมือนกันว่าแม่โพสพมีหน้าตาอย่างไร การที่พวกตนนับถือแม่โพสพก็เป็นกรนับถือที่สืบ

⁸ สัมภาษณ์ อรุณ กองกี, 27 กรกฎาคม 2550.

⁹ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 2 พฤษภาคม 2552.

¹⁰ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 4 มีนาคม 2551.

¹¹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

¹² สัมภาษณ์ สุนันท์ การวิชา, 10 พฤศจิกายน 2551.

ทอดต่อมาจากปู่ย่าตายาย และพวกตนก็ไม่เคยสืบเสาะหรือตั้งคำถามว่าท่านเป็นใครมาจากไหน และในปัจจุบันพวกตนก็ยังเชื่อว่ามีแม่โพสพจริง และนับถือด้วยความเคารพ¹³

ชาวบ้านให้คำนิยาม แม่โพสพ ไว้ต่างๆ กัน ดังนี้ ชาวบ้านบางคนกล่าวว่า แม่โพสพ คือ ข้าว บางคนกล่าวว่า เป็นขวัญข้าว บางคนกล่าวว่า เป็นเทพ หรือเทวดา และบางคนกล่าวว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่กับต้นข้าวและเรามองไม่เห็น

แม่โพสพเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวโดยตรง ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า “แม่โพสพ” เป็น ข้าว ขวัญข้าว เทพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรามองไม่เห็น นางรัชนี การสมชน (อายุ 40 ปี) กล่าวว่า แม่โพสพมีความสำคัญแก่ชาวนา คือ เป็นผู้รักษานา รักษาต้นข้าว¹⁴ นางลัดดา เกิดมนตรี (อายุ 54 ปี) กล่าวว่าแม่โพสพเป็นรวงข้าวที่ให้เรากิน¹⁵ และนางสุนันท์ การวิชา (อายุ 51 ปี) กล่าวว่าแม่โพสพเป็นผู้ดูแล คุ่มครองท้องนา¹⁶ นั่นเอง

จากคำกล่าวของชาวนาหลายๆ คนทำให้เห็นว่าแม่โพสพมีความสำคัญแก่เขามาก แม่โพสพก็คือข้าวหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ประจำต้นข้าว นอกจากนี้ยังแม่โพสพยังทำหน้าที่ดูแลและ คุ่มครองท้องนาอีกด้วย

3.1.2 เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ

ความเชื่อเรื่องแม่โพสพปรากฏเป็นเรื่องเล่าในหมู่บ้านคอนโพธิ์ 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่องเล่าที่กล่าวว่าแม่โพสพเป็นใคร ทำไมชาวนาต้องไปเก็บเกี่ยวข้าว เรื่องเล่าเกี่ยวกับการทำขวัญข้าว แม่โพสพขึ้นรถประจำทางมาจากสุพรรณบุรี และเหตุใดต้องเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา รายละเอียดของเรื่องเล่าต่างๆ ดังต่อไปนี้

3.1.2.1 เรื่องแม่โพสพเป็นใคร

นายช่วย การสมอรรถ (อายุ 68 ปี) เล่าว่าแม่โพสพเป็นคนธรรมดาเหมือนคนทั่วไป แต่ว่าท่านเป็นผู้ที่มีบุญสูง ต่อมาบุญที่แม่โพสพเคยสร้างไว้ร่อยหรอลงไป จึงต้องลงมาสร้างบุญบารมี โดยการนมิตตัวเองเป็นเมล็ดข้าวเพื่อเลี้ยงมนุษย์ และสัตว์ทั่วอาณาจักร¹⁷

¹³ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 25 ธันวาคม 2551.

¹⁴ สัมภาษณ์ รัชนี การสมชน, 10 พฤศจิกายน 2551.

¹⁵ สัมภาษณ์ ลัดดา เกิดมนตรี, 19 มกราคม 2552.

¹⁶ สัมภาษณ์ สุนันท์ การวิชา, 10 พฤศจิกายน 2551.

¹⁷ สัมภาษณ์ ช่วย การสมอรรถ, 10 พฤศจิกายน 2551.

3.1.2.2 เรื่องทำไมชาวนาต้องไปเก็บเกี่ยวข้าว

นางนิภา ศรีชุมพล (อายุ 43 ปี) เล่าว่าในสมัยก่อนข้าวมีปีก สามารถบินได้ เมื่อข้าวสุกข้าวจะบินมาเข้ายุ้งเอง ชาวนาเพียงแต่ทำยุ้งไว้ มีคราวหนึ่งชาวนายังไม่ได้ทำยุ้ง สาเหตุมาจากหัวกะโหลกของคนพูดเท็จ พูดยุงไม่ให้ชาวนาสร้างยุ้งข้าว แม่โพสพบินมาเข้ายุ้งอย่างเคย แต่ปรากฏว่ายุ้งยังสร้างไม่เสร็จ เมล็ดข้าวจึงตกหล่นเกลื่อนกลาด ชาวนาโมโหจึงตีปีกแม่โพสพหัก แม่โพสพจึงบินไม่ได้ แม่โพสพโกรธที่ชาวนาตีข้าวจึงบอกว่า “ถ้าที่หลังมึงไม่ไปเก็บเกี่ยว กูไม่เข้ามาแล้ว” ชาวนาจึงต้องไปเก็บเกี่ยวข้าวเองตั้งแต่บัดนั้นจนถึงปัจจุบันนี้¹⁸

3.1.2.3 เรื่องทำขวัญข้าว

เรื่องเล่าเกี่ยวกับการทำขวัญข้าวนี้เป็นเรื่องเล่าที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่รับรู้ และยังคงมีการเล่าสืบต่อกันมา มีการเล่าที่แตกต่างกันไปหลายสำนวน ดังนี้

สำนวนแรก นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) เล่าว่าเมื่อก่อนผู้ชายเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าว เมื่อทำขวัญข้าวเสร็จแล้วก็เดินกลับบ้าน ปรากฏว่ามีผู้หญิงคนหนึ่งนั่งผ้าลาย ใสเสื้อขาว และใส่อบเดินตามหลังมา ผู้ชายเห็นผู้หญิงคนนั้นสวยจึงปลุกปล้ำโดยไม่รู้ตัวว่าผู้หญิงคนนั้นคือแม่โพสพ ตั้งแต่นั้นมา จึงได้มีการห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าว และให้ผู้หญิงทำขวัญข้าวแทน¹⁹

สำนวนที่ 2 นายสุรศักดิ์ พรรณทรัพย์ (อายุ 46 ปี) เล่าว่าปู่ตายายบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อก่อนคนเราสามารถเห็นแม่โพสพได้ หลังจากทำขวัญข้าวเสร็จแล้ว จะมีคนเห็นแม่โพสพออกมานั่งหิวผมและแต่งตัวตรงบริเวณที่ชาวนาไปทำขวัญข้าวไว้²⁰

สำนวนที่ 3 นางขวัญใจ พรรณทรัพย์ (อายุ 37 ปี) เล่าว่าเมื่อก่อนเขาให้ผู้ชายไปทำขวัญแม่โพสพ เวลาทำเสร็จแล้วเขาให้เดินกลับบ้านโดยไม่ให้หันหลังกลับไปมอง เขาว่าผู้ชายคนนั้นหันหลังกลับไปมอง บังเอิญแม่โพสพออกมา เขาเห็นแม่โพสพสวย หันกลับไปจะไปกอดแม่โพสพ แม่โพสพโกรธและสั่งห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าว ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจึงให้ผู้หญิงไปทำขวัญแม่โพสพ²¹

สำนวนที่ 4 นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) เล่าว่าสมัยก่อนผู้ชายไปทำขวัญข้าว แม่โพสพเดินตามหลังมา ผู้ชายเห็นแม่โพสพสวย ก็เลยปล้ำ ตั้งแต่นั้นมาแม่โพสพก็เลยหายไป แล้วแม่

¹⁸ สัมภาษณ์ นิภา ศรีชุมพล, 17 มกราคม 2552.

¹⁹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

²⁰ สัมภาษณ์ สุรศักดิ์ พรรณทรัพย์, 2 ตุลาคม 2551.

²¹ สัมภาษณ์ ขวัญใจ พรรณทรัพย์, 2 ตุลาคม 2551.

โพสพก็มาเข้าฝันคนคนหนึ่งว่าให้ผู้หญิงไปทำขวัญข้าว เพราะผู้ชายปล้ำแม่โพสพ และมีข้อห้ามว่า ห้ามหันหลังกลับไปดูบริเวณที่ทำขวัญข้าว²²

สำนวนที่ 5 นางประเสริฐ สัตยญรูป (อายุ 74 ปี) เล่าว่าเมื่อก่อนผู้ชายไปทำขวัญข้าว เสร็จแล้วก็เดินกลับบ้าน ภรรยาเห็นมีผู้หญิงสาวสวยคนหนึ่งเดินตามสามีมา ภรรยาจึงต่อว่าผู้ชายด้วยความเหิงหวง ด้วยคิดว่าผู้ชายมีภรรยาใหม่ ตั้งแต่นั้นมาจึงห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าว และให้ผู้หญิงไปทำขวัญข้าวแทน²³

3.1.2.4 เรื่องแม่โพสพขึ้นรถมาจากสุพรรณบุรี

นายแถม เกิดมนตรี (อายุ 85 ปี) เล่าว่า แม่โพสพ 2 คนขึ้นรถประจำทางมาจากสุพรรณบุรี แล้วมาลงรถที่หน้าวัดหนองลำเจียก ผู้หญิง 2 คนนั้นนุ่งผ้าลาย ไส้ขอบ คนขับรถบอกว่าจะลงมาจากรถแล้วก็หายวับไปเลย ต่อมาแม่โพสพมาเข้าฝันคนคนหนึ่ง บอกว่า “มึงไปทำขวัญข้าว ฎไม่กินของมึงหรอก มึงให้ไม่ฎไม่ต้อง ฎกินไม่ได้หรอก” คนที่ฝันเขาก็ถามว่า “ยายมาจากไหน” ยายก็บอกว่า “ฎก็มาจากสุพรรณนะซี มันทำขวัญข้าว ฎกินไม่ได้เลย ก็เลยขึ้นรถมาลงหน้าวัดหนองลำเจียก เพราะเห็นว่าเขาทำขวัญข้าวกันเยอะ”²⁴

3.1.2.5 ทำไมต้องเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา

นางรัชณี การสมชน (อายุ 40 ปี) เล่าว่ามีคนเล่าว่าแม่โพสพมาเข้าฝันคนคนหนึ่งบอกว่าแม่โพสพนั่งรถมาจากสุพรรณบุรีแล้วมาลงตรงปากทางหน้าวัดหนองลำเจียก แม่โพสพเล่าว่าแม่โพสพอยู่ที่สุพรรณบุรีไม่ได้เพราะเขาฉีดยากันมาก แล้วเวลาฉีดยาก็ไม่มีการเชิญแม่โพสพให้อยู่เหนือลมก่อน จึงหนีมาที่นี่²⁵

จากเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับแม่โพสพทั้ง 5 เรื่อง ทำให้ทราบว่าแม่โพสพเป็นคนธรรมดาที่มีบุญบารมีมาก เมื่อก่อนเมล็ดข้าวหรือแม่โพสพบินได้ และจะบินเข้ายุ่งตัวเอง แต่เมื่อชาวนาทูปตีแม่โพสพ ทำให้แม่โพสพโกรธ ข้าวก็ไม่บินมาเข้ายุ่งอีก ชาวนาจึงต้องไปเก็บเกี่ยวข้าวเอง ในการทำนา ชาวนาจะต้องไปทำขวัญข้าว แม่โพสพจะออกมารับเครื่องสังเวทย์ที่ชาวนามาทำขวัญให้ ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้หญิง เพราะสมัยก่อนผู้ชายไปทำขวัญข้าว แต่ไปปลุกปล้ำแม่โพสพ ทำให้แม่

²² สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

²³ สัมภาษณ์ ประเสริฐ สัตยญรูป, 3 มิถุนายน 2550.

²⁴ สัมภาษณ์ แถม เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

²⁵ สัมภาษณ์ รัชณี การสมชน, 10 พฤศจิกายน 2551.

โพสพโกรธและสั่งห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าวตั้งแต่บัดนั้น และอีกสาเหตุหนึ่งคือเมื่อผู้ชายไปทำขวัญข้าว แม่โพสพเดินตามหลังชายผู้นั้นมา ทำให้ภรรยาหึงหวงและทะเลาะกัน จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าว สำหรับเรื่องเล่าอีก 2 เรื่องที่กล่าวว่าแม่โพสพเป็นคนแก่ที่หนีมาจากสุพรรณบุรีเพราะว่าชาวนาที่สุพรรณบุรีทำขวัญไม่ถูกต้อง ทำให้แม่โพสพไม่ได้รับเครื่องสังเวย และชาวนาที่สุพรรณบุรียังคิดยำฆ่าแมลงกันมาก และไม่มีการเชิญแม่โพสพให้เข้าร่วมก่อนคิดยา

เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับเรื่องเล่าที่คนทั่วไปรับรู้ แต่เรื่องเล่าเรื่องแม่โพสพนั้นรุดมาจากสุพรรณบุรีและเรื่องเล่าทำไมต้องเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนคิดยา เป็นเรื่องที่พบที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ เป็นเรื่องเล่าที่ไม่เคยปรากฏในงานวิจัยหรือหนังสือที่กล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวก่อนหน้านั้น เช่น ชีวิตชาวนา ของเสฐียรโกเศศ *ศิษย์วัดธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* ของอำนาจ ศิลวัตร และ *วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง* ของงามพิศ สัตย์สงวน และอีกเล่มหนึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้ ของนาถฤดี สีม่วง เป็นต้น

3.1.3 ความเชื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับแม่โพสพ

นอกจากเรื่องเล่าต่างๆ ที่เกี่ยวกับแม่โพสพแล้ว ยังปรากฏความเชื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับแม่โพสพในลักษณะของข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ดังนี้

ข้อห้าม

ความเชื่อเรื่องห้ามเอาขี้ข้าวทำเป็นปีเป่าเล่น เพราะชาวนาเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้แม่โพสพตกใจ

ความเชื่อเรื่องห้ามขุดคลอง หรือถมถนนในบริเวณที่มีต้นข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าหากมีการขุดคลอง ถมถนน โดยเฉพาะถ้าในบริเวณนั้นมีต้นข้าวอยู่ก็ต้องถอนต้นข้าวออกให้หมด ชาวนาจะไม่ยอมให้ใครเอาดินมาทับหรือถมข้าว พวกเขาเชื่อว่าการทับหรือถมดินบนต้นข้าวเป็นการทับถมแม่โพสพ ซึ่งพวกเขาถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี เป็นบาป และถ้าใครทำเช่นนั้นก็จะทำให้ทำมาหากินไม่ขึ้น ไม่เจริญ ถ้าหากว่าเป็นคนที่ร่ำรวยเงินทอง ถ้าเอาดินทับถมต้นข้าวคนผู้นั้นก็จะยากจนลงอย่างทันตาเห็น พวกเขาถือว่าข้าวเป็นสิ่งที่เรากิน เป็นของสูงพวกเขาจะไม่ยอมให้มีการทับหรือถมดินลงบนพื้นนาของพวกเขาโดยเด็ดขาด หรือถ้าเป็นในกรณีที่ข้าวกำลังตั้งท้อง ก็จำเป็นจะต้องเว้นที่บริเวณนั้นไว้ก่อน รอจนกระทั่งเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงค่อยกลับมาขุดหรือถมที่บริเวณนั้นต่อไป

ความเชื่อเรื่องห้ามด่าว่าแม่โพสพ ชาวบ้านเชื่อว่าข้าวเป็นของสูง มีความสำคัญที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ เปรียบเสมือนมารดาอีกคนหนึ่งของมนุษย์ คนที่ด่าว่าแม่โพสพจะทำกินไม่ขึ้น และคนที่รำรวยอยู่แล้วก็จะยากจนลงอย่างเห็นได้ชัด

ความเชื่อเรื่องห้ามแก้มันในขณะกินข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าเวลากินข้าวห้ามแก้มัน ต้องกินข้าวให้อิ่มก่อน ไม่เช่นนั้นแม่โพสพจะเสียใจ

ความเชื่อเรื่องห้ามเผาข้าว ในการเริ่มทำนาครั้งใหม่ในแต่ละครั้ง ชาวนาจะต้องเผาซังข้าวที่อยู่ในนาทิ้งก่อนที่จะเริ่มลงมือไถนา ในช่วงที่เผาซังข้าวหรือฟางข้าวนี้ ถ้าหากว่ามีเมล็ดข้าวหลงเหลืออยู่ที่ต้นข้าว ซึ่งต้นข้าวนี้อาจจะอยู่บริเวณคันนาที่เก็บเกี่ยวไม่หมด ชาวนาจะต้องจัดการเก็บเกี่ยวข้าวเหล่านั้นออกให้หมดเสียก่อน เพราะเกรงว่าเมื่อเผาข้าว จะทำให้แม่โพสพเสียใจ

ความเชื่อเรื่องห้ามหันหลังกลับไปดูบริเวณที่ทำขวัญข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าแม่โพสพนั้นมีอยู่จริง จะปรากฏกายออกมารับเครื่องสังเวยต่างๆ ตรงบริเวณที่ไปประกอบพิธีทำขวัญข้าว ดังนั้น ถ้าหากว่าทำขวัญข้าวเสร็จแล้ว หันหลังกลับไปดู อาจจะทำให้แม่โพสพไม่ออกมารับเครื่องสังเวยก็เป็นได้ จึงเป็นข้อห้ามสำหรับชาวนาว่าเมื่อทำขวัญข้าวเสร็จแล้วห้ามหันหลังกลับไปมองตรงบริเวณที่ทำขวัญข้าวอีก

ความเชื่อเรื่องห้ามหันหลังกลับไปมองบริเวณที่ไปประกอบพิธีรับขวัญข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าการหันหลังกลับไปมองตรงบริเวณที่ทำพิธีนั้น จะทำให้แม่โพสพไม่ออกมารับเครื่องสังเวยที่นำไปถวาย

ความเชื่อเรื่องห้ามเอาข้าวออกจากยุ้งก่อนการทำพิธีเปิดยุ้ง เมื่อชาวบ้านเอาข้าวใส่ยุ้งแล้วจะไม่เปิดยุ้งออกมาบ่อยๆ เพราะเชื่อว่าเป็นการรบกวนแม่โพสพ และการเปิดยุ้งเอาข้าวออกมาใช้นั้น จะต้องมีการเปิดยุ้งทุกครั้ง เพื่อเป็นการขออนุญาตแม่โพสพ

ข้อควรปฏิบัติ

ความเชื่อเรื่องเอาข้าวที่น้ำท่วมไปทำบุญ ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าเกิดน้ำท่วมข้าว ให้เอาข้าวที่น้ำท่วมนั้นไปทำบุญที่วัด เป็นการทำบุญให้แม่โพสพ

ความเชื่อเรื่องนำข้าวที่ไฟไหม้ไปทำบุญ ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าไฟไหม้ข้าว จะต้องรับขวัญข้าว การรับขวัญข้าวนี้ไม่จำเป็นต้องนิมนต์พระมาสวดมนต์บริเวณนั้น เพียงแต่เจ้าของน่านำขัน 1 ใบ ผ่าข้าวมาหนึ่งผืนไปกวาดๆ เก็บๆ เมล็ดข้าวแล้วอัญเชิญแม่โพสพเข้าบ้าน หรือชาวนาบางรายเชื่อว่าถ้าไฟไหม้ข้าวต้องทำบุญให้แม่โพสพ ต้องนิมนต์พระ 9 รูปไปสวดตรงกลางแจ้งตรงบริเวณที่ไฟไหม้ เป็นการทำบุญให้แม่โพสพ

ความเชื่อเรื่องการนำรวงข้าวมาบูชาไว้ที่บ้าน ชาวบ้านบางรายเชื่อว่าหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว พวกเขาจะเก็บรวงข้าวที่ตกหล่นในน่านำมาแขวนไว้ข้างฝาบ้าน หรือนำมาบูชา

บนหิ้งพระ หรือบางรายนำรวงข้าวที่เก็บได้มาผูกเป็นองค์แม่โพสพ ให้มีลักษณะคล้ายหุ่นที่มีศีรษะ มีแขนและมีขา และนำเศษผ้าทำเป็นสไบและผ้าถุงสวมใส่ให้หุ่นแม่โพสพอย่างสวยงามแล้วนำไปบูชาไว้บนหิ้งพระ เชื่อว่าจะทำให้ได้ผลผลิตดีจากการทำนา

ภาพประกอบที่ 19 รวงข้าวที่ชาวนาเก็บมาบูชาไว้บนหิ้งพระ และภาพประกอบที่ 20 รวงข้าวที่นำมาผูกเป็นองค์แม่โพสพ

ชาวบ้านบางคนกล่าวว่าเขาเซารูปปั้นแม่โพสพมาบูชาไว้ที่บ้าน เพราะเชื่อว่าถ้ามีองค์แม่โพสพไว้บูชาจะทำนาได้ผลผลิตดี

ชาวนาบางคนจะบนบานแม่โพสพเพื่อขอให้ได้ผลผลิตข้าวดี ๆ เช่น บนว่าให้ได้ข้าว 12 เกวียน เมื่อได้ตามนั้น ก็เอากล้วย มะพร้าวอ่อน ไข่ ข้าวปากหม้อ เอาไปถวายท่านที่กลางแจ้ง เช่น หน้าบ้าน ในตอนที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว

ความเชื่อเรื่องการทำบุญลาน ในสมัยก่อนเมื่อชาวบ้านขนข้าวที่เก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ขนข้าวเข้ามาไว้ในบริเวณลานบ้านเพื่อรอการนวดข้าวต่อไปนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าก่อนที่จะนวดข้าวได้นั้น จะต้องมีการทำบุญลานเสียก่อน การทำบุญลานเป็นการทำบุญอุทิศให้แม่โพสพ

ชาวนาเชื่อว่าก่อนที่จะเริ่มลงมือทำนาควรจุดธูปบอกกล่าวแม่โพสพก่อนเริ่มทำนาและก่อนเริ่มหว่านข้าว เพื่อขออนุญาตทำนาและขออนุญาตนำข้าวหว่านลงในนา

ความเชื่อเรื่องการร่วมหรือสร้างศาลให้แม่โพสพอาศัยในขณะที่ชาวบ้านฉีดยาข้าวในนา ชาวบ้านเชื่อว่าเวลาที่ฉีดยาข้าวเวลานั้น ควรร่วมหรือสร้างศาลให้แม่โพสพ แล้วเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา เพราะชาวนาคิดว่าเวลาฉีดยาข้าวจะทำให้แม่โพสพแสบหูแสบตา แม่โพสพอาจจะเป็นลม ชาวนาจึงได้เอายาต้มพรมบริเวณนาข้าว แล้วกล่าวคำบอกเล่าแม่โพสพว่า “ไม่ว่าจะอยู่เหนือหรือใต้ ยาต้มยาหอมที่พรมไปนี้ ไม่ว่าจะตกอยู่ใกล้ไกลก็ขอให้ถูกแม่ทั้งหมดด้วยเถิด”

ความเชื่อเรื่องการรับขวัญแม่โพสพ ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วต้องรับขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน การรับขวัญแม่โพสพเข้าบ้านเป็นการเชิญขวัญแม่โพสพที่ออกไปอยู่ในท้องนาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ต้องตากแดดตากฝน ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวนาจึงได้ประกอบพิธีเชิญขวัญแม่โพสพในท้องนา หรือตกล่นอยู่ที่ไร่นาหรือที่ต่างๆ ให้เข้าพักในยุ้งข้าว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้นำข้าวเปลือกไปเก็บไว้ เป็นการรับขวัญให้แม่โพสพกลับมารักษาข้าวที่อยู่ในยุ้งในต่อไปด้วย

ความเชื่อเรื่องการทำบุญเพื่อเรียกขวัญแม่โพสพในกรณีเรือบรรทุกข้าวล่ม ในสมัยก่อนนั้น ต้องใช้เรือขนข้าวจากนาเข้าบ้าน จึงมีความเชื่อว่าถ้าเรือขนข้าวล่ม ต้องทำบุญรับขวัญแม่โพสพเป็นการบอกเล่าต่อกันว่าถ้าเรือล่ม จะทำให้แม่โพสพเสียชีวิต เกรงว่าทำข้าวครั้งต่อไปจะได้ผลผลิตไม่ดี

ความเชื่อเรื่องการรับขวัญแม่โพสพเข้ายุ้ง ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อนวดข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ควรจะเชิญแม่โพสพมาอยู่ที่ยุ้งฉาง เป็นการรับขวัญข้าวจากลานนวดข้าวเข้ายุ้งฉาง เพื่อให้ได้ผลผลิตดีในการทำนาครั้งต่อไป

ความเชื่อเรื่องพิธีทำบุญให้แม่โพสพ ชาวบ้านจะบนบานแม่โพสพเพื่อขอให้เก็บเกี่ยวข้าวได้ปริมาณมาก แล้วจะแก้บนด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แม่โพสพ

นางเฟื่อน กิจธิชน (อายุ 85 ปี) กล่าวว่าตนเองแก่มากแล้ว ไปทำขวัญข้าวไม่ไหวและไม่ได้ทำขวัญข้าวมา 2 ปีแล้ว แต่ว่าตนเองจะสวดมนต์และเชิญแม่โพสพด้วยทุกคืน บทเชิญแม่โพสพคือ “แม่โพสดี แม่โพสพ แม่เทพดารา แม่จันทวี แม่ศรีสุดา มาเกิดแม่มา สาธุสะ ฉันทขอทำกินในแผ่นดินถิ่นนี้ ขอให้มีงขอให้มีเป็นเศรษฐีพ่อค้า ชาวนาบ้านนอก คุ่มกระบือทั้งคอก คุ่มแอกคุ่มไถ คุ่มไร่คุ่มนา คุ่มนกกุ่มหนู กันปูกันปลา กันตะกวดและเหยือกันเพี้ยลงนา กันหนอนอ้อปรี้อย่าได้มีเข้ามา สัพพะโทษา วินาศสันต”²⁶ และนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 71ปี) กล่าวว่าตนเองจะจุดธูป 9 ดอก บูชาแม่โพสพทุกคืน โดยท่องคาถา “พุทธบูชา ธรรมะบูชา สังฆะบูชา ลูกขอบูชาแม่โพสพ แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น ลูกขอบูชา” ชาวบ้านเชื่อว่าการทำเช่นนี้จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในการทำนาและได้ผลผลิตที่ดี

ความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวกับแม่โพสพปรากฏในลักษณะเป็นข้อห้าม ได้แก่ ห้ามเอาขังข้าวมาทำเป็นปีเป่าเล่น ห้ามเอาดินทับถมต้นข้าว ห้ามดำว่ามีแม่โพสพ ห้ามแก้ฝั้นขณะกินข้าว ห้ามเผาข้าว ห้ามหันหลังกลับไปมองบริเวณทำขวัญข้าวหรือรับขวัญข้าว และห้ามเอาข้าวออกจากยุ้งก่อนทำพิธีเปิดยุ้ง สาเหตุที่มีข้อห้ามเหล่านี้เพราะเชื่อว่าจะทำให้แม่โพสพตกใจหรือเสียใจ นอกจากนี้

²⁶ สัมภาษณ์ เฟื่อน กิจธิชน, 2 มิถุนายน 2550.

ยังมีความเชื่อเรื่องข้อควรปฏิบัติเกี่ยวกับแม่โพสพ เช่น การทำบุญให้แม่โพสพในกรณีน้ำท่วม หรือไฟไหม้ข้าว การนำรวงข้าวมาบูชาเพราะเชื่อว่าจะทำให้ทำนาได้ผลผลิตดี เป็นต้น

ชาวบ้านดอนโพธิ์รู้สึกว่ามีบุญคุณและเป็นเสมือนแม่ที่เลี้ยงดูพวกเขา ดังคำกล่าวของชาวบ้านหลายๆ คน ดังนี้

“เราอยู่ด้วยแม่ ถ้าเราไม่มีแม่เราคงไม่ได้อยู่อย่างนี้หรอก แม่โพสพสำคัญ”²⁷

“แม่โพสพมีความสำคัญคือออกรวงมาให้เรากินเราใช้”²⁸

“แม่โพสพ คือ ข้าวที่เรากิน เลี้ยงเรามา”²⁹

“ป่าไม่รู้เหมือนกันว่าแม่โพสพเป็นใคร ก็เรียกกันมาอย่างนี้ ปู่ย่าตายายเรียกมาอย่างนี้ เราเรียกแม่โพสพ ก็แม่นี้แหละ เลี้ยงเรามากี่ข้าวนี้แหละ”³⁰

“แม่โพสพต้องมีจริงๆ เขาเลี้ยงเราได้ ไม่ได้แม่โพสพเราก็ตาย จะเอาอะไรกินล่ะ”³¹

จากคำกล่าวของชาวบ้านหลายคนทำให้เห็นว่าชาวบ้านดอนโพธิ์รู้สึกว่ามีบุญคุณกับแม่โพสพ ก็คือ “แม่” อีกคนหนึ่งที่เลี้ยงดูพวกเขา พวกเขาเติบโตขึ้นมาได้ก็เพราะกินข้าว และสังเกตจากคำที่ใช้เรียกแม่โพสพว่า “แม่” ยิ่งแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงความรู้สึกที่ใกล้ชิดระหว่างชาวนาบ้านดอนโพธิ์กับแม่โพสพ แม่โพสพไม่ใช่เทพที่อยู่ห่างไกลจากพวกเขา หรือตัวอย่างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง ที่สามารถแสดงให้เห็นความรู้สึกของชาวนาที่มีต่อแม่โพสพได้เป็นอย่างดีอีกตัวอย่างหนึ่ง ดังนี้

วันนี้เป็นมิ่งขวัญวันศุกร์ มิ่งขวัญของแม่โพสพ แม่โพสดี แม่โพสพ แม่พันพดารา
แม่จันดุษดี แม่ศรีดุษดา ขอเชิญแม่มารับขวัญที่ลูกได้ทำมานี้ ขอให้แม่ที่กำลังตั้งท้อง
ขอให้แม่อยู่ดีกินดี ให้แม่ปลอดภัยจากโรคภัย ให้แม่คลอดง่าย คลอดตาย ให้รวงละ
หม้อ กอละเกวียน ให้มาเลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ให้เงินทองไหลมาเทมาตั้งน้ำพระคงคา
ไม่ให้ขาดสาย³²

ตัวบทประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวที่มีการใช้ถ้อยคำไพเราะ ไม่มีคำหยาบ การกล่าวอัญเชิญแม่โพสพมารับการทำขวัญ มารับเครื่องสังเวย ชาวนาเรียกตัวเองว่า “ลูก” และเรียกแม่

²⁷ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2550.

²⁸ สัมภาษณ์ ลัดดา เกิดมนตรี, 19 มกราคม 2552.

²⁹ สัมภาษณ์ เยื่อ ปรีเปรม, 2 มิถุนายน 2550.

³⁰ สัมภาษณ์ เยื่อ ปรีเปรม, 2 มิถุนายน 2550.

³¹ สัมภาษณ์ เฟื่อน กิจธิชน, 2 มิถุนายน 2550.

³² สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

โพสพว่า “แม่” เป็นคำพูดที่แสดงความเคารพแม่โพสพอย่างสูงเทียบเท่ากับแม่ของตนเองหรือสูงกว่า ทั้งนี้เพราะชาวนามีความเชื่อว่าแม่โพสพมีบุญคุณที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตตนเองและลูกหลาน

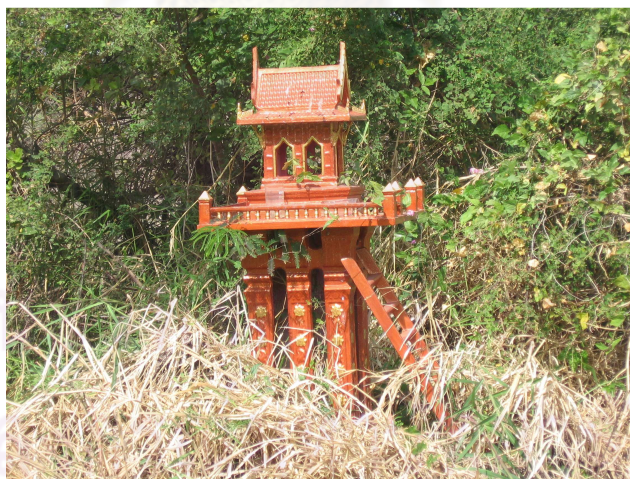
3.2 ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ

3.1.2 เจ้าทุ่ง

เจ้าทุ่งหรือที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เรียกว่าตาเจ้าทุ่ง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญในการทำนาของกับชาวนา ชาวนาบางคนให้ความสำคัญแก่เจ้าทุ่งใกล้เคียงกับแม่โพสพ และชาวนาบางคนกล่าวว่าเจ้าทุ่งมีความสำคัญมากกว่าแม่โพสพ

3.1.2.1 รูปลักษณะและความสำคัญของเจ้าทุ่งต่อชาวนา

ชาวนาบ้านดอนโพธิ์กล่าวถึง “เจ้าทุ่ง” ไว้ว่า เจ้าทุ่งที่หมู่บ้านดอนโพธิ์มี 5 องค์ คือ ปูหน่อ เจ้าฟ่อนอนทุ่ง ตาโพธิ์ตาฮือ และเจ้าฟ่อทุ่งใหญ่ ชาวนาบางคนกล่าวว่าไม่ทราบเหมือนกันว่าเจ้าทุ่งชื่ออะไร ก็เรียกตามกันมาว่าตาเจ้าทุ่ง เจ้าทุ่งในการรับรู้ของชาวนานั้นเป็นเจ้าของทุ่งที่คุ้มครองท้องนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ นางบุญส่ง การสมชน (อายุ 66 ปี) กล่าวว่าเจ้าทุ่งเป็นผู้คุ้มครองท้องนา³³ นางเยื่อ ปรีเปรมกล่าวว่าเป็นผู้ที่ปกปักรักษาข้าว การทำนาของพวกเขา³⁴ นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 71 ปี) กล่าวว่าเจ้าทุ่งที่ตั้งเดิมอยู่กลางทุ่งกลางท่า ถ้าหากว่าอยู่ที่บ้านเรียกเจ้าที่³⁵ นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) กล่าวว่าเจ้าทุ่งเป็นเจ้าของแผ่นดิน³⁶ ส่วนนายมานพ ขำศิริ (อายุ 75 ปี) กล่าวว่าเจ้าทุ่งเป็นผู้ดูแลทุ่งนา³⁷

ภาพประกอบที่ 21 ศาลเจ้าทุ่งที่ชาวนาบ้านสร้างไว้ในทุ่งนา

³³ สัมภาษณ์ บุญส่ง การสมชน, 14 มกราคม 2552.

³⁴ สัมภาษณ์ เยื่อ ปรีเปรม, 25 ธันวาคม 2551.

³⁵ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 4 ตุลาคม 2551.

³⁶ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

³⁷ สัมภาษณ์ มานพ ขำศิริ, 19 มกราคม 2552.

จากคำกล่าวของชาวนาสุรูปได้ว่าเจ้าท่งคือเจ้าของที่ตั้งเดิมที่อยู่ในบริเวณนั้น มีหน้าที่คุ้มครองนา ชาวบ้านดอนโพธิ์ไม่ทราบรูปลักษณะที่แท้จริงของเจ้าท่ง แต่ชาวนาส่วนใหญ่คิดว่า “เจ้าท่ง” น่าจะเป็นชายชรา เจ้าท่งมีความสำคัญกับชาวนา คือ เป็นผู้ปกป้องรักษาข้าว และการทำนาของพวกเขา เป็นผู้คุ้มครองท้องนาและดูแลทุ่งนา ชาวบ้านดอนโพธิ์ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าท่งไว้ กล่าวแต่เพียงว่าพวกตนทำนาและนับถือเจ้าท่งเรื่อยมา ไม่เคยมีใครเล่าว่าเจ้าท่งเป็นใครมาจากไหน

จากข้อมูลทำให้ทราบว่าเจ้าท่งในหมู่บ้านดอนโพธิ์นั้นมีหลายชื่อ ได้แก่ ปู่หน่อ เจ้าพ่อนอนท่ง ตาโพธิ์ตาฮือ และเจ้าพ่อท่งใหญ่ สันนิษฐานว่าน่าจะไม่ใช่องค์เดียวกัน เพราะชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านดอนโพธิ์จะเรียกชื่อเจ้าท่งแตกต่างกันไป ชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มดอนตองเรียก “ปู่หน่อ” ชาวบ้านกลุ่มดอนโพธิ์เรียก “ตาโพธิ์ตาฮือ” ชาวบ้านในกลุ่มหนองอ้อเรียก “เจ้าพ่อนอนท่ง” และกลุ่มรางหมาตายเรียก “เจ้าพ่อท่งใหญ่” สาเหตุที่เจ้าท่งมีหลายชื่อน่าจะเป็นเพราะว่าลักษณะการอยู่อาศัยของชาวบ้านกระจายตัวกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ไม่ได้เกาะกลุ่มอยู่ในบริเวณเดียวกันและพื้นที่นาก็อยู่ใกล้กับบ้านของพวกเขา เจ้าท่งที่เป็นเจ้าของที่ตั้งเดิมจึงได้มีชื่อแตกต่างกันไปตามการรับรู้ที่สืบทอดต่อกันมา

3.1.2.2 ความเชื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับเจ้าท่ง

ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าท่งที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งของที่ใช้กับบนเจ้าท่ง เช่น เชื่อว่าตาเจ้าท่งที่ชื่อปู่หน่อชอบข้าวเหนียวขาวมะพร้าวขูด และกล้วยหวีงาม เจ้าท่งบางตนชอบปลูกเค็ม บางตนชอบเหล้าขาว ไก่ และหัวหมู เป็นต้น ความเชื่อที่เกี่ยวกับการบนบานเจ้าท่ง ส่วนใหญ่แล้วชาวนาจะบนบานเจ้าท่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เช่น บนบานไม่ให้ฝนตกในวันเก็บเกี่ยว ไม่ให้นกหนูหรือศัตรูข้าวมารบกวน บนบานให้การทำนาประสบความสำเร็จคือได้ข้าวจำนวนมาก บนบานเพื่อไม่ให้แมลงหรือศัตรูข้าวมารบกวนข้าวในนา หรือชาวนาบางคนจัดรูปบอกกล่าวเจ้าท่ง รวมถึงการขออนุญาต ขอความคุ้มครอง ตอนก่อนเริ่มลงมือทำนา ก่อนหว่านข้าว ลงนาหรือก่อนที่รถเกี่ยวข้าวจะลงนา ขอให้ตาเจ้าท่งช่วยให้รถเกี่ยวไม่มีปัญหา เป็นต้น

3.2.2 เจ้าที่

ความเชื่อเรื่องเจ้าที่เป็นความเชื่อของคนไทยที่เชื่อว่าสถานที่ต่างๆ แห่งย่อมมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดูแลอยู่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า พระภูมิ ไว้ว่าหมายถึง เทพารักษ์ประจำพื้นที่และสถานที่, พระภูมิเจ้าที่ ก็เรียก³⁸

³⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 762.

เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึงพระภูมิเจ้าที่หรือพระภูมิบ้าน ไว้ดังนี้

เมื่อสร้างบ้านปลูกเรือนแล้วก็ตั้งศาลหรือหอนี้นั้นไว้ประจำบ้าน เพื่อให้ผีหรือเทวดาซึ่งถือว่าท่านเป็นเจ้าของที่นั้นเป็นที่อยู่ และทำพิธีบูชาเช่นสรงตามกาลเวลา ท่านก็จะให้ความคุ้มครองแก่เราให้ได้รับความสุข ความสบาย ผีหรือเทวดาซึ่งอยู่ศาลนี้เรียกว่าพระภูมิเจ้าที่ หรือเรียกเป็นเฉพาะว่าพระภูมิบ้าน³⁹

ชาวไทยเชื่อว่าพระภูมิเป็นเจ้าของพื้นที่ต่างๆ ในโลกนี้ และมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยของสถานที่ต่างๆ ให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป และจะตั้งศาลพระภูมิในบริเวณบ้าน เป็นการอัญเชิญเทพารักษ์มาสถิตยังศาล เพื่อปกป้องรักษาบ้านเรือนให้ปลอดภัย และคนในบ้านประสบความร่มเย็นเป็นสุขตามความเชื่อของคนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ⁴⁰

จากข้อความต่างๆ ที่กล่าวถึงพระภูมินั้นสามารถสรุปได้ว่า พระภูมิคือเจ้าของที่อยู่บริเวณนั้นมาแต่ดั้งเดิมก่อนที่จะมีการปลูกสร้างบ้านเรือน คนไทยนิยมปลูกศาลไว้ให้ท่านนอกบริเวณบ้านเพื่อเป็นที่อยู่ของพระภูมิ และมีความเชื่อว่าพระภูมิจะช่วยคุ้มครองคนในบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขและคุ้มครองบ้านเรือนให้ปลอดภัย เป็นต้น

ชาวบ้านดอนโพธิ์เชื่อว่าที่ดินบริเวณต่างๆ จะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเจ้าของที่และเป็นผู้ดูแลพื้นที่บริเวณนั้น เช่น บริเวณบ้านจะมีพระภูมิเจ้าที่ บริเวณที่นามีเจ้าทุ่งเป็นผู้ดูแล เป็นต้น ชาวบ้านสร้างศาลพระภูมิเจ้าที่เพื่อให้เป็นที่อาศัยของท่าน ชาวบ้านเช่นไหว้พระภูมิเจ้าที่ในช่วงที่มีการจัดงานพิธีต่างๆ ที่บ้าน เช่น งานบวช แต่งงาน ทำบุญบ้าน ฯลฯ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าก่อนที่จะเริ่มประกอบพิธีใดๆ ก็ตามจะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าที่และจะต้องนำสำรับกับข้าวไปถวายเจ้าที่ก่อนเพื่อเป็นการขออนุญาตจัดงานและเพื่อให้การจัดงานเป็นไปอย่างเรียบร้อยราบรื่น ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่าถ้าไม่บอกเล่าพระภูมิเจ้าที่ก่อน ในระหว่างงานมักจะเกิดการทะเลาะวิวาทกัน

เจ้าที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาคือ นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) กล่าวว่าจะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าที่ก่อนเริ่มต้นทำนา โดยการจุดธูป 9 ดอก บอกกล่าวศาลพระภูมิที่บ้าน เพื่อขอที่ทำมาหากิน คำกล่าวที่ใช้ เช่น กล่าวว่า “เจ้าที่เจ้าทาง ขออาศัยให้ลูกทำมาหากิน หว่านลงไปแล้วทุกเม็ดทุกรวง ขอให้ขึ้นมา ขอให้ปกป้องรักษา ขอให้ได้ดีบได้ดี”⁴¹ และหลังจาก

³⁹ เสฐียรโกเศศ, **ผีสามเทวดา** (กรุงเทพมหานคร: เอเชนส์บุ๊กส์, 2549), หน้า 35.

⁴⁰ พันธลักษณ์, **พิธีกรรมและความเชื่อ**, (กรุงเทพมหานคร: บ้านหนังสือ 19 จำกัด, 2548), หน้า 50.

⁴¹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 25 ธันวาคม 2551.

เก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้วก็จะนำสิ่งของ เช่น พวงมาลัย และอาหารคาวหวานมาถวายเจ้าที่เป็น การตอบแทนที่ช่วยคุ้มครองให้การทำนาของพวกเขาเป็นไปอย่างราบรื่น

3.2.3 แม่ธรณี

แม่ธรณีหรือพระธรณีเป็นเทพผู้หญิงองค์หนึ่งที่ยกย่องขึ้นมาจากธรรมชาติ คำว่า ธรณี แปลว่า โลก ดิน แผ่นดิน คนไทยสมัยก่อนอบรมสั่งสอนลูกหลานว่าเมื่อลงบันไดบ้าน ก่อน จะเหยียบพื้นดินให้หยุดอย่าเพิ่งก้าวลงไปทีเดียว ให้ก้าวเฉียงไปข้างๆ มีนัยว่าเป็นการไม่เหยียบแม่ ธรณี และกล่าวว่าแม่ธรณีมีความสัมพันธ์กับชาวนาคือพวกเขาจะขอให้แม่ธรณีช่วยคุ้มครอง ชาวนาและวัวควาย บางแห่งใช้เหล้าสังเวทียี่⁴²

ความเชื่อของศาสนาฮินดูเชื่อว่าแม่ธรณีเป็นเทวดาผู้หญิง มีรูปร่างใหญ่ แต่อ่อนช้อย ผิว ดำ หน้ารูปไข่ยิ้มละไมอยู่เสมอ มวยผมยาวสลวยสีเขียว ดวงตาสีน้ำเงิน ขาเรียว แขนดุจวงไอยรา นิ้วเรียวเหมือนลำเทียน⁴³ ชาวบ้านดอนโพธิ์กล่าวว่าแม่ธรณีก็คือดิน หรือพื้นดินนี้เอง ชาวบ้านบาง คนกล่าวว่าแม่ธรณีเป็นเจ้าของที่ดินทุกอย่างที่มนุษย์เราเหยียบย่ำ พวกเขามีความเชื่อว่าเวลา เดินทางไปที่ใดจะต้องบอกกล่าวแม่ธรณีเสมอ

นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 71 ปี) กล่าวว่าแม่ธรณีคือพื้นดินทั้งหมดที่คนเราเหยียบย่ำ และอาศัยทำมาหากิน⁴⁴ แม่ธรณีเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกอย่างหนึ่งที่ชาวนาเคารพนับถือ ชาวนาเชื่อว่าการที่ต้นข้าวตั้งต้นอยู่ได้ก็เพราะมีดินโอบอุ้มอยู่ และในชีวิตประจำวันของชาวนา พวกเขาก็เหยียบ ย่ำและอาศัยอยู่บนพื้นดิน ถึงแม้ว่าในการรับรู้ของชาวบ้านดอนโพธิ์เกี่ยวกับแม่ธรณีจะมีไม่มาก เท่าแม่โพสพและเจ้าทุ่ง แต่ในกลุ่มชาวนาสูงวัย ต่างก็กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่าแม่ธรณีมี ความสำคัญต่อชีวิตของพวกเขาและสำคัญต่อการทำนาของพวกเขาด้วย

ชาวบ้านดอนโพธิ์ไม่ได้กล่าวว่าแม่ธรณีมีรูปลักษณะอย่างไร และไม่สามารถบรรยายหรือ กล่าวถึงรูปร่างลักษณะของแม่ธรณีได้ ชาวบ้านเพียงแต่รับรู้ว่ามีแม่ธรณีน่าจะเป็นผู้หญิงโดยดูจาก คำที่เรียกขานว่า “แม่ธรณี”

ชาวบ้านดอนโพธิ์บอกกล่าวหรือเซ่นไหว้แม่ธรณีในโอกาสต่างๆ ในการทำนา ได้แก่ ก่อน เริ่มต้นทำนา หรือก่อนหว่านข้าวลงในนาเป็นการขออนุญาตแม่ธรณีเพื่อหว่านข้าวลงในนา นอกจากนี้ชาวบ้านจะเซ่นไหว้แม่ธรณีคราวเดียวกับที่ชาวนาประกอบพิธีทำขวัญข้าว ผู้ประกอบ พิธีทำขวัญข้าวบางคนจะนำเครื่องสังเวทียี่เตรียมมานั้นวางไว้บนใบตองบนพื้นนา และกล่าวคำ

⁴² ส.พลายน้อย, **อมมนุษย์นิยาย**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, 2544), หน้า 179.

⁴³ ถุติรัตน์ ภายภาค, “พระคงคา พระธรณี แม่โพสพ เทวดาในวัฒนธรรมไทย”, **สารกรมศิลปากร** 10, 1 (มกราคม 2540): 41-42.

⁴⁴ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 4 มีนาคม 2551.

เชิญแม่ธรณีมารับเครื่องสังเวทที่ได้นำมาถวาย นอกจากนี้ชาวบางคนกล่าวว่าก่อนที่จะเริ่มลงมือทำนา จะต้องจุดธูป 3 ดอกเพื่อบอกเล่าแม่ธรณีเสียก่อน

3.2.4 แม่คงคา

แม่คงคาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านดอนโพธิ์กล่าวว่ามีสำคัญกับการทำนาของพวกเขาด้วยเช่นกัน เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการทำนา

ความเชื่อของศาสนายินดูเชื่อว่าแม่คงคาเป็นเทวดา เมื่อเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมอินเดียกับวัฒนธรรมไทย จึงเกิดเป็น “แม่คงคา” ในความหมายของคนไทย แม่คงคาเป็นเทวดาผู้หญิงที่คอยดูแลรักษาแหล่งน้ำทั่วไป ความเชื่อนี้ทำให้เกิดประเพณีลอยกระทงเพื่อระลึกถึงพระคุณของแม่คงคาและขอขมาที่ได้ล่วงเกิน ขำระร่างกาย หรือถ่ายเทสิ่งปฏิกูลลงสู่แม่น้ำลำคลอง⁴⁵

แม่คงคาในศิลปวัฒนธรรมอินเดีย มีสี่กายเป็นสีน้ำไหล สี่มือ มือขวาทั้งสองข้างถือก้อนศิลา ส่วนมือซ้ายนั้นมือหนึ่งถือใบไม้ อีกมือหนึ่งถือหม้อน้ำ บางครั้งเขียนเป็นรูปร่างงามมีสามเศียร หกมือ ถือคัมภีร์บ้าง ดอกบัวบ้าง มีสี่กายขาว รัศมีขาว ส่วนแม่คงคาในวัฒนธรรมไทยทรงเครื่องอย่างนางกษัตริย์ มือขวาถือดอกบัว มือซ้ายถือก้อนศิลา มีปลาเป็นพาหนะ⁴⁶ ชาวบ้านดอนโพธิ์มีความรู้เกี่ยวกับแม่คงคาค่อนข้างน้อย พวกเขาเชื่อว่าแม่คงคาคือน้ำ แม่น้ำ ซึ่งรวมถึงน้ำที่พวกเขาใช้ทำนาด้วย โอกาสที่ชาวนาจะไหว้แม่คงคาคือในช่วงวันลอยกระทง ส่วนในการทำนา ชาวนาจะบอกกล่าวแม่คงคาตอนประกอบพิธีขอพื้นที่ทำนา และตอนก่อนหว่านข้าว เป็นการขออนุญาตก่อนเริ่มทำนา

ชาวบ้านดอนโพธิ์ไม่ได้กล่าวว่าแม่คงคามีรูปลักษณะอย่างไร แต่จากการรับรู้ของชาวบ้านพวกเขาถือว่าแม่คงคาน่าจะเป็นผู้หญิงโดยดูจากคำที่เรียกขานว่า “แม่คงคา”

ชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อเกี่ยวกับแม่คงคาว่าเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำ ชาวนาเชื่อว่าน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในการทำนา ชาวบ้านดอนโพธิ์ไหว้แม่คงคาในช่วงวันเพ็ญเดือนสิบสองหรือวันลอยกระทง ชาวบ้านเชื่อว่าในวันลอยกระทงจะต้องทำกระทงและนำกระทงนั้นไปลอยในแม่น้ำเพื่อเป็นการขอขมาแม่คงคาที่ได้ทำสิ่งที่ไม่ดี และเป็นการระลึกถึงบุญคุณของแม่คงคาด้วย นอกจากนี้ตอนก่อนเริ่มลงมือทำนา ในพิธีขอพื้นที่ทำนา พิธีแรกหว่าน ก็มีจุดธูปบอกกล่าวแม่คงคาด้วย

⁴⁵ ถูศิริรัตน์ ภายภาค, “พระคงคา พระธรณี แม่โพสพ เทวดาในวัฒนธรรมไทย”, *สารกรมศิลปากร* 10, 1 (มกราคม 2540): 40.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

จากข้อมูลภาคสนามที่กล่าวถึงความเชื่อเรื่องแม่โพสพ เจ้าทุ่ง เจ้าที่ แม่ธรณีและแม่คงคา พบว่าชาวบ้านดอนโพธิ์สามารถอธิบายเกี่ยวกับแม่โพสพได้มากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น รวมถึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพียงอย่างเดียวที่มีเรื่องเล่าที่เล่าสืบต่อกันมาในสังคมหมู่บ้านดอนโพธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญรองลงมาคือ เจ้าทุ่ง และน่าสนใจว่าเจ้าทุ่งในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีหลายตน และมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่ ความเชื่อเรื่องเจ้าที่ แม่ธรณีและแม่คงคาไม่ค่อยมีความเกี่ยวข้องกับการทำนามากนัก ชาวบ้านไม่สามารถบรรยายหรือให้รายละเอียดเกี่ยวกับ แม่ธรณี แม่คงคา และเจ้าทุ่งว่ารูปลักษณะเป็นอย่างไร สิ่งที่ชาวบ้านพอจะตอบได้คือความแตกต่างระหว่างแม่ธรณีและเจ้าทุ่ง พวกเขาถือว่าเจ้าทุ่งเป็นเจ้าของทุ่งนาบริเวณนั้นแต่ดั้งเดิม เจ้าทุ่งจะอยู่ประจำทุ่ง ซึ่งแตกต่างจากแม่ธรณีเพราะว่าแม่ธรณีก็คือเจ้าของพื้นดินทั้งหมด ชาวบ้านรับรู้และให้ความสำคัญในฐานะที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มีผลต่อการทำนาของพวกเขา จากข้อมูลภาคสนามร่วมกับการสัมภาษณ์ อาจจะกล่าวได้ว่าชาวบ้านดอนโพธิ์ให้ความสำคัญแก่แม่โพสพมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างอื่น ลำดับรองลงมาคือ เจ้าทุ่ง และต่อมาคือ แม่ธรณี เจ้าที่ และแม่คงคา

สิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับข้าว 3 สิ่ง ได้แก่ แม่โพสพ แม่ธรณี และแม่คงคา ถ้าพิจารณาโดยใช้แนวคิดความเชื่อดั้งเดิมน่าจะเป็นไปได้ว่า แม่โพสพ เป็น “ผีข้าว” แม่ธรณี เป็น “ผิ่ดิน” และ แม่คงคา เป็น “ผิ่่น้ำ” ในอดีตก่อนที่จะรับพุทธศาสนาชาวบ้านมีความเชื่อที่ต่างกันในธรรมชาติมีผีประจำอยู่ และชาวบ้านจะกราบไหว้ผีเหล่านี้เพื่อขอให้ช่วยเหลือ หรือคุ้มครองข้าวในนา ต่อมาเมื่อชาวบ้านรับความเชื่อต่างๆ จากศาสนาฮินดู จึงได้มีการผสมผสานความเชื่อเรื่องผีที่เคยนับถือมาก่อนเข้ากับเทพเจ้าองค์ต่างๆ ของฮินดู และต่อมาจึงได้ยกให้เป็นเทพ ดังปรากฏว่าแม่โพสพเป็นเทพธิดาประจำต้นข้าว แม่ธรณีเป็นเทพที่ทำหน้าที่คุ้มครองพื้นดิน และแม่คงคาเป็นเทพประจำสายน้ำ หรือแม่น้ำ

3.2.5 เทวดา

คำว่า เทวดา ตามความหมายที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 คือ พวกชาวสวรรค์ที่มีดาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์⁴⁷

ชาวบ้านดอนโพธิ์ไม่สามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับเทวดาได้มากนัก เพียงแต่กล่าวและรับรู้กันว่าเทวดาก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เบื้องบน ท่านจะมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างไรก็ไม่สามารถอธิบายได้เช่นกัน ความเกี่ยวเนื่องของความเชื่อเรื่องเทวดาที่เกี่ยวกับข้าว นั้น เท่าที่พบมีปรากฏในพิธีกรรมที่ยึดถือปฏิบัติในอดีตเพียงพิธีเดียวคือพิธีถวายข้าวเทวดา ชาวบ้านเล่าว่าในสมัยก่อนที่มี

⁴⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 540.

การทำนาปีนั้น ต้องใช้แรงงานคนเก็บเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะเว้นข้าวไว้มุมหนึ่ง กว้างยาวประมาณ 1 วา และจะต้องประกอบพิธีเชิญเทวดาลงมาต้นกำ โดยการเกี่ยวข้าววางไว้ กำเล็กๆ แล้ววางเคียวไว้ข้างๆ ที่ระยะเวลาไว้สักครู่หนึ่งแล้วจึงลา การกระทำเช่นนี้เป็นนัยว่าเชิญ เทวดาลงมาต้นกำ แล้วจึงเก็บเคียวไปได้ ข้าวที่เว้นไว้ นั้น ใครจะมาเก็บเกี่ยวเอาไปก็ได้ ถือว่าเป็น การทำทาน

3.2.6 พระรัตนตรัย

ชาวบ้านดอนโพธิ์ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ในปัจจุบันชาวบ้านที่สูงวัยจะตื่นแต่เช้า เพื่อ ไล่บาตรเป็นประจำทุกวัน ในงานประเพณีหรือพิธีต่างๆ เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ งานขึ้น บ้านใหม่ ฯลฯ ชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่ครอบครัว สิ่งที่ แสดงให้เห็นความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยที่ปรากฏอย่างชัดเจนในหมู่บ้านดอนโพธิ์อย่างหนึ่งก็คือ บ้านของชาวบ้านทุกบ้านมีหิ้งพระ บางบ้านเป็นหิ้งพระขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากคน หลายรุ่น ทำให้มีพระพุทธรูปหลายองค์ ส่วนครอบครัวที่แยกออกมาจากพ่อแม่ไม่นาน หิ้งพระจะมี ขนาดเล็ก บนหิ้งพระของชาวบ้านจะพบพระพุทธรูปหลายองค์ เช่น พระพุทธรูปชินราช พระแก้ว มรกต หลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา หลวงพ่อพุทธนิมิต วัดไชยภูมิ หลวงพ่อนิรภัย วัดหนอง ลำเจียก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น หรือรูปพระเกจิอาจารย์ เช่น หลวงปู่แหวน หลวงปู่ทวด หลวงพ่อคุณ วัดบ้านไร่ หลวงพ่อปาน วัดบางนมโค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลวงพ่อแช่ม วัดตา ก้อง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

การจัดวางพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ของชาวบ้านบนหิ้งพระก็น่าสนใจ ชาวบ้านจะ วางพระพุทธรูปไว้ในตำแหน่งที่สูงที่สุด ในระดับต่ำลงมาจะวางรูปพระเกจิอาจารย์ สำหรับรูปของ แม่โพสพ นางกวั๊ก หรือแม่ธรณีจะวางในระดับล่างสุด การจัดวางในระดับที่ต่างกันนี้น่าจะแสดงให้เห็น การให้ความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แตกต่างกัน คือ เมื่อมีความคิดว่าพระพุทธรูปเจ้าสำคัญที่สุด จึง ได้จัดวางไว้ในระดับสูงที่สุด ส่วนสิ่งสำคัญรองลงมาจะวางไว้ระดับลดหลั่นกันลงมา

นอกจากนี้การให้ความสำคัญแก่พระรัตนตรัยยังปรากฏในบททำขวัญข้าวหรือบทที่ใช้ ประกอบพิธีอื่นๆ เกี่ยวกับข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าอยู่สูงกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นแม่โพสพ แม่ธรณี หรือเจ้าทุ่ง ดังนั้นก่อนจะประกอบพิธีใดๆ ก็ตามจะต้องมีการบูชาพระ รัตนตรัย หรือกล่าวคำบูชาพระก่อน เช่น พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง การเริ่มต้นบททำขวัญ ข้าวตอนข้าวตั้งท้องด้วยคำบูชาพระรัตนตรัย เพราะชาวบ้านเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าอยู่สูงกว่าสิ่งอื่นใด จึงต้องเริ่มต้นด้วยการบูชาพระรัตนตรัยก่อน เพื่อความเป็นสิริมงคล หรือ พิธีถวายเป็นข้าวเทวดา พิธี รับขวัญข้าวเข้ายุ้ง เป็นต้น หรือในคำกล่าวบูชาแม่โพสพ ก็จะมีการขึ้นต้นคำบูชาพระก่อน เช่น

“พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ลูกขอบูชาแม่โพสพ แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น ลูกขอบูชา” เป็นต้น

3.2.7 พระพุทธรูปและเกจิอาจารย์

ชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเลื่อมใสและศรัทธาต่อพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพระเกจิอาจารย์ต่างๆ เช่น หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลวงพ่อพุทธนิมิต วัดไชยภูมิ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลวงพ่อไธธร จังหวัดฉะเชิงเทรา และหลวงพ่อบาน วัดบางนมโค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

3.2.7.1 หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียกนิรภัย บ้านหนองลำเจียก ตำบลบ้านแกว อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพประกอบที่ 22 หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียกนิรภัย บ้านหนองลำเจียก ตำบลบ้านแกว อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียกนิรภัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำวัด เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ในโบสถ์และเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านดอนโพธิ์เป็นอย่างมาก ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่อนิรภัย คือ ชาวนาเชื่อว่าตอนที่ชาวนาจะเก็บเกี่ยวข้าวถ้าหากว่าฝนตก ชาวนาก็ไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ ชาวนาจึงต้องบนบานหลวงพ่อนิรภัยเพื่อขอไม่ให้ฝนตกในวันที่พวกตนจะเก็บเกี่ยวข้าว

ชาวบ้านดอนโพธิ์นับถือหลวงพ่อนิรภัยมาก และกล่าวว่าท่านมีความศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องต่างๆ ดังที่นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อนิรภัยว่าไม่ว่า

ใครจะบนบานเรื่องใด ก็มักจะประสบความสำเร็จ เช่นขอให้มีความเจริญก้าวหน้าทางราชการ การขอเลขเด็ด

ความเชื่อเรื่องการบนบานหลวงพ่อนิรภัย ชาวบานนิยมบนหลวงพ่อนิรภัยเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ในการทำงาน เช่น ขอให้ทำงานได้ผลผลิตดี บนบานไม่ให้ฝนตกในช่วงเวลาที่เก็บเกี่ยวข้าว ชาวบานเชื่อว่าเมื่อได้ในสิ่งที่ตนขอแล้วก็ต้องนำสำหรับคาวหวานมาถวายหลวงพ่อกว่าบางคนกล่าวว่าสิ่งของที่หลวงพ่อนิรภัยขอคืออมะพร้าวอ่อน กล้วยหวีงาม ดังนั้นจึงได้นำสิ่งนี้ไปถวายหลวงพ่อนิรภัย

3.2.7.2 หลวงพ่อพุทธรณินิมิต วัดไชยภูมิ อำเภอสมนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หลวงพ่พุทธรณินิมิตเป็นพระพุทธรูปประจำวัดไชยภูมิ ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่พุทธรณินิมิต คือ ชาวบ้านจะบนบานให้การทำงานประสบความสำเร็จ ไม่มีโรคข้าวมารบกวน และขอให้ได้ข้าวปริมาณมาก เมื่อได้ตามที่บนบานไว้แล้วก็จะไปแก้บนที่วัดด้วย พลุ 3 ดอก หรือ 9 ดอก

3.7.2.3 หลวงพ่อโสธร วัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา

หลวงพ่โสธร เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่มีประชาชนนับถือเป็นจำนวนมาก ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ หลวงพ่โสธรเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับอยู่เหนือรัตนบัลลังก์ 4 ชั้น ปลูกด้วยผ้าทิพย์ มีความหมายถึงการอยู่สูงสุด อยู่เหนือพระอรหันต์บุคคล 4 คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร ความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่โสธรเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว ประชาชนจึงพากันเลื่อมใสทั่วประเทศ⁴⁸

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่โสธร คือ ชาวบ้านดอนโพธิ์จะบนบานให้พวกเขาทำงานได้ข้าวปริมาณมากๆ เมื่อได้ดังที่บนบานไว้แล้วก็จะไปแก้บน ชาวบานบางคนจะนำน้ำมนต์จากวัดของหลวงพ่โสธรมาประพรมข้าวในดอนทำขวัญข้าว เพราะเชื่อว่าจะช่วยป้องกันแมลงและเพลี้ยได้ นอกจากนี้ยังมีการบนบานหลวงพ่ขอให้การทำงานประสบความสำเร็จ ไม่มีโรคภัยหรือแมลงมารบกวน เมื่อได้ดังนั้นแล้วจะนำไข่ 100 ฟองและพวงมาลัยไปแก้บนให้หลวงพ่ที่วัด

3.7.2.4 หลวงพ่ปาน วัดบางนมโค อำเภอสมนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หลวงพ่ปาน⁴⁹ เป็นคนย่านวัดบางนมโค เป็นบุตรชายคนเล็กของนายอาจและนางอ้อมสุทธางศ์ มีอาชีพทำนา สาเหตุที่โยมบิดาตั้งชื่อว่า ปาน เนื่องจากท่านมีปานแดงบริเวณโคนนิ้วถึง

⁴⁸ จินตนา ธรรมสุวรรณ, “ละครแก้บนหลวงพ่พุทธรณินิมิต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544), หน้า 46.

⁴⁹ ประวัติหลวงพ่ปาน , ประวัติย่อ พระภาคพระปัจเจกโพธิ์โปรดสัตว์ หลวงพ่ปาน วัดบางนมโค อำเภอสมนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 13-18.

ปลายนิ้วก้อยซ้าย หลวงพ่อปานอุปสมบทเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2438 พระอุปัชฌาย์ คือ หลวงพ่อสุน วัดบางปลาหมอ ตำบลน้ำเต้า อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลังจากบวชแล้วท่านได้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดบางปลาหมอ มีหลวงพ่อบุญเป็นอาจารย์สอนกรรมฐานวิปัสสนาและพุทธานุสสติต่างๆ โดยเฉพาะด้านการรักษาโรค และการรักษาคนที่ถูกคุณไสย

หลวงพ่อบานได้ศึกษาวิชาต่างๆ จากหลวงพ่อนิยม วัดน้อย อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี หลวงพ่อโหน่ง วัดคลองมะดัน อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น เมื่อเรียนจบแล้วท่านได้มาตั้งสำนักสอนภาษาบาลีและนักธรรมที่วัดบางนมโค และได้เริ่มก่อสร้างวัดบางนมโคและพัฒนาจนกระทั่งมีความเจริญรุ่งเรืองดังในปัจจุบัน หลวงพ่อบานเป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและสิ่งที่ท่านได้สร้างไว้และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของพุทธศาสนิกชนก็คือ พระหลวงพ่อบาน ผ้ายันต์เกราะเพชร และพระคาถาพระเจ้าเจก๊ะโพธิ์⁵⁰

ชาวบ้านดอนโพธิ์นับถือหลวงพ่อบานมาก ชาวบ้านจะนำคาถาพระเจ้าเจก๊ะโพธิ์ของหลวงพ่อบานมาท่องตอนทำขวัญข้าว เพราะเชื่อว่าจะทำให้ได้ข้าวปริมาณมาก

ตัวอย่าง คาถาพระเจ้าเจก๊ะโพธิ์ของหลวงพ่อบาน

นะโมตัสสะ ภควโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (3 จบ)

พุทธะ มะอะอุ นะโมพุทธายะ (1 จบ)

วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระทาสา วิระอิตถิโย พุทธัสสะ

มาณี มามะ พุทธัสสะ สวาโหม (3 จบ 5 จบ 7 จบ หรือ 9 จบ)

ความเชื่อเรื่องพระรัตนตรัย พระพุทธรูป และพระเกจิอาจารย์ เป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ชาวบ้านเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับการทำงานด้วยเช่นกัน ดังได้มีการบนบานเพื่อขอให้อำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของความเป็นพุทธคุ้มครองชาวบ้านและข้าวในนา นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูปหรือพระเกจิอาจารย์อีกด้วย เช่น เชื่อว่าถ้าบนหลวงพ่อนิรภัยจะต้องบนด้วยมะพร้าวอ่อน และกล้วย บนบานหลวงพ่อโสธรจะต้องบนด้วยไข่ 100 ฟองจึงจะสัมฤทธิ์ผล เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของคาถาของพระเกจิอาจารย์ เช่น คาถาพระเจ้าเจก๊ะโพธิ์ของหลวงพ่อบาน วัดบางนมโค ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อท่องคาถานี้แล้วจะทำให้ทำงานได้ข้าวปริมาณมาก เป็นต้น

⁵⁰ ประวัติหลวงพ่อบาน , ประวัติย่อ พระคาถาพระเจ้าเจก๊ะโพธิ์โปรดสัตว์ หลวงพ่อบาน วัดบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 13-18.

3.3 ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ

ชาวนาบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ เหมือนกับชาวนาในชุมชนบ้านนาที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่อง **วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง** ของ งามพิศ สัตย์สงวน กล่าวคือ นอกจากความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ตาเจ้าทุ่ง แม่ธรณี แม่คงคา และหลวงพ่อนิรภัยวัดหนองลำเจียกแล้ว ชาวนายังนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติอื่นๆ เช่น พระพิรุณ พระพาย พระเพลิง ฯลฯ ถึงแม้ว่าชาวนาจะไม่จัดพิธีเช่นสรวงบูชาเป็นการเฉพาะโดยจัดพิธีบูชาสิ่งเหล่านี้รวมๆ กันไป ซึ่งสิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าชาวนาให้ความสำคัญแก่อำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้น้อยกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวโดยตรง

3.4 ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามเป็นความเชื่อที่คนไทยเชื่อถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณ คำว่า ฤกษ์ คือ คราวหรือเวลาที่กำหนดหรือคาดว่าจะได้ผล เช่น ฤกษ์ดี ฤกษ์ร้าย มักนิยมใช้ในทางดี เช่น หาฤกษ์แต่งงาน หาฤกษ์ยกเสาเอก⁵¹ ส่วนคำว่า ยาม คือ ชื่อส่วนแห่งวัน ยามหนึ่งมี 3 ชั่วโมง รวมหนึ่งวันมี 8 ยาม⁵²

การประกอบพิธีกรรมใดๆ ก็ตามชาวนาจะต้องพิจารณาเลือกหาเวลาที่เหมาะสมหรือเวลาที่ดีที่จะประกอบพิธีจึงจะถือว่าเป็นมงคล เมื่อประกอบพิธีในเวลาดีหรือฤกษ์ดีก็จะทำให้ผู้ประกอบพิธีสบายใจ ไม่กังวล และเชื่อว่าพิธีที่ประกอบไปนั้นจะลุล่วงและได้ดังหวัง

3.4.1 ความเชื่อเรื่องการประกอบพิธีต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในวันศุกร์

ชาวนาบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อว่าวันศุกร์เป็นวันขวัญข้าว ดังนั้นการประกอบพิธีหลายพิธีที่เกี่ยวกับข้าวจึงทำในวันศุกร์ เช่น พิธีแรกนา พิธีทำขวัญข้าว พิธีรับขวัญข้าว พิธีแรกเกี่ยวและพิธีเปิดยุ้ง และการหว่านข้าว ทั้งนี้เพราะชาวนาเชื่อว่าวันศุกร์เป็นวันขวัญข้าว เป็นวันของแม่โพสพ จึงถือเป็นฤกษ์ที่ดีสำหรับการประกอบพิธีต่างๆ เกี่ยวกับข้าว

นอกจากนี้ยังเชื่อว่าห้ามดวงข้าววันศุกร์ เพราะว่าเป็นวันขวัญข้าว หรือวันของแม่โพสพ การดวงหรือขายข้าวในวันนี้เป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นการขายแม่โพสพด้วย ซึ่งชาวนาเชื่อว่าเป็นสิ่งไม่ดี จะทำให้ทำนาได้ผลผลิตที่ไม่ดี ไม่ประสบผลสำเร็จ และได้ผลผลิตที่น้อยด้วย

⁵¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 982.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 903.

3.4.2 ความเชื่อเรื่องการไม่ประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับการทำนาในวันพระ

วันพระ ตามความหมายที่ปรากฏใน **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** คือ วันประชุมถือศีลฟังธรรมในพระพุทธศาสนา เดือนหนึ่งมี 4 วัน คือ วันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ แรม 8 ค่ำ และแรม 15 ค่ำ ถ้าเป็นเดือนขาดก็แรม 14 ค่ำ⁵³

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวข้องกับวันพระ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องห้ามไถนาวันพระ ชาวนาเชื่อว่าในวันพระควรปล่อยให้วัวควายได้พักผ่อน ถ้าไถนาวันพระถือว่าเป็นบาป

ความเชื่อเรื่องห้ามขายข้าวในวันพระสิ้นเดือน ชาวนาเชื่อว่าการขายข้าวในวันพระสิ้นเดือน เป็นสิ่งไม่ดี เป็นการรบกวนแม่โพสพ

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวข้องกับวันพระปรากฏออกมาในลักษณะของข้อห้าม คือ สิ่งที่ชาวนาไม่ควรปฏิบัติ เช่น ห้ามไถนาวันพระ เพราะเป็นบาป ห้ามขายข้าววันพระสิ้นเดือน เพราะเป็นการรบกวนแม่โพสพ เหตุผลที่แท้จริงอาจจะเป็นไปได้ว่าวันพระเป็นวันที่สำคัญทางพุทธศาสนา ชาวบ้านควรจะไปทำบุญที่วัด จึงได้ห้ามกระทำการกิจกรรมต่างๆ ไว้

3.4.3 ความเชื่อเรื่องการประกอบพิธีต่างๆ ในวันธงชัย

ความเชื่อเรื่องวันธงชัยเป็นความเชื่อนี้รวมอยู่ใน “กาลโยค” ตาม **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** ได้ให้ความหมายไว้ว่า การกำหนดวัน ยาม ฤกษ์ ราศี ดิถี ของแต่ละปี เป็นธงชัย อธิปัตติ อุบาทว์ โลกาวินาศ⁵⁴ ในกาลโยคจะมีรายละเอียดบอกให้ทราบว่าจะเวลาใดดี ช่วงใดไม่ดี เพื่อประกอบการพิจารณาฤกษ์ที่เป็นมงคลสำหรับประกอบกิจการต่างๆ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ หว่านข้าวในนา เป็นต้น

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวข้องกับวันธงชัย ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการแรกไถวันธงชัย หรือวันดีวันที่เป็นมงคล การแรกไถเป็นการไถเพื่อเอาฤกษ์เอาชัย ชาวนาจะนำวัวหรือควายไปแรกไถในวันที่เชื่อว่าเป็นวันดี ประมาณ 3 รอบ หลังจากนั้นก็จะเลิกงาน พักวัว หรือควาย แล้วจึงเริ่มการไถต่อในวันต่อไป

ความเชื่อเรื่องการหว่านข้าววันธงชัย ชาวบ้านเชื่อว่าการหว่านข้าวนั้นก็จำเป็นจะต้องหาฤกษ์ที่ดีในการหว่านข้าว พวกเขาเชื่อว่าฤกษ์ที่ดีก็คือวันธงชัย พวกเขาเชื่อว่าข้าวที่หว่านในวันธงชัยนี้จะดี เจริญออกงาม และให้ผลผลิตที่ดีกว่าข้าวที่หว่านวันอื่นๆ

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เกี่ยวกับวันธงชัย เป็นความเชื่อเรื่องความเป็นสิริมงคล คือ เชื่อว่าถ้าไถนาหรือหว่านข้าวในวันนี้จะ เป็นสิ่งที่ดี เป็นสิริมงคล ซึ่งน่าจะเป็นผลทางใจของผู้ประกอบพิธี

⁵³ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, หน้า 1060.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามเป็นความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปแบบของห้ามและข้อควรปฏิบัติ กิจกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาควรรู้ฤกษ์ยามให้เหมาะสม เช่น หว่านข้าววันธงชัย ทำขวัญข้าววันศุกร์ และห้ามไถนาวันพระ เป็นต้น

3.5 ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล

คาถาอาคม ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หมายถึง คำเสกที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์⁵⁵ ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมที่เกี่ยวข้องกับข้าว ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการท่องคาถาพระปัจเจกโพธิ์ของหลวงพ่อบานในขณะหว่านข้าวจะทำให้ได้ผลผลิตที่ดี ความเชื่อนี้ปรากฏในหนังสือประวัติย่อ พระธาดาพระปัจเจกโพธิ์โปรดสัตว์ หลวงพ่อบาน วัดบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ผู้มีจิตศรัทธาได้พิมพ์ไว้แจกจ่ายให้แก่ผู้คนที่ผ่านไปมาได้มานมัสการหลวงพ่อบานที่วัด ข้อความในหนังสือตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า “ผู้ที่ทำนาเมื่อหว่านข้าวกำแรกว่าพระคาถานี้ กำสุดท้ายว่าพระคาถา ข้าวจะงอกงาม แผลงหรือสัตว์ที่เป็นอันตรายแก่ต้นข้าวจะไม่มารบกวนเลย”⁵⁶

นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) กล่าวว่าขณะที่ลูกๆ ไปหว่านข้าวในนา ผู้เป็นแม่หรือยายจะท่องคาถาวิระหะโยอุริมคันทนา จนกระทั่งหว่านข้าวเสร็จ⁵⁷ นายแถม เกิดมนตรี (อายุ 87 ปี) กล่าวว่ามีความเชื่อหว่านข้าว คือ หว่านกำแรกทำบุญ หว่านกำที่สองทำทาน หว่านกำที่สามให้นกร้อยกำพันกำข้าพเจ้าจะขอไว้รับประทาน⁵⁸ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องการเสกคาถากันภัยลงในน้ำมนต์แล้วนำไปประพรมข้าวในนาจะทำให้ไม่มีแมลง เพลี้ย มอด และสัตว์ต่างๆ มาทำอันตรายข้าวในนา คาถานั้นคือ “พระนาเรศอยู่เบื้องซ้าย พระนารายณ์อยู่เบื้องขวา พระอรหันต์อยู่ข้างหน้า พระพุทธทูลกระหม่อม พระธรรมคุณล้อม พระสังฆคุณล้อม โอบอ้อมของกู สารพัดศัตรู ก็ขอให้วินาศสันติ”⁵⁹

ส่วนความเชื่อเรื่องเลขมงคลนั้น คำว่า มงคล ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้กล่าวไว้ว่า เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ เช่น มงคล 38, สิ่งซึ่งถือว่าจะนำสิริและความเจริญมาสู่และป้องกันไม่ให้เกิดสิ่งเลวร้ายมากล้ากราย, เรียงงานที่จัดให้มีขึ้นเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญวันเกิด ว่า งานมงคล; เรียก

⁵⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 245.

⁵⁶ ประวัติย่อ พระธาดาพระปัจเจกโพธิ์โปรดสัตว์ หลวงพ่อบาน วัดบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 41-42.

⁵⁷ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

⁵⁸ สัมภาษณ์ แถม เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

⁵⁹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

เครื่องรางของขลังที่เชื่อว่าจะนำความสุขความเจริญเป็นต้นมาให้ หรือป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ว่า วัตถุมงคล; สิ่งที่ทำเป็นวงด้วยด้ายสำหรับสวมศีรษะเพื่อเป็นสิริมงคล นิยมใช้เฉพาะในเวลาชกมวยไทยหรือตีกระบี่กระบอง⁶⁰

ความเชื่อเรื่องเลขมงคลมีความสัมพันธ์กับชีวิตของคนมาเป็นเวลานาน เชื่อกันว่าถ้าประกอบกิจการใดที่เกี่ยวข้องกับเลขมงคล จะทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จเจริญรุ่งเรือง มีความเป็นสิริมงคลก่อให้เกิดความดีงามในชีวิต

ความเชื่อเกี่ยวกับเลขมงคลที่พบคือความเชื่อเรื่องเลข 9 เลข 9 เป็นเลขที่มีความหมายในทางมงคล เสียงของเลขเก้าพ้องกับคำว่า “ก้าว” ที่อาจจะหมายถึงความก้าวหน้า ก้าวไกล หรือก้าวไปข้างหน้า บางคนก็ว่าเลขเก้ายังหมายถึงความมีอายุยืน ชาวบ้านดอนโพธิ์เชื่อว่าการขอพื้นที่ทำนานั้นควรใช้เงินซื้อที่ดินเป็นเงินจำนวน 9 บาท หรือที่มีเศษ 9 ขอซื้อพื้นที่ทำนาจึงจะดี และจะทำให้ได้ข่าวในปริมาณมาก

ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเลขมงคลเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับข่าวในลักษณะของความเป็นสิริมงคล เชื่อว่าทำแล้วจะดี ประสบความสำเร็จ ป้องกันแมลงและศัตรูข้าว เช่น การใช้คาถาตอนหว่านข้าว หรือใช้คาถาเสกน้ำมนต์รดต้นข้าว สำหรับเลข 9 ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเลขมงคล จึงนำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมด้วย

3.6 ความเชื่อเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ

ความเชื่อเบ็ดเตล็ดเป็นความเชื่อเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องที่ถูกกล่าวไปแล้วข้างต้น สามารถจำแนกได้เป็นข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติเกี่ยวกับข่าว ดังนี้

ข้อห้าม

ความเชื่อเรื่องห้ามแรกนาในวันพีชมงคล ชาวนากล่าวว่าก่อนที่จะเริ่มลงมือทำนาสมัยที่พวกเขาทำนาปีจะต้องประกอบพิธีแรกนาก่อน การแรกนານี้ชาวนาบางคนรอบครวัก็เลือกวันดีวันธงชัยเป็นวันเริ่มแรกนา ชาวนาบางคนรอบครวัก็เลือกประกอบพิธีหลังจากที่ทางราชการจัดพิธีพีชมงคลแล้ว 1 วัน เพราะพวกเขาเชื่อว่าการแรกนาพร้อมพระมหากษัตริย์จะเป็นบาป ชาวนาธรรมดานุญบารมีไม่มากเหมือนพระมหากษัตริย์ ดังนั้นพวกเขาจะเลือกประกอบพิธีแรกนาเลื่อนไปอีก 1 วัน

ความเชื่อเรื่องห้ามปลูกข้าวเจ้าล้อมข้าวเหนียว

ความเชื่อห้ามต้มไข่ปนกับข้าว เชื่อว่าขวัญข้าวหรือแม่โพสพจะเสียใจ

⁶⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 829-830.

ข้อควรปฏิบัติ

ความเชื่อเรื่องการให้คนที่เกิดในปีนักษัตรที่ไม่กินข้าวเป็นคนแรกหว่าน คนที่เกิดปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ที่ไม่กินข้าวคือคนที่เกิดในปีชวด (เสือ) หรือ ปีมะโรง (งู) เป็นต้น ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าใช้คนที่เกิดในปีดังกล่าวเป็นคนแรกหว่าน จะทำให้ข้าวมีผลผลิตที่ดี ส่วนคนที่เกิดปีอื่น ๆ นั้นที่เป็นปีนักษัตรที่กินข้าว เช่น ปีระกา (ไก่) ปีชวด (หนู) เป็นต้น ชาวบ้านจะไม่เลือกคนที่เกิดปีนั้นมาประกอบพิธีแรกหว่าน เพราะเชื่อว่าจะทำให้ได้ผลผลิตที่ไม่ดี

ความเชื่อเรื่องเฉลว เฉลวทำมาจากไม้ไผ่ที่นำมาจักเป็นตอก แล้วหักมุมหรือสานเป็นรูปคล้ายหกเหลี่ยม ชาวบ้านเชื่อว่าเฉลวที่ใช้ประกอบในพิธีทำขวัญข้าวนั้นสามารถป้องกันแมลงได้ ดังนั้นในการประกอบพิธีทำขวัญข้าว ชาวบ้านจึงต้องเตรียมเฉลว 1 อัน สำหรับใช้ในพิธีทำขวัญข้าว

ความเชื่อเรื่องต้นสะแก ชาวบ้านเชื่อว่าต้นสะแกที่ใช้ปักเป็นหลักสำหรับผูกชะลอมในพิธีทำขวัญข้าวนั้นสามารถป้องกันโรคข้าวต่างๆ และป้องกันหนอนข้าวได้

ความเชื่อเรื่องขวัญข้าวที่นำมาพร้อมกับข้าวปลูก ชาวบ้านเชื่อว่าเวลาแช่ข้าวปลูก จะเอาข้าวที่เก็บเกี่ยวมาตอนรับขวัญผสมรวมไปด้วย ถือว่าเป็นมิ่งขวัญข้าว แล้วนำข้าวนี้ไปหว่านในนาต่อไปเชื่อว่าจะช่วยทำให้ได้ผลผลิตที่ดี

ความเชื่อเรื่องการหว่านเกลือในยุ้งข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อเอาข้าวใส่ในยุ้งเรียบร้อยแล้ว ควรจะเอาเกลือประมาณ 1 กำมือหว่านหรือโปรยบริเวณหน้ายุ้งสักเล็กน้อย การหว่านเกลือนี้เป็นเคล็ดเพื่อให้ข้าวคั้นตัวและมีปริมาณมากขึ้นด้วย ตักดวงไม่ยุบ

ความเชื่อเรื่องการขอขวัญข้าวจากพ่อค้าที่มาซื้อข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าเวลาตวงข้าวจะต้องขอข้าวจากพ่อค้าคนหนึ่ง เพื่อเป็นขวัญข้าว ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเคล็ดอย่างหนึ่งว่าข้าวที่เขาทำทั้งหมดไม่ได้ถูกขายให้พ่อค้า และขวัญข้าวนี้ยังนำไปรวมกับข้าวพันธุ์สำหรับใช้ในการเพาะปลูกครั้งต่อไปด้วย

ในปัจจุบัน ชาวบ้านเกี่ยวข้าวด้วยรถเกี่ยวขนาดข้าว แต่ก็ยังคงเชื่อว่าห้ามเกี่ยวข้าวในวันศุกร์ แต่ถ้าเลี่ยงไม่ได้หรือเลือกไม่ได้ เพราะวารถเกี่ยววางก็ต้องเกี่ยว และเป็นไปตามคิว ต้องขอเงินจากโรงสีบ้าง ขอเงินสดเขาเลย เหมือนเราไม่ได้ขายแม่โพสพในวันนั้น

ปัจจุบัน ชาวบ้านบางบ้านจะขอขวัญข้าวไว้เล็กน้อย ไม่ขายหมด แต่บางบ้านก็ไม่ได้ทำ เพราะว่าในปัจจุบันเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องเกี่ยวและนวดข้าว และขายข้าวในนาไม่ได้เอาข้าวเข้ามาในบ้านเหมือนในอดีต

ในสมัยนาปี ก่อนตวงข้าว จะต้องตักเอาข้าวไว้ก่อน เรียกว่าแรกตัก ต้องใช้คนเกิดปีงู โดยใช้ขันตักข้าว 3 ครั้ง ใช้คนเกิดปีงูเพราะเป็นปีไม่กินข้าว แต่สมัยนี้ไม่ได้เอาข้าวเข้าบ้าน ชาวนาจึงเลิกปฏิบัติพิธีในขั้นตอนดังกล่าว

ความเชื่อที่ว่าถ้ามีคนตายกลางนาเป็นเรื่องอัปมงคล ต้องนิมนต์พระมาสวดมนต์ที่บริเวณนาเพื่อขจัดสิ่งอัปมงคล

ความเชื่อเรื่องตั้งพะข้าว (พะข้าว คือ ฟอนข้าวที่นำมาเรียงซ้อนกัน ลักษณะคล้ายหมอน ขวานก่อนที่จะนำไปนวดต่อไป) แล้วล้มถือว่าเป็นสิ่งอัปมงคลจะต้องนิมนต์พระมาสวด

ข้อห้ามที่ปรากฏในความเชื่อเบ็ดเตล็ด ได้แก่ ห้ามห้ามแรกนาพร้อมพระเจ้าแผ่นดิน ห้ามต้มไข่ปนกับข้าว และห้ามปลูกข้าวเจ้าล้อมข้าวเหนียว ส่วนข้อควรปฏิบัติ เช่น การขอขวัญข้าวจากพ่อค้าที่มาซื้อข้าว การปักฉัตรหรือต้นสะแกเพื่อป้องกันแมลง เป็นต้น

ความเชื่อต่างๆ ที่กล่าวในบทนี้เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าวที่กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ แม่โพสพ เจ้าทุ่ง เจ้าที่ แม่ธรณี แม่คงคา เทวดา พระรัตนตรัย พระพุทธรูปและพระเกจิอาจารย์ และความเชื่ออื่นๆ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล และความเชื่อเบ็ดเตล็ดอื่นๆ เมื่อพิจารณาจากความเชื่อต่างๆ ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าสามารถจำแนกได้ตามระบบความเชื่อเป็น 2 ระบบ คือ ความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ แม่โพสพ เจ้าทุ่ง เจ้าที่ แม่ธรณี แม่คงคา เทวดา ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล และความเชื่อเบ็ดเตล็ดอื่นๆ และความเชื่อทางศาสนาพุทธ ได้แก่ พระรัตนตรัย พระพุทธรูปและพระเกจิอาจารย์ ความเชื่อทั้ง 2 ระบบมีการผสมผสานกันจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับที่ ฉลาดชาย รมิตานนท์⁶¹ กล่าวไว้ดังนี้

...หากจะมองว่าบางส่วนของความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยมีลักษณะเป็นศาสนา ยุคโบราณ เพราะวัตถุประสงค์ของการกระทำทางศาสนาก็เพื่อแก้ไขปัญหาในชีวิตนี้ โดยการพยายามหาคำตอบ คำอธิบาย หรือทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำรงชีวิต ทั้งหลายผ่านทางกรใช้บริการจากผีเจ้านายในรูปของการเช่นสรวงบูชา ในรูปของการขอให้ผีเจ้านายเทพเทวดาทั้งหลายช่วยปกป้องบำบัดเป่าบำบัดแก้ไขวิฤติการณ์ต่างๆ การขอให้พระสงฆ์เสกเป่าคาถา รดน้ำมนต์เพื่อให้เกิดสิริมงคล เพื่อรักษาไข้ได้ ผี ฯลฯ และแม้แต่การอธิษฐาน หรือบนบานขอให้พระพุทธรูปเจ้า ส่วนใหญ่ในรูปของพระพุทธรูปช่วยเหลือคุ้มครอง ก็น่าจะจัดว่าเป็นการแก้ไขปัญหากำลังเผชิญอยู่ในชีวิตนี้ นี่คือนิยามศาสนาแบบชาวบ้าน (popular religion)

⁶¹ ฉลาดชาย รมิตานนท์, ผีเจ้านาย, (เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527) หน้า 83-84.

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นทำให้เห็นว่า ฉลาดชาย รมิตานนท์ มองว่าศาสนาแบบชาวบ้านคือ ความเชื่อที่เชื่อว่าผีเจ้านาย พระสงฆ์ พระพุทธรูปสามารถที่จะแก้ไขปัญหาชีวิต หาคำตอบ คำอธิบาย หรือทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน ด้วยการรดน้ำมนต์ บนบานเพื่อขอความช่วยเหลือ หรือการเซ่นสรวงบูชา เป็นต้น สิ่งนี้คล้ายคลึงกับความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ชาวนามีความเชื่อและกระทำการต่างๆ โดยมุ่งหวังผลในโลกนี้ ความเชื่อต่างๆ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความมุ่งหวังของชาวนาที่ต้องการให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นอำนาจจากความเชื่อดั้งเดิม หรือจากพระพุทธศาสนา ช่วยดลบันดาลหรือประทานสิ่งที่พวกเขาต้องการนั่นก็คือการทำนาประสบความสำเร็จ ได้ผลผลิตข้าวจำนวนมาก ข้าวไม่มีโรคหรือแมลงรบกวน และได้ราคาดี พวกเขายังไม่ได้หวังผลเพื่อการหลุดพ้น ซึ่งเป็นหลักปรัชญาสูงสุดในศาสนาพุทธ

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เหล่านี้ ชาวบ้านจะมีการบอกกล่าว บนบานในโอกาสและช่วงต่างๆ ของการทำนาด้วยความเคารพ และเชื่อว่าเมื่อมีการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้แล้ว จะช่วยทำให้การทำนาของเขาประสบความสำเร็จ ได้ข้าวปริมาณมาก ไม่มีโรคหรือแมลงมารบกวนข้าวในนา

ความเชื่อต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นโลกทัศน์ที่ชาวนามีต่อข้าวว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นผู้มีคุณ และจะต้องปฏิบัติต่อข้าวอย่างทะนุถนอม ไม่ตี ไม่ตำ และต้องกล่าวคำพุดดีๆ ต่อข้าว ในปัจจุบันถึงแม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนไป รูปแบบและวิธีการทำนาเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความเชื่อหลายๆ อย่างเลือนหายไป แต่จากข้อมูลที่พบในสังคมชาวบ้านดอนโพธิ์ พบว่ายังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับข้าวอีกหลายอย่างที่ชาวบ้านยังยึดถือปฏิบัติต่อมาจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าชาวนายังคงให้ความสำคัญแก่ข้าวและยังเคารพนับถือข้าวในฐานะสิ่งที่มีบุญคุณ

ชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังคงประกอบพิธีกรรม และพึ่งแม่โพสพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุมของมนุษย์ ชาวบ้านยังคงมีความเชื่อในความอุดมสมบูรณ์ของต้นข้าวในนาเป็นสิ่งที่ไม่สามารถควบคุมได้โดยเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือสารเคมี การที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ สารเคมี ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ไม่สามารถสร้างความมั่นใจให้กับพวกเขาได้ว่า ปีไหนน้ำจะไม่ท่วม ข้าวจะออกรวงงาม ขายได้ราคาดี ทำให้ชาวนายังคงต้องประกอบพิธีกรรม เพื่อคลายความกังวลและสร้างความเชื่อมั่นให้กับตนเองที่จะสามารถต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ ได้อย่างไม่ท้อถอย

ความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าวเหล่านี้สืบทอดมาจากอดีต ความเชื่อบางอย่างมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมในปัจจุบัน เช่น ความเชื่อเรื่องการขอเงินสดจากพ่อค้าข้าวในวันที่ขายข้าวบ้าง

เพราะเชื่อว่าเป็นเคล็ดว่าไม่ได้ขายขาวในวันนั้น ซึ่งวิธีการทำนาสมัยใหม่ที่มีการใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการทำนา สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อความเชื่อดั้งเดิมของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ กล่าวคือ ความเชื่อบางอย่างในบางขั้นตอนเลิกปฏิบัติไปแล้ว เช่น ความเชื่อเรื่องการถวายข้าวเทวดา หลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ความเชื่อเรื่องการปิดยุ้ง และเปิดยุ้ง เป็นต้น อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าความเชื่อที่ปรากฏนี้เป็นความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

ข้อมูลพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่นำเสนอในบทนี้ได้มาจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวของชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์และบริเวณใกล้เคียง ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2551 ถึง ปี พ.ศ. 2553

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวจัดเป็นพิธีกรรมที่สำคัญสำหรับชาวนา ชาวนาในภาคกลางให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในทุกๆ ขั้นตอนของการทำนา ในอดีตชาวนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เริ่มทำนาจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว ผลผลิต ดังนี้ เริ่มจากพิธีขอฝน พิธีแรกนา พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง พิธีแรกเกี่ยว พิธีถวายข้าวเทวดา พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีปิดยุ้ง และพิธีเปิดยุ้ง แต่ในปัจจุบันเมื่อรูปแบบการทำนาเปลี่ยนแปลงไป มีผลให้พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวเปลี่ยนแปลงไปด้วย บางพิธีไม่มีใครยึดถือปฏิบัติแล้ว เช่น พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง เป็นต้น แต่ก็มีบางพิธีเช่นกันที่เป็นพิธีที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา หรือพิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว เป็นต้น

การนำเสนอพิธีกรรมในบทนี้จะนำเสนอทั้งพิธีกรรมที่ปรากฏในอดีตและพิธีกรรมที่ยังถือปฏิบัติในปัจจุบันในหมู่บ้านดอนโพธิ์ โดยจะนำเสนอพิธีกรรมตามประเภทและตามขั้นตอนการทำนา ซึ่งแบ่งได้เป็น 5 ช่วงเวลา คือ พิธีกรรมเพื่อบวงสรวงหรืออ้อนวอน พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยวและพิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลอง รายละเอียดดังนี้

4.1 พิธีกรรมเพื่อบวงสรวงหรืออ้อนวอน

พิธีในช่วงนี้เป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และทำให้ชาวนาเกิดความมั่นใจในการทำนา ซึ่งจะจัดขึ้นก่อนที่ชาวนาจะเริ่มลงมือเพาะปลูก พิธีกรรมในช่วงนี้ที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์คือ พิธีขอฝน

พิธีกรรมในช่วงนี้เป็นพิธีกรรมที่ปรากฏในอดีต ในปัจจุบันชาวบ้านหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่ได้ประกอบพิธีกรรมใดในช่วงนี้แล้ว

4.1.1 พิธีขอฝน

พิธีขอฝนจะจัดขึ้นเมื่อแล้งจัดหรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล พิธีนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้ฝนตกลงมา พิธีขอฝนเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เคยยึดถือปฏิบัติในอดีต มี 3 พิธี เรียงตามลำดับการทำพิธีก่อนหลัง ได้แก่ พิธีแห่นางแมว พิธีปั้นเมฆ และพิธี

สวดขอฝน ทั้ง 3 พิธีนี้จัดขึ้นในราวเดือน 6 ถึงเดือน 8 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวนาเริ่มต้นทำนา ถ้าฝนยังไม่ตก ชาวนาก็ไม่สามารถเริ่มต้นทำนาได้ ดังนั้นจึงต้องประกอบพิธีเพื่อขอฝน รายละเอียดของพิธีต่างๆ ดังนี้

4.1.1.1 พิธีแห่นางแมว

พิธีแห่นางแมวเป็นพิธีขอฝนที่ชาวนาเคยจัดขึ้นบ่อยครั้งกว่าพิธีขอฝนอื่นๆ พิธีนี้จะจัดขึ้นเมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือแล้ง ผู้ประกอบพิธีแห่นางแมวส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงวัยของหมู่บ้านที่รู้ขั้นตอนการประกอบพิธีเป็นอย่างดี ชาวบ้านนำแมวตัวเมียใส่ในข้องแล้วใช้คนหามชั่งแห่ไปรอบๆ หมู่บ้าน คนหามอาจจะมี 2 หรือ 4 คน ก็ได้ มีดนตรีประกอบ และผู้เข้าร่วมพิธีร่วมกันร้องเพลงแห่นางแมว ขบวนแห่นางแมวจะเดินไปรอบๆ หมู่บ้าน เมื่อขบวนแห่นางแมวไปถึงบ้านใคร เจ้าของบ้านจะนำกระบวยตักน้ำมาสาดไปที่ขบวนนางแมว ถ้าหากบ้านใดเพิกเฉยไม่ออกมาต้อนรับขบวนของนางแมว นางแมวอาจโกรธและบันดาลไม่ให้อฝนตกลงมาก็เป็นได้ และจะต้องประกอบพิธีแห่นางแมวอีกครั้ง

บทร้องที่ใช้ร้องประกอบพิธีแห่นางแมว ที่พบที่หมู่บ้านดอนโพธิ์จากการสัมภาษณ์นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 80 ปี) มีเนื้อหาดังนี้ “ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์รดหัวแมว ค่าจ้างแมวมา ซื่อกึ่งซื่อปลาให้แมวซักกิน ฝนตกแล้วไหวย ฝนตกแล้ววา ท่วมไร่ท่วมนา ไร่ฝนก็เทลงมา หัวล้านชนกัน ไร่ฝนก็เทลงมา”¹ อีกสำนวนหนึ่ง นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) กล่าวว่า “นางแมว นางหมา ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์มารดหัวแมว ได้ข้าวเหนียวหีบเดียวหีบเดียว ไม่ได้ข้าวเจ้าเอาเข้าแค่ตุ๊ด”²

นอกจากนี้นางมะลียังได้เล่าเพิ่มเติมว่าในขบวนแห่ยังมีคนหัวล้าน 2 คน หรือมากกว่านั้น เอาปูนทาหัวให้เป็นสีแดง แล้วเล่นหัวล้านชนกัน และยังมีคนนำสากตำข้าวมาทาสีแดง ชาวบ้านเรียกว่า “ตะลุมเพชร” นำไปกระทุ้งที่บ้านไต่บ้าน เป็นการละเล่นที่เชื่อว่าเมื่อทำเช่นนั้นจะทำให้ฝนตก³

4.1.1.2 พิธีปั้นเมฆ

ปั้นเมฆเป็นพิธีขอฝนอีกพิธีหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมปฏิบัติ ถ้าฝนไม่ตกชาวบ้านจะจัดพิธีแห่นางแมวก่อน ถ้าจัดพิธีนี้แล้วฝนยังไม่ตกอีกจึงจะจัดพิธีปั้นเมฆเป็นลำดับต่อมา ผู้ประกอบพิธีปั้น

¹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

² สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

³ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

เมฆจะเป็นใครนั้นบอกไม่ได้เพราะมีเคล็ดอยู่ว่าถ้ารู้ว่าใครเป็นคนปั้นจะทำให้พิธีไม่ขลัง ไม่ศักดิ์สิทธิ์และฝนจะไม่ตก ดังนั้นจึงต้องปิดเป็นความลับและจะแอบปั้นตอนกลางคืน⁴

การปั้นเมฆคือการนำดินมาปั้นเป็นรูปผู้ชายนอนหงาย ลักษณะพิเศษคือต้องปั้นรูปอวัยวะเพศให้มีขนาดใหญ่และให้ปลายอวัยวะชี้ขึ้นไปบนท้องฟ้า โดยจะดูทิศทางที่เมฆฝนตั้งเค้ามา และจะต้องปั้นสวนทางไปทางทิศนั้น เพราะเชื่อว่าถ้าทำเช่นนั้นแล้วฝนจะตก ส่วนใหญ่จะปั้นบริเวณชายคลองหรือหนองน้ำ จากการเก็บข้อมูลไม่พบตัวบทที่ใช้ประกอบพิธีปั้นเมฆ ชาวบ้านเล่าแต่เพียงว่ามีการปั้นรูปผู้ชายเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงถ้อยคำหรือตัวบทที่ใช้ประกอบพิธี

4.1.1.3 พิธีสวดขอฝน

พิธีนี้เป็นวิธีสุดท้ายที่ชาวบ้านจะเลือกใช้ในกรณีที่ไม่ฝนไม่ตก โดยจะเริ่มด้วยการแห่นางแมวและปั้นเมฆ ถ้าฝนยังไม่ตกลงมาชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์ 9 รูปสวดคาถาขอฝน ชาวบ้านจะมาร่วมฟังสวดและจัดเตรียมสำรับกับข้าวคาวหวานสำหรับถวายอาหารแด่พระสงฆ์รวมทั้งถวายปัจจัยที่ได้จากเรียกเงินในหมู่บ้าน⁵ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามไม่ปรากฏบทประกอบพิธี ชาวบ้านเล่าว่าจำได้แต่เพียงว่าพระสงฆ์สวดคาถาขอฝน ส่วนจะสวดคาถาอะไรบ้างนั้น พวกเขาจำรายละเอียดไม่ได้

พิธีขอฝนพิธีต่างๆ ที่กล่าวมานี้ไม่มีปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์แล้ว สาเหตุสำคัญประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะว่าในปัจจุบันนี้ชาวบ้านทำนาโดยอาศัยน้ำจากระบบชลประทานเป็นหลักและไม่ขาดแคลนน้ำ จึงไม่จำเป็นต้องจัดพิธีขอฝนอีก

4.2 พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก

พิธีกรรมในช่วงนี้จัดทำขึ้นเพื่อขออนุญาต ขอโอกาส บนบาน บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพื่อขอให้ทำนาในปีนั้นได้ผลผลิตดีและปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ ด้วย ได้แก่ พิธีแรกนา พิธีบอกกล่าวและบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา พิธีแรกหว่าน และพิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว

4.2.1 พิธีแรกนา

พิธีแรกนาเป็นพิธีที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ประกอบขึ้นในอดีต พิธีนี้เป็นพิธีเริ่มแรกที่แสดงให้เห็นว่าการทำนาได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว ในอดีตชาวบ้านสามารถทำนาได้เพียงครั้งเดียว เรียกว่า “นาปี”

⁴ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

⁵ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

การประกอบพิธีแรกนาจึงมีความสำคัญสำหรับชาวนามาก พิธีนี้เป็นการขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเริ่มต้นทำนา ขอให้เจ้าที่คุ้มครองให้การทำนาของเขาประสบความสำเร็จ ชาวนาบางคนเลือกประกอบพิธีในวันศุกร์ บางคนเลือกประกอบพิธีในวันเกิดของเจ้าของนาหรือวันฤกษ์ยามยามดี เช่น วันธงชัย บางคนประกอบพิธีพร้อมกับวันที่ทางราชการประกาศเป็นวันพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แต่บางคนกล่าวว่าจะไม่ประกอบพิธีในวันนี้เพราะมีความเชื่อว่าการแรกนาพร้อมพระเจ้าแผ่นดินเป็นสิ่งที่ไม่สมควร ชาวนาเป็นคณธรรมา บุญบารมีไม่สูงเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน จึงต้องทำพิธีเลื่อนไปอีกวันหนึ่ง

ผู้ประกอบพิธีส่วนใหญ่เป็นเจ้าของนาซึ่งเป็นหญิงหรือชายก็ได้และจะประกอบพิธีเพียงลำพัง ผู้ประกอบพิธีจะใช้จอบสับดินบริเวณมุมคันนาให้มีขนาดประมาณ 1x1 วา หลังจากนั้นจะปลูกศาลเล็กๆ บนพื้นที่ที่ได้เตรียมไว้ แล้วนำเครื่องเช่นสังเวศส่วนหนึ่งวางไว้บนศาล หลังจากนั้นผู้ประกอบพิธีจุดธูป 9 ดอกเพื่อบอกกล่าวเจ้าท่งให้คุ้มครองนา หลังจากนั้นนำข้าวเปลือก ถั่ว งา หวานไว้บนพื้นที่ที่สับไว้ ปล่อยทิ้งไว้จนกว่าจะงอก แล้วลงมือแรกไถ 3 รอบ ผู้ประกอบพิธีจะไถในวันนั้นเพียงสามรอบแล้วเลิกไถ ถือว่าเป็นการไถเอาฤกษ์ในวันฤกษ์ดี แล้วจะเริ่มไถนาต่อในวันถัดไป

คำกล่าวที่ใช้ในพิธีแรกนามีเนื้อหาว่าขอให้เจ้าท่งช่วยคุ้มครองนา ขอให้ข้าวเจริญงอกงาม และขอให้ไม่มีโรคภัยรบกวนการทำนา ตัวอย่างคำกล่าวในพิธีแรกนาของนางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) มีดังนี้ “ตาเจ้าท่ง เจ้าที่ เจ้าของเก่า เจ้าของแก่ ที่ดินผืนนี้ที่ลูกทำกิน ลูกขอซื้อที่ทำกิน ขอให้ลูกได้ผล ให้งอกให้งาม ไม่ให้เป็นมอดเป็นเพลี้ย”⁶

จากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าในปัจจุบันไม่มีชาวนาคนใดประกอบพิธีแรกนาแล้ว ข้อมูลที่ได้เป็นเพียงข้อมูลจากคำบอกเล่าว่าเคยประกอบพิธีนี้ พิธีนี้เป็นอย่างไร และมีขั้นตอนอย่างไรบ้างเท่านั้น อาจเป็นเพราะว่าในปัจจุบันชาวนาส่วนใหญ่ไม่ได้เตรียมพื้นที่ทำนาด้วยตัวเอง แต่จะว่าจ้างให้คนอื่นไถนาให้ จึงเป็นไปได้ว่าเมื่อชาวนาไม่ได้ลงมือกระทำเองจึงไม่ได้ประกอบพิธีกรรมนี้

4.2.2 พิธีบอกกล่าวและบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา

ในปัจจุบันนี้ชาวนาหลายครอบครัวไม่รู้ขั้นตอนการประกอบพิธีแรกนา ถึงแม้จะเคยเห็นบ้าง แต่ไม่เคยลงมือปฏิบัติจริง เมื่อเวลาผ่านไป ทำให้จดจำขั้นตอนต่างๆ ไม่ได้ ชาวนาส่วนใหญ่ยื่นยอพิธีกรรมเหลือเพียงการบอกกล่าวหรือการบนบาน แต่ก็ยังมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามในการ

⁶ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

เริ่มต้นทำนา เพราะถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ชาวนาจตุรบุบออกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนที่พวกเขาจะเริ่มต้นทำนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านดอนโพธิ์นิยมบอกล่าวคือ พระภูมิเจ้าที่ เจ้าทุ่ง แม่โพสพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ซึ่งเป็นที่นับถือของชาวบ้านดอนโพธิ์ เช่น หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียก หลวงพ่อพุทธนิมิตร วัดไชยภูมิ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และหลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

ผู้ประกอบการส่วนใหญ่เป็นเจ้าของนา จะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ แต่ที่พบจากการเก็บข้อมูลส่วนมากผู้หญิงจะเป็นผู้ประกอบการ โดยการจตุรบุบ 9 ดอก เพื่อบอกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองเคารพนับถือ บอกล่าวให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองและประทานในสิ่งที่พวกตนต้องการ เนื้อหาการบอกล่าวหรือบนบานนั้น ผู้ประกอบการจะใช้คำพูดดีๆ บอกล่าว หรืออ้อนวอนขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือในสิ่งที่เขาปรารถนาซึ่งก็คือขอให้ประสบความสำเร็จในการทำนา ได้ข้าวปริมาณมาก และขายข้าวได้ราคาดี ทั้งบอกว่าเมื่อได้ดังหวังแล้วจะนำสิ่งใดไปถวายเป็นการตอนแทน

พิธีบอกล่าวและบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนาที่ชาวนายึดถือปฏิบัติในปัจจุบันนี้น่าจะเป็นพิธีที่เกิดขึ้นใหม่ แต่เป็นไปตามแนวคิดเดิม คือเป็นพิธีเริ่มแรกก่อนที่จะเริ่มลงมือทำนา เมื่อประกอบพิธีแรกนาไม่เป็นก็จะประกอบพิธีบอกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนาแทน ซึ่งจะเห็นได้ว่าพิธีนี้เป็นพิธีที่มีวัตถุประสงค์เดียวกับพิธีแรกนา แต่ได้ลดขั้นตอนการประกอบพิธีลงเหลือเพียงการจตุรบุบออกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบนบานให้ช่วงนี้จะเป็นการบนบานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้การทำนาประสบความสำเร็จ อาจจะเป็นเพราะว่าชาวนารู้สึกไม่มั่นคงว่าการทำนาที่จะเริ่มลงมือทำนี้จะประสบความสำเร็จหรือไม่

4.2.3 พิธีแรกหว่าน

พิธีแรกหว่านเป็นพิธีที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ถือปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน พิธีนี้เป็นพิธีที่ประกอบขึ้นในวันที่หว่านข้าว เป็นการขออนุญาตสิ่งศักดิ์เพื่อหว่านข้าวลงในนา เป็นพิธีที่ถือปฏิบัติตั้งแต่อดีตและยังมีผู้ประกอบการนี้อยู่บ้างในการทำนาในปัจจุบัน ชาวนาบางคนเรียกพิธีนี้ว่า “พิธีขอพื้นที่ทำนา” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าวลงในนาเช่นเดียวกัน

ชาวนาเชื่อว่าก่อนที่จะเริ่มหว่านข้าวจะต้องประกอบพิธีแรกหว่านเสียก่อน โดยเชื่อว่าเมื่อประกอบพิธีนี้แล้วจะทำให้ข้าวเจริญงอกงามดี ชาวนาจะเลือกประกอบพิธีในวันฤกษ์ยามยามดี ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวันธงชัย ผู้ประกอบการไม่ได้กำหนดว่าเป็นหญิงหรือชาย แต่จะเลือกคนที่เกิดในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ไม่กินข้าว เช่น ปีมะโรง ปีชวด เป็นต้น ผู้ประกอบการพิธีจตุรบุบ 9 ดอก เพื่อบอกล่าวแม่ธรณี แม่คงคา เพื่อขอหว่านข้าว โดยกล่าวคำพูดดีๆ ขออาศัยที่ทำมาหากิน และ

ขอให้ข้าวที่หว่านลงไปเจริญงอกงามดี หลังจากนั้นนำข้าวหว่านไป 3 ครั้ง เพื่อเอาฤกษ์เอาชัย โดยไม่ต้องเลือกทิศ แล้วคนอื่นจึงหว่านข้าวต่อไปจนเสร็จ⁷

พิธีขอพื้นที่ทำนาเป็นพิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ แม่โพสพ เจ้าทุ่งแม่คงคา แม่ธรณี ขออนุญาตและขอซื้อพื้นที่เพื่อหว่านข้าวลงในนา ชาวนาประกอบพิธีในวันศุกร์หรือวันที่ฤกษ์งามยามดี เช่น วันธงชัย หรือวันอธิบดี เป็นต้น ผู้ประกอบพิธีคือเจ้าของนา (ในการเก็บข้อมูลพบผู้ประกอบพิธีเป็นผู้หญิง) จะเป็นผู้ประกอบพิธีเพียงลำพัง เริ่มพิธีโดยการเลือกพื้นที่บริเวณมุมคั่นนามุมใดมุมหนึ่ง นั่งหันหน้าไปทางทิศเหนือหรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จุดธูป 9 ดอก กล่าวคำขอพื้นที่ทำนาต่อแม่โพสพ แม่ธรณี และแม่คงคา ผู้ประกอบพิธีนำดอกไม้ปักไว้ 4 มุมในพื้นที่ประมาณ 1x1 วา โดยปักดอกไม้ไปในทิศตามเข็มนาฬิกา แล้วจึงปักตรงกลางอีกแห่งหนึ่ง หลังจากนั้นหว่านข้าวลงในพื้นที่บริเวณนั้น แล้วจึงโปรยเหรียญบาทจำนวน 9 เหรียญลงไปด้วย เป็นการขอซื้อพื้นที่สำหรับทำนา

ภาพประกอบที่ 23 ชาวนากำลังประกอบพิธีขอพื้นที่ทำนา

โครงสร้างบทขอพื้นที่ทำนา

บทประกอบพิธีขอพื้นที่ทำนามีเพียงสำนวนเดียว คือ บทประกอบพิธีของนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) โครงสร้างบทขอพื้นที่ทำนาประกอบด้วย 4 ส่วน คือ บทนำหรือบทเริ่มต้น บทเรียกขวัญแม่โพสพ บทขอที่ทำนาปลูกข้าว และบทขอพร⁸

⁷ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

⁸ คู่มือขอพื้นที่ทำนา สำนวนมุขปาฐะ ฉบับเต็มทีภาคผนวก ก, หน้า 216.

1) บทนำหรือบทเริ่มต้น

บทนำที่ใช้ในพิธีขอพื้ที่ทำนาคือบทสวดบูชาพระ ดังนี้

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

2) บทเรียกขวัญแม่โพสพ

บทนี้เป็นบทเรียกขวัญแม่โพสพให้มารับรู้ในพิธี บทเรียกขวัญแม่โพสพจะมีหลายครั้ง แทรกอยู่ในบทประกอบพิธีเป็นช่วงๆ

วันนี้เป็นวันดีลูกจะทำขวัญข้าวแม่โพสพ เจ้าประคุณ แม่แก่นธูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง มาอยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าให้ตลอดรอดฝั่ง มิ่งมาขวัญมา เจ้าประคุณ ...แม่แก่นธูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น ทั้งเส้นเหนือเส้นใต้ เส้นใกล้เส้นเคียงของลูก ตกอยู่ในหัวละแวง แฝงอยู่ในกอหญ้า มาอยู่กับลูกกับเต้า มิ่งมาขวัญมา แม่แก่นธูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น มาอยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าตลอดรอดฝั่ง

3) บทขอที่ทำนาปลูกข้าว

บทนี้เป็นบทที่กล่าวขอที่ทำมาหากิน ขอที่ปลูกข้าวจากแม่ธรณี แม่คงคา และแม่โพสพ เพราะมีความเชื่อว่าการทำนาปลูกข้าวต้องอาศัยพื้นดินโอบอุ้มต้นข้าว ซึ่งก็คือแม่ธรณี อาศัยน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าว คือแม่คงคา และเมล็ดข้าวที่หว่านลงไปคือ แม่โพสพ เมล็ดข้าวนั้นจะเจริญเติบโตเป็นต้นข้าวและออกรวงให้ผลผลิตต่อไป

...แม่พระธรณี แม่พระคงคา แม่โพสพ แม่พดารา ลูกขอที่ทำมาหากิน

4) บทขอพร

บทขอพรเป็นการกล่าวขอพร ขอให้ประสบความสำเร็จ อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ข้าวในนาเจริญงอกงาม ไม่มีโรคภัย ดังนี้

...แม่พระธรณี แม่พระคงคา แม่โพสพ แม่พุดารา ต่อบนนี้ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมา
 คำขึ้น...ข้าพหว่านลงไปขอให้งอกงามดังตาเห็น ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ได้ต้นละ
 หม้อ กอละเกวียน ให้นำหนักหนักยงกับหิน ...ให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาคำขึ้น ต่อบนนี้
 นึกเงินให้เป็นกอง นึกทองก็ขอให้ได้เงินทองไหลมาเทมา นึกสิ่งใดขอให้สมปรารถนา
 ขอให้ได้ต้นละหม้อ กอละเกวียน ให้นำหนักหนักยงกับหิน ขออย่าให้มีโรคภัยมาเบียดเบียน
 เลย เจ้าประคุณ สาธุฯ

บทขอพื้นที่ทำนาเริ่มต้นด้วยการบูชาพระ น่าจะกระทำเพื่อความ เป็นสิริมงคล และกล่าวต่อ
 ด้วยการรับขวัญแม่โพสพ ในส่วนนี้คล้ายกับบทประกอบพิธีตอนที่นางประสิทธิ์ประกอบพิธีทำ
 ขวัญตอนข้าวตั้งท้อง น่าจะเป็นเพราะการหว่านจะต้องนำข้าวหว่านในนา แม่โพสพอาจจะตกใจจึง
 ต้องมีการเรียกขวัญ หลังจากนั้นจึงขอพื้นที่ทำนาจากแม่คงคา แม่ธรณี และปิดท้ายด้วยการขอพร
 ให้ตัวเองทำนาได้ข้าวปริมาณมาก ข้าวในนาไม่มีอะไรมารบกวน และขอให้มีความสุข มีเงินทอง
 มากมาย ผู้ประกอบพิธีแทนตัวเองว่า “ลูก” และเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า “แม่” น่าจะแสดงให้เห็นการ
 ยกย่องว่าเป็นผู้มีพระคุณเทียบเท่ากับแม่ของตนเอง

ในปัจจุบันที่ยังมีบางครอบครัวยึดถือปฏิบัติพิธีนี้อยู่เช่นเดิม แต่อาจจะไม่ได้เลือกคนที่เกิด
 ในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ไม่กินข้าว เพียงแต่เป็นเจ้าของนาที่เป็นผู้หญิง อาจจะเป็นไปได้
 ว่าในครอบครัวหนึ่งๆ อาจจะไม่มีความเชื่อในปักษีตรไม่กินข้าวเลย การขอให้คนอื่นช่วยก็เป็นสิ่งที่
 ไม่ค่อยสะดวกนัก ดังนั้นเจ้าของนาจึงเป็นผู้ประกอบพิธีเอง นอกจากนี้การหว่านข้าวในปัจจุบัน
 ชาวนาไม่ได้หว่านข้าวเอง แต่จะจ้างให้คนอื่นหว่านข้าวให้และการจ้างหว่านข้าวเป็นการหว่านที่
 หลายคนหว่านข้าวพร้อมกันและสามารถหว่านข้าวเสร็จในเวลาอันรวดเร็ว จากการเก็บข้อมูล
 ภาคสนามที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ยังมีผู้ประกอบพิธีนี้ 3 ครอบครัว ได้แก่ นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ 65
 ปี) นางมะลิ พูลลาย (อายุ 66 ปี) และนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 71 ปี)

4.2.4 พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว

ในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ประกอบพิธีแรกหว่าน จะจุดธูปบอกกล่าวแม่โพสพ แม่
 ธรณี แม่คงคา เจ้าที่ เพื่อขออาศัยที่ทำมาหากินในวันที่จะหว่านข้าว ในปัจจุบันมีชาวนาบ้านดอน
 โพธิ์ประกอบพิธีนี้ 5 ครอบครัว คือ นางขวัญใจ พรรณทรัพย์ (อายุ 36 ปี) นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ
 65 ปี) นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 71 ปี) และนางบุญช่วย เกิด
 มนต์รี (อายุ 78 ปี) ผู้ประกอบพิธีคือเจ้าของนาจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้จุดธูปบอกกล่าวสิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว หลังจากนั้นหว่านข้าวพร้อมกล่าวคำขออนุญาตแม่โพสพ คำพูดที่ใช้

อาจจะแตกต่างกันไป เช่น นางขวัญใจ พรหมทรัพย์ (อายุ 36 ปี) กล่าวว่า“วันนี้วันดี ลูกเอาแม่มาไว้ที่นา ขอให้แม่เลี้ยงลูก ขอให้แม่อุดมสมบูรณ์ ขอให้แม่เลี้ยงลูกตลอดไป ขอให้ได้ดี ขอให้ได้ดีข้าวเยอะๆ”⁹ อีกสำนวนหนึ่งเป็นของนางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) กล่าวว่า “แม่พระธรณี แม่พระคงคา เจ้าที่เจ้าทาง ที่ปกปักรักษาอยู่ในพื้นแผ่นดินที่ข้าพเจ้าทำ ให้ช่วยรักษาข้าวปลา ขอให้ตั้งต้น ให้เป็นกาบเป็นกอ ขอให้หิ้งคให้งาม เวลาจะคลอดก็ขอให้ต้นละหม้อกอละเกวียน ขอให้ออกให้สุดคอ สุดรวง”¹⁰ นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) จะท่องคาถาพระปัจเจกะโพธิ์ของหลวงพ่อบาน ดังนี้ “วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระทาสา วิระอิตถิโย พุทธิสสะ มาณี มามะ พุทธิสสะ สวาโหม” ขณะที่หว่านข้าวด้วย¹¹ เนื้อหาสำคัญของกรกล่าวเพื่อแรกหว่านก็คือการบอกกล่าวขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องคุ้มครองข้าวในนาที่ได้หว่านในวันนี้ให้เจริญงอกงามและขอให้ได้ผลผลิตที่ดีด้วย

จากข้อมูลพิธีแรกหว่านและพิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว ทำให้เห็นความคล้ายคลึงกันของพิธีทั้งสองนี้ คือ มีวัตถุประสงค์ของการประกอบพิธีเหมือนกัน คือ เป็นการขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์หว่านข้าวลงในนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวนาบอกกล่าวเพื่อขออนุญาตหว่านข้าวมีความคล้ายคลึงกัน คือ แม่ธรณี แม่คงคา เจ้าทุ่ง ชาวนาบางคนจะขออนุญาตแม่โพสพด้วย สิ่งที่สำคัญของการหว่านข้าวลงในนาคือ ต้องอาศัยพื้นดิน ดังนั้นจึงต้องขออนุญาตแม่ธรณี และเจ้าทุ่งน้ำก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกอย่าง จึงต้องบอกกล่าวแม่คงคาด้วย ขณะเดียวกันข้าวเปลือกที่หว่านลงไปก็คือแม่โพสพ ดังนั้นจึงต้องบอกกล่าวหรือขออนุญาตแม่โพสพด้วย

พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าวแสดงให้เห็นการลดทอนของพิธีแรกหว่านแต่เดิมที่มีขั้นตอนการประกอบพิธีหลายขั้นตอน และต้องเลือกคนที่เกิดในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ไม่กินข้าว เหลือเพียงการจุดธูปบอกกล่าว อาจจะเป็นไปได้ว่าในปัจจุบันนี้รูปแบบการทำนาเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาสวนหนึ่งอาจจะเร่งรีบกับการประกอบอาชีพ หรืออาจจะเป็นไปได้ว่าชาวนาที่รู้ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมดีเป็นคนสูงอายุและไม่ได้ทำนา เมื่อชาวนารุ่นลูกหลานทำนาและจะต้องประกอบพิธีกรรมด้วยตนเองจึงได้ประกอบพิธีอย่างย่อตามที่พวกเขาพอทำได้

4.3 พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา

พิธีกรรมในช่วงนี้จัดขึ้นเพื่อบำรุงต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ปลอดภัยจากสัตว์ต่างๆ เช่น หนอน เพลี้ย และศัตรูข้าวชนิดต่างๆ และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่

⁹ สัมภาษณ์ ขวัญใจ พรหมทรัพย์, 2 ตุลาคม 2551.

¹⁰ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

¹¹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

เกี่ยวเนื่อง พิธีนี้จัดขึ้นระหว่างการเพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อน
 ฉีดยา พิธีทำขวัญข้าว และพิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติในการทำงาน

4.3.1 พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา

พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยาเป็นพิธีที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ถือปฏิบัติ ในปัจจุบัน ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ 5 ครอบครัวประกอบพิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา ได้แก่ นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 80 ปี) นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) นางสุนันท์ การวิชา (อายุ 51 ปี) นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) และนางรัชณี การสมชน (อายุ 40 ปี) พวกเขาบอกว่าเวลาฉีดยาฆ่าแมลงในนาอันอาจทำให้แม่โพสพระคายเคืองหรือแสบตาได้ จึงต้องเชิญแม่โพสพไปหลบในร่มก่อน นางบุญช่วย เกิดมนตรี กล่าวว่าที่ตนปฏิบัติเช่นนี้เพราะได้พูดคุยกับชาวนาที่บางไทรว่าเขา
 กางร่มให้แม่โพสพหลบแดดหลบฝน จึงทำให้คิดว่าเวลาฉีดยาน่าจะทำให้แม่โพสพแสบตาจึงได้
 กางร่มให้แม่โพสพ¹² ส่วนนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล กล่าวว่าตนเคยได้ยินคนโบราณพูดว่าก่อนฉีดยา
 ต้องกางร่มให้แม่โพสพก่อนจึงได้ปฏิบัติตาม¹³ นางรัชณี การสมชน กล่าวว่าที่ตนทำเช่นนี้เพราะว่ามี
 คนเล่าว่าแม่โพสพมาเข้าฝันคนคนหนึ่งบอกว่า “ท่านนั่งรถมาจากสุพรรณบุรีแล้วมาลงตรงปาก
 ทางหน้าวัดหนองลำเจียก แม่โพสพเล่าว่าท่านอยู่ที่สุพรรณบุรีไม่ได้เพราะเขาฉีดยากันเยอะ แล้ว
 เวลาฉีดยากก็ไม่มีเชิญแม่โพสพให้อยู่เหนื่อลมก่อน จึงหนีมาที่นี่” จึงเป็นความเชื่อและถือปฏิบัติ
 ต่อมาว่าก่อนที่จะฉีดยาในนาข้าว จะต้องเชิญแม่โพสพให้เข้าร่วม หรือให้อยู่เหนื่อลมเพื่อหลบยา
 ก่อน และถ้าปฏิบัติอย่างนี้ได้ก็จะทำให้ได้ผลผลิตที่ดี¹⁴ จากคำสัมภาษณ์ของชาวนาทำให้เห็นว่า
 ชาวนามีความรู้สึกเป็นห่วงแม่โพสพ ดังนั้นก่อนฉีดยาจึงต้องเชิญให้มาหลบในร่มเสียก่อน

เมื่อต้นข้าวในนาเจริญเติบโตได้ระยะหนึ่ง ชาวนาจะฉีดยาฆ่าแมลงเพื่อป้องกันแมลง
 ระบาด การฉีดยานี้ไม่ได้มีกำหนดว่าจะต้องฉีดวันใด แต่จะฉีดยาเพื่อป้องกันโรคหรือเมื่อมีแมลง
 ระบาดต้นข้าว เพื่อป้องกันไม่ให้ต้นข้าวเป็นโรคชนิดต่างๆ ผู้ประกอบพิธีคือเจ้าของนา ส่วนใหญ่
 แล้วจะเป็นผู้หญิง เริ่มพิธีโดยกางร่มไว้บริเวณริมคันนา ชาวนาบางคนจะนำโต๊ะ 1 ตัว วางไว้ริมคัน
 นา แล้วปูด้วยผ้าขาว จุดธูปเชิญแม่โพสพเข้ามาพักอยู่ในร่มที่กางไว้ก่อนที่ชาวนาจะลงมือฉีดยา¹⁵
 ตัวบทที่ชาวนาใช้เชิญแม่โพสพจะเป็นคำพูดดีๆ ที่กล่าวเชิญให้แม่โพสพหลบขึ้นมาอยู่ในร่มหรือ
 บ้าน เพื่อจะได้ไม่แสบตาและไม่เหม็นเวลาชาวนาฉีดยาในนาข้าว ตัวอย่างคำกล่าว เช่น “เชิญแม่
 โพสพหลบขึ้นมาบนศาลก่อน ลูกจะฉีดยา เดี่ยวจะแสบหูแสบตา แม่จะเป็นลม ยาคมที่ลูกพรมไป

¹² สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

¹³ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 27 พฤศจิกายน 2552.

¹⁴ สัมภาษณ์ รัชณี การสมชน, 10 พฤศจิกายน 2551.

¹⁵ สัมภาษณ์ สำเนียง หมอชาติ, 27 พฤศจิกายน 2552 และ รัชณี การสมชน, 10 พฤศจิกายน 2551.

แม่อยู่เหนือได้ ตกอยู่ใกล้ใกล้ก็ขอให้ลูกแม่ทั้งหมด”¹⁶ “แม่แก่นฐูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง เชิญเข้าบ้านก่อน เขาฉีดยาหนอน กลัวแม่จะเหม็น”¹⁷ “วันนี้ลูกจะฉีดยา เชิญแม่มาอยู่ในร่มก่อนนะ แม่จะได้ไม่แสบหูแสบตา เจ้าประคุณเอ๊ย ลูกไม่ได้แกล้ง ก็เพี้ยมันมากินก็ต้องฉีดยา”¹⁸

บทประกอบพิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยาแสดงให้เห็นว่าชาวนาห่วงใยและเอื้ออาทรต่อแม่โพสพอย่างชัดเจน คำพูดที่กล่าวว่า “เดี๋ยวแม่จะแสบหูแสบตา” “แม่จะเป็นลม” “กลัวแม่จะเหม็น” “ขอเชิญแม่มาอยู่ในร่มก่อน” ชาวนามีความรู้สึกว่าแม่โพสพอาจจะเหม็นยาที่ฉีด และกลัวแม่โพสพจะเป็นลมจึงได้เชิญให้มาหลบในร่มหรือที่บ้านก่อนในขณะที่เขากำลังฉีดยา นอกจากนี้ถ้อยคำที่ใช้ก็แสดงให้เห็นว่าชาวนามีความใกล้ชิดกับแม่โพสพ ยกย่องและผูกพันกับแม่โพสพ ใช้คำแทนตัวเองว่า “ลูก” และใช้คำแทนแม่โพสพว่า “แม่” ชาวนาเทียบเคียงความรู้สึกของแม่โพสพกับความรู้สึกของตนเองว่าถ้าได้กลืนยาฆ่าแมลงอาจจะทำให้เกิดอาการวิงเวียนหรือเป็นลม ดังนั้นจึงได้เตรียมยาต้ม และพรมยาต้มลงไปที่ต้นข้าวด้วย

นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) กล่าวว่าสาเหตุที่ประกอบพิธีนี้เพราะได้ยินคำบอกเล่าจากคนโบราณว่าก่อนจะฉีดยาให้เชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา แต่จากหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือหรืองานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวก่อนหน้านี เช่น ชีวิตชาวนา ของ เสฐียรโกเศศ ศึกษาวัฒนธรรมในการทำงาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ของ อานาจ ศิลวัตร และ วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง ของ งามพิศ สัตย์สงวน และ วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้ ของ นาถฤดี สีม่วง เป็นต้น ยังไม่มีการกล่าวถึงพิธีนี้ พิธีนี้จึงน่าจะเป็นพิธีที่เกิดขึ้นมาใหม่

พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยาแสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เมื่อมีแมลงหรือศัตรูข้าวรบกวนการทำงาน ชาวนาก็เลือกใช้วิธีฉีดยาเพื่อป้องกัน หรือแก้ปัญหาของโรค ในขณะที่เดียวกันชาวนาก็มีความรู้สึกว่าเวลาที่ชาวนาฉีดยาก็อาจจะทำให้แม่โพสพแสบตา จึงได้ผสมผสานออกมาเป็นความเชื่อเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา

¹⁶ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

¹⁷ สัมภาษณ์ สำเนียง หมอชาติ, 27 พฤศจิกายน 2552.

¹⁸ สัมภาษณ์ สุนันท์ การวิชา, 10 พฤศจิกายน 2551.

4.3.2 พิธีทำขวัญข้าว

พิธีนี้ชาวนาถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ในปัจจุบันชาวนาส่วนมากในหมู่บ้านยังประกอบพิธีนี้อยู่ พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องเป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเมื่อข้าวเริ่มจะออกรวง ชาวนาจะคอยตรวจดูที่ทุ่งนา ถ้าเห็นลำต้นของข้าวป่องเล็กน้อย หรือที่ชาวนาเรียกว่า “ข้าวกลัดหางปลาหู” ชาวนาจะเตรียมเครื่องเช่นสังเวทย์ที่ประกอบด้วยของเปรี๊ยะของหวานไปทำขวัญต้นข้าวในนา เพราะเชื่อว่าช่วงที่ข้าวตั้งท้อง “แม่ข้าว” หรือ “แม่โพสพ” กำลังตั้งท้องจึงต้องมีการทำขวัญ การทำขวัญเป็นการเรียกขวัญและเอาใจแม่โพสพ โดยคาดหวังว่าเมื่อแม่โพสพพอใจ ก็จะทำให้ต้นข้าวเจริญงอกงามและได้ผลผลิตที่ดี

ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ประกอบพิธีนี้ในวันศุกร์ เพราะเชื่อว่าเป็นวันขวัญข้าว จะเป็นช่วงเวลาเช้าหรือเวลาเย็นก็ได้ ชาวนาบางคนเลือกประกอบพิธีในช่วงบ่าย ประมาณ 15.00-17.00 น. ซึ่งเป็นช่วงเวลาถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีต ในปัจจุบันหลายครอบครัวก็ยังคงยึดถือปฏิบัติเช่นเดิม แต่ชาวนาบางคนประกอบพิธีกรรมช่วงเช้าเวลาประมาณ 8.00-11.00 น. คือก่อนเที่ยง โดยเทียบเคียงกับช่วงเวลาที่พระฉันเพล เพราะเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์น่าจะมารับเครื่องสังเวทย์ในช่วงเวลาดังกล่าว การประกอบพิธีในช่วงเช้านี้เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในพิธีทำขวัญข้าว

พิธีทำขวัญข้าวนี้แต่ละครอบครัวจะประกอบพิธีของตนเอง โดยสืบทอดและส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยการสังเกตและจดจำ ไม่มีการสอนกันอย่างจริงจัง และไม่มีการเชิญหมอขวัญมาทำพิธี

นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) กล่าวว่าผู้ที่สามารถประกอบพิธีทำขวัญข้าวได้ต้องเป็นผู้หญิง¹⁹ มีเรื่องเล่าที่สืบต่อกันมาว่า “ในอดีตนั้นผู้ชายไปทำขวัญข้าว แม่โพสพออกมาให้เห็นตัวจริงๆ ผู้ชายที่ไปทำขวัญข้าวเห็นแม่โพสพสวย จึงปลุกปล้ำแม่โพสพ แม่โพสพโกรธจึงหนีหายไป และบอกว่าถ้าให้ผู้ชายมาทำขวัญข้าว แม่โพสพจะไม่ยอมรับ นับตั้งแต่นั้นมา จึงห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าว”²⁰ จากเรื่องเล่านี้เป็นสาเหตุที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์กล่าวว่าการทำขวัญข้าวนั้นต้องให้ผู้หญิงเป็นผู้ทำ ความเชื่อนี้ก็ยังคงได้รับการปฏิบัติสืบต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน นางพุง พิณญไทย (อายุ 29 ปี) ชาวนาคนหนึ่งในบ้านดอนโพธิ์กล่าวว่าสาเหตุที่ผู้ประกอบพิธีต้องเป็นผู้หญิงตามทัศนะของเธอว่า แม่โพสพตั้งท้องก็น่าจะเหมือนผู้หญิงท้อง เวลาไปหาหมอก็คงอยากให้พยาบาลผู้หญิงเป็นคนดูแล ดังนั้นเวลาไปทำขวัญข้าวก็ควรให้ผู้หญิงทำ²¹

¹⁹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

²⁰ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 4 มีนาคม 2551.

²¹ สัมภาษณ์ พุง พิณญไทย, 25 มกราคม 2551.

คำอธิบายของนางพยุง พิญญาไทยเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นการเทียบเคียงความรู้สึกของแม่โพสพกับความรู้สึกของตนเอง นอกจากนี้ยังแสดงทัศนะของคนรุ่นใหม่ที่มีวิธีให้เหตุผลในการประกอบพิธีกรรมต่างไปจากชาวนาในอดีต คือ อธิบายว่าเหตุที่ต้องใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมก็น่าจะเป็นเพราะเวลาที่ผู้หญิงต้องไปโรงพยาบาลก็ต้องการให้พยาบาลผู้หญิงเป็นคนคอยดูแล ก็น่าจะเป็นเหมือนเวลาที่แม่โพสพแพ้ท้อง คนที่ดูแลซึ่งในที่นี้ก็คือผู้ประกอบพิธีกรรมก็น่าจะเป็นผู้หญิง

ผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวไม่ได้ระบุว่าต้องมีอายุเท่าใด แต่ถ้าเป็นผู้สามารถทอผ้าทำขวัญข้าวได้ ก็สามารถทำขวัญข้าวได้เช่นกัน ผู้วิจัยพบว่าผู้ประกอบพิธีกรรมที่อายุน้อยที่สุดคือ 29 ปี ผู้ประกอบพิธีกรรมส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าของนา แต่ก็มีบางครอบครัวที่เจ้าของนาประกอบพิธีทำขวัญข้าวไม่เป็น ก็จะทำให้มารดาเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวให้ แต่โดยทั่วไปแล้วเมื่อผู้หญิงแต่งงานแยกครอบครัวออกมาแล้ว หน้าที่อย่างหนึ่งของแม่บ้านคือการทำขวัญข้าว หรือถ้าเป็นในกรณีที่แต่งงานแล้วและอยู่ในครอบครัวของฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง ผู้ประกอบพิธีอาจจะเป็นแม่หรือแม่สามี ย่า หรือยายก็ได้ แต่เมื่อผู้สูงวัยเหล่านี้ชรามาก ร่างกายไม่แข็งแรงเหมือนเดิม หน้าที่ประกอบพิธีทำขวัญข้าวจะตกเป็นหน้าที่ของลูกสาวหรือลูกสะใภ้ ผู้ประกอบพิธีมักแต่งกายด้วยเสื้อผ้าชุดที่ใช้ทำนา ไม่ได้มีการแต่งกายที่พิเศษกว่าปกติ

เครื่องประกอบพิธีเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในพิธีกรรมประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ดังนี้

- ธูป 9 ดอก หรือ บางรายใช้ 5 ดอก
- เฉลว และ ไม้สำหรับปักในนาเพื่อผูกฉลวและชะลอม
- ชะลอม 1 ใบ ใส่เครื่องสังเวศ เครื่องสังเวศที่นิยมใช้คือผลไม้รสเปรี้ยว เช่น มะยม มะดัน มะม่วง สับปะรด ของที่ขาดไม่ได้คือ กลัวย่น้ำว่าและมะพร้าวอ่อน นอกจากนี้อาจมีผลไม้อื่นที่มีตามฤดูกาล เช่น แอปเปิ้ล ชมพู่ สตรอเบอร์รี่ อ้อย ส้ม ฯลฯ บางรายจะใช้ส้มมะขามเปียก ของดองต่างๆ เช่น พุทราดอง มะม่วงดอง ลูกท้อดอง ฯลฯ ผู้ประกอบพิธีนำสิ่งของเหล่านี้ใส่ในชะลอม บางรายใช้ถ่านก้อน ขนมหวาน เช่น โดนต์ เผือกฉาบ เยลลี่ ขนมหั่น ฯลฯ ไข่ต้ม 1 ฟอง ข้าวปากหม้อ หมาก พลุ ยาสูบ เมื่อใส่สิ่งของเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะมัดปากชะลอมแล้วนำไปผูกกับฉลวและไม้ที่ปักไว้

นอกจากนี้ ผู้ประกอบพิธีบางคนยังมีดินลูกระสุนในชะลอมด้วย เพราะเชื่อว่าเวลามีนกหนุมารบกรวนข้าวในนา แม่โพสพก็จะได้ใช้ดินลูกระสุนนี้ยิงไล่ แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของชาวนาที่เชื่อว่ามีแม่โพสพจริง และแม่โพสพมีหน้าที่ดูแลท้องนาให้ปลอดภัยจากศัตรูข้าว นอกจากนี้ยังเห็นแนวคิดในการเทียบเคียงสิ่งที่ตนเองทำกับสิ่งที่แม่โพสพอาจจะทำในรูปแบบเดียวกันด้วย นั่นก็คือเมื่อมีนกหนุมารบกรวนข้าวในนา วิธีหนึ่งที่พวกเขาใช้คือใช้ดินลูกระสุนยิงขับไล่ และมีความเชื่อว่าแม่โพสพก็อาจจะทำเช่นเดียวกันกับตนจึงได้ใส่ลงไปในเครื่องประกอบพิธีด้วย

- ธง 3, 5 หรือ 9 อัน ใช้ธงเหล่านี้ปักลงบนเฉลว

- เครื่องแต่งตัว สำหรับแต่งตัวแม่โพสพ ประกอบด้วยเสื้อผ้าลูกไม้ ผ้านุ่ง บางรายใช้เป็นชุดผ้าไหมตัดสำเร็จ แป้ง หวี กระจก น้ำมันแต่งผมยี่ห้อซิลกี้แฮร์โคท น้ำอบ น้ำหอม ครีมบำรุงผิว ยี่ห้อซิดร้า วาสลินเจล เป็นต้น และบางย้งนำสร้อยคอทองคำไปเป็นเครื่องแต่งตัวให้แม่โพสพด้วย

ขั้นตอนการประกอบพิธีทำขวัญข้าวของผู้ประกอบพิธีแต่ละคนอาจแตกต่างกันไปบ้าง แต่ขั้นตอนหลักจะตรงกันสามารถเรียบเรียงได้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

- การเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีจะเลือกพื้นที่บริเวณริมคันนาที่มีต้นข้าวงอกงาม

- การตั้งเครื่องสังเวย ในขั้นตอนนี้ผู้ประกอบพิธีจะนำเสื่อหรือผ้าปูบนบริเวณที่เลือกไว้ นำเครื่องสังเวยที่ประกอบด้วยของเปรี้ยวชนิดต่างๆ ผลไม้ เสื้อผ้าและสิ่งของอื่นๆ ที่นำมาถวายแม่โพสพวางไว้บนเสื่อ หรือบางคนวางไว้บนพื้นดิน

ภาพประกอบที่ 24 เครื่องสังเวยต่างๆ ในพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง

- การกล่าวเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย ขั้นตอนนี้ผู้ประกอบพิธีจะจุดธูป 5 หรือ 9 ดอก กล่าวคำเชิญแม่โพสพให้มารับเครื่องสังเวยต่างๆ ที่ผู้ประกอบพิธีเตรียมมาถวาย

ภาพประกอบที่ 25 ผู้ประกอบพิธีกำลังกล่าวเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย

- การสังเวยแม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีจะนำเครื่องสังเวยต่างๆ ใส่ในชะลอมแล้วนำไปผูกไว้กับไม้และเฉลวให้อยู่ในระดับสายตา

ภาพประกอบที่ 26 ผู้ประกอบพิธีนำเฉลวและชะลอมที่ใส่เครื่องสังเวยผูกไว้กับไม้ที่ปักไว้ในนา

- ผู้ประกอบพิธีกรรมแต่งตัวให้แม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีสมมติให้ต้นข้าวเป็นแม่โพสพ แล้วนำแป้งและน้ำหอมประพรมให้แม่โพสพ นำหวีหวีที่ต้นข้าว 3 ครั้ง นำกระจกสองที่ต้นข้าวโดย

สมมติว่าแม่โพสพสองกระจุก นำเสื่อผ้าที่เตรียมมาวางไว้ข้างๆ ต้นข้าวเพื่อให้แม่โพสพได้แต่งตัว ในขณะที่แต่งตัวให้แม่โพสพนี้ ผู้ประกอบพิธีกรรมจะกล่าวคำขอเพื่อให้ได้ผลผลิตดี

นอกจากพิธีทำขวัญข้าวจะเป็นการสังเวยและบูชาแม่โพสพแล้ว ชาวนาบางคนยังบูชาแม่ธรณีและเจ้าทุ่งด้วย โดยการฉีกใบตองวางที่พื้นแล้วนำเครื่องสังเวยทุกอย่าง อย่างละเล็กละน้อยวางบนใบตอง ชาวนาเชื่อว่าแม่ธรณีและเจ้าทุ่งมีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว

ภาพประกอบที่ 27 ผู้ประกอบพิธีกำลังแต่งตัวให้แม่โพสพ

4.3.2.1 บททำขวัญข้าว

บททำขวัญข้าวเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในพิธีทำขวัญข้าว บททำขวัญข้าวที่พบมีทั้งสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ ผู้ประกอบพิธีบางคนอ่านจากเอกสาร บางคนอ่านจากข้อความที่เขียนตามคำบอกของย่าหรือยายที่จดใส่กระดาษ บททำขวัญข้าวที่นำมาวิเคราะห์ในครั้งนี้เป็นสำนวนมุขปาฐะ 11 สำนวน จากผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีจำนวน 11 คน และสำนวนลายลักษณ์จำนวน 1 สำนวน ดังนี้

บททำขวัญข้าวสำนวนมุขปาฐะ 11 สำนวน เก็บข้อมูลจากผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง 11 คน ดังนี้

- นางบุญช่วย เกิดมนตรี อายุ 78 ปี
- นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล อายุ 72 ปี
- นางวันดี โธธาตะ อายุ 36 ปี
- นางพยุง พิณญไทย อายุ 29 ปี
- นางเยื่อ ปรีเปรม อายุ 72 ปี

- นางมยุรี แดงอ่อน อายุ 55 ปี
- นางสมบุญ เกิดภาคี อายุ 66 ปี
- นางประทุม รวงผึ้ง อายุ 65 ปี
- นางมะลิ ยอดสุข อายุ 67 ปี (ชาวบ้านดอนทอง)
- นางประเสริฐ สัจญญรูป อายุ 74 ปี (ชาวบ้านดอนทอง)
- นางอรุณ กองกวี อายุ 53 ปี (ชาวบ้านดอนทอง)

1) วิเคราะห์โครงสร้างบททำขวัญข้าว

รูปแบบของบททำขวัญข้าวทั้ง 11 สำนวนนี้มีทั้งที่ใช้คำพูดธรรมดา ที่พูดแต่สิ่งดีๆ ขอให้ข้าวออกรวงงามๆ และสำนวนที่ใช้บทสวดแทรกด้วยคาถาบาลี สามารถแบ่งโครงสร้างของบททำขวัญข้าวทั้ง 11 สำนวน ได้ดังนี้

โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องสำนวนมุขปาฐะประกอบด้วยส่วนประกอบ 4 ส่วน คือ บทนำหรือบทเริ่มต้น บทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวท บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว และบทส่งท้าย

ก. บทนำหรือบทเริ่มต้น

บทนำหรือบทเริ่มต้นเป็นบทที่ผู้ประกอบพิธีกล่าวเริ่มต้นการทำขวัญข้าว

- นางบุญช่วย เกิดมนตรี เริ่มต้นการทำขวัญข้าวด้วยคำอาราธนาพระปริตร ต่อด้วยบทชุมนุมเทวดา เป็นบทอัญเชิญเทวดา ยักษ์ คนธรรพ์ พญานาค มารับรู้การประกอบพิธี และคำบูชาพระรัตนตรัย²² ดังนี้

วิบัติปิฎกพาหายะ   สัพพะสัมปัตตีสัทธียา

สัพพะทุกขะวินาสายะ   ประริตตัง พุทธะ มังคะลัง

วิบัติปิฎกพาหายะ   สัพพะสัมปัตตีสัทธียา

สัพพะภะยะวินาสายะ   ประริตตัง พุทธะ มังคะลัง

วิบัติปิฎกพาหายะ   สัพพะสัมปัตตีสัทธียา

สัพพะโรคะวินาสายะ   ประริตตัง พุทธะ มังคะลัง

²² ดูบททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 1 ฉบับเต็มทีภาคผนวก ก, หน้า 219-

ศักดิ์เค กาเม จะ รูปเป คิริสิขระระตะณู จันตะลิกเข วิมานเ ที่เป รัฏฐเ จะ คาเม
 ตะระวะนะคะหะเน เคหะวัตถุมหิ เขตเต ภูมมา จะยันตุ เทวา ชะละณะละวิสะเม
 ยักขะคันธัพพะนาคา ติฏฐันตา สันติเก ยัง มุนิวะระวะจะนั่ง สาธะโว เม สุนันตุฯ

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

- นางประสิทธิ์ ฤกษ์มงคล เริ่มต้นการทำขวัญด้วยคำบูชาพระรัตนตรัย²³
- นางวันดี โอภาตะ เริ่มต้นการทำขวัญข้าวด้วยคำบูชาพระรัตนตรัย²⁴
- นางพยุง พิญญาไทย ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำ เริ่มด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ²⁵
- นางเยื่อ ปรีเปรม ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำ เริ่มด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ²⁶
- นางมยุรี แดงอ่อน ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำ เริ่มด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ²⁷
- นางสมบุญร์ เกิดภาคี ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำ เริ่มด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ²⁸
- นางประทุม รวงผึ้ง เริ่มต้นบทนำด้วยคำนมัสการพระรัตนตรัย²⁹ คือ

อะระหัง สัมมาสัมพุทธโ ภะคะวา, พุทธัง ภาคะวันตัง อะภิวาเทมิ (กราบ)

สวากขาโต ภาคะวะตา ธัมโม, ธัมมัง นะมัสสามิ (กราบ)

สุปะฏิปันโน ภาคะวะโต สาวะกะสังโฆ, สังฆัง นะมามิ (กราบ)

²³ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 2 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 220-221.

²⁴ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 3 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 221.

²⁵ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 4 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 222.

²⁶ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 5 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 222.

²⁷ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 6 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 222.

²⁸ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 7 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 223.

²⁹ ครอบทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 8 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 223.

- นางมะลิ ยอดสุข (ชาวบ้านดอนทอง) ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำ เริ่มต้นด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ³⁰
- นางประเสริฐ สัจญรูป (ชาวบ้านดอนทอง) เริ่มต้นด้วยคำบูชาพระ คือ พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ปฏิปัติบูชา³¹
- นางอรุณ กองกวี (ชาวบ้านดอนทอง) ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำ เริ่มต้นด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ³²

จากการศึกษาบททำขวัญข้าวสำนวนมุขปาฐะจำนวน 11 สำนวน พบว่าผู้ประกอบพิธีจำนวน 6 คนไม่มีการกล่าวบทนำ แต่จะเริ่มต้นด้วยการกล่าวเชิญแม่โพสพ ส่วนผู้ประกอบพิธีอีก 5 คน มีบทนำ คือ ผู้ประกอบพิธี 2 คน เริ่มต้นการทำขวัญด้วยคำบูชาพระรัตนตรัย อีก 1 คน เริ่มต้นด้วยคำบูชาพระ อีก 1 คน เริ่มต้นการทำขวัญด้วยการกล่าวคำอาราธนาพระปริตร บทชุมนุมเทวดา และคำบูชาพระรัตนตรัย และอีก 1 คนเริ่มต้นด้วยคำนมัสการพระรัตนตรัย

การเริ่มต้นด้วยคำบูชาพระรัตนตรัย น่าจะเป็นเพราะว่าชาวบ้านเชื่อว่าพระพุทธเจ้าอยู่สูงกว่าสิ่งอื่นใด จึงต้องเริ่มต้นด้วยการบูชาพระรัตนตรัยก่อน เพื่อความเป็นสิริมงคล บทเริ่มต้นของนางบุญช่วย เกิดมนตรี ประกอบด้วยหลายบทน่าจะเป็นเพราะนางบุญช่วยเป็นหญิงชราที่ถือศีล สวดมนต์ให้หัวพระเป็นประจำทุกวัน จึงนำบทสวดนั้นมาใช้ตอนทำขวัญข้าวด้วย ส่วนอีก 3 คน คือนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล และนางวันดี โอธาคะ ใช้เฉพาะคำบูชาพระรัตนตรัยเป็นบทเริ่มต้น และนางประทุม รวงผึ้ง ใช้คำนมัสการพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นการบูชาพระรัตนตรัยก่อนเช่นกัน ส่วนผู้ประกอบพิธีอีก 6 คน ไม่มีบทขึ้นต้น ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากการทำขวัญข้าวในส่วนที่สำคัญที่สุดก็คือการเรียกขวัญ ดังนั้นผู้ประกอบพิธีส่วนใหญ่จึงเริ่มต้นด้วยการเชิญแม่โพสพ ส่วนนางพยุ่ง พิณญไทยนั้นเป็นผู้ประกอบพิธีที่อายุน้อยที่สุด และต้องบททำขวัญข้าวไม่ได้ เวลาจะไปทำขวัญข้าว จะให้นางเซย การสมจิตร (อายุ 80 ปี) ผู้เป็นยายเป็นผู้บอกบทแล้วตนเองจดลงในกระดาษ และนำไปท่องตอนประกอบพิธี จึงทำให้ไม่มีบทขึ้นต้น

³⁰ คู่มือทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 9 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 223-224.

³¹ คู่มือทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 10 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 224.

³² คู่มือทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนมุขปาฐะ สำนวนที่ 11 ฉบับเต็มที่ภาคผนวก ก, หน้า 225.

ข. บทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวย

บทนี้เป็นบทที่ค่อนข้างสำคัญ ชาวนาหลายคนเริ่มต้นการทำขวัญด้วยบทนี้ เป็นบทกล่าวเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวยต่างๆ ที่ผู้ประกอบพิธีนำมาถวาย ผู้ประกอบพิธีแต่ละคนใช้ถ้อยคำในการกล่าวเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวยเหมือนกันบ้างหรือแตกต่างกันบ้าง ดังนี้

- นางบุญช่วย เกิดมนตรี

การประกอบพิธีทำขวัญข้าวที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในครั้งนี้นางบุญช่วย เกิดมนตรีให้ลูกสาวไปดูวิธีการทำขวัญข้าวและฝึกทำขวัญข้าวเองด้วย จึงมีบทเรียกขวัญ 2 ครั้ง ครั้งแรกลูกสาวนางบุญช่วยเป็นผู้กล่าวคำเรียกขวัญแม่โพสพก่อน หลังจากนั้นนางบุญช่วยจึงกล่าวคำเรียกขวัญแม่โพสพของตนเอง เนื้อหาที่ทั้งสองคนกล่าวเชิญให้แม่โพสพมารับเครื่องสังเวย ดังนี้

ขอเชิญแม่โพสดี แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี แม่สร้อยศรีสุวรรณ แม่พรรณ
สุดา อยู่ที่ไหนก็ดี เชิญมารับอาหาร เบรี้ยว หวาน มัน เค็ม ที่ลูกได้นำมาถวาย ขอให้
แม่มารับเครื่องสังเวยเพื่อสุขภาพที่ดี (ลูกสาวของนางบุญช่วยเป็นคนกล่าว)

สาธุ เชิญแม่มา แม่โพสดี แม่โพสพ แม่่นพพารา เชิญแม่ลงมาเสวยเครื่องทิพย์
สังเวย วันนี้เป็นวันดี แม่ศรีจำปา ขอให้แม่เสด็จลงมาเสวยของที่ลูกนำมาถวาย ...แม่
ตั้งท้องตั้งได้มารับเครื่องสังเวย เจ้าประคุณ (นางบุญช่วยกล่าว)

- นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล

บทเรียกขวัญของนางประสิทธิ์ประกอบด้วยถ้อยคำที่ดีๆ ที่ผู้ประกอบพิธีนี้ก็ได้ในตอนนั้น เนื้อหาที่กล่าวซ้ำๆ กัน ทำให้บททำขวัญของนางประสิทธิ์ค่อนข้างยาว มีใจความเรียกขวัญแม่โพสพและเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวยต่างๆ อันประกอบด้วย ขนม มะพร้าวอ่อน กล้วย และของดอง ดังนี้

...แม่แก่นกูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น วันนี้วันดีแล้ว
ลูกเอาเครื่องสังเวยมาให้แม่เสวย...มีขนมมมเนย มะพร้าวอ่อน มีกล้วย มีขนม มีของ
ดอง ทั้งสิ้น...เอาของเสวยมาให้เยอะ เอามาให้แม่เสวย

- นางวันดี โอธาตะ

บทเรียกขวัญของนางวันดีมีขนาดสั้น มีใจความเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย และกล่าวว่่าน่ากล้วย มะพร้าวอ่อน ผลไม้ ขนมหวานมาถวายแม่โพสพ ดังนี้

ขอเชิญแม่โพสพ แม่โพสพ แม่ณฑดารา แม่จันเทวี แม่สร้อยศรีสุพรรณ แม่พรรณสุดา
กล้วยหวีงาม มะพร้าวอ่อน ผลไม้ ขนมหวานที่ลูกนำมาถวาย ขอให้แม่มารับเครื่อง
สังเวย

- นางพยุง พิณญไทย

บททำขวัญข้าวของพยุงจดมาจากคำบอกเล่าของนางเซย การสมจิตร (อายุ 80 ปี) ซึ่งเป็น
ยายของนางพยุง พิณญไทย พยุงนำบทดังกล่าวมาอ่านตอนทำขวัญข้าว ในส่วนนี้เป็นกรกล่าว
เชิญขวัญและแทรกด้วยคาถาบาลี เป็นคาถาพระปัจเจกโพธิ์ของหลวงพ่อบาน เชื่อว่าเมื่อท่อง
คาถานี้แล้วจะทำให้ได้ข้าวในปริมาณมาก ดังนี้

แม่ศรีพระโพสพ แม่ณฑดารา แม่จันเทวี แม่ศรีสุชาดา ขอเชิญแม่มาอยู่กับลูก
อาคัจฉายะ พุทธสาหิ มามะ มามา วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี
วิระอิตถิโย พุทธายะ มานี มามะ พุทธัสสะ สวาโหม พระภูมินา พระธรรมโหรา

- นางเยื่อ ปรีเปรม

บทเชิญขวัญข้าวของนางเยื่อ ปรีเปรม เป็นบทที่กล่าวเชิญแม่โพสพซึ่งอยู่ในที่ต่างๆ ให้มา
รับเครื่องสังเวย ดังนี้

แม่โพศรี แม่โพสพ แม่ณฑดารา แม่จันเทวี แม่ศรีโสภา ขอเชิญต้นไร่ปลายนา
นาเหนือ นาใต้ นาซ้าย นาขวา ขอเชิญมาเสวยลูกกล้วยหน่วยส้ม

- นางมยุรี แต่งอ่อน

บทเชิญขวัญของนางมยุรี แต่งอ่อน มีขนาดสั้น มีใจความเชิญให้แม่โพสพมารับเครื่อง
สังเวย ดังนี้

แม่โพสพ แม่ณฑมาศ แม่จันเทวี แม่ศรีสุดา อยู่ต้นไร่ปลายนาให้มารับอาหารที่
นำมาถวาย

- นางสมบุญ เกิดภาคี

บททำขวัญของนางสมบุญ เกิดภาคี เป็นบทเชิญขวัญที่กล่าวเชิญให้แม่โพสพมารับ
เครื่องสังเวย ดังนี้

แม่โพลี แม่โพลพ แม่ณฑารา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่แจ่มมะลิวัน แม่
จันมะนิลา ขอเชิญแม่มาขวัญมา ให้แม่มารับของที่ลูกเอามาให้เสวย

- นางประทุม รวงผึ้ง

บทเชิญขวัญของนางประทุม รวงผึ้ง เป็นบทเชิญขวัญที่กล่าวเชิญแม่โพลพมารับเครื่อง
สังเวย ดังนี้

วันนี้เป็นมิ่งขวัญวันศุกร์ มิ่งขวัญของแม่โพลพ แม่โพลี แม่โพลพ แม่ณฑารา แม่จัน
ดุชาติ แม่ศรีดุชาติ ขอเชิญแม่มารับขวัญที่ลูกได้ทำมานี้

- นางมะลิ ยอดสุข (ชาวบ้านดอนทอง)

บทเชิญขวัญของนางมะลิ ยอดสุข เป็นบทเชิญขวัญแม่โพลพซึ่งอยู่ในที่ต่างๆ มารับเครื่อง
สังเวยที่นำมาถวาย ดังนี้

วันนี้วันดี แม่โพลพ ลูกเอากับข้าวมาให้ แม่อยากกินหวาน กินเปรี้ยว เชิญแม่
มารับประทานอาหาร วันนี้วันดีแล้ว แม่โพลพ นาเหนือ นาใต้ นาทิศตะวันออก นา
ทิศตะวันตก นาที่โน่นนาที่นี่และนาที่บ้าน เชิญแม่มากินนะแม่นะ...อยากกินอะไรแม่
ก็มากิน ลูกนำมาให้แล้ว ...เชิญมารับประทานให้อิ่มเชียวนะแม่นะ

- นางประเสริฐ สัตยญรูป (ชาวบ้านดอนทอง)

บทเชิญขวัญของนางประเสริฐ สัตยญรูป กล่าวเชิญแม่โพลพให้มารับเครื่องสังเวย โดย
กล่าวว่า มีกล้วย มะพร้าวอ่อน อ้อยควั่น ส้ม มะม่วง ดังนี้

ลูกบูชาแม่โพลพ วันนี้วันลาภวันดี วันศรีวันศุกร์ ลูกอัญเชิญแม่มาเสวย ลูกจัด
ของมาถวายแม่ แม่แพ่ท้อง ลูกหามา กล้วยหวีงาม มะพร้าวอ่อน อ้อยควั่น ส้ม
เปลือกบาง มะม่วงมัน มะม่วงเปรี้ยว มะพร้าวอ่อน ... ให้แม่มาเสวยของที่ลูกจัดมา
ถวาย แม่คุณ สาธุ เชิญแม่มาเสวย ทุกๆ แห่ง ทุกๆ หน แม่คุณเชิญแม่มาเสวยกล้วย
เสวยส้ม เสวยมะพร้าวอ่อน

- นางอรุณ กองกวี (ชาวบ้านดอนทอง)

บทเชิญขวัญของนางอรุณ กองกวี เป็นการกล่าวเชิญแม่โพสพทั้งเจ็ด ได้แก่ แม่โพสปี แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะลิลา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา ให้มารับเครื่องสังเวยต่างๆ ที่นำมาถวาย เช่น เงานะ ขนม มะพร้าวอ่อน กล้วย หมากพลู ฯลฯ ดังนี้

สาธุ สาธุ วันนี่วันลาภวันดี วันศรีวันศุกร์ แม่คุณ แม่โพสปี แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะนิลา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่คุณ ลูกมาอัญเชิญแม่มาเสวย แม่แพ้ท้อง ลูกอัญเชิญแม่มาเสวยกล้วย ส้ม ขนม มะพร้าวอ่อน ของที่ลูกนำมา ลูกอัญเชิญแม่มาเสวย หมากพลูลูกเตรียมมาแม่ แม่ทั้งเจ็ดเชิญเสด็จแม่มาเสวย แม่คุณ ต้นไร่ปลายนาลูกอัญเชิญแม่มาเสวย มาให้พร้อมกันแม่ แม่จะได้มาเสวย...เชิญแม่ทั้งเจ็ดเสด็จมาเสวยนะแม่นะ...แม่คุณ สาธุ มีส้มเขียวหวาน เงานะ ขนม มะพร้าวอ่อน มีกล้วยหิงาม แม่คุณ เชิญแม่เสวยของที่ลูกนำมาแม่นะ...มีหมาก มีพลู...เชิญแม่มาเสวย ลูกนำเฉลว ซะลอม มาใส่ของไว้ให้แม่เสวย แม่ ให้แม่เก็บไว้เสวยนะแม่นะ ...แม่คุณ สาธุ มีหมากพลู นะแม่นะ ลูกเอามาให้แม่ ยาสีฟันด้วย แม่คุณ

ค. บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว

- นางบุญช่วย เกิดมนตรี ไม่มีบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ต่อท้ายด้วยบทส่งท้ายเป็นการขอพร
- นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล

บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ของนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล เป็นการกล่าวให้นำผ้าถุงผ้าหมามาให้แม่โพสพแต่งตัว ขอให้แต่งตัวให้งดงาม ดังนี้

สาธุวันนี้วันดี มาทำขวัญแม่โพสพ เป็นวันศุกร์เจ้าประคุณ ลูกมาให้แม่แต่งเนื้อแต่งตัว...มีผ้าถุงผ้าหม...เอาผ้าหมมาให้แม่แต่งเนื้อแต่งตัว...ถึงเวลาให้แต่งเนื้อแต่งตัวเจ้าประคุณ...แต่งตัวให้งามๆ เจ้าประคุณ...แต่งเนื้อแต่งตัวมีผ้าถุงมาให้ เจ้าประคุณ

- นางวันดี โอธาดะ ไม่มีบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ต่อท้ายด้วยบทส่งท้ายเป็นการขอพร
- นางพยุ่ง พิญญาไทย

บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ของนางพยุ่ง พิญญาไทย เป็นการกล่าวเชิญแม่โพสพมาแต่งตัวให้งดงาม

...แม่แต่งตัวให้สวยให้งามนะ...แม่มาแต่งตัวให้สวยให้งามนะแม่นะ

- นางเยื่อ ปรีเปรม ไม่มีบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ต่อท้ายด้วยบทส่งท้ายเป็นการขอพร
- นางมยุรี แต่งอ่อน ไม่มีบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ต่อท้ายด้วยบทส่งท้ายเป็นการขอพร
- นางสมบุญ เกิดภาคี ไม่มีบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ต่อท้ายด้วยบทส่งท้ายเป็นการขอพร
- นางประทุม รวงผึ้ง ไม่มีบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ต่อท้ายด้วยบทส่งท้ายเป็นการขอพร
- นางมะลิ ยอดสุข (ชาวบ้านดอนทอง)

บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ของนางมะลิ ยอดสุข เป็นการกล่าวเชิญแม่โพสพให้แม่แต่งตัว และบอกว่านำสิ่งของอะไรมาให้แม่โพสพแต่งตัวบ้าง เช่น แป้ง น้ำมัน สร้อยคอทองคำ ดังนี้

...ขอให้แม่แต่งเนื้อแต่งตัวให้สวยงามเชียว ...แต่งเนื้อแต่งตัวให้สวยเชียวนะ ใ้อโฮ...
วันนี้สวยจังเลย วันนี้แม่แต่งตัวสวยจังเลย ใส่ทอง ผัดหน้าขาวเลยนะแม่นะ หวีผม
ผัดแป้ง ใส่ น้ำมัน ลูกเอาทองมาให้ใส่ สวยงามเชียว

- นางประเสริฐ สัจญญรูป (ชาวบ้านดอนทอง)

บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ของนางประเสริฐ สัจญญรูป เป็นการกล่าวเชิญแม่โพสพมาแต่งตัว ด้วยสิ่งของที่นำมาให้ เช่น ผ้านุ่ง แป้ง เป็นต้น ดังนี้

...เสื่อผ้ามาให้แม่แต่งตัว สาธุ ลูกอัญเชิญแม่ แม่โพสพ แม่โพสพ แม่พนดารม แม่แจ่ม
มะลิวัน แม่จันมะลิลา ลูกมาอัญเชิญแม่ ตลอดต้นไร่ปลายนา ทุกหนทุกแห่งให้แม่มา
แต่งตัวให้สะอาดให้สวยให้งาม...แม่มาผัดหน้าทาแป้ง นุ่งห่ม แม่คุณ มิ่งมาขวัญมา
นะแม่นะ ใ้ ใ้ ใ้ ฮิ้ว (3 ครั้ง) เชิญแม่มาแต่งตัว ให้สะอาดให้สวยให้งาม...แม่มา
ผัดหน้าทาแป้ง แต่งตัวแม่คุณ ตลอดต้นไร่ปลายนา ทุกหนทุกแห่ง แม่อย่าเหนื่อย
ต่ำใจ

- นางอรุณ กองกวี (ชาวบ้านดอนทอง)

บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว ของนางอรุณ กองกวี เป็นการกล่าวเชิญแม่โพสพมาแต่งตัว ผัดหน้า หวีผม ขอให้แต่งตัวให้สวยงาม ดังนี้

... มีเสื่อผ้า ... มีกระจก มีแป้ง แม่จะได้มาผัดหน้า หวีผม แต่งตัวให้สวยสดงดงาม
แม่คุณ ...แม่สวยแล้ว แต่งเนื้อแต่งตัวให้สวยสดงดงามนะแม่นะ ผัดหน้า หวีผมให้ดี

แม่ ให้สวดสดดงาม แม่คุณ อัญเชิญแม่มา แม่คุณ โห้ โห้ โห้ ฮิ้ว (3 ครั้ง) แม่คุณ
แม่แต่งเนื้อแต่งตัวให้สวดสดดงาม แม่คุณ

ง. บทส่งท้าย

บทส่งท้ายเป็นบทที่กล่าวอ้อนวอนขอให้แม่โพสพประทานเมล็ดข้าวปริมาณมากๆ และ
ขอให้พวกตนอยู่เย็นเป็นสุข ขอให้แม่โพสพมาเลี้ยงตนเองและลูกหลาน ดังนี้

- นางบุญช่วย เกิดมนตรี

บทส่งท้าย ของนางบุญช่วย เกิดมนตรี เป็นการกล่าวขอให้แม่โพสพอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มี
โรคร้ายมารบกวน และออกรวงจำนวนมาก มีเมล็ดที่สมบูรณ์

...ไม่เจ็บ ไม่ไข้ ไม่มีโรคร้าย ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเม็ดเต็มรวง รวงใหญ่เม็ดหนัก
ขอให้ได้เม็ดละหม้อ กอละเกวียน เถิด (ลูกสาวนางบุญช่วยเป็นคนกล่าว)

...ขอให้ลูกมีความสุขความเจริญ แม่ศรีโพสพ แม่เทพพารา ให้ได้รวงละหม้อ ให้ได้กอ
ละเกวียน ให้แม่มีความสุข มีความเจริญ ให้ไหลมาเทมา เทพเทวาอารักษ์ สิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เจ้าทุ่ง เจ้าท่า เจ้าที่เจ้าทาง จงปกปักรักษาของข้าพเจ้า ให้เงิน
ทองไหลมาเทมา เมื่อถึงกำหนด เจ้าที่เจ้าทางก็ขอให้มียุ้งให้คล้องง่าย ๆ เจ้า
ประคุณ ให้ออกทุกเม็ด ทุกรวงเจ้าประคุณ ให้ได้รวงละหม้อ ให้ได้กอละเกวียน แม่คุณ
สาธุ แม่คุณนะ มาอยู่กับลูก แม่อย่ามีโรคร้าย (นางบุญช่วยกล่าว)

- นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล

บทส่งท้ายของนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล เป็นการกล่าวขอให้แม่โพสพมาอยู่เลี้ยงดูตนเอง
และครอบครัว ขอให้ทำมาค้าขึ้น ขอให้ข้าวที่จะออกมามีเมล็ดสมบูรณ์ มีน้ำหนักรดี เนื้อหาในส่วนนี้
ค่อนข้างยาวและจะกล่าวซ้ำๆ โดยขอให้ข้าวมีน้ำหนักรดี และขอให้แม่โพสพมาอยู่เลี้ยงตนเองและ
ครอบครัว การกล่าวซ้ำกันหลายๆ ครั้งแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาที่ต้องการจะได้ผลผลิต
จำนวนมากและยังเป็นการอ้อนวอนและขอร้องให้แม่โพสพประทานสิ่งดังกล่าวให้กับตนด้วย ดังนี้

...อย่าให้มีโรคร้ายมาเบียดเบียนแม่เลย ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น ขอให้ต้น
ละหม้อ กอละเกวียน อยู่เย็นเป็นสุข ข้าวเต่งเม็ดเต่งสดใสเต่งดังเต่งกว่า เจ้าประคุณ
เอ๋ย ให้น้ำหนักอย่างหินเจ้าประคุณ ให้แม่โพสพ แม่แก่นธูป แม่รูปทอง ให้อยู่เย็นเป็น
สุข ทำมาค้าขึ้น อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ให้ตลอดรอดฝั่ง มิ่งมาขวัญมา มาอยู่เลี้ยง
ลูกเลี้ยงเต้า ให้ตลอดรอดฝั่ง ให้ข้าวเม็ดใสดังเต่งกว่า น้ำหนักหนักดังหิน ให้อยู่เย็น

เป็นสุขทำมาค้าขึ้น...ขอให้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าตลอดรอดฝั่งเถิดเจ้าประคุณ หว่านลง
ไปในนาขอให้ต้นละหม้อกอละเกียน อย่าให้มีโรคมีภัยมาเบียดเบียน ให้ตลอดรอดฝั่ง
ให้มิ่งมาขวัญมา ถึงเวลาออกให้แบ่งพรีดอกมาเลยเจ้าประคุณ แม่โพสพที่อยู่เลี้ยง
ลูกเลี้ยงเต้า ให้นำน้ำยกกับหิน ... ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ทำมาค้าขึ้น ... อยู่เลี้ยง
ลูกเลี้ยงเต้าให้ตลอดรอดฝั่ง ขอให้แม่คลอดง่ายคลอดตายเจ้าประคุณ อยู่เย็นเป็นสุข
ทำมาค้าขึ้น ให้นำน้ำยกกับหิน ... ให้ทำมาค้าขึ้น ... ขอให้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าให้
ตลอดรอดฝั่ง

- นางวันดี โอธาทะ

บทส่งท้ายของนางวันดี โอธาทะ เป็นบทที่ขอให้แม่โพสพอยู่อย่างสบาย ออกรวงที่มีเมล็ด
จำนวนมาก รวงใหญ่ และขอให้ข้าวน้ำหนกดี ดังนี้

...เพื่อสุขภาพที่ดี อย่าได้เจ็บได้ไข้ ไม่มีโรคภัย...ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเมล็ดเต็ม
รวง รวงใหญ่เม็ดหนัก ขอให้ได้เม็ดละหม้อ กอละเกียนด้วยเถิด

- นางพยุง พิณญไทย

บทส่งท้ายของนางพยุง พิณญไทย เป็นบทที่ขอให้ได้ข้าวจำนวนมาก ขอให้แม่โพสพมาอยู่
ประจำที่รวงข้าว ขออย่าให้ข้าวมีโรคภัยมารบกวน ขอให้ข้าวน้ำหนกดี ดังนี้

...ขอให้ปีนี้ข้าวได้ดี ขอให้ได้รวงละหม้อ กอละเกียน ขอให้แม่โพสพมาอยู่กับรวง ขอ
อย่าให้มีโรคมีภัยมารบกวน ขอให้ได้น้ำหนกดีด้วยเถิด

- นางเยื่อ ปรีเปรม

บทส่งท้ายของนางเยื่อ ปรีเปรม เป็นบทที่ขอให้ได้ข้าวปริมาณมากๆ ดังนี้
...ขอให้ไหลมาเทมา

- นางมยุรี แต่งอ่อน ไม่มีบทส่งท้าย

- นางสมบุญ เกิดภาคี ไม่มีบทส่งท้าย

- นางประทุม รวงผึ้ง

บทส่งท้ายของนางประทุม รวงผึ้ง เป็นบทที่ขอให้แม่โพสพปลอดภัยจากโรคภัยทั้งปวง ขอให้ออกรวงจำนวนมาก ขอให้มาเลี้ยงดูตนเอง และขอให้ตนเองมีเงินทองมากมาย ดังนี้

...ขอให้แม่อยู่ดีกินดี ให้แม่ปลอดภัยจากโรคภัย ให้แม่คลอดง่าย คลอดตาย ให้รวง
ลห่ม้อ กอละเกวียน ให้มาเลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ให้เงินทองไหลมาเทมาตั้งน้ำพระคงคา
ไม่ให้ขาดสาย

- นางมะลิ ยอดสุข (ชาวบ้านดอนทอง)

บทส่งท้ายของนางมะลิ ยอดสุข เป็นบทที่ขอให้แม่โพสพอยู่อย่างสุขสบาย ไม่มีโรคภัย
หมายถึงขอให้ข้าวออกรวงได้อย่างบริบูรณ์ ไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียน ดังนี้

...ขอให้แม่ได้กอละหม้อไร่ละเกวียนนะแม่นะ แม่อย่าได้มีภัย มีมอดมีเพลี้ยมารบกวน
เลย...ให้ลูกได้ดีนะแม่นะ ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขแม่อย่าได้เจ็บอย่าได้ไข้ ให้แม่ออก
อย่างปลอดภัย อย่าได้มีโรคภัยมารบกวนเลยนะแม่นะ ให้แม่รักษาเนื้อรักษาตัวให้ดี
นะ...ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขเลยนะแม่นะ แม่อย่าเจ็บอย่าไข้

- นางประเสริฐ สัจญรูป (ชาวบ้านดอนทอง)

บทส่งท้ายของนางประเสริฐ สัจญรูป เป็นบทที่ขอให้แม่โพสพมาเลี้ยงดูตนเอง ดังนี้

...ให้แม่เลี้ยงลูกให้ร่ำให้รวยเขียวแม่คุณ มิ่งมาขวัญมานะแม่นะ แม่มาผัดหน้าทาแป้ง
แต่งตัวแม่คุณ ตลอดต้นไร่ปลายนา ทุกหนทุกแห่ง แม่อย่าเหนื่อยเนื้อดำใจ

- นางอรุณ กองกวี (ชาวบ้านดอนทอง)

บทส่งท้ายของนางอรุณ กองกวี เป็นบทที่ขอให้ตนเองร่ำรวย อยู่ดีมีสุข และต่อท้ายด้วย
คาถาของหลวงพ่อบาน ดังนี้

...จะได้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่เป็นไข้กะยอ ผอมกะเยื่อ แม่คลอดง่ายคลอดตาย รวงลห่ม
ลห่ม้อ กอละเกวียนแม่คุณ ...แม่จะได้อยู่เย็นเป็นสุข แม่คุณ เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปจน
ตลอด ...แม่จะได้อยู่เย็นเป็นสุข แม่คุณ...ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขเขียวแม่คุณ ให้แม่รวง
ลห่ม้อ กอละเกวียน แม่คุณ ...ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข อย่าได้มีโรคมีภัยเลยแม่คุณ แม่
จะได้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไป ให้อยู่รอดปลอดภัย ให้ได้กินได้อยู่อุดมสมบูรณ์

สาธุ แม่โพสดี แม่โสฬ แม่ณพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะลิลา ขอให้แม่อยู่
เย็นเป็นสุขเชียวแม่คุณ ลูกมาทำมิ่งทำขวัญให้แม่แล้ว นะแม่ ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข
เจ้าประคุณ สาธุ พุททะ มะ อะ อุ นะ โม พุทธายะ

วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระทาสา วิระอติถิโย พุทธัสสะ
มานี มามะ พุทธัสสะ สวาโหม (3 จบ)

...ขอให้ลูกได้ร่ำรวย อยู่เย็นเป็นสุข เจ้าประคุณ สาธุ

บททำขวัญข้าวที่เป็นสำนวนลายลักษณ์ที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์พบเพียงสำนวนเดียว
เป็น ส.ค.ส. ปี 2550 ของบริษัทโปรเทคอะโกรเคมีคอล³³ ซึ่งเป็นสำนวนที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์หลาย
คนนำมาใช้เป็นบทประกอบพิธีทำขวัญข้าว เช่น นางวันดี โอธาตะ และนางจำลอง การพันธ์ นาง
บังอร เกิดมนตรี เป็นต้น

โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องสำนวนลายลักษณ์ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ บท
เรียกขวัญมารับเครื่องสังเวย และบทส่งท้าย ดังนี้

ก. บทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวย มีเพียงบทเรียกขวัญที่เชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย
ดังนี้

เชิญแม่โพสดี แม่โสฬ แม่ณพดารา แม่จันทวี แม่สร้อยศรีสุวรรณ แม่พรรณ
สุดา อยู่ที่ไหนก็ดี เชิญมารับอาหารเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ที่ลูกได้นำมาถวาย ขอให้
แม่มารับเครื่องสังเวย

ข. บทส่งท้าย

บทส่งท้ายเป็นบทที่กล่าวถึงความคาดหวังว่าเมื่อทำขวัญแล้วแม่โพสพจะมีสุขภาพดี ไม่
เจ็บไข้ หมายถึง ข้าวในนาจะไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียน และข้าวในนาจะมีเมล็ดจำนวนมาก รวง
ใหญ่ ดังนี้

...เพื่อสุขภาพที่ดี ไม่เจ็บ ไม่ไข้ ไม่มีโรคภัย ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเมล็ดเต็มรวง รวง
ใหญ่เมล็ดหนัก ขอให้เมล็ดละหม้อ กอละเกวียน เกิด

³³ บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนลายลักษณ์ สำนวนที่ 1, คู่มือภาคผนวก ก, หน้า 226.

บททำขวัญข้าวสำนวนหลายลักษณะนี้มีเพียงส่วนที่เป็นการเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวยและบทส่งท้ายเท่านั้น จากเอกสารที่พบน่าจะเป็นการนำบททำขวัญข้าวที่เป็นสำนวนมุขปาฐะมาตีพิมพ์ไว้ และเป็นเพียงตัวบท ไม่ใช่บทประกอบพิธีกรรมทั้งหมดที่ผู้ประกอบพิธีใช้ในการประกอบพิธีจริง จึงทำให้ไม่มีบทขึ้นต้นและบทเชิญแม่โพสพแต่งตัว

จากข้อมูลบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง สามารถสรุปได้ว่าโครงสร้างบททำขวัญข้าวมี 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 บทนำหรือบทเริ่มต้น ส่วนที่ 2 บทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวย ส่วนที่ 3 บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว และส่วนที่ 4 บทส่งท้าย รายละเอียดดังตารางที่แสดงนี้

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบโครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องสำนวนมุขปาฐะและลายลักษณ์

เนื้อหา	สำนวนมุขปาฐะ											สำนวนลายลักษณ์	รวมสำนวน 12
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
1.บทนำหรือบทเริ่มต้น	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✓	✗	✓	✗	✗	5
2.บทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวย	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	12
3.บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว	✗	✓	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✓	✓	✓	✗	5
4.บทส่งท้าย	✓	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✓	✓	✓	✓	✓	10

จากตารางข้างต้นสรุปได้ว่าโครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องจำนวน 12 สำนวนมีองค์ประกอบ 4 ส่วน ดังนี้ ส่วนที่ 1 บทนำหรือบทเริ่มต้น พบ 5 สำนวน ส่วนที่ 2 บทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวย พบ 12 สำนวน ส่วนที่ 3 บทเชิญแม่โพสพแต่งตัว พบ 5 สำนวน และส่วนสุดท้ายเป็นบทส่งท้าย พบ 10 สำนวน จากข้อมูลนี้ปรากฏว่ามีมากกว่าครึ่งหนึ่ง คือ ส่วนที่ 2 และส่วนสุดท้าย จึงน่าจะพอสรุปได้ว่าส่วนสำคัญของบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องจะต้องประกอบด้วยโครงสร้างสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนที่กล่าวเชิญขวัญหรือเรียกขวัญ ส่วนนี้จะเป็นส่วนที่เรียกขวัญแม่โพสพให้มารับการทำขวัญและมารับเครื่องสังเวย ส่วนโครงสร้างอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญคือส่วนที่เป็นบทส่งท้ายซึ่งเป็นการขอพรหรือการขอร้องแม่โพสพ ส่วนนี้เป็นส่วนที่แสดงถึงความปรารถนาของชาวนาที่ต้องการให้ขวัญข้าวหรือแม่โพสพดลบันดาลในสิ่งที่เขาต้องการ ซึ่งสิ่งสำคัญที่สุดในการประกอบอาชีพทำนาก็คือขอให้ต้นข้าวในนาเจริญงอกงาม ออกรวงจำนวนมาก การได้ข้าวปริมาณมากๆ และสามารถเก็บเกี่ยวได้ผลผลิตจำนวนมาก

2) วิเคราะห์ภาษาและเนื้อหาในบททำขวัญข้าว

บททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องไม่มีฉันทลักษณ์ที่แน่นอน บททำขวัญข้าวที่พบมีทั้งบทที่ประกอบด้วยคาถาบาลีและบทที่ใช้ถ้อยคำที่สุภาพ ที่ผู้ประกอบพิธีนี้ได้ในตอนนั้น ในส่วนที่เป็นคาถาบาลี เช่น คำอาราธนาพระปริตร บทชุมนุมเทวดา คำบูชาพระรัตนตรัย คำนมัสการพระรัตนตรัย และคำบูชาพระ ในส่วนที่เป็นถ้อยคำที่สุภาพ ผู้ประกอบพิธีกล่าวคำพูดที่มีใจความเรียกขวัญแม่โพสพและเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย ขอให้ได้ผลผลิตดี ๆ รวงใหญ่ เม็ดใหญ่ และเชิญแม่โพสพมาแต่งเนื้อแต่งตัว บอกกล่าวว่าตนนำสิ่งใดมาแต่งตัวให้บ้าง และจะกล่าวเนื้อหวานไปวนมาซ้ำ ๆ กันพร้อมทั้งแต่งตัวให้แม่โพสพไปด้วยจนเสร็จพิธี ข้อความที่กล่าวซ้ำ ๆ กันก็คือข้อความที่แสดงให้เห็นว่าชาวนามุ่งหวังให้ข้าวมีรวงใหญ่ และคิดว่าการประกอบพิธีในครั้งนี้จะช่วยพวกเขาได้ในสิ่งที่มุ่งหวังไว้

สาระสำคัญในบทเชิญขวัญนี้เป็นการกล่าวเชิญในแม่โพสพมารับเครื่องสังเวยต่างๆ ที่นำมาถวาย และเป็นบทที่แสดงความคาดหวังให้แม่โพสพมีสุขภาพดี ไม่มีโรคภัยมารบกวน และเป็นการแสดงความคาดหวังให้ข้าวออกรวงใหญ่ ได้ผลผลิตที่ดี

บททำขวัญข้าวทั้งสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะมีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน คือ ส่วนที่เหมือนกันคือส่วนบทเรียกขวัญมารับเครื่องสังเวยและส่วนที่เป็นบทส่งท้าย บททำขวัญข้าวสำนวนลายลักษณ์ไม่มีส่วนที่เป็นบทนำหรือบทเริ่มต้น และไม่มีบทเรียกเชิญแม่โพสพแต่งตัว ทั้งนี้จะเป็นเพราะบททำขวัญข้าวสำนวนลายลักษณ์เป็นบทที่น่าจะตัดตอนมาจากบททำขวัญข้าวสำนวนมุขปาฐะ แต่ไม่ใช่บทที่ผู้ประกอบพิธีใช้ประกอบพิธีจริงที่จะเป็นบทที่สมบูรณ์กว่านี้ จึงได้ขาดส่วนประกอบสองส่วนไป

ในบททำขวัญข้าวมีข้อความที่ผู้ประกอบพิธีกล่าวเรียกชื่อแม่โพสพมารับเครื่องสังเวยแตกต่างกันไปหลายชื่อ ซึ่งมีทั้งชื่อที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 2 ชื่อแม่โพสพที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง

ลำดับที่	ผู้ประกอบพิธีกรรม	ชื่อแม่โพสพที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง
1	นางบุญช่วย เกิดมนตรี อายุ 78 ปี	แม่โพสี แม่โพสพ แม่นพพารา แม่ศรีจำปา
2	นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล อายุ 72 ปี	แม่แก่นธูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น
3	นางวันดี โอธาดะ อายุ 36 ปี	แม่โพสี แม่โพสพ แม่นพดารา แม่จันทร์ แม่สร้อยศรีสุพรรณ แม่พรรณสุดา

ลำดับที่	ผู้ประกอบพิธีกรรม	ชื่อแม่โศสพที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง
4	นางพยุง พิญญไทย อายุ 29 ปี	แม่ศรีพระโศสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี แม่ศรีสุชาดา
5	นางเยื่อ ปรีเปรม อายุ 72 ปี	แม่โศสดี แม่โศสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี แม่ศรีโสภา
6	นางมยุรี แต่งอ่อน อายุ 55 ปี	แม่โศสพ แม่่นพมาศ แม่จันเทวี แม่ศรีสุดา
7	นางสมบุรณ์ เกิดภาคิ อายุ 66 ปี	แม่โศสดี แม่โศสพ แม่่นพดารา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะนิลา
8	นางประทุม รวงผึ้ง อายุ 65 ปี	แม่โศสพ แม่โศสดี แม่โศสพ แม่่นพดารา แม่จันดุชาติ แม่ศรีดุชาติ
9	นางมะลิ ยอดสุข อายุ 67 ปี (ชาวบ้านดอนทอง)	แม่โศสพ
10	นางประเสริฐ สัจญญรูป อายุ 74 ปี (ชาวบ้านดอนทอง)	แม่โศสดี แม่โศสพ แม่่นพดารม แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะลิลา
11	นางอรุณ กองกวี อายุ 53 ปี (ชาวบ้านดอนทอง)	แม่โศสดี แม่โศสพ แม่่นพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะนิลา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา

จากตารางข้างต้นนี้จะสรุปได้ว่าชื่อแม่โศสพที่ปรากฏอยู่ในบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องมี 17 ชื่อ บางชื่อก็มีการเรียกที่ผิดเพี้ยนไป ได้แก่ แม่โศสพ บางครั้งเรียกแม่ศรีพระโศสพ แม่่นพดารา บางครั้งเพี้ยนเป็นแม่่นพพารา หรือแม่่นพดารม แม่ศรีจำปา แม่แก่นฐูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันท์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น แม่จันเทวี บางครั้งเพี้ยนเป็นแม่จันดุชาติ แม่สร้อยศรีสุพรรณ แม่พรรณสุดา แม่ศรีสุดา บางครั้งเพี้ยนเป็นแม่ศรีสุชาดา แม่ศรีดุชาติ แม่ศรีโสภา แม่่นพมาศ แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะลิลา บางครั้งเพี้ยนเป็น แม่จันมะนิลา จากข้อมูลส่วนนี้ทำให้ได้ความรู้ว่าแม่โศสพมีหลายชื่อ สิ่งที่น่าสนใจคือการที่แม่โศสพมีหลายชื่อน่าจะสะท้อนให้เห็นว่าชาวนาเชื่อว่าแม่โศสพมีหลายองค์ก็ได้ จึงได้มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันดังปรากฏในบททำขวัญข้าว

ชื่อเรียกแม่โศสพที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องของชาวบ้านดอนโพธิ์มีความคล้ายคลึงกับชื่อเรียกแม่โศสพที่เสฐียรโกเศศกล่าวไว้มีชื่อ 5 ชื่อ คือ แม่โศสดี แม่โศสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี และแม่ศรีสุชาดา แต่ที่ชาวบ้านดอนโพธิ์รับรู้มีชื่อเรียกที่มากกว่า นอกจากนี้ใน

งานวิจัยเรื่อง**ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** โดย อำนาจ ศิลวัตร³⁴ มีชื่อเรียกแม่โพสพ 5 ชื่อ ได้แก่ *แม่ศรี แม่โพสพ แม่พันดารา แม่จันทวี และแม่ศรีสุดา* และในวิทยานิพนธ์เรื่อง “**การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้**” โดย นาถฤดี สีม่วง³⁵ มีชื่อเรียกแม่โพสพ 5 ชื่อ ได้แก่ *แม่ศรี แม่โพสพ แม่พันดารา แม่จันทวี แม่ศรีสุดา* ข้อมูลที่พบมีความคล้ายคลึงกันมาก มีเพียงชื่อ “แม่ศรี” ที่ใช้ในงานวิจัย 2 เรื่องนี้ที่แตกต่างจากชื่อที่ชาวบ้านดอนโพธิ์เรียก คือ “แม่โพศรี” ส่วนชื่ออื่นๆ เรียกเหมือนกัน แต่ชื่อเรียกแม่โพสพที่พบที่หมู่บ้านดอนโพธิ์มีมากกว่า

นอกจากเรียกชื่อแม่โพสพชื่อต่างๆ มารับเครื่องสังเวศแล้ว ผู้ประกอบพิธียังเรียกให้แม่โพสพมาจากที่ต่างๆ เช่น “*ต้นไร่ปลายนา*” “*นาเหนือ นาใต้ นาซ้าย นาขวา นาทิศตะวันออก นาทิศตะวันตก นาที่โน่น นาที่นี้ นาที่บ้าน*” จากข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นสภาพความเป็นจริงอย่างหนึ่งของชาวนาคือชาวนาบางคนทำนาหลายแห่งแต่เวลาทำขวัญข้าวทำเพียงแห่งเดียว ดังนั้นจึงต้องเรียกแม่โพสพมารวมกัน สาเหตุที่ชาวนาต้องเรียกแม่โพสพจากแห่งต่างๆ เพราะคิดว่าแม่โพสพอาจจะไปอยู่ที่แห่งนั้น ดังนั้นอยู่ที่นาที่ไหนก็ตามก็ขอให้มารับการทำขวัญและมารับเครื่องสังเวศ บางคนก็ใช้เป็นคำพูดที่ครอบคลุมว่า “*ทุกๆ แห่ง ทุกๆ นน*” และการเรียกชื่อแม่โพสพที่อยู่ในที่ต่างๆ นี้ก็น่าจะเป็นไปได้ว่าแม่โพสพมีหลายองค์และอาจจะอยู่ในที่ต่างๆ กัน ดังนั้นจึงได้มีการเรียกชื่อแม่โพสพที่อยู่ในที่ต่างๆ ให้มารวมกัน ณ บริเวณพิธีทำขวัญข้าวในวันนั้น

นอกจากนี้ยังพบว่าถ้อยคำที่ใช้ในบททำขวัญข้าวยังมีถ้อยคำสุภาพที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมที่ชาวนามีต่อแม่โพสพ เช่น คำว่า “*เชิญ*” ซึ่งหมายถึง แสดงความปรารถนาเพื่อขอให้ทำอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยความเคารพหรืออ่อนน้อม³⁶ เช่น *เชิญเทวดา* *เชิญมารับประทานอาหาร* หรือ “*อัญเชิญ*” หมายถึง *เชิญด้วยความเคารพนับถือ*³⁷ ดังตัวอย่างที่พบในบททำขวัญข้าว เช่น “*เชิญมารับอาหาร*” “*ลูกอัญเชิญแม่มาเสวย*” “*ลูกมาอัญเชิญแม่*” “*ลูกอัญเชิญแม่มาเสวยกล้วย ส้ม ขนม*”

ผู้วิจัยยังพบว่ามีการใช้คำราชาศัพท์ เช่น ใช้คำว่า “*เสวย*” “*เสด็จ*” “*ถวาย*” ตัวอย่างถ้อยคำที่พบในบททำขวัญข้าว เช่น “*ขอให้แม่เสด็จลงมาเสวยของที่ลูกนำมาถวาย*” “*เอาของเสวยมาให้*”

³⁴ อำนาจ ศิลวัตร, **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา หันตรา, 2534), หน้า 31.

³⁵ นาถฤดี สีม่วง, “**การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้**,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545), หน้า 77.

³⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 371.

³⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, หน้า 1350.

เยอะ เอามาให้แม่สวย” “ขนมหวานที่ลูกนำมาถวาย” “ขอเชิญมาสวยลูกกล้วยหน่วยส้ม” “อยู่ต้น
ไร่ปลายนาให้มารับอาหารที่นำมาถวาย” “ให้แม่มารับของที่รับอาหารที่นำมาถวาย” “ให้แม่มารับ
ของที่ลูกเอามาให้สวย” “ลูกจัดของมาถวายแม่” “ให้แม่มาสวยของที่ลูกจัดมาถวาย” “ลูกอัญเชิญ
แม่มาสวยกล้วย ส้ม ขนม” “ลูกอัญเชิญแม่มาสวย” “เชิญแม่ทั้งเจ็ดเสด็จมาสวยนะแม่นะ”

การเลือกถ้อยคำที่ดีหรือการใช้คำราชาศัพท์ในบททำขวัญข้าวแสดงให้เห็นว่าในความคิด
คิดของชาวนา แม่โพสพเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สูงกว่าชาวบ้านทั่วไป ผู้ประกอบพิธีจึงได้มีการเลือกใช้
คำพูดที่สุภาพ และบางครั้งมีการใช้คำราชาศัพท์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าโดยทั่วไปคำราชาศัพท์จะใช้กับ
พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือพระสงฆ์ แต่ชาวนาไม่ได้ใช้เหมือนอย่างที่มีการใช้
โดยทั่วไป ชาวนานำมาใช้ในบททำขวัญที่ต้องการสื่อสารกับแม่โพสพ สิ่งนี้จะแสดงให้เห็นว่า
ชาวนายกย่องแม่โพสพว่าเหนือกว่าพวกเขา ถ้อยคำที่ใช้จึงต้องมีความแตกต่างจากถ้อยคำ
ธรรมดาที่พวกเขาใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน แต่ในขณะเดียวกันชาวนาก็มีความรู้สึกใกล้ชิดกับแม่
โพสพ แม่โพสพไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ห่างไกลจากพวกเขา ดังปรากฏว่าผู้ประกอบพิธีจะใช้คำแทน
ตัวเองว่า “ลูก” และใช้สรรพนามแทนแม่โพสพด้วยคำว่า “แม่” ซึ่งเป็นการเรียกที่ยกย่อง เพราะ
ชาวนามีความคิดว่าแม่โพสพเป็นแม่อีกคนหนึ่งที่มีความสำคัญ เป็นข้าวที่ช่วยหล่อเลี้ยงให้พวกเขา
เติบโตขึ้นมา ดังคำกล่าวของนางประเสริฐ สัตยบุญรูป ชาวนาสูงวัยคนหนึ่งที่บ้านดอนทอง ตำบล
ดอนทอง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวว่า “แม่โพสพคือแม่ของข้าว ในชีวิตเรามีแม่
หลายคน แม่ที่ให้กำเนิดเรานั้นเป็นแม่ที่เลี้ยงดูก็นับว่าเป็นผู้มีพระคุณ แต่แม่อีกแม่หนึ่งที่สำคัญ
และช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตเรานั้น คือ “แม่โพสพ” เป็นแม่ที่สำคัญมากที่สุด ถ้าไม่มี “แม่” เราทุกคนก็
อยู่ไม่ได้ ไม่ได้กินข้าวจะอยู่ได้อย่างไร” ดังนั้นชาวนาจึงให้ความเคารพและปฏิบัติต่อข้าวอย่างผู้ที่
รู้คุณ³⁸ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าในความรู้สึกของชาวนา แม่โพสพไม่ใช่เทพที่อยู่ห่างไกลจากพวกเขา
แต่แม่โพสพมีความใกล้ชิดกับเขามาก เป็นเสมือนคนในครอบครัว จึงปรากฏการใช้คำเรียกแม่
โพสพว่า “แม่” ในบททำขวัญข้าว

ถ้อยคำที่ใช้ในบททำขวัญข้าวบางบทมีการใช้ถ้อยคำที่เป็นความเปรียบ ดังตัวอย่างที่
ปรากฏในบททำขวัญข้าว เช่น “ข้าวเต่งเม็ดเต่งสไตเต่งดั่งแตงกวา” เป็นการเปรียบเมล็ดข้าวว่ามี
ลักษณะสีสไตเหมือนผลแตงกวา “ให้น้ำหนักอย่างหินเจ้าพระคุณ” เป็นการเปรียบน้ำหนักของ
เมล็ดข้าวที่มีน้ำหนักมากเหมือนอย่างกับหิน “ให้เงินทองไหลมาเทมาดั่งน้ำพระคงคาไม่ให้ขาด
สาย” เป็นความเปรียบที่แสดงความปรารถนาของชาวนาที่ต้องการมีเงินทองมากมายเหมือนกับ
สายน้ำที่ไหลลงมาอย่างไม่ขาดสาย ความเปรียบต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่เน้นย้ำให้เห็นความ
ปรารถนาของชาวนาได้อย่างชัดเจน

³⁸ สัมภาษณ์ ประเสริฐ สัตยบุญรูป, 3 มิถุนายน 2550.

ถ้อยคำที่ใช้ในบางช่วงมีลักษณะการใช้คำที่คล้องจองกัน เช่น “ขอให้ต้นละหม้อกอละเกียน” “แม่มาผัดหน้าทาแป้ง” และมีการใช้คำซ้ำ เช่น “ข้าวเต่งเม็ดเต่งสดใสเต่งดั่งแตงกวา” “แม่มาแต่งตัวให้สะให้สวยให้ดังให้งาม” เป็นต้น การใช้คำซ้ำช่วยทำให้บททำขวัญข้าวมีจังหวะและท่วงทำนองที่ไพเราะมากยิ่งขึ้น

ในส่วนที่เป็นบทส่งท้ายที่เป็นส่วนที่เป็นการขอพรของชาวนา ถ้อยคำที่พบเป็นการแสดงความปรารถนาและแสดงความคาดหวังของชาวนา ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประการ คือ ประการที่ 1 ต้องการให้ข้าวสมบูรณ์ ออกรวงจำนวนมาก ดังปรากฏในบททำขวัญข้าว เช่น “มีเม็ดเต็มรวง รวงใหญ่เมล็ดหนัก ขอให้ได้เม็ดละหม้อ กอละเกวียน” “ให้ออกทุกเม็ด ทุกรวงเจ้าประคุณ ให้ได้รวงละหม้อ ให้ได้กอละเกียน” “ขอให้ต้นละหม้อ กอละเกวียน” “ข้าวเต่งเม็ดเต่งสดในเต่งดั่งแตงกวา” “ให้น้ำหนักอย่างหินเจ้าประคุณ” “หวานลงไปในนาขอให้ต้นละหม้อกอละเกียน” “มีเมล็ดเต็มรวง รวงใหญ่เมล็ดหนัก ขอให้ได้เม็ดละหม้อ กอละเกียนด้วยเถิด” “ขอให้ปีนี้ข้าวได้ดี ขอให้ได้รวงละหม้อ กอละเกียน” “ขอให้ไหลมาเทมา” “ให้รวงละหม้อ กอละเกียน” “ขอให้แม่ได้กอละหม้อไร่ละเกวียนนะแม่นะ” “รวงละหม้อ กอละเกียนแม่คุณ” “ขอให้ได้น้ำหนักดีด้วยเถิด”

ประการที่ 2 ต้องการให้ต้นข้าวปลอดภัย แม่โพสพปลอดภัยจากสิ่งรบกวนและโรคภัยต่างๆ ดังปรากฏในบททำขวัญข้าว เช่น “ให้แม่มีความสุข ความเจริญ” “แม่อย่ามีโรค มีภัย” “แม่อย่ามีโรคภัย” “อย่าให้มีโรคมีภัยมาเบียดเบียนแม่เลย” “อย่าให้มีโรคมีภัยมาเบียดเบียน” “เพื่อสุขภาพที่ดี อย่าได้เจ็บได้ไข้ ไม่มีโรคภัย” “ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข” “ขออย่าให้มีโรคมีภัยมารบกวน” “ให้แม่ปลอดภัยจากโรคภัย” “แม่อย่าได้มีภัย มีมอดมีเพลี้ยมารบกวนเลย” “อย่าได้มีโรคภัยมารบกวนเลยนะแม่นะ” “ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขเลยนะแม่นะ แม่อย่าเจ็บอย่าไข้” “จะได้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่เป็นไข้กะยอ ผอมกะเยื่อ” “ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข อย่าได้มีโรคมีภัยเลยแม่คุณ”

ประการที่ 3 เป็นการขอพรให้ตนเอง (ชาวนา) มีความสุข ทำกิจการต่างๆ เจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏในบททำขวัญข้าว เช่น “ขอให้ลูกมีความสุขความเจริญ” “ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น” “ให้เงินทองไหลมาเทมาดั่งน้ำพระคงคาไม่ให้ขาดสาย” “ให้แม่เลี้ยงลูกให้ร่ำให้รวยเขียวแม่คุณ” “แม่จะได้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไป ให้อยู่รอดปลอดภัย ให้ได้กินได้อยู่อุดมสมบูรณ์” “ขอให้ลูกได้ร่ำรวย อยู่เย็นเป็นสุข เจ้าประคุณ”

ในส่วนที่เป็นบทส่งท้ายที่ชาวนาขอให้แม่โพสพประทานพรต่างๆ ให้กับตนเอง ทั้งเรื่องของการได้ผลผลิตจำนวนมาก ผลผลิตปลอดภัยจากสิ่งรบกวนหรือโรคภัยต่างๆ รวมถึงขอให้ชาวนามีความสุขความเจริญ ประกอบกิจการใดเจริญรุ่งเรือง เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความปรารถนาของชาวนาอย่างชัดเจนที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวนี้ และจะเห็นได้ว่าบททำขวัญข้าวบางบทผู้ประกอบพิธีจะกล่าวคำขอซ้ำๆ กันหลายครั้ง ยังเป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการทำขวัญข้าวนี้พวกเขาต้องการให้แม่โพสพประทานในเรื่องต่างๆ ซึ่งสาระสำคัญก็คือการได้ผลผลิตจำนวนมาก และ

ผลผลิตปลอดภัยจากสิ่งรบกวนต่างๆ ทั้งนี้เพราะการทำนาคือการลงทุน เมื่อลงทุนไปแล้วชาวนา ก็คาดหวังว่าต้นข้าวในอนาคตจะให้ผลผลิตที่สมบูรณ์และปริมาณมาก ดังนั้นจึงปรากฏออกมาให้บททำขวัญซึ่งแสดงให้เห็นความมุ่งหวังที่อยู่ในใจของชาวนานั้นเอง

นอกจากนี้ยังมีข้อความที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของชาวนาที่มีการเปรียบเทียบแม่โพสพที่กำลังตั้งท้องเหมือนกับการตั้งท้องของผู้หญิงทั่วไป และเวลาคลอดก็ต้องอาศัยลมแบ่งเพื่อให้สามารถคลอดบุตรได้ง่าย เป็นโลกทัศน์ของชาวนาที่เปรียบเทียบแม่โพสพกับคนท้องทั่วไป ดังคำกล่าวที่มีเนื้อหาขอให้แม่โพสพคลอดง่าย ๆ ที่ปรากฏในบททำขวัญข้าว เช่น “ขอให้แม่ท้องให้คลอดง่าย ๆ เจ้าประคุณ ให้ออกทุกเม็ด ทุกรวงเจ้าประคุณ” “ถึงเวลาออกให้เบ่งพรีดออกมาเลยเจ้าประคุณ” “ขอให้แม่คลอดง่ายคลอดตายเจ้าประคุณ” “ให้แม่คลอดง่ายคลอดตาย” “ให้แม่ออกอย่างปลอดภัย” “แม่คลอดง่ายคลอดตาย”

นอกจากนี้ในบทส่งท้ายผู้ประกอบพิธีบางคนใช้คาถาบาลี เป็นพระคาถาของหลวงพ่อบาน พระเกจิอาจารย์ชื่อดังรูปหนึ่ง แห่งวัดบางนมโค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรียกว่าพระคาถาของพระปัจเจกะโพธิ์โปรดสัตว์ คือ “พุทธะ มะ อะ อุ นะ โม พุทธา ยะ” และ “วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระทาสา วิระอิตถิโย พุทธัสสะ มานีมะ พุทธัสสะ สวาโหม” ชาวนาเชื่อว่าเมื่อท่องคาถานี้แล้วจะทำให้ทำนาได้ผลผลิตดี ความเชื่อนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือประวัติย่อ พระคาถาพระปัจเจกะโพธิ์โปรดสัตว์ หลวงพ่อบาน วัดบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ผู้มีจิตศรัทธาได้พิมพ์ไว้แจกจ่ายให้แก่ผู้คนที่ได้มานมัสการหลวงพ่อบานที่วัด ข้อความในหนังสือตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า “ผู้ที่ทำนา เมื่อหว่านข้าวกำแรกว่าพระคาถานี้ กำสุดท้ายว่าพระคาถา ข้าวจะงอกงาม แผลงหรือสัตว์ที่เป็นอันตรายแก่ต้นข้าวจะไม่มารบกวนเลย”³⁹ จากความเชื่อนี้ชาวนาบางคนจึงนิยมท่องคาถานี้ตอนท้ายการประกอบพิธีทำขวัญข้าวด้วย

ตัวบททำขวัญข้าวสะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวนา บททำขวัญข้าวแสดงให้เห็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ในตอนต้นบททำขวัญข้าวชาวนาจะกล่าวบทบูชาพระรัตนตรัยก่อนเป็นอันดับแรก อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวนาเชื่อว่าด้วยอำนาจของพระรัตนตรัยจะช่วยดลบันดาลให้การทำขวัญข้าวในครั้งนี้ประสบความสำเร็จ ชาวนาได้ข้าวปริมาณมาก และในตอนท้ายที่มีการใช้คาถาพระปัจเจกะโพธิ์โปรดสัตว์ของหลวงพ่อบานก็เป็นความเชื่อในอำนาจพระเกจิอาจารย์คือหลวงพ่อบาน ที่จะช่วยทำให้การทำนาของเขาประสบความสำเร็จ ต้นข้าวในอนาคตปลอดภัยจากศัตรูข้าวต่างๆ ด้วย ในขณะที่เดียวกันตัวบทส่วนใหญ่แสดง

³⁹ ประวัติย่อ พระคาถาพระปัจเจกะโพธิ์โปรดสัตว์ หลวงพ่อบาน วัดบางนมโค อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 41-42.

ให้เห็นความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่ชาวนาเชื่อว่าเป็นเทพธิดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ประจำต้นข้าว จึงต้องเรียกแม่โพสพจากที่ต่างๆ ให้มารับเครื่องสังเวย

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าตัวบทยังสะท้อนให้เห็นความคิดของชาวนาที่เชื่อว่าแม่โพสพน่าจะมีตัวตนจริง และในช่วงที่แม่โพสพตั้งท้องนี้ชาวนาเชื่อว่าแม่โพสพก็น่าจะต้องการแต่งตัวสวยๆ กินผลไม้เปรี้ยว จึงได้นำสิ่งของเหล่านั้นมาถวาย และจากในตัวบทจะเห็นได้ว่าในช่วงที่มีการประกอบพิธีกรรม ชาวนาบางคนจะกล่าวเชิญให้แม่โพสพมาแต่งตัว ผัดหน้าทาแป้ง ผู้ประกอบพิธีจะใช้หวีหวีต้นข้าว นำกระจกไปส่องที่ต้นข้าว นำเสื้อผ้าที่เตรียมมาวางไว้ข้างต้นข้าว เป็นการสมมุติว่าแต่งตัวให้แม่โพสพ ถ้อยคำที่ใช้ในบททำขวัญข้าว เช่น “เอาผ้าห่มมาให้แม่แต่งเนื้อแต่งตัว” “แม่มาแต่งตัวให้สวยให้งามนะแม่นะ” “ขอให้แม่แต่งเนื้อแต่งตัวให้สวยงามเชียว” “ไอ้โฮ...วันนี้สวยจังเลยวันนี้แม่แต่งตัวสวยจังเลย ใส่ทอง ผัดหน้าขาวเลยนะ แม่นะ หวีผม ผัดแป้ง ใส่น้ำมัน ลูกเอาทองมาให้ใส่ สวยงามเชียว” “แม่คุณ มีเสื้อผ้า ...มีกระจก มีแป้ง แม่จะได้มาผัดหน้า หวีผม แต่งตัวให้สวยสดงดงาม แม่คุณ” “แต่งตัวให้งามๆ เจ้าประคุณ ... แต่งเนื้อแต่งตัวมีผ้าห่มมาให้ เจ้าประคุณ” ถ้อยคำต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นความคิดความเชื่อของชาวนาที่มีต่อแม่โพสพอย่างชัดเจน

บททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องที่พบที่หมู่บ้านดอนโพธิ์มีเนื้อหาส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน สิ่งที่แตกต่างกันคือสิ่งที่เป็นรายละเอียด และถ้อยคำที่ผู้ประกอบพิธีแต่ละคนใช้ต่างกันไปบ้าง ปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้บททำขวัญข้าวแต่ละสำนวนมีความแตกต่างกันน่าจะเป็นเพราะวัยของผู้ประกอบพิธีกรรมที่ต่างกัน ผู้สูงวัยมักจะมีตัวบทเป็นของตนเอง และจะท่องบทที่มีขนาดยาวกว่าผู้ประกอบพิธีที่อายุน้อย ทั้งนี้เพราะว่าผู้ประกอบพิธีที่มีอายุน้อยอาศัยการอ่านจากเอกสารและอ่านจากต้นฉบับที่จดมาจากคำบอกเล่าอีกทีหนึ่ง

4.3.2.2 สัญลักษณ์ในพิธีทำขวัญข้าว

1) เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีทำขวัญข้าวเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง จากการศึกษาข้อมูลพิธีทำขวัญข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์และบริเวณใกล้เคียง ผู้วิจัยพบว่าเครื่องประกอบพิธีทำขวัญข้าวเปลี่ยนแปลงไป โดยเปรียบเทียบจากข้อมูลภาคสนามที่สามารถเก็บรวบรวมได้ จากการสัมภาษณ์สังเกต และเข้าร่วมพิธี กับเอกสารที่บันทึกพิธีทำขวัญข้าวของเสฐียรโกเศศ⁴⁰ ที่กล่าวไว้ใน *สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ 21 เรื่องแม่โพสพ* ได้กล่าวถึงเครื่องสังเวยในการทำ

⁴⁰ เสฐียรโกเศศ, “แม่โพสพ” ใน *สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 21 (2530):13641*.

ขวัญข้าว คือ ส้ม 1 ลูก กล้วยน้ำว่า 1 ลูก อ้อยควั่น 1 กระทง ส่วนอำนาจ ศิลวัตร⁴¹ กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง*ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* เครื่องสังเวทอนทำขวัญข้าว ได้แก่ ส้มเขียวหวาน มะขามเปียก กล้วยน้ำว่า อ้อยควั่น มะพร้าวอ่อน เกลือ สำหรับการทำขวัญข้าวที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยพบว่าเครื่องสังเวทที่ชาวบ้านใช้มีทั้งที่เหมือนและแตกต่างจากที่นักวิชาการทั้งสองคนได้กล่าวไว้ ส่วนที่เหมือนกันคือ กล้วยน้ำว่า มะพร้าวอ่อน อ้อยควั่น มะขามเปียก กล้วยน้ำว่า มะพร้าวอ่อนจะเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ เพราะเป็นผลไม้ที่ให้ผลดก อีกทั้งผลไม้ทั้ง 2 ชนิดนี้เป็นผลไม้ที่ชาวบ้านเกือบทุกบ้านปลูกไว้บริโภคและเป็นสิ่งที่หาได้ง่าย ส่วนที่แตกต่างกันคือ ชาวนาที่บ้านดอนโพธิ์มีผลไม้ชนิดต่างๆ เพิ่มเติมเข้ามามากกว่า คือ ฝรั่ง มะละกอ พุทรา มะม่วงสุก มะขามเทศ ละมุด น้อยหน่า เงาะ ลำไย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผลไม้รสเปรี้ยว ผลไม้ดองและขนมอื่นๆ ที่ชาวนาคิดว่าเป็นสิ่งที่คนแพ้งต้องชื่นชอบและคิดว่าแม่โพสพน่าจะชอบเครื่องสังเวทเหล่านี้ด้วย ผลไม้รสเปรี้ยว เช่น สับปะรด มะยม แอปเปิ้ล ฯลฯ ผลไม้ดอง ได้แก่ พุทราดอง มะม่วงดอง ลูกท้อดอง มะยมดอง มะดันดอง ฯลฯ และมีขนมอื่นๆ เช่น ขนมโดนัท เผือกอบ ขนมถั่วป่นอัดแท่ง ขนมชั้น ขนมไข่ ขนมปังนิชชิน เจลลี่ป๊อปปี้ ขนมเปียะ เป็นต้น สาเหตุหนึ่งที่ชาวบ้านมีเครื่องสังเวทมากมายที่ใช้ในพิธี เพราะชาวนาเชื่อว่าสิ่งของที่ใส่ลงไปเป็นจำนวนมากจะทำให้ตนได้ผลผลิตข้าวเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ เมื่อเขาให้มาก สิ่งที่เขาน่าจะได้ออกตอบแทนมากก็น่าจะมากตามไปด้วย

สำหรับสิ่งของอื่นๆ ที่ใช้ประกอบพิธีทำขวัญข้าว เสฐียรโกเศศกล่าวว่ามี แป้งหอม น้ำมันหอม หวี ส่วนอำนาจ ศิลวัตร กล่าวว่ามี กระจก หวี แป้งหอม น้ำมันใส่ผม กรรไกรตัดผม ด้าย เข็ม ผ้าชิ้น หมากพลู ดอกไม้ ฐูปเทียน น้ำมันตั้งธณีสาร ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้สิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในพิธีทำขวัญข้าวที่คล้ายคลึงกับที่อำนาจ ศิลวัตร กล่าวไว้ แต่บางอย่างที่หายากในปัจจุบัน เช่น หมากพลู มีหลายครอบครัวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่ได้ใช้แล้ว ส่วนน้ำมันตั้งธณีสารนั้น พบว่ามีเพียงครอบครัวเดียวที่ยังคงใช้อยู่ คือ นางบุญช่วย เกิดมนตรี ทั้งนี้เพราะสามีของนางบุญช่วย เกิดมนตรีสามารถทองคำที่จะทำน้ำมันตั้งธณีสารได้ ส่วนครอบครัวอื่นใช้น้ำมันที่นำมาจากวัดที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพนับถือ เช่น น้ำมันของหลวงพ่อโสธร และอีกหลายครอบครัวไม่ได้ใช้น้ำมันในการประกอบพิธีทำขวัญข้าว

นอกจากนี้พบว่าส่วนที่เป็นสิ่งของจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น แป้งหอมในอดีตเปลี่ยนเป็นแป้งเด็กเบบี๋มายด์ แป้งเด็กจอห์นสัน แป้งตรางู เป็นต้น น้ำมันใส่ผม ก็เปลี่ยนไปเช่นกัน ในปัจจุบันเปลี่ยนไปใช้น้ำมันใส่ผมยี่ห้อซิลกี้แฮร์ดีท เป็นต้น แป้งและเครื่องหอมเหล่านี้เป็น

⁴¹ อำนาจ ศิลวัตร, *ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา หันตรา, 2534), หน้า 30-31.

เครื่องสำอางที่ชาวบ้านใช้แต่งตัวและเชื่อว่าในช่วงที่แม่โศภพกำลังตั้งท้องนี้ก็คงต้องการที่จะแต่งตัวสวยๆ เหมือนผู้หญิงท้องที่ชอบแต่งตัวสวยๆ นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ประกอบการบางรายมีสิ่งของอื่นๆ เพิ่มเติมเข้ามาเช่น วาสลินเจล ครีมบำรุงผิว เช่น วาสลินโลชั่น และยังมียาหม่อง ยาพาราเซตามอล ยาหอม สร้อยคอทองคำ พวงมาลัย เป็นต้น

ผู้วิจัยพบว่าเครื่องสังเวยที่ใช้ในพิธีทำขวัญเป็นสิ่งของที่ชาวบ้านสามารถหาได้ในชีวิตประจำวัน ดังนั้นเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนอย่างหนึ่ง คือเครื่องสังเวยประเภทอาหารมีความหลากหลายมากขึ้น และมีพลวัตของเครื่องสังเวย กล่าวคือ ชาวบ้านยังคงใช้มะพร้าวอ่อน กลัวย่น้ำว่าในการทำขวัญข้าว แต่ผลไม้ต่างๆ ที่ใช้ในพิธีนั้นมีจำนวนหลากหลายชนิดมากขึ้น แล้วแต่ว่าชาวนาสามารถหาผลไม้อะไรได้ในฤดูกาลนั้น ที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือแอปเปิ้ล สตรอเบอร์รี่ ซึ่งเป็นผลไม้นำเข้าจากต่างประเทศ และอาจจะเป็นสิ่งหายากค่อนข้างยากในอดีต แต่ในปัจจุบันไม่ใช่เรื่องยากที่จะซื้อหาผลไม้เหล่านี้มาบริโภค จึงพบว่ามีชาวนาบางคนนำแอปเปิ้ลและสตรอเบอร์รี่มาใช้เป็นเครื่องสังเวยในพิธีทำขวัญด้วย

เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือเสื้อผ้า ผู้วิจัยพบว่าเมื่อก่อนชาวนาใช้ผ้าถุง ผ้าโจงกระเบน เสื้อลูกไม้ ใช้ในพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง แต่ในปัจจุบันเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาบ้านดอนโพธิ์มีการแต่งกายที่แตกต่างไปจากอดีตค่อนข้างมาก ไม่พบว่ามีชาวนาคนใดในหมู่บ้านที่ยังคงนุ่งผ้าโจงกระเบน ชาวนาสูงวัยส่วนใหญ่นุ่งผ้าถุง สวมเสื้อคอกระเช้า วิทยกลางคนใส่เสื้อยืดและนุ่งกางเกง ดังนั้นจึงยากที่จะคงการใช้เสื้อผ้าที่เป็นผ้าโจงกระเบน และเสื้อลูกไม้ในการประกอบพิธีทำขวัญ ชาวนาวิทยกลางคนที่ต้องประกอบพิธีกรรมเองส่วนใหญ่จะใช้ผ้าใหม่ที่ตัดเย็บเป็นชุดสำเร็จรูป มีน้อยคนมากที่จะยืมเสื้อลูกไม้และผ้าถุงจากแม่มาใช้ประกอบพิธี อาจจะเป็นไปได้ว่าเมื่อเขาแยกครอบครัวออกมา การหยิบยืมจากแม่หรือยายก็ไม่สะดวกนัก ดังนั้นพวกเขาจึงใช้สิ่งที่พวกเขามีอยู่ แต่จะเลือกชุดที่ใหม่และไม่ค่อยได้ใช้บ่อย

ชาวนาเชื่อว่าสิ่งของทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นที่ชื่นชอบของคนท้อง เช่น ผลไม้รสเปรี้ยว ผลไม้ดอง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าคนท้องต้องการแต่งตัวสวยๆ โดยชาวบ้านนึกเทียบเคียงกับตัวเองว่าการที่แม่โศภพตั้งท้องนี้ก็คงจะเหมือนกับตอนที่ตนเองตั้งท้องที่อยากจะกินของแปลกๆ ของเปรี้ยว และอยากจะแต่งตัวสวยๆ จึงได้ตระเตรียมสิ่งของเหล่านี้ไปให้ แต่สิ่งที่เห็นได้อย่างหนึ่งจากการประกอบพิธีกรรมของชาวนาบ้านดอนโพธิ์คือสิ่งของที่เตรียมสำหรับการทำขวัญนี้ถึงแม้จะเป็นของที่พวกเขาใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน แต่สิ่งของนั้นๆ จะต้องเป็นสิ่งของที่ดีที่สุดที่พวกเขาสามารถหาได้ เช่น เสื้อผ้า ก็ต้องเป็นชุดใหม่ๆ ที่ไม่ค่อยได้ใช้ หรือชาวบ้านบางคนจะมีชุดพิเศษชุดหนึ่งที่เตรียมไว้สำหรับการทำขวัญข้าวโดยเฉพาะ คือชุดผ้าไหมสีแดง เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีเคล็ดที่ต้องใช้ในพิธีทำขวัญข้าวทุกครั้ง ชาวนาคนหนึ่งกล่าวว่าเคล็ดมีตาอยู่รอบๆ คนโบราณกล่าวว่า “กันตะกวดแลเห็น กันเพ็ล้วยลงนา กันหนอนอับปรีย่อย่าได้มีเข้ามา”

ปัจจุบันชาวบางรายมีความเชื่อว่าถ้าเอาเครื่องสังเวทยหลากหลายจำนวนมากใส่ในชะลอมทำขวัญข้าว ก็เชื่อว่าจะทำให้ได้ข้าวจำนวนมากตอบแทน เช่นกัน บางครอบครัวใช้น้ำมนต์พรหมข้าวในนาหลังจากทำขวัญข้าวเสร็จ เชื่อว่าจะกันหนอนเพลี้ยและแมลงมารบกวนได้⁴²

2) ตัวบท/คำพูดที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ตัวบทประกอบพิธีกรรมประกอบด้วยถ้อยคำไพเราะ ไม่มีคำหยาบ ถ้อยคำทั้งหมดเป็นการกล่าวอัญเชิญแม่โพสพมารับการทำขวัญ มารับเครื่องสังเวทย ผู้ประกอบพิธีจะเรียกตัวเองว่า “ลูก” และเรียกแม่โพสพว่า “แม่” เป็นคำพูดที่แสดงความเคารพแม่โพสพอย่างสูงเทียบเท่ากับแม่ของตนเองหรือสูงกว่า ทั้งนี้เพราะชาวนามีความเชื่อว่าแม่โพสพมีบุญคุณที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตตนเองและลูกหลาน

3) ท่าทางที่เกิดขึ้นขณะประกอบพิธีกรรม

ขณะทำขวัญข้าวผู้ประกอบพิธีจะแสดงท่าทางที่อ่อนน้อม และนบนอบต่อแม่โพสพเป็นอย่างมาก สมมุติข้าวบริเวณนั้นเป็นแม่โพสพ เช่นสังเวทยแม่โพสพ อัญเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวทย เชิญมาแต่งตัว แต่งตัวให้แม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีนำหวีหวีต้นข้าวที่สมมติให้เป็นแม่โพสพ และนำกระจกมาส่องให้ บางคนก็นำสร้อยคอทองคำสวมไปที่ต้นข้าว เป็นการแต่งตัวให้แม่โพสพ และทุกขั้นตอนที่ทำนั้นก็ยกมือขึ้นไหว้ต้นข้าวทุกครั้งเพื่อแสดงความเคารพ

4) บรรยากาศในพิธีกรรม

บรรยากาศในพิธีทำขวัญข้าวจะเงียบสงบ มีเพียงผู้ประกอบพิธีเพียงคนเดียวที่ประกอบพิธีและสื่อสารกับแม่โพสพ แต่ในความเงียบสงบนี้แสดงให้เห็นความมุ่งมั่นของผู้ประกอบพิธีที่ต้องการสื่อสารกับแม่โพสพ เพื่ออัญเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวทย รวมถึงขอพรให้ทำนาได้ผลผลิตดี

5) พื้นที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม

การประกอบพิธีกรรมทำให้พื้นที่นาปกติกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คือบริเวณที่ประกอบพิธีเป็นที่ที่อัญเชิญให้แม่โพสพมาประดิษฐาน ณ บริเวณนั้น และมีการสมมุติให้ต้นข้าวบริเวณนั้นเป็นแม่โพสพด้วย พื้นที่บริเวณนั้นจะเป็นพื้นที่ที่ผู้ประกอบพิธีสื่อสารกับแม่โพสพโดยตรงและเพียงลำพัง

⁴² สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

6) ระยะเวลาที่ประกอบพิธีกรรม

ช่วงเวลาที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเป็นช่วงเวลาไม่นาน ประมาณ 5-10 นาที แต่ก็ เป็นช่วงเวลาที่มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์อยู่ในที่ ผู้ประกอบพิธีมีสมาธิแน่วแนในการสื่อสารกับแม่โพสพ ซึ่งพวกเขาเคารพนับถือว่าเป็นแม่อีกคนหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังชีวิตของพวกเขาและลูกหลาน ช่วงนี้ก็เป็นช่วงที่ชาวนาต่างๆ มุ่งหวังให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ดังที่ปรากฏในคำกล่าวอ้อนวอน

พิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ยังถือปฏิบัติค่อนข้างมาก ในจำนวนครอบครัว ชาวนา 75 ครอบครัว ยังมีครอบครัวที่ประกอบพิธีทำขวัญข้าวอยู่ถึง 45 ครอบครัว และเป็นพิธีกรรมเดียวที่ยังคงรักษารูปแบบและขั้นตอนของการประกอบพิธีไว้ได้ค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับคำบอกเล่าของชาวนาสูงวัย และการเปรียบเทียบกับเอกสารก่อนหน้านี้ เช่น *ชีวิตชาวนา ของ เสฐียรโกเศศ ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* ของ อำนาง ศิลวัตร และ *วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง* ของ งามพิศ สัตย์สงวน และการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้ ของ นาถฤดี สีม่วง เป็นต้น อีกทั้งเป็นพิธีกรรมที่มีเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมด้วย คือ มีเรื่องเล่าที่กล่าวว่าเหตุใดจึงต้องใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม

4.3.3 พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ

พิธีนี้เป็นพิธีหนึ่งที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันยังถือปฏิบัติ พิธีนี้เป็นพิธีที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เลือกใช้เมื่อชาวนาประสบปัญหาต่างๆ ในช่วงที่ข้าวกำลังเจริญเติบโต ในช่วงนี้ชาวนาอาจจะต้องประสบกับปัญหาหลายอย่าง เช่น น้ำท่วม แผลง หรือศัตรูข้าวรบกวน เป็นต้น ดังนั้นจึงได้มีการบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพื่อขออำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดลบันดาลหรือขจัดปัดเป่าปัญหาต่างๆ ให้หายไป สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวนาบนบานมีหลากหลาย เช่น เจ้าทุ่ง หลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา พระร่วงโรจนฤทธิ์ จังหวัดนครปฐม ท้าวสักกะ (พระอินทร์) ที่เขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี เจ้าพ่อชัยมงคล เจ้าพ่อพระราม เป็นต้น ชาวนาหลายคนกล่าวว่า การบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เหล่านี้ทำที่บ้านก็ได้ โดยการจุดธูปบนบาน และกล่าวว่าจะนำสิ่งใดไปแก้บนเมื่อได้ดังที่หวังแล้ว

ชาวนาหลายคนประสบปัญหาในการทำนา เช่น ในปี 2553 ประสบปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลกัดกินต้นข้าว และพวกเขาใช้วิธีการบนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ เช่น นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) บนบานหลวงพ่อโสธรขอให้เพลี้ยไม่ทำลายข้าวในนามากนัก เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะนำไข่ 100 ฟองไปถวายที่วัด ส่วนนางบังอร เกิดมนตรี (อายุ 35 ปี) บนบานท้าวสักกะ ที่เขาคิชฌกูฏ ขอให้ข้าวมิได้เสียหายมากนัก เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะนำทอง 100 แผ่น เงิน 500 บาท และพวงมาลัยไปแก้บน นางอนงค์ ธาระมัต (อายุ 62 ปี) บนบานเจ้าทุ่งขอให้ข้าวดีเพราะตอนนั้น

ข้าวในนาของของนางอนงค์ออกมาแล้วลืบ ไม่มีรวง จึงบนบานเจ้าท่งขอให้น้ำข้าวไม่เสียหายมากนัก แล้วเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จจะนำหัวหมู 1 หัว และเหล้าขาว 1 ขวดไปแก้บน เป็นต้น

ชาวนาหลายคนกล่าวว่าในปี 2553 ประสบกับปัญหาเพลี้ยกระโดดกัดกินต้นข้าว ทำนาไม่ได้ผลติดต่อกัน 3 ครั้ง ดังนั้นจึงบนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ จากข้อมูลภาคสนามพบว่าชาวนาไม่ได้บนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว เมื่อเพลี้ยกระโดดลงนา วิธีแก้ที่พวกเขาใช้ก็คือการฉีดยา และบนบานควบคู่กันไป การกระทำของชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์แสดงให้เห็นว่าพวกเขาผสมผสานความเชื่อกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่หรือยาฆ่าแมลง เมื่อประสบปัญหาเพลี้ยกระโดดกัดกินต้นข้าว วิธีแก้ปัญหาก็คือการฉีดยาฆ่าแมลง ขณะเดียวกันพวกเขาก็อาจจะรู้สึกไม่มั่นใจว่าฉีดยาไปแล้วจะแก้ปัญหาก็ได้หรือไม่ จึงใช้การบนบานควบคู่กันไปด้วย

4.4 พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว

พิธีกรรมในช่วงนี้จัดทำขึ้นเพื่อการเก็บเกี่ยวและนวดข้าว เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก รวมทั้งการคาดหวังให้คนและสัตว์ปลอดภัยในช่วงการเก็บเกี่ยว และยังเป็นการแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีถวายข้าวเทวดา พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง

พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยวที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันไม่ได้ยึดถือปฏิบัติแล้ว คือ พิธีถวายข้าวเทวดา พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีปิดยุ้ง และพิธีเปิดยุ้ง ส่วนพิธีที่ยังถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน คือ พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว และพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน

4.4.1 พิธีแรกเกี่ยว

พิธีแรกเกี่ยวเป็นพิธีที่ชาวนาไปเก็บเกี่ยวข้าวก่อนที่จะมีการเก็บเกี่ยวข้าวทั้งหมด พิธีนี้เป็นอีกพิธีหนึ่งที่ชาวนาถือปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตในสมัยที่ชาวนายังทำนาปีจนกระทั่งถึงปัจจุบัน วัตถุประสงค์ของพิธีคือ ขออนุญาตแม่โพสพเก็บเกี่ยวข้าวในนา เมื่อข้าวสุกใกล้ถึงเวลาที่จะเก็บเกี่ยวได้ ชาวนาจะประกอบพิธีแรกเกี่ยว โดยเลือกประกอบพิธีในวันศุกร์ ผู้ประกอบพิธีจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้จุดธูป 3 ดอก บอกกล่าวแม่โพสพเพื่อขออนุญาตเกี่ยวข้าว แล้วจึงเกี่ยวข้าวจากนาประมาณ 3 กำเล็กๆ นำข้าวที่เกี่ยวข้องใส่พานบูชาไว้บนหิ้งพระ บางคนก็นำรวงข้าวไปใส่ถุงพลาสติกเก็บไว้ ตัวอย่างบทประกอบพิธีแรกเกี่ยวจากการสัมภาษณ์นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) ดังนี้ “แม่โพสพ ไม่ต้องตกอกตกใจ ลูกมาขอแรกเกี่ยวภายในระยะเวลาที่ข้าวสุกนี้ ลูกจะขอแรกเกี่ยว”⁴³

⁴³ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

ในปัจจุบันมีชาวนา 3 ครอบครัวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ยังคงประกอบพิธีนี้ได้แก่ นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) ชาวบ้านบางคนกล่าวว่า การแรกเกี่ยวไม่เลือกว่าต้องเป็นวันไหน ดูที่ข้าวเหลือง เมื่อเกี่ยวแล้วก็เอามาผูกไว้ข้างแม่โพสพ ชาวนามีความเชื่อว่าการประกอบพิธีกรรมนี้จะช่วยให้ข้าวสุกเร็วขึ้น อย่างไรก็ตามชาวนาหลายคนไม่ได้ประกอบพิธีนี้แล้วเพราะเมื่อถึงเวลาเกี่ยวชาวนาก็ใช้รถเกี่ยวเกี่ยวข้าวในทันที

4.4.2 พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว

ในปัจจุบันช่วงการเก็บเกี่ยวถือเป็นช่วงที่สำคัญอีกช่วงหนึ่งสำหรับการทำนา ผลผลิตคือรายได้ที่ชาวนาจะได้ออกจากการทำนาตลอดระยะเวลา 3-4 เดือน ชาวนาต่างคาดหวังให้การเก็บเกี่ยวเป็นไปอย่างเรียบร้อย ข้าวที่เก็บเกี่ยวไม่เปียกฝนเสียหาย และคาดหวังเป็นอย่างยิ่งว่าในปีนี้จะเก็บเกี่ยวข้าวได้จำนวนมากและได้ราคาดี เมื่อคาดหวังมาก จึงเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการบนบานในช่วงนี้ค่อนข้างมาก

ช่วงเก็บเกี่ยว ชาวนาอาจต้องประสบกับปัญหาฝนตก น้ำท่วม ฯลฯ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ส่งผลให้ชาวนาบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถ้าฝนตกมากจะทำให้ข้าวเสียหายและได้ราคาไม่ดีเพราะมีความชื้นสูง ดังนั้นก่อนที่จะมีการเก็บเกี่ยวข้าว หรือในช่วงที่กำลังเก็บเกี่ยวอยู่นั้น ชาวนาจะบนบานเจ้าทุ่งหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เพื่อขอให้ฝนไม่ตกและสามารถเก็บเกี่ยวได้อย่างเรียบร้อย บางคนจะบนบานแม่โพสพให้สามารถเก็บเกี่ยวได้ผลผลิตจำนวนมาก หรืออาจจะมีการบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่เป็นที่นับถือของชาวนาด้วย การบนบานเป็นพิธีที่ทำได้ง่าย ส่วนใหญ่ผู้ประกอบพิธีเป็นเจ้าของนาที่เป็นผู้หญิงจุดธูปบอกกล่าวและบนบานเจ้าทุ่งหรือแม่โพสพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่ชาวนานับถือ เนื้อหาของคำบนบานจะเป็นการกล่าวอ้อนวอนขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ดลบันดาลให้ชาวนาสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้อย่างเรียบร้อย และขอให้ได้ข้าวปริมาณมาก เมื่อได้ดังที่ขอไว้แล้ว ตนเองจะนำสิ่งต่างๆ ตามที่ได้บนบานไว้ ไปถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นการตอบแทน

พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยวแสดงให้เห็นการต่อรองระหว่างชาวนากับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น ชาวนาบนบานเจ้าทุ่งขอให้การเก็บเกี่ยวเป็นไปอย่างเรียบร้อย ฝนไม่ตกในระหว่างการเก็บเกี่ยว ถ้าเป็นไปดังที่ชาวนาขอไว้ก็จะแก้บนหลังจากที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว แต่ถ้าในกรณีที่กำลังเก็บเกี่ยวอยู่ แล้วฝนตก ชาวนาก็จะไม่แก้บน เพราะถือว่าไม่ได้เป็นไปอย่างที่ขอหรือบนบานไว้

4.4.3 พิธีถวายข้าวเทวดา

พิธีนี้จัดขึ้นในอดีต พิธีถวายข้าวเทวดา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า“เทวดาเดินกำ” จัดขึ้นหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวนาเชื่อว่าจะต้องเว้นข้าวไว้บริเวณหนึ่งสำหรับให้เทวดาลงมาเดินกำ อีกนัยหนึ่งกล่าวว่าการเว้นข้าวไว้นี้ก็เพื่อเป็นทานให้แก่คนที่ไม่ได้ทำนา หรือเป็นทานให้นก หนู มากินข้าวบริเวณนี้ได้ จะได้ไม่ทำให้ข้าวในที่อื่นๆ เสียหาย ผู้ประกอบพิธีเป็นเจ้าของนา และประกอบพิธีเพียงลำพัง เริ่มโดยการนำเซ่น (ฟางที่นำมาพันต่อกันใช้เป็นเชือกใช้มัดฟอนข้าว) เคี้ยว หมาก 3 คำและน้ำวางไว้ข้างหน้าข้าวที่เว้นไว้ในนามีความกว้างประมาณ 1x1 วา แล้วกล่าวคำเชิญเทวดาลงมาเดินกำ ทิ้งไว้อย่างนั้นสักระยะเวลาหนึ่งจึงเก็บเคี้ยวและเซ่นได้ ชาวนาบางคนกล่าวว่าพิธีนี้จะต้องให้ผู้ที่ร่วมเกี่ยวข้าวในวันนั้นทุกคนเป็นผู้ร่วมประกอบพิธีด้วย

ผู้วิจัยพบตัวบทประกอบพิธีถวายข้าวเทวดาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ 1 ลำนวน คือของนางมะลิ พูลลาย (อายุ 66 ปี) กล่าวว่า “ลูกชยัด (น่าจะหมายถึง ชยัก) ไร่เทวดา สัตว์เล็กสัตว์น้อยที่ไม่มีกินก็มาเก็บกินได้”⁴⁴ และพบในหมู่บ้านใกล้เคียงคือบ้านดอนทอง อีก 1 ลำนวน คือของนางประเสริฐ สัญญารูป (อายุ 72 ปี) กล่าวว่า “พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ปฏิปญญา สาธุ วันนี้ลูกมาเกี่ยวแล้ววันนี้แล้ว เชิญเทวดาลงมาเดินกำ ขอให้ลูกรำลูกรวย”⁴⁵ เนื้อหาของบทถวายข้าวเทวดาที่พบค่อนข้างสั้น อาจจะเป็นไปได้ว่าพิธีนี้เป็นพิธีที่ชาวนาเลิกปฏิบัติไปค่อนข้างนานกว่าพิธีอื่นๆ จึงทำให้ผู้ให้ข้อมูลจดจำรายละเอียดของตัวบทไม่ค่อยได้

ในปัจจุบันรูปแบบการทำนามีการปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยและสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการทำนา ชาวนาเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องเกี่ยวนวดข้าว ซึ่งต่างจากอดีตที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานคน เทคโนโลยีเหล่านี้เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พิธีกรรมนี้หายไป การเปลี่ยนแปลงจากการเก็บเกี่ยวข้าวด้วยแรงงานคนมาเป็นการเก็บเกี่ยวด้วยเครื่องจักรทำให้ไม่เอื้อต่อการประกอบพิธีถวายข้าวเทวดา เพราะการเก็บเกี่ยวด้วยเครื่องจักรเป็นการเก็บเกี่ยวอย่างรวดเร็วและไม่สามารถจะเว้นข้าวบริเวณใดบริเวณหนึ่งสำหรับประกอบพิธีถวายข้าวเทวดาได้ดังอดีต จึงทำให้พิธีนี้หายไป

4.4.4 พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน

พิธีนี้เป็นพิธีที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ยึดถือปฏิบัติตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน พิธีนี้จัดขึ้นเพื่อเป็นการเชิญหรือรับขวัญแม่โพสพที่ได้ออกไปอยู่ในนาเป็นเวลานาน ให้กลับเข้ามาอยู่ในบ้าน

⁴⁴ สัมภาษณ์ มะลิ พูลลาย, 9 สิงหาคม 2553.

⁴⁵ สัมภาษณ์ ประเสริฐ สัญญารูป, 3 มิถุนายน 2550.

เพราะว่าช่วงเวลานี้ชาวนาได้เก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้วและขนข้าวเข้ามาไว้ในบ้านแล้ว จึงเชิญแม่โพสพเข้าอยู่ประจำข้าวที่ขนเข้ามาไว้ในบ้าน

ในอดีต หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวนาจะประกอบพิธีรับขวัญข้าวก่อน แล้วจึงนวดข้าวต่อไป ชาวนาบางคนกล่าวว่าจะประกอบพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้านหลังจากที่ขนข้าวเข้าบ้านเสร็จแล้ว แต่ถ้าไม่ได้ประกอบพิธีในวันนั้น ก็ต้องไปประกอบพิธีในวันศุกร์ ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้หญิง ซึ่งเป็นแม่บ้าน เป็นผู้ประกอบพิธีเพียงลำพัง เริ่มพิธีโดยผู้ประกอบพิธีนำเครื่องสังเวศใส่กระบุง ใช้คันฉวย (ไม้สำหรับส่งฟางในเวลาขนข้าว) หาบไปที่นา เมื่อถึงที่นาก็เอาใบตองรอง เอาเครื่องสังเวศวาง ได้แก่ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมหูช้าง กล้วย ไข่ต้ม 1 ฟอง ข้าวปากหม้อน้ำเปล่า หลังจากนั้นเอาพานที่รองด้วยผ้าขาววาง พร้อมทั้งกล่าวเชิญแม่โพสพกลับมาอยู่บ้าน เก็บข้าว 9 เมล็ด ใส่ลงในพานแล้วเอาผ้าขาวห่อพาน นำพานนั้นกลับไปที่บ้าน

ตัวบทประกอบพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้านที่รวบรวมได้เป็นสำนวนมุขปาฐะ 2 สำนวน คือ นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) กล่าวว่า “เชิญแม่มาขึ้นพาน เข้าบ้านเข้าช่อง แม่ไปพักแดด พักฝน เลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ให้ไหลมาเทมา แม่จะอยู่ใกล้อยู่ไกล อยู่หัวระแหง ขอให้แม่ตามลูกมา”⁴⁶ และนางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) กล่าวว่า “แม่โพสพ แม่โพสพ แม่พันพดารา ลูกมารับแม่เข้าบ้าน หนีไฟ หนีนก หนีหนู หนีอันตราย เสื้อผ้าลูกเอามาให้”⁴⁷ เนื้อหาของบทรับขวัญข้าวเข้าบ้านเป็นการกล่าวเรียกแม่โพสพให้กลับมาอยู่บ้าน หลังจากที่ได้ออกมาตากแดดเป็นเวลานาน รวมถึงเรียกแม่โพสพที่อาจจะตกหล่นอยู่ในดินที่แตกกระแหง หรือที่ต่างๆ ก็ขอให้กลับบ้าน ให้หนีไฟที่ชาวนาจะเผาซึ่งข้าว ให้หนีจากศัตรูข้าว เช่น นก หนู ให้กลับมาอยู่บ้าน

ปัจจุบันชาวนาสวนใหญ่ไม่ได้ประกอบพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน เนื่องจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวด้วยรถเกี่ยวและนวดข้าว และเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวนาจะว่าจ้างรถหกล้อบรรทุกข้าวทั้งหมดไปขายที่โรงสีข้าวในวันเดียวกันนี้ จึงไม่มีการขนข้าวเข้ามาไว้ที่ลานนวดข้าว และไม่มีการเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางเหมือนในอดีต แต่ผู้วิจัยยังพบว่ายังมีชาวนา 5 ครอบครัวยังประกอบพิธีนี้อยู่ ได้แก่ นางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) นางมะลิ พูลลาย (อายุ 69 ปี) นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) ส่วนนางขวัญใจ พรรณทรัพย์ (อายุ 36 ปี) และนางจำลอง การพันธ์ (อายุ 64 ปี) ยังคงประกอบพิธีนี้เช่นกัน แต่สิ่งที่ทำคือไปเก็บรวงข้าวที่ร่วงหล่น แล้วนำมาบูชาไว้ที่หิ้งพระ ไม่ได้มีการเตรียมเครื่องสังเวศหรือพานไปเชิญแม่โพสพเข้าบ้านอย่างเช่นที่ชาวนาสวนวัยหลายๆ คนปฏิบัติ

⁴⁶ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

⁴⁷ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

พิธีรับขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวนาหลาย ๆ คนประกอบพิธีอย่างย่อเห็นได้ชัดว่า มีการลดทอนขั้นตอนบางอย่าง ไม่มีการเตรียมเครื่องสังเวद्य พานหรือกระบุงสำหรับการเชิญขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน มีแต่เพียงการเก็บรวงข้าวพอบเป็นพิธีเท่านั้น พิธีนี้เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตค่อนข้างมาก

4.4.5 พิธีทำบุญลาน

พิธีทำบุญลานเป็นพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แม่โพสพ ในอดีตนั้นทำหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จและขนข้าวมาไว้ที่ลานนวดข้าวเรียบร้อยแล้ว ชาวนาจะทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แม่โพสพ เมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้วก่อนที่จะนวดข้าว ชาวนาจะทำบุญลานก่อนการทำบุญลานนี้ไม่ได้มีกำหนดว่าต้องประกอบพิธีวันใด ใช้วันใดก็ได้ตามแต่สะดวก เจ้าของบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูป 7 รูป หรือ 9 รูป มาสวดมนต์เย็นที่บ้าน ผู้เข้าร่วมพิธีคือเจ้าของนา รวมทั้งญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านใกล้เคียงร่วมฟังพระสวดมนต์

พิธีทำบุญลานจัดขึ้น 2 วัน ในวันแรกชาวบ้านปลูกปะรำพิธีที่ลานนวดข้าว ตั้งพระพุทธรูปและอาสนสงฆ์ หลังจากนั้นนำสายสิญจน์วางรอบกองข้าวทั้งหมด ชาวบ้านนิมนต์พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แม่โพสพ ในวันที่สองชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรที่ลานนวดข้าว นิมนต์พระสงฆ์ประพรมน้ำมนต์ที่กองข้าว

พิธีทำบุญลานทำให้เห็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมเรื่องแม่โพสพ คือ มีการนิมนต์พระมาสวดมนต์ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แม่โพสพ คล้ายคลึงกับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวนาเชื่อว่าแม่โพสพเป็นผู้มีพระคุณ มีบุญคุณ คือเป็นผู้มอบข้าวให้หล่อเลี้ยงชีวิตชาวนา ดังนั้นจึงทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้เช่นเดียวกับที่ทำให้บรรพบุรุษ

ในปัจจุบันชาวนาบ้านดอนโพธิ์ไม่ได้ประกอบพิธีทำบุญลานแล้ว เนื่องจากว่าในปัจจุบันชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องจักร เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้วก็นำข้าวเปลือกบรรจุทุกใส่รถหกล้อไปขายที่โรงสีข้าวในวันเดียวกันนี้ ชาวนาไม่ได้ขนข้าวเข้ามากองไว้ที่ลานเหมือนในอดีตจึงทำให้พิธีนี้ไม่ได้รับการปฏิบัติ แต่ยังคงพบว่ามีพิธีแก้บนแม่โพสพโดยการทำบุญให้แม่โพสพ ที่มีแนวคิดเดียวกับพิธีทำบุญลานคือการทำบุญอุทิศให้แม่โพสพ แต่สาเหตุในการประกอบพิธีแตกต่างไปจากเดิม

4.4.6 พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง

พิธีนี้เป็นพิธีที่ประกอบขึ้นในอดีต เป็นการเชิญขวัญแม่โพสพจากที่ลานนวดข้าวให้เข้ามาอยู่รักษาข้าวเปลือกในยุ้งฉาง เพราะเชื่อว่าถ้ามีแม่โพสพอยู่ประจำกับข้าว ข้าวในยุ้งฉางก็จะมีปริมาณมาก ตักตวงไปใช้ไม่หมดไม่สิ้น มีบริบูรณ์เหมือนดังเดิม

พิธีนี้จัดขึ้นหลังจากที่ชาวนานวดข้าวเสร็จและนำข้าวเปลือกไปใส่ยุ้งเรียบร้อยแล้ว โดยจะประกอบพิธีในวันศุกร์ ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้หญิงเจ้าของนาประกอบพิธีเพียงลำพัง เริ่มพิธีโดยผู้ประกอบพิธีนำเครื่องสังเวททั้งหมดใส่ในกระบุง คอนกระบุงไปที่ลานนวดข้าว หลังจากนั้นกอบข้าวใส่ในกระบุงขนาดย่อม 1 กระบุง นำข้าวไปใส่ที่ยุ้งและนำเครื่องสังเวท ได้แก่ ขนมัดมัดแดง ขนมัดมัดขาว ขนมหูช้าง กล้วย ไซ่ ข้าวปากหม้อ น้ำเปล่า วางสิ่งของทั้งหมดไว้ที่ยุ้ง ผู้ประกอบพิธีกล่าวเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวทและขอให้แม่โพสพอยู่ดูแลข้าวในยุ้ง

ตัวบทประกอบพิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้งที่เก็บรวบรวมได้เป็นสำนวนมุขปาฐะจำนวน 2 สำนวน คือ นางประทุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) กล่าวว่า “แม่โพสพ แม่โพสพ แม่นพดารา ลูกมารับแม่เข้าบ้าน ขอเชิญแม่มาอยู่ที่ยุ้งฉางของลูก ปีหน้าฟ้าใหม่ลูกทำนาก็ขอให้ได้เข้าปลานาคี ให้ลูกเต้าอยู่สุขสบาย ลูกข้างอยู่สุขสบาย นึกอะไรให้สมความปรารถนา”⁴⁸ และนางประเสริฐ สัตยญรูป (อายุ 74 ปี) (ชาวบ้านดอนทอง) กล่าวว่าเริ่มต้นด้วยการตั้งนะโม 3 จบ และกราบบูชาพระ และกล่าวว่า “แม่โพสพ แม่โพสพ แม่นพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะลิลา ลูกมารับขวัญเชิญแม่มาเข้ายุ้งเข้าฉาง”⁴⁹ เนื้อหาของบทรับขวัญข้าวเข้ายุ้งเป็นการกล่าวเชิญให้แม่โพสพมาอยู่ประจำยุ้งและขอพรให้การทำนาของพวกเขาได้ผลผลิตที่ดี ชีวิตมีความสุข

ในปัจจุบันชาวนาไม่ได้ประกอบพิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้งแล้ว เนื่องจากในปัจจุบันชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวโดยใช้เครื่องเกี่ยวนวดข้าว และไม่นำข้าวมาใส่ในยุ้งเหมือนในอดีต แต่จะนำข้าวที่เก็บเกี่ยวได้นั้นไปขายที่โรงสีข้าวทันที

4.4.7 พิธีปิดยุ้ง

ในอดีตชาวนาจะเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉาง เพื่อบริโภคและถ้าเหลือจากการบริโภคในรอบปีแล้วจึงจะจำหน่ายต่อไป พิธีปิดยุ้งประกอบขึ้นเพราะเชื่อว่าหลังจากที่นวดข้าวเรียบร้อยแล้วไม่ควรจะขายข้าวในทันที ควรจะให้ข้าวอยู่ในยุ้งเสียก่อน และเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมจึงค่อยนำออกมาตวงขายต่อไป การประกอบพิธีไม่ได้เลือกว่าต้องเป็นวันใด ผู้ประกอบพิธีเป็นใครก็ได้ แต่ส่วนใหญ่

⁴⁸ สัมภาษณ์ ประทุม รวงผึ้ง, 4 ตุลาคม 2551.

⁴⁹ สัมภาษณ์ ประเสริฐ สัตยญรูป, 3 มิถุนายน 2550.

จะเป็นเจ้าของนาที่เป็นผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีเพียงลำพัง เริ่มโดยการใช้ทัพพีตักข้าวที่เหลืออยู่ในลานไผ่ชั้น พร้อมทั้งกล่าวคำพูดขอให้แม่โพสพดลบันดาลให้มีข้าวมากมาย ตักไม่รู้หมดสิ้น หลังจากนั้นนำข้าวในชั้นไปใส่ไว้ในยุ้ง ผู้ประกอบพิธีก็กล่าวคำพูดดี ขอให้ข้าวมีจำนวนมากมาย ตักไม่รู้หมดสิ้น

4.4.8 พิธีเปิดยุ้ง

ในอดีตชาวนาจะนำข้าวใส่ยุ้งและเมื่อถึงเวลาจะนำข้าวออกมาตวง ชาวนาจะต้องประกอบพิธีเปิดยุ้งเสียก่อน เป็นการขออนุญาตแม่โพสพที่จะนำข้าวของท่านออกมาขาย โดยเลือกประกอบพิธีในวันศุกร์ ผู้ที่ประกอบพิธีเป็นผู้ที่เกิดในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ไม่กินข้าว เช่น ปีมะเส็ง ปีมะโรง เป็นต้น เป็นผู้ประกอบพิธีเพียงลำพัง เริ่มโดยการใช้ทัพพีตักข้าวจากยุ้งไผ่ชั้น 3 ทัพพี แล้วนำไปบูชาไว้ที่หิ้งพระ ผู้ประกอบพิธีจะกล่าวคำพูดที่ดีขอให้ข้าวมีจำนวนมากมายตักตวงไม่รู้หมดสิ้น

ในปัจจุบันไม่มีพิธีปิดยุ้งและเปิดยุ้ง เนื่องจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องเกี่ยวข้าวและนวดข้าว และการทำนาในปัจจุบันทำนาเพื่อขายไม่ได้ทำนาเพื่อเก็บไว้บริโภคดังเช่นอดีต ชาวนาจะเก็บเกี่ยวข้าวและขายข้าวในเวลาเพียง 1 วัน ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างยุ้งฉางไว้เพื่อเก็บข้าว การขนข้าวจากนาเข้ามาไว้ที่ลานนวดข้าวก็ไม่มี อีกทั้งปัจจุบันยังมีเรื่องจำนวนเงินและน้ำหนักข้าวเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญในการขายข้าวของชาวนา ถ้าชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวที่แห่งสนิทจะทำให้ได้น้ำหนักน้อย และเมล็ดร่วงหล่นง่าย เก็บเกี่ยวได้ผลผลิตน้อย ชาวนาจึงไม่นิยมเก็บเกี่ยวข้าวแห่งแต่จะเก็บเกี่ยวข้าวในระยะพลับพลึง ที่มีสีเขียวปนเหลือง เพราะการเก็บเกี่ยวในระยะนี้จะให้ข้าวน้ำหนักดี และจะทำให้ได้เงินมากขึ้น ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาเรื่องความชื้นเมื่อพ่อค้าวัดความชื้นของข้าวเพื่อตีราคาข้าวก็ตาม แต่การเก็บเกี่ยวข้าวในปัจจุบันถ้าชาวนาต้องการให้ข้าวแห่งสนิทก็ต้องหาพื้นที่บริเวณกว้างสำหรับตากข้าวซึ่งก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากในปัจจุบัน และเมื่อเปรียบเทียบข้อดีข้อเสียกันแล้วการเก็บเกี่ยวข้าวในระยะพลับพลึงน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีกว่าของชาวนาถึงแม้ว่าจะได้ราคาต่ำกว่าข้าวแห่งก็ตาม

4.5 พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลอง

พิธีนี้จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองผลผลิตที่ได้ เป็นการแก้บนหรือเซ่นสังเวทเพชดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่ได้คุ้มครองคนสัตว์และข้าวให้ปลอดภัย เป็นพิธีที่จัดขึ้นหลังจากการเก็บเกี่ยว มีเพียงพิธีเดียวที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน คือ พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว

4.5.1 พิธีแก้บนหลังจากเก็บเกี่ยว

พิธีนี้เป็นพิธีที่ชาวนายึดถือปฏิบัติในปัจจุบัน ชาวนาจะนำสิ่งของไปแก้บนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ตามที่ได้บนบานหรือบอกกล่าวเอาไว้ตั้งแต่ก่อนเริ่มทำนา ในช่วงที่ประสบปัญหาในการทำนาและในช่วงการเก็บเกี่ยว การแก้บนมีหลายแบบขึ้นอยู่กับว่าชาวนาบนบานอะไรไว้ บนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ที่ใด ถ้าบนเจ้าทุ่งก็ไปแก้บนที่ทุ่งนา ถ้าบนแม่โพสพไว้ก็อาจจะแก้บนที่กลางแจ้ง หรือที่ทุ่งนา แต่ถ้าบนหลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ชาวนาจะต้องเดินทางไปแก้บนยังสถานที่แห่งนั้น สิ่งของที่ใช้ในการแก้บนก็ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวนาบนบานชอบสิ่งไหน ชาวนาก็จะบนบานด้วยสิ่งนั้น เช่น แก้บนเจ้าทุ่งด้วยหัวหมู เหล้า หรือไก่ แก้บนหลวงพ่อนิรภัย ด้วยมะพร้าวอ่อน กล้วย แก้บนแม่โพสพด้วย กล้วย มะพร้าวอ่อน ไข่ และข้าวปากหม้อ แก้บนหลวงพ่พุทธรนิมิตด้วยพลู 3 หรือ 9 ดอก แก้บนหลวงพ่โสธรด้วยไข่ 100 ฟอง เป็นต้น

จากข้อมูลภาคสนามพบว่าชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์และบริเวณใกล้เคียงนิยมบนบานขอให้แม่โพสพช่วยให้เกี่ยวข้าวได้ปริมาณมาก แล้วจะแก้บนด้วยการทำบุญให้ พิธีนี้คล้ายคลึงกับพิธีทำบุญลานในอดีต แต่มีความแตกต่างกันเล็กน้อยตรงที่การประกอบพิธีนี้มาจากเงื่อนไขการบนบานกับแม่โพสพ ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่เป็นพิธีที่อยู่ในขั้นตอนหนึ่งของการทำนาและต้องประกอบพิธีเป็นประจำ แต่ในปัจจุบันนี้ขึ้นอยู่กับารบนบานของชาวนาและการได้ผลผลิตของชาวนาด้วย โดยมีเงื่อนไขว่าถ้าได้ตามที่ตนบนบานเอาไว้จึงจะจัดพิธีทำบุญให้

พิธีทำบุญให้แม่โพสพน่าจะเป็นแนวคิดเดียวกับการทำบุญลาน แต่เนื่องจากรูปแบบการทำนาเปลี่ยนแปลงไป จึงได้มีการปรับเปลี่ยนการทำบุญลานมาเป็นการทำบุญให้แม่โพสพ ดังที่นางสำเนียง หมอชาติ (อายุ 54 ปี)⁵⁰ กล่าวว่า “ที่ทำบุญให้แม่โพสพนั้น ทำมาตั้งแต่เก่าก่อน แล้วก็ไม่ได้ทำมาหลายปีแล้ว เพิ่งมาทำเมื่อปีกลาย สมัยพ่อแม่เขาทำนา สมัยก่อนทำดีกว่าสมัยนี้ สมัยก่อนจะหาบข้าวมาจะเป็นแถวยาว 2-3 พะ ต้องทำบุญลานก่อน เสร็จแล้วจึงจะนวดได้ พอ นวดเสร็จก็เอาข้าวเข้ายุ้ง” “ตอนนั้นข้าวจะจมเพราะน้ำท่วมคลอง ก็บนแม่โพสพว่าให้รอดปากเหยี่ยวปากกา ให้ได้ข้าวเยอะๆ รุ่นที่ผ่านมามีปีใหม่ ป่าก็นึกในใจแล้วก็พูดไป ถ้าทำข้าวได้ดีเกินกว่าที่นึกไว้ก็จะทำบุญให้แม่โพสพ”⁵¹ และเมื่อได้ดังที่บนบานขอไว้ นางสำเนียงก็ทำบุญให้แม่โพสพหลังจากเก็บเกี่ยวและขายข้าวเรียบร้อยแล้ว

พิธีนี้ประกอบขึ้นเพื่อแก้บนให้แม่โพสพ ตามที่ชาวนาได้บนบานไว้ว่าเมื่อทำนาได้ข้าวปริมาณมากจะทำบุญให้แม่โพสพ พิธีนี้จัดหลังจากเก็บเกี่ยวและขายผลผลิตเรียบร้อยแล้ว เจ้าของ

⁵⁰ สัมภาษณ์ สำเนียง หมอชาติ, 27 พฤศจิกายน 2553.

⁵¹ สัมภาษณ์ สำเนียง หมอชาติ, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

นานิมนต์พระสงฆ์ 9 รูป มาเจริญพระพุทธมนต์และสวดมนต์อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แม่โศสพ เจ้าของนาจะเชิญญาติมิตรและเพื่อนบ้านมาร่วมพิธี เมื่อเสร็จพิธี พระสงฆ์นำน้ำมนต์ประพรมรูปปั้นแม่โศสพและกองข้าวหรือกระสอบข้าว รวมทั้งผู้เข้าร่วมพิธีทุกคน

ภาพประกอบที่ 28 และ 29 พิธีทำบุญให้แม่โศสพ

ในปัจจุบันถ้าชาวนาบางครอบครัวที่สามารถทำนาได้ผลผลิตดี หรืออบนานแม่โศสพ ขอให้พวกเขาสามารถทำนาได้ผลผลิตดี เมื่อเขาได้อย่างที่ขอ เขาก็จะประกอบพิธีทำบุญให้แม่โศสพ เช่น ครอบครัวของนางทองหยิบ ฤกษ์กมล (อายุ 36 ปี) ชาวบ้านดอนโพธิ์ หมู่ 4 ตำบลชายนาวา และบริเวณใกล้เคียงคือบ้านของนางสำเนียง หมอชาติ (อายุ 54 ปี) หมู่ 5 บ้านดอนตอง และบ้านนางอรุณ กองกี (อายุ 50 ปี) หมู่ 5 ตำบลดอนทอง เป็นต้น

พิธีนี้แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องแม่โศสพกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ในพิธีจะเชิญรูปปั้นแม่โศสพมาตั้งไว้บนโต๊ะหมู่บูชาโต๊ะเดียวกับที่ตั้งพระพุทธรูป แต่จะตั้งในระดับที่ต่ำกว่า นอกจากนี้ยังมีรวงข้าวใส่พานวางไว้ใกล้กับแม่โศสพด้วย ซึ่งทั้งรูปเคารพและรวงข้าวถือว่าเป็นตัวแทนขององค์แม่โศสพ เจ้าของนาจุตูปัญชาพระพุทธ หลังจากนั้นพระสงฆ์สวดมนต์เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แม่โศสพ

4.6 สรุปเรื่องการประกอบพิธีกรรมและการรับรู้พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

จากข้อมูลพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เห็นได้ว่ามีความเชื่อหลายอย่างที่ทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ความเชื่อที่พบมากที่สุดคือความเชื่อเรื่องแม่โศสพ ดังตารางที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วัตถุประสงค์การประกอบพิธีกรรม และพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ดังนี้

ตารางที่ 3 ตารางความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

พิธีกรรม	สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าว						วัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรม
	แม่โพสพ	เจ้าทุ่ง	แม่ธรณี	แม่คงคา	เทวดา	สิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ	
พิธีแห่นางแมว					✓		ขอให้เทวดาบนฟ้าบันดาลให้ฝนตก
พิธีปั้นเมฆ					✓		ขอให้เทวดาบนฟ้าบันดาลให้ฝนตก
พิธีสวดขอฝน					✓		ขอให้เทวดาบนฟ้าบันดาลให้ฝนตก
พิธีแรกนา		✓					ขอขอให้คุ้มชาวนาและการทำนา
พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา	✓	✓	✓			✓	ขอให้การทำนาราบรื่นและประสบความสำเร็จ
พิธีแรกหว่าน	✓	✓	✓	✓			ขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์หว่านข้าวลงในนา
พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว	✓	✓	✓	✓			ขออาศัยที่หว่านข้าว และขอให้ข้าวเจริญงอกงาม
พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา	✓						เชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา
พิธีทำขวัญข้าว	✓						ทำขวัญแม่โพสพ
พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ	✓	✓				✓	ขอให้ข้าวในนาปลอดภัย
พิธีแรกเกี่ยว	✓						ขออนุญาตเก็บเกี่ยวข้าว
พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว	✓	✓				✓	ขอไม่ให้ฝนตกและเก็บเกี่ยวได้อย่างเรียบร้อย ฯลฯ

พิธีกรรม	สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าว						วัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรม
	แม่โพสพ	เจ้าทุ่ง	แม่ธรณี	แม่คงคา	เทวดา	สิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ	
พิธีถวายข้าวเทวดา					✓		เชิญเทวดามาตักน้ำและทำทาน
พิธีทำบุญลาน	✓						ทำบุญอุทิศให้แม่โพสพ
พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน	✓						รับขวัญแม่โพสพจากนาเข้าบ้าน
พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง	✓						รับขวัญแม่โพสพจากลานเข้ายุ้ง
พิธีปิดยุ้ง	✓						ขอให้แม่โพสพลดบันดาลให้ข้าวในยุ้งมีมากมาย
พิธีเปิดยุ้ง	✓						ขออนุญาตขายข้าวและขอให้ข้าวในยุ้งมีจำนวนมาก
พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว	✓	✓				✓	แก้บนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมากที่สุดคือ แม่โพสพ มีพิธีกรรมถึง 14 พิธีกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อบวงสรวง เช่น ไห้ว หรือบอกกล่าวแม่โพสพ ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา พิธีแรกหว่าน พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว การเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา พิธีทำขวัญข้าว พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง และพิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว ส่วนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีการเซ่นสรวงรองลงมาจากแม่โพสพก็คือ เจ้าทุ่ง ซึ่งมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง 7 พิธีกรรม สิ่งนี้จะสะท้อนให้เห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวที่สำคัญที่สุดในหมู่บ้านดอนโพธิ์น่าจะมี 2 อย่าง คือ แม่โพสพ และเจ้าทุ่ง

ข้อมูลในบทนี้เป็นการกล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทั้งหมดที่สามารถเก็บรวบรวมได้ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน พิธีกรรมหลายพิธีเป็นพิธีที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ไม่ได้

ยึดถือปฏิบัติแล้ว แต่ก็มีพิธีหลายพิธีเช่นกันที่เพิ่มเข้ามาและชาวบ้านประกอบพิธีต่างๆ เหล่านี้ ในช่วงต่างๆ ของการทำนา และจะเห็นได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทั้งหมดที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ เป็นพิธีกรรมในระดับปัจเจก มิใช่พิธีกรรมในระดับชุมชน พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทั้งหมดที่กล่าวมานั้นสามารถสรุปให้เห็นอย่างชัดเจนด้วยตารางด้านล่างนี้

ตารางที่ 4 ตารางแสดงพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ช่วงเวลาต่างๆของ พิธีกรรม	พิธีกรรม/การขนาน		อดีต	ปัจจุบัน
พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน หรือเสี้ยมทาย	พิธีขอฝน	พิธีแห่นางแมว	✓	-
		พิธีปั้นเมฆ	✓	-
		พิธีสวดขอฝน	✓	-
พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก	พิธีแรกนา		✓	-
	พิธีบอกกล่าวหรือขนานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา		-	✓
	พิธีแรกหว่าน		✓	✓
	พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว		-	✓
พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา	พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา		-	✓
	พิธีทำขวัญข้าว		✓	✓
	พิธีขนานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ		-	✓
พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	พิธีแรกเกี่ยว		✓	✓
	พิธีขนานในช่วงการเก็บเกี่ยว		-	✓
	พิธีถวายข้าวเทวดา		✓	-
	พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน		✓	✓
	พิธีทำบุญลาน		✓	-
	พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง		✓	-
	พิธีปิดยุ้ง		✓	-
	พิธีเปิดยุ้ง		✓	-
พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลองผลผลิต	พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว		-	✓

จากตารางข้างต้นนี้สามารถจำแนกพิธีกรรมออกเป็น 2 กลุ่มโดยพิจารณาจากการยึดถือปฏิบัติพิธีกรรมของชาวนาในปัจจุบัน คือ 1) พิธีกรรมที่ชาวนาเลิกปฏิบัติไปแล้ว 7 พิธี ได้แก่ พิธีขอฝน พิธีแรกนา พิธีถวายข้าวเทวดา พิธีทำบุญลาน พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง และ 2) พิธีกรรมที่ชาวนายังคงยึดถือปฏิบัติ 10 พิธี ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา พิธีแรกหว่าน พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา พิธีทำขวัญข้าว พิธีบนบานเพื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว

พิธีกรรมที่ชาวนายังยึดถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน 10 พิธี สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มโดยพิจารณาว่าเป็นพิธีที่สืบทอดมาจากอดีตหรือพิธีใหม่คือ 1) พิธีกรรมที่สืบทอดมาจากอดีต 4 พิธี ได้แก่ พิธีแรกหว่าน มีผู้ประกอบพิธีนี้ 3 ครอบครัว พิธีทำขวัญข้าว มีผู้ประกอบพิธีนี้ 45 ครอบครัว พิธีแรกเกี่ยว มีผู้ประกอบพิธีนี้ 3 ครอบครัว พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้านมีผู้ประกอบพิธีนี้ 5 ครอบครัว และ 2) พิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ 6 พิธี ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว มีผู้ประกอบพิธีนี้ 5 ครอบครัว พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา มีผู้ประกอบพิธีนี้ 5 ครอบครัว พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงการเก็บเกี่ยว และพิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว ในกรณีของการบนบานเป็นพิธีที่เก็บข้อมูลค่อนข้างยาก เพราะขึ้นอยู่กับว่าชาวนาประสบปัญหาเกี่ยวกับการทำนาหรือไม่ ถ้าพวกเขาประสบปัญหา ก็จะบนบานเพื่อขอให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ แต่ถ้าไม่ประสบปัญหา ก็จะไม่มีการบนบาน

สาเหตุที่ชาวนาเลิกประกอบพิธีกรรมบางพิธี สาเหตุหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากรูปแบบและวิธีการทำนาเปลี่ยนแปลงไป ในปัจจุบันชาวนาทำนาโดยอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องประกอบพิธีขอฝน ชาวนาเตรียมพื้นที่ทำนาและไถนาด้วยรถแทรกเตอร์จึงทำให้ไม่มีพิธีแรกนา ชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้เครื่องเกี่ยวนวดข้าวแทนการเก็บเกี่ยวด้วยแรงงานคน ประกอบกับในปัจจุบันชาวนาชายข้าวที่โรงสีทันทีที่เก็บเกี่ยวเสร็จ จึงทำให้พิธีถวายข้าวเทวดา พิธีเปิดยุ้ง ปิดยุ้ง ถูกยกเลิกไป เป็นต้น

พิธีกรรมที่สืบทอดมาจากอดีต 4 พิธีที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยเห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการลดทอนหรือย่อพิธีกรรม เช่น พิธีแรกนาเดิมมีการปรับและลดทอนขั้นตอนในการประกอบพิธี ทั้งนี้อาจจะเพราะชาวนาในปัจจุบันประกอบพิธีแรกนาไม่เป็น จึงมีการปรับเป็นการจุดธูปบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนาแทน พิธีแรกหว่านเป็นอีกพิธีหนึ่งที่มีการปรับเปลี่ยนและลดขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมลงจากเดิมที่จะต้องเลือกคนที่เกิดในปีนักษัตรที่ไม่กินข้าว เหลือเพียงการจุดธูปบอกกล่าว หรือพิธีรับขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวนาหลาย ๆ คนประกอบพิธีอย่างย่อ เห็นได้ชัดเจนว่ามีการลดทอนขั้นตอน

บางอย่าง ไม่มีการเตรียมเครื่องสังเวद्य พานหรือกระบุงสำหรับการเชิญขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน มีแต่เพียงการเก็บรวงข้าวมาเป็นพิธีเท่านั้น เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตค่อนข้างมาก

สำหรับพิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ยังถือปฏิบัติค่อนข้างมาก และเป็นเพียงพิธีเดียวที่ยังคงรักษารุ่นต่อนและรายละเอียดต่างๆ ของพิธีไว้ได้ค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับคำบอกเล่าของชาวนาสูงวัย และการเปรียบเทียบกับเอกสารก่อนหน้า เช่น *ชีวิตชาวนา* ของ เสฐียรโกเศศ *ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* ของ อำนวย ศิลวัตร และ *วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง* ของ งามพิศ สัตย์สงวน และอีกเล่มหนึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เรื่อง *การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้* ของ นาถฤดี สีม่วง เป็นต้น แต่ก็เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นในการประกอบพิธีกรรม เช่น เวลาการประกอบพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ประกอบพิธีในตอนเย็น ชาวนาบางคนเปลี่ยนมาประกอบพิธีในตอนเช้า เครื่องสังเวद्यที่ใช้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกันเครื่องประกอบพิธีบางอย่างที่หาได้ยากในปัจจุบันถูกยกเลิก ไม่นำมาใช้ในพิธี เช่น หมากพลู หรือมีการปรับเปลี่ยน เช่น จากเดิมที่เคยใช้ผ้าโจงกระเบน ผ้าถุง เสื้อลูกไม้ ปรบมาเป็นการใช้ชุดที่ตัดเย็บสำเร็จรูป เป็นต้น

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขนานเป็นพิธีกรรมที่น่าสนใจพบว่าชาวนาบ้านดอนโพธิ์ประกอบพิธีกรรมนี้บ่อยครั้งกว่าพิธีกรรมอื่นๆ มีการขนานในช่วงต่างๆ ของการทำนา เช่น ก่อนเริ่มต้นทำนา ชาวนาหลายคนเริ่มต้นด้วยการประกอบพิธีขนานเจ้าทุ่งหรือสิ่งศักดิ์เพื่อสร้างความมั่นใจในการทำนา นอกจากนี้ในช่วงต่างๆ ของการทำนา เช่น ช่วงที่ต้นข้าวกำลังเติบโต หรือในช่วงที่ใกล้จะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ชาวนาอาจจะประสบปัญหาบางอย่าง เช่น น้ำท่วม แมลงกัดกินต้นข้าว โรคข้าวชนิดต่างๆ ชาวนาก็จะใช้วิธีการขนานควบคู่ไปกับการใช้สารเคมี

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของการขนานคือ เป็นพิธีกรรมที่มีลักษณะการต่อรองระหว่างชาวนากับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องการขนาน ในลักษณะของ “การให้” เมื่อชาวนาได้ในสิ่งที่ปรารถนา แต่ถ้า “ไม่ได้” ก็ “ไม่ให้” ความคิดเรื่องการขนานจะเป็นความคิดที่แตกต่างจากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวพิธีอื่น ที่ส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของการบวงสรวง เช่น สังเวद्य หรืออ้อนวอนขอ ภัยของการประกอบพิธีเป็นไปในลักษณะของการอ้อนน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่การขนานเป็นเรื่องของ “การต่อรอง” และ “การตอบแทน” และจะเห็นได้ว่าแต่เดิมชาวนาน่าจะมองว่าอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งเร้นลับ ดังนั้นจึงต้องยอมอ้อนน้อม ในขณะที่การขนานของชาวนามีเรื่องของ “อำนาจ” ที่จะต่อรองกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงทำให้เห็นความคิดบางอย่างของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันมีความน่าสนใจอีกประการหนึ่งคือได้มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าด้วยกัน ชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้การผสมผสานของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่รับเข้ามาใช้ในการทำนาในปัจจุบันรวมกับความเชื่อดั้งเดิม และจะเห็นได้ว่าชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่ใช้การประกอบพิธีกรรมควบคู่ไปกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และยาฆ่าแมลง ดังตัวอย่างพิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนนวดข้าวเป็นตัวอย่างพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นการผสมผสานของสองสิ่งนี้อย่างชัดเจน ชาวบ้านมีความคิดว่าแม่โพสพมีชีวิตจิตใจเหมือนคนทั่วไป รู้สึกอ่อนไหว และเมื่อพวกเขาจัดยาฆ่าแมลงในนาข้าว ก็อาจจะทำให้แม่โพสพรู้สึกแสบตาหรือได้รับความระคายเคืองจากยาฆ่าแมลงที่ฉีดพ่นในนาเช่นเดียวกับชาวนา อีกทั้งชาวบ้านยังรู้สึกเป็นห่วงเป็นใยแม่โพสพ จึงต้องมีพิธีเชิญแม่โพสพให้มาหลบอยู่ในร่มที่เตรียมไว้ หรือเชิญเข้าไปพักในบ้านในช่วงที่พวกเขาจัดยาในนาข้าว นอกจากนี้ด้วยการเปรียบเทียบแม่โพสพกับตัวของชาวนาเอง ชาวบ้านก็มีความรู้สึกที่แม่โพสพอาจจะรู้สึกกังวลใจ จึงได้เตรียมยาต้ม ยาหอม ประพรมลงไปบนนาข้าวอีกด้วย

เรื่องพิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ชาวบ้านไม่ได้บนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว เมื่อเพลี้ยกระโดดลงนา วิธีแก้ที่พวกเขาใช้แก้ปัญหา ก็คือการนวดข้าว และกับบนบานควบคู่กันไปด้วย การกระทำของชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์แสดงให้เห็นว่าพวกเขามีการผสมผสานความเชื่อกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่หรือยาฆ่าแมลง เมื่อประสบปัญหาเพลี้ยกระโดดกัดกินต้นข้าว วิธีแก้ปัญหาโดยตรงก็คือการนวดข้าวฆ่าแมลง แต่ในขณะที่เดียวกันพวกเขาก็อาจจะรู้สึกไม่มั่นใจว่านวดข้าวไปแล้วจะแก้ปัญหาได้หรือไม่ ดังนั้นจึงใช้การบนบานควบคู่กันไปด้วย

จากข้อมูลพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ พบว่าพิธีกรรมใดที่ไม่ได้ตอบสนองความต้องการของชาวนาในปัจจุบัน พิธีกรรมนั้นก็หายไป เช่น พิธีเปิดยุ้ง ปิดยุ้ง ส่วนพิธีกรรมใดที่ยังมีบทบาทต่อชาวนา ชาวนาจะปรับเปลี่ยนพิธีกรรมต่างๆ นั้นให้ปฏิบัติง่ายมากขึ้น ดังปรากฏเป็นพิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงต่างๆ จึงเห็นได้ว่าพิธีกรรมมีบทบาทในการตอบสนองความต้องการของชาวนา พิธีใดที่ไม่ต้องการหรือมีสิ่งอื่นมาทดแทน พิธีนั้นก็จะสูญหายไป เช่น พิธีขอฝน เพราะชาวนาในปัจจุบันทำนาโดยอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ไม่ได้อาศัยน้ำฝนดังเช่นอดีต และในทางกลับกันถ้ายังไม่มีสิ่งใดมาทดแทนหรือทดแทนได้แต่ยังไม่สมบูรณ์ก็จะส่งผลให้ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมอยู่ดังเช่นพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผลที่เกิดขึ้นทางใจคือความรู้สึกกังวลใจและความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพทำนาเป็นเหตุผลประการสำคัญที่ส่งผลให้ชาวบ้านยังคงประกอบพิธีกรรม ในกรณีของชาวบ้านดอนโพธิ์นี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าถึงแม้ในปัจจุบันพวกเขาจะทำนาด้วยเทคโนโลยี

สมัยใหม่ ใช้ยาฆ่าแมลง แต่สิ่งเหล่านั้นไม่ได้ทำให้พวกเขามั่นใจได้อย่างเต็มที่ว่าจะทำให้การทำการเกษตรประสบความสำเร็จหรือได้ผลผลิตที่ดี ดังนั้นจึงต้องหาสิ่งอื่นมาช่วย นั่นก็คือการประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมมีส่วนช่วยเสริมสร้างความมั่นใจของชาวนาในการประกอบอาชีพพร้อมกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่กันไปด้วย

จากการใช้แบบสอบถาม (ดูภาคผนวก ข ข้อ 35) เพื่อสำรวจการรับรู้ของชาวบ้านดอนโพธิ์เกี่ยวกับขั้นตอนพิธีกรรมต่างๆ ในการทำงานปลูกข้าว ดังตารางที่แสดงนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 5 ตารางแสดงการรับรู้ของชาวบ้านดอนโพธิ์เกี่ยวกับขั้นตอนพิธีกรรมต่างๆ ในการทำนาปลูกข้าว

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	แรกนา	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา	แรกหว่าน	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว	เชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนนึ่งข้าว	ทำขวัญข้าว	เบญจบูชาพระอุปถัมภ์	แรกเกี่ยว	บนบานเบญจเสนาในบ่นเกี่ยว	ถวายเป็นเสนา	บนบานเชิญเซ่น	งูเข้าขวัญเซ่น	หีบเกี่ยว	ปิดขี้	เปิดขี้	เวลาเบญจเสนา	ทำขวัญเบญจเสนา	ปิดขี้
1	ด.ช.ธนกฤต สร้อยสน	9						✓												
2	ด.ช.อมรเทพ พรรณทรัพย์	13						✓												
3	นางเกศรินทร์ รวงผึ้ง	18	✓		✓			✓		✓	✓				✓					
4	นายดนุพล ศรีประภา	19						✓												
5	น.ส.มะลิวัลย์ พรรณทรัพย์	20						✓												
6	นางนันธิดา รวงผึ้ง	24						✓	✓											
7	นางเนาวรัตน์ แยมประยงค์	27						✓												
8	นางศิริไล มูลดวง	28						✓												
9	นางพยุง พิญญาไทย	29		✓				✓		✓	✓									
10	นายประวิทย์ มูลดวง	30						✓												
11	นายไพโรจน์ แยมประยงค์	31						✓												
12	นายวัฒน์ สุขอยู่	34						✓												✓

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	แรกนา	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนเริ่มทำนา	แรกหว่าน	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนหว่านข้าว	เชิญแม่โพสพเข้าร่วม ก่อนฉีดยา	ทำขวัญข้าว	บนบานพระแม่พระนาคทนต์ ขอเก็บเกี่ยว	ขอเก็บเกี่ยวในแบบ ตามเคย	ผู้เป็นเจ้าของไร่	ผู้เป็นเจ้าของไร่	ทำบุญกับ บิดผู้	ผู้ไป	ขอเก็บเกี่ยวหลังบนบาน	ทำบุญ ผู้ไป	ขอเก็บเกี่ยว	
13	นางบังอร เกิดมนตรี	34		✓	✓	✓	✓	✓			✓						✓	
14	นายวัฒนา สุขอยู่	34						✓									✓	✓
15	นางทองหยิบ ฤกษ์กมล	36						✓	✓	✓								✓
16	นางวาสนา กุหลาบสี	36			✓			✓			✓							
17	นางวันดี โอธาดะ	37	✓		✓			✓			✓		✓	✓			✓	
18	นางขวัญใจ พรรณทรัพย์	38		✓		✓		✓		✓	✓						✓	
19	นางเกษร การสมจิตร	38						✓		✓								
20	นายสำเริง การสมจิตร	38		✓				✓										
21	นางรัชณี การสมชน	40		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
22	นางอนันต์ ศรีประภา	40						✓										
23	นางสุภาภรณ์ แจ่มวรรณ	42						✓										
24	นางไสรญา เทศประทีป	42						✓	✓									
25	นางยุพิน ฝันมณี	43						✓										
26	นางนิภา ศรีชุมพล	43						✓										

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	รายนาม	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนเริ่มทำงาน	รายนาม	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนหน้าตัว	เชิญแม่เทพพรเซ้ารัม ก่อนจัดยา	ทำขวัญข้าว	นบเนียบประเพณีรายนาม	รายนาม	นบเนียบวงเวียน	รายนาม	รายนาม	รายนาม	รายนาม	รายนาม	รายนาม	รายนาม	รายนาม
27	นายพิเชษฐ ศรีประภา	43						✓											
28	นางวรรณภา การสมจิตร	45						✓	✓	✓	✓		✓					✓	
29	นายสุรศักดิ์ พรรณทรัพย์	45				✓		✓	✓			✓						✓	
30	นางประเทืองทิพย์ อ่อนเพ็ง	46		✓				✓											
31	นางหนูแดง การสมเกตุ	49						✓											
32	นายสุนทร เกตุสุนทร	49						✓											
33	นางภิรมย์ แย้มประยงค์	50						✓	✓			✓						✓	
34	นางสุนัน การวิชา	51	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓
35	นายพุด สวัสดิ์	51						✓											
36	นางทองหยิบ ม่วงงาม	52	✓	✓				✓	✓			✓		✓				✓	
37	นายสำลี การสมจิตร	53						✓											
38	นางมยุรี แดงอ่อน	54	✓	✓				✓	✓			✓	✓					✓	
39	นางลัดดา เกิดมนตรี	55	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓				✓	
40	นางนงเยาว์ มานะกุล	56	✓		✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	นภภา	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนเริ่มทำนา	นภภา นภภา	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก่อนหว่านข้าว	เชิญแม่โพสพเข้าร่วม ก่อนเจียดยา	ทำขวัญข้าว	เชิญปู่ชชะประไพรเนบนา	นภภา	นภภา นภภา	นภภา	นภภา	นภภา	นภภา	นภภา	นภภา	นภภา	นภภา	นภภา
41	นางสมจิตร เกิดภาคี	57	✓		✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
42	นางสวรรค สุขอยู่	57	✓	✓	✓			✓		✓		✓	✓					✓	✓	✓
42	นางสมบุญณี เกิดภาคี	57						✓												
44	นายทองชูป สุขอยู่	60	✓		✓			✓			✓			✓	✓	✓		✓	✓	✓
45	นางสมจิตร กองกวี	60	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓			✓			✓	✓	✓
46	นางบุญรอด การสมอรรถ	62						✓												
47	นายเต็ม สร้อยสน	63	✓	✓				✓			✓	✓		✓		✓		✓		
48	นางอนงค์ ธาระมัด	63			✓			✓	✓			✓								
49	นางสมคิด กิจประสงค์	63						✓												
50	นายสำเนียง มานะกุล	64		✓		✓		✓			✓	✓		✓						
51	นางจำลอง การพันธ์	64	✓	✓				✓		✓	✓							✓		
52	นายประชัน การสมพิศ	65	✓		✓			✓		✓	✓	✓		✓		✓				
53	นางบุญส่ง การสมชน	65	✓	✓	✓			✓			✓	✓								
54	นายทองปลิว ธาระมัด	65		✓				✓				✓								

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	ประเภท	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนทำพิธี	นุ่งห่ม	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหน้า	เชิญพวงมาลัย	เข้าพิธี	เปลี่ยนเสื้อผ้า	เปลี่ยนรองเท้า	เปลี่ยนเสื้อ	เปลี่ยนกางเกง	เปลี่ยนเข็มขัด	เปลี่ยนสร้อยคอ	เปลี่ยนกำไล	เปลี่ยนถุงเท้า	เปลี่ยนรองเท้า	เปลี่ยนถุงมือ	เปลี่ยนถุงเท้า	เปลี่ยนถุงเท้า
55	นางประทุม รวงผึ้ง	65	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
56	นางจำรัส สุวรรณฉัตร	66						✓					✓							
57	นางมะลิ พูลลาย	66	✓		✓			✓	✓		✓	✓							✓	
58	นางประทุม ทองกันบัว	66						✓												
59	นายประจัน การสมพิศ	66			✓			✓		✓			✓						✓	✓
60	นายสงวน รวงผึ้ง	67		✓	✓	✓		✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓				
61	นางสอน สร้อยสน	70	✓					✓			✓	✓							✓	
62	นางเยื้อ ปรีเปรม	72	✓	✓	✓			✓	✓		✓	✓							✓	
63	นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล	72			✓		✓	✓		✓	✓	✓							✓	
64	นายมานพ ขำศิริ	73	✓		✓			✓	✓				✓	✓	✓				✓	
65	นายสง่า ปรีเปรม	73	✓					✓	✓				✓	✓	✓				✓	
66	นายช่วย การสมอรรถ	73						✓			✓	✓								
67	นางสาคร ขำศิริ	73	✓		✓			✓	✓				✓	✓	✓					
68	นายทองดี การพันธ์	74	✓	✓				✓	✓	✓									✓	

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	ประเภท	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา	แรกหวาน	บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนไหว้ข้าว	เชิญเทพเสด็จมาร่วมก่อนเจริญชัย	ทำขวัญข้าว	เหน็บประสะประเชนแบบนา	แห้ว	นบนาเบ็งวงในนา	ถวด	นบนาเชิญเสด็จ	ผู้ตั้งขวัญ	ทำนา	ปี	ปี	ปี	บอกเบงเบงหลังนา	ทำนา	บอกเบงเบงไป
69	นางสายหยุด โพธิ์หลิ	74						✓													
70	นางสมพงษ์ นุบผา	75	✓					✓		✓			✓								
71	นางบุญช่วย เกิดมนตรี	78		✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓							✓	
72	นางเซย การสมจิตร	80	✓	✓	✓			✓		✓	✓		✓		✓	✓	✓			✓	
73	นางทองย้อย แยมประยงค์	82	✓		✓			✓		✓		✓	✓		✓	✓	✓			✓	
74	นางเพื่อน กิจธิชน	85	✓					✓					✓								
75	นายแถม เกิดมนตรี	86		✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓							✓	

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าชาวบ้านคอนโพธิ์รับรู้พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวหลายๆ พิธี คนสูงวัยจะรับรู้พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวมากกว่าคนที่อายุน้อยกว่า แต่วัยก็ไม่ได้เป็นปัจจัยเดียวที่กำหนดการรับรู้พิธีกรรมของชาวบ้าน ยังมีปัจจัยเรื่องภาวะแวดล้อมที่พวกเขาเติบโตมาด้วย เช่น ครอบครัวที่ยังคงประกอบพิธีกรรม สมาชิกในครอบครัวยังคงรับรู้เรื่องราวของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวถึงแม้อายุน้อย เช่น ครอบครัวของนายเตี้ยมและนางสอน สร้อยสน พบว่าหลานชายซึ่งมีอายุ 9 ปี ชื่อ ด.ช. ธนกฤต สร้อยสน ยังคงรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมทำขวัญข้าว เพราะเห็นแม่แก่ ซึ่งก็คือนางสอน สร้อยสน ประกอบพิธีทำขวัญข้าวที่ทุ่งนา ทำให้เขาเรียนรู้ว่าพิธีทำขวัญข้าวคืออะไร และต้องประกอบพิธีเมื่อใดด้วย หรืออีกตัวอย่างหนึ่งเป็นครอบครัวของนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล ซึ่งเป็นครอบครัวหนึ่งที่ยังคงประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวอยู่หลายพิธี เช่น พิธีขอพื้นที่ทำนา พิธีทำขวัญข้าว และพิธีรับขวัญข้าว เป็นต้น ทำให้หลานสาวอายุ 18 ปี ชื่อ น.ส. เกศรินทร์ รวงผึ้ง รับรู้พิธีกรรมเหล่านี้ไปด้วย ทั้งนี้เพราะหลานสาวจะช่วยนางประสิทธิ์เตรียมสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในพิธีกรรมหรือบางครั้งก็จะช่วยถือของไปยังที่ประกอบพิธีกรรมด้วย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวของนางขวัญใจ พรหมทรัพย์ ซึ่งไม่ค่อยได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวแล้ว มีการทำขวัญข้าวบ้างแต่ก็ไม่ได้ทำทุกปี ผู้วิจัยพบว่าลูกสาวอายุ 20 ปี และลูกชายอายุ 13 ปีของนางขวัญใจไม่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวมากนัก ยกเว้นพิธีทำขวัญข้าว เพราะเคยเห็นนางขวัญใจผู้เป็นแม่ทำ

ชาวนาบ้านคอนโพธิ์ในปัจจุบันไม่ได้ประกอบอาชีพทำนาเพียงอย่างเดียว แต่จะมีอาชีพเสริมอื่นๆ อีก เช่น ค้าขาย รับจ้างทั่วไป เป็นตัวแทนขายประกันชีวิต เป็นต้น เมื่อไม่ได้ประกอบอาชีพเพียงอย่างเดียวอาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ไม่มีความสนใจประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว นอกจากนี้แล้วชาวนายังให้ความสำคัญกับข้าวในรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนไปจากอดีต คือ ชาวนาไม่ได้ทำนาเพื่อเก็บข้าวไว้บริโภคดังเช่นอดีต แต่ปลูกข้าวเพื่อขาย จากเดิมที่ “ข้าว คือ ชีวิต” กลายเป็น ข้าว คือ เงิน” ข้าวจึงไม่ใช่สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับชาวนา เมื่อมีเงินชาวนาก็สามารถซื้อสิ่งของต่างๆ ได้จึงไม่จำเป็นต้องทำนา ประกอบอาชีพอื่นก็มีเงินที่จะสามารถซื้อข้าวได้เช่นกัน

ในปัจจุบันชาวนาสามารถทำนาได้ 2-3 ครั้งปี ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่ทำนาปีได้เพียงครั้งเดียว การทำนาหลายครั้งนี้ทำให้ภาวะเสี่ยงที่ชาวนาจะไม่ได้ผลผลิตนั้นมีลดน้อยลง ถ้าในครั้งแรกของการทำนา ชาวนาไม่ประสบความสำเร็จ ชาวนาก็ยังมีโอกาสที่จะทำนาได้อีกในครั้งที่ 2 หรือ 3 ประกอบกับในปัจจุบันชาวนานำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ ชาวนามีความรู้อย่างมากขึ้น กล่าวคือชาวนาเข้าใจว่าการทำนาของพวกเขาไม่ประสบความสำเร็จก็เพราะมีสาเหตุมาจากเพลี้ย โรคข้าวต่าง มิใช่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติดลบันดาลให้เป็นเช่นนั้น จากเหตุผลดังกล่าวเมื่อชาวนาทำนาได้หลายครั้งขึ้น ประกอบกับโลกทัศน์ของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปทำให้การประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวที่เคยถือปฏิบัติมาแต่อดีตก็เริ่มลดบทบาทลง ในขณะเดียวกันก็ยังมี

ชาวนาอีกส่วนหนึ่งที่ยังยึดมั่นในความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการประกอบพิธีกรรม พวกเขาเชื่อว่าการประกอบพิธีกรรมต่างๆ มีผลช่วยให้เขาทำนาประสบความสำเร็จ และได้ผลผลิตจำนวนมาก จึงยังคงถือปฏิบัติตามแบบโบราณ และยังเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวกับข้าว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

บทบาทของความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

ข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในบทที่ 3 และ 4 น่าจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าสังคมชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ยังคงมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว การวิเคราะห์บทบาทของความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวจะช่วยให้เห็นความสำคัญของข้อมูลคติชนที่ตอบสนองของความต้องการของชาวนาซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมที่มองว่า วัฒนธรรมส่วนต่างๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ความมั่นคงทางด้านจิตใจ และด้านความมั่นคงของสังคม วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ทั้งที่เป็นเรื่องเล่าประเภทต่างๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรมให้แก่ละสังคม ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นคติชนจึงควรศึกษาในบริบททางสังคมนั้นๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลประเภทคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง¹ โดยผู้วิจัยจะนำแนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (functionalism) ของมาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) และวิลเลียม บาสคอม (William Bascom) มาใช้เป็นกรอบความคิดในการศึกษาวิเคราะห์

บรอนิสลอร์ มาลินอฟสกี นักมานุษยวิทยาสำนักหน้าที่นิยมได้วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของศาสนาต่อชีวิตมนุษย์และสังคมมนุษย์ไว้ 4 ประการ² คือ

ประการที่ 1 บทบาทในการให้คำอธิบาย หรือตอบคำถามที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ทำไม” ความต้องการที่จะรู้และแสวงหาคำตอบว่า “ทำไม” จึงเกิดมีสิ่งต่างๆ ขึ้น

ประการที่ 2 บทบาทในการยืนยันกฎเกณฑ์ หรืออ้างสิ่งที่สังคมกำหนดไว้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ศาสนาและระบบความเชื่อทำให้คนทุกคนต้องยอมรับกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่สังคมกำหนด ถ้าคนในสังคมทำผิดจะต้องถูกลงโทษ การที่ศาสนาและระบบความเชื่อกำหนดกฎเกณฑ์อย่างนี้เพื่อให้คนปฏิบัติตาม และเชื่อในคุณค่าที่สังคมกำหนด

ประการที่ 3 บทบาทในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ เมื่อใดก็ตามที่กลุ่มชน สังคม ประสบปัญหาหรืออยู่ในขั้นวิกฤตต่างๆ เช่น อยู่ในภาวะของความกังวล ความไม่แน่นอน ภัยอันตราย และไม่สามารถจะควบคุมสิ่งเหล่านี้ได้ และไม่รู้สาเหตุของความผิดปกติเหล่านี้ จึงคิดว่า

---

¹ ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน** พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 360.

² แปลสรุปความจาก Roger M. Keesing & Felix M. Keesing, **New Perspectives In Cultural Anthropology** (New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc, 1971), หน้า 302-303.

สิ่งเหล่านี้เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ และเพื่อขจัดปัญหาต่างๆ นี้ผู้คนในสังคมจึงได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีกรรมในการเพาะปลูก พิธีกรรมในการจับปลา ฯลฯ เพื่อสร้างขวัญ กำลังใจ และความมั่นคงทางจิตใจ

ประการที่ 4 บทบาทในการบูรณาการส่วนต่างๆ ในสังคมเข้าด้วยกัน ศาสนามีบทบาทในการบูรณาการความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีในสังคม ศาสนาบูรณาการความคิดความเชื่อและระบบจริยธรรม

วิลเลียม บาสคอม เป็นนักคติชนวิทยาที่สำคัญคนหนึ่งที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชนไว้ในบทความที่ชื่อว่า “Four Functions of Folklore” เขาได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนไว้ 4 ประการ คือ ประการแรก คติชนใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม (justifying rituals and institution) ประการที่ 2 คติชนทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า (education) ประการที่ 3 คติชนทำหน้าที่รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม (maintaining conformity) และประการสุดท้าย คติชนทำหน้าที่ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้แก่ความคับข้องใจของบุคคล (amusement)³

ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อและศาสนา คือความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อและศาสนาของชาวนา และในขณะเดียวกันข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวก็จัดเป็นข้อมูลทางคติชนด้วย ดังนั้นการใช้กรอบความคิดของนักวิชาการทั้งสองท่านมาเป็นกรอบคิดในการศึกษาวิเคราะห์น่าจะทำให้เห็นบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากการจำแนกระบบความเชื่อและศาสนาของมาลินอฟสกีและบทบาททางคติชนของบาสคอมตามทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม อาจสรุปได้เป็น 2 ด้าน คือ บทบาทหน้าที่ทางด้านจิตใจ (psychological function) และบทบาทหน้าที่ด้านสังคม (sociological function) ในบทนี้ผู้วิจัยจะขอเสนอบทบาทของความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวใน 2 บทบาท คือ บทบาททางด้านจิตใจ และบทบาททางด้านสังคม ดังนี้

5.1 บทบาททางด้านจิตใจ

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีบทบาทในการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจ สร้างขวัญและกำลังใจ บทบาทในด้านนี้มีปรากฏทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับชุมชน ในกรณีที่เกิดภาวะวิกฤตต่างๆ ที่มนุษย์รู้สึกว่ตนเองไม่อาจควบคุมได้ อาจเป็นความเสีงที่เกิดจาก

³ ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**, หน้า 362-363.

ภัยทางธรรมชาติหรือสังคมก็ได้ที่ส่งผลกระทบต่อชีวิต การทำนาเป็นอาชีพหนึ่งที่มีความเสี่ยงสูง อีกทั้งยังคงต้องพึ่งธรรมชาติ ต้นข้าวต้องการอากาศ แสงแดด น้ำ และดินที่อุดมสมบูรณ์เพื่อการเจริญเติบโตที่ดี โดยเฉพาะในสมัยก่อนที่ชาวนายังไม่มีความรู้เกี่ยวกับโรคข้าวชนิดต่างๆ ไม่รู้ว่าทำไมข้าวไม่เจริญเติบโต ทำไมข้าวไม่ออกรวง ทำไมเกิดน้ำท่วมนาข้าว ทำให้ชาวนารู้สึกวิตกกังวลกับสิ่งที่เกิดขึ้น และเพื่อที่จะบรรเทาความทุกข์ทางด้านจิตใจของชาวนา ชาวนาจึงได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ขึ้น

ในปัจจุบันนี้ชาวนามีความรู้มากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีช่วยอธิบายถึงสาเหตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นเพราะอะไร เช่น สาเหตุที่ข้าวไม่เจริญเติบโตเต็มที่เพราะข้าวเป็นโรค เช่น โรครา โรคหนอนกอ โรคเพลี้ยไฟ โรคเพลี้ยกระโดด โรคใบขาว โรคหนอนม้วนใบ โรคใบสีส้ม เป็นต้น แต่ถึงแม้ว่าความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะช่วยตอบคำถามหลายอย่างที่ชาวนาไม่เคยเข้าใจมาก่อนว่าเกิดอะไรขึ้น หรือมีสาเหตุมาจากอะไร แต่ในส่วนของความมั่นคงทางจิตใจนั้นพบว่าถึงแม้ว่าในปัจจุบันชาวนานำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำนา มีการฉีดยาฆ่าแมลงหรือใช้สารเคมีเพื่อบำรุงต้นข้าวในเจริญงอกงาม ชาวนายังคงต้องเผชิญกับปัญหาโรคข้าวชนิดต่างๆ โดยที่เทคโนโลยีและยาฆ่าแมลงก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ให้หมดสิ้นไป จึงก่อให้เกิดความวิตกกังวลและรู้สึกไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพทำนา จึงเลือกที่จะประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่ออบอุ้มใจ และมีกำลังใจมากขึ้น โดยพวกเขาเชื่อว่าด้วยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่เขาเคารพนับถือจะสามารถขจัดปัญหาต่างๆ นี้ได้

ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนามีหลายอย่าง เช่น แม่โพสพ เจ้าทุ่ง เจ้าที่ พระพุทธรูปและพระเกจิอาจารย์ที่เคารพนับถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่โพสพและเจ้าทุ่ง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถช่วยดลบันดาลให้การทำนาของพวกเขาประสบความสำเร็จ การทำนาปลอดภัยจากความเสียหายต่างๆ และด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงได้จัดพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเป็นการอ่อนน้อม ขอร้อง รวมถึงแสดงการขอบคุณที่ได้คุ้มครองดูแลพวกเขา และข้าวในนาด้วย

พิธีกรรมต่างๆ ที่มีบทบาทตอบสนองของความต้องการทางด้านจิตใจของชาวนาที่พบในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แบ่งเป็น

5.1.1 พิธีกรรมในช่วงการเพาะปลูกข้าว ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น แม่โพสพ เจ้าที่ หรือเจ้าทุ่ง เป็นต้น ก่อนเริ่มทำนา พิธีแรกหว่าน เป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่อบอกกล่าวแม่ธรณี แม่คงคา เจ้าทุ่ง และแม่โพสพเพื่ออาศัยทำนาในแต่ละครั้ง และพิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่าน พิธีในช่วงนี้จัดขึ้นโดยมีความมุ่งหวังให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ช่วยคุ้มครองข้าวที่หว่านลงไปให้นาให้เจริญงอกงาม

5.1.2 พิธีกรรมในช่วงการบำรุงรักษาต้นข้าวในนา ได้แก่ พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อน ฉีดยา พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติและพิธีทำขวัญข้าว เมื่อปลูกข้าวในนา ได้ระยะหนึ่ง ต้นข้าวเจริญเติบโตแล้วก็ต้องมีการดูแลรักษา ฉีดยา ใส่ปุ๋ย ซึ่งในช่วงที่ฉีดยาชาวนาก็เกรงว่าแม่โพสพจะแสบตาจากการฉีดยาจึงต้องมีการเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา ในช่วงนี้อาจมี ปัญหาบางอย่าง เช่น โรคข้าว น้ำท่วม เป็นต้น ชาวนาจึงมักจะบนบานในช่วงนี้ด้วย และในช่วงที่ข้าว ตั้งท้องชาวนาเชื่อว่าแม่โพสพกำลังตั้งท้อง จึงต้องมีการทำขวัญเพื่อเป็นการเอาใจแม่โพสพ และเชื่อว่าเมื่อทำขวัญข้าวแล้วจะทำให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ เจริญออกงามให้ผลผลิตที่ดี

การทำขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่มีผลต่อจิตใจของชาวนาเป็นอย่างมาก นางสมจิตร กอง กวี (อายุ 60 ปี) กล่าวว่า “เคยไม่ทำขวัญข้าวเหมือนกัน ไม่ดีเลย ไม่มีคนไปหาเครื่องสังเวศ ถึงวันศุกร์ ก็ไม่ได้ทำ ข้าวออกแล้ว เลยไม่ได้ทำ ปีนั้นข้าวก็ไม่ค่อยดี”⁴ หรือ นางบุญช่วย เกิดมนตรี กล่าวว่า “ทำนาก็ต้องเรียกขวัญข้าว แล้วข้าวของใครเสีย ของยายไม่เคยเสีย” “บางคนเขาบอกว่าของเขา ไม่ดี ออกลืมหิมด แล้วเขาก็มาดูของเรา เขาบอกว่าออกเสมอกันเหมือนยังกับเกลี้ยเอาไว้”⁵ นาง สำเนียง หมอยาดี (อายุ 53 ปี) กล่าวว่าการทำขวัญข้าวและไม่ทำขวัญข้าวมีผลแตกต่างกัน ทำ ขวัญข้าวจะได้ผลผลิตดีกว่า “มันเกี่ยวกับ ถ้าเราทำขวัญข้าวเราจะได้ข้าวดี แต่ถ้าเราไม่ทำมันก็จะ ไม่ดี”⁶ คำพูดของชาวนาที่กล่าวอ้างนั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพวกเขามีความเชื่อว่าการทำ ขวัญข้าวมีผลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว และหลังจากที่เขาปฏิบัติแล้ว เขาก็เห็นถึงความ แตกต่างระหว่างการทำขวัญข้าวและไม่ทำขวัญข้าว เพราะนาข้าวที่มีการทำขวัญข้าว ต้นข้าวใน นาเจริญเติบโตและให้ผลผลิตที่ดี ผิดกับนาที่ไม่ได้ทำขวัญข้าวที่ข้าวไม่ค่อยเจริญเติบโตเต็มที่และ ได้ผลผลิตไม่ค่อยดีด้วย

พิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ยังมีผู้ประกอบพิธีนี้อยู่หลายครอบครัว และแม่ ชาวนาส่วนใหญ่กล่าวว่าที่พวกตนยังทำขวัญข้าวอยู่เพราะว่าทำมาแต่โบราณจึงทำตามกัน มา เช่น “ก็โบราณเขาทำมาอย่างนั้น เราก็ต้องทำตามโบราณ เชื่อว่าแม่โพสพมีจริง เข้าใจว่ามัน ต้องมีจริง โบราณเขาทำมาอย่างนั้น เราก็ต้องทำตามโบราณเรื่อยไป”⁷ “ต้องไปทำขวัญข้าวก็ เพราะตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายดั้งเดิมเขาทำกันมา แม่โพสพแพ่ท้องแพ่ได้ จะได้ออกหมดจด”⁸ หรือ “ขวัญข้าวต้องทำ เพราะโบราณ พ่อแม่เขาทำอย่างนั้นก็ต้องทำตามกันไป เดียวแม้ว่ามึงทำ นาไม่เอาอะไรมาให้ภูกินเลย เราก็อยู่ด้วยแม่ ถ้าเราไม่ได้แม่ เราก็คงไม่ได้อยู่อย่างนี้หรอก แม่

⁴ สัมภาษณ์ สมจิตร กองกวี, 4 มีนาคม 2551.

⁵ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

⁶ สัมภาษณ์ สำเนียง หมอยาดี, 27 พฤษภาคม 2552.

⁷ สัมภาษณ์ ทองดี การพันธ์, 4 มีนาคม 2551.

⁸ สัมภาษณ์ เยื่อ ปรีเปรม, 25 ธันวาคม 2551.

โพสพนี้สำคัญ”⁹ จะเห็นได้ว่าคำอธิบายถึงสาเหตุการทำขบวนการทำขบวนการที่กล่าวว่าเป็นการทำตามประเพณีหรือทำตามกันมาแต่ดั้งเดิมนั้นก็คือความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ชาวนาที่ยังคงประกอบพิธีทำขบวนการต่างก็มีความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพทั้งสิ้น และนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) ตอบอย่างชัดเจนว่าสาเหตุที่ยังทำขบวนการขบวนการอยู่ก็เพราะนับถือแม่โพสพ “ที่ยังทำขบวนการอยู่ ก็เพราะเรานับถือ นับถือแม่โพสพไง”¹⁰ และนางบังอร เกิดมนตรี (อายุ 35 ปี) กล่าวว่า “พี่เคยทำขบวนการบ้างไม่ทำบ้าง ก็เห็นถึงความแตกต่าง แต่ปัจจุบันนี้จะทำทุกปีแล้ว ขบวนการกับขบวนการไม่ดี ต่างกันมาก”¹¹

5.1.3 พิธีกรรมในช่วงการเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว และพิธีรับขบวนการเข้าบ้าน ช่วงการเก็บเกี่ยวถือเป็นช่วงที่มีความสำคัญต่อชาวนามาก ชาวนาจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้และหมายถึงรายได้ที่จะได้จากการขายผลผลิตต่อไป ในช่วงนี้ก็ถือว่าเป็นช่วงในภาวะเสี่ยงค่อนข้างสูงอีกช่วงหนึ่งเหมือนกัน เพราะการลงทุนลงแรงในการทำนาได้ดำเนินมาเกือบถึงขั้นตอนสุดท้ายแล้ว กำลังจะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ดังนั้นในช่วงนี้ชาวนาจึงต้องการความมั่นใจและกำลังใจเป็นอย่างมาก ช่วงการเก็บเกี่ยวบางครั้งอาจจะมีฝนตก หรือต้องเผชิญกับโรคข้าวที่ทำลายต้นข้าวที่กำลังออกรวงอย่างฉับพลัน ซึ่งในกรณีที่ฝนตกนั้นเป็นภัยทางธรรมชาติที่ชาวบ้านไม่สามารถคาดเดาได้ล่วงหน้า ในกรณีที่ข้าวเป็นโรค ชาวนาก็ใช้ยาฆ่าแมลงฉีดกำจัดโรค แต่ก็พบว่าหลายครั้งชาวนาไม่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ชาวนาส่วนหนึ่งจึงเลือกที่จะบนบานขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ช่วยเหลือ และพบว่ามี การบนบานศาลกล่าวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นในช่วงนี้ค่อนข้างมาก ได้แก่ การบนบานแม่โพสพ เจ้าฟู่ หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียก หลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา พระร่วงโรจนฤทธิ์ จังหวัดนครปฐม ทำวสั๊กกะแห่งเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี ฯลฯ สิ่งที่ชาวนาส่วนใหญ่บนบาน คือ ขอให้ฝนตกในวันที่เก็บเกี่ยวข้าว ขอให้สามารถเก็บเกี่ยวได้อย่างเรียบร้อย หรือบางครั้งอาจจะประสบปัญหาศัตรูข้าวระบอบ เช่น เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลกัดกินต้นข้าว เป็นต้น ชาวนาก็จะบนบานให้สิ่งเหล่านี้หายไป หรือไม่ทำความเสียหายให้แก่ข้าวในนามมากนัก ชาวนาหาที่พึ่งทางใจด้วยการบนบาน และการประกอบพิธีต่างๆ และเมื่อประกอบพิธีเหล่านี้แล้วชาวนาจะรู้สึกสบายใจและรู้สึกมั่นใจมากยิ่งขึ้น

⁹ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

¹⁰ สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 4 มีนาคม 2551.

¹¹ สัมภาษณ์ บังอร เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

5.1.4 พิธีกรรมในช่วงเฉลิมฉลองผลผลิต ได้แก่ พิธีเก็บนหลังการเก็บเกี่ยว พิธีที่จัดขึ้นในช่วงนี้ถือเพื่อขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ช่วยเหลือให้การทำนาประสบความสำเร็จ เก็บเกี่ยวได้อย่างเรียบร้อย ข้าวในนาไม่เสียหาย ในช่วงก่อนการเก็บเกี่ยวที่ได้บนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ไว้ก็จะเก็บนในช่วงนี้ บางคนก็บนบานกับแม่โพสพขอให้ทำนาได้ข้าวจำนวนมาก แล้วจะเก็บนด้วยการทำบุญให้แม่โพสพ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการประกอบอาชีพทำนา คือ เรื่องศัตรูข้าว เช่น แมลง เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล หนอนกอ ฯลฯ ซึ่งถ้ามีแมลงเหล่านี้จำนวนมากๆ ในนา หรือมีการแพร่ระบาดของโรคข้าวต่างๆ ก็จะทำให้ข้าวในนาเสียหาย ดังเช่นในอดีตเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ต้องประสบกับปัญหาทำนาแล้วไม่ได้ข้าว ซึ่งชาวนาเรียกว่าโรคจู่ คือเป็นโรคที่ข้าวมีแต่ต้น ไม่ออกรวง หรือปัญหาที่ถูกหนุรบกวน กัดกินข้าวในนาจนหมดสิ้น ในปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าชาวนาจะใช้ยาฆ่าแมลงและสารเคมีหลายขนานในการกำจัดแมลงและศัตรูข้าว แต่ก็ยังพบว่าถ้าใช้ปริมาณยาฆ่าแมลงที่ไม่เข้มข้นมากพอหรือมีการระบาดของโรคหรือแมลงอย่างหนัก การฉีดยาฆ่าแมลงก็ไม่สามารถยับยั้งได้และทำให้เกิดผลเสียหายกับข้าวด้วยเช่นกัน ดังในกรณีเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลระบาดในปี 2553 จากรายงานข้อมูลนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด (เพลี้ยกระโดด) ขององค์การบริหารส่วนตำบลชายนา ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน มีชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์จำนวน 17 ราย¹² ได้รับผลกระทบจากเพลี้ยกระโดดระบาดทำให้นาข้าวเสียหาย เช่น นางวรรณภา ปรีเปรม นายทอง ผลมะตาด นายเตี้ยม สร้อยสน และนายสำลี การสมจิตร เป็นต้น และจากรายงานวันที่ 13 กันยายน 2553 เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลทำความเสียหายให้แก่นาข้าวของชาวนาบ้านดอนโพธิ์จำนวน 20 ราย¹³ เช่น นางทองหยิบ ฤกษ์กมล นายทองชุบ สุขอยู่ นางจำรัส สุวรรณฉัตร นางยุพิน ผินมณี และนางทองหยิบ ม่วงงาม เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์อีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้ไปแจ้งกับทางการเรื่องความเสียหาย เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลได้ทำลายนาข้าวอย่างต่อเนื่องและทำความเสียหายให้แก่ไร่นาของชาวนาเป็นอย่างมาก จากข้อมูลความเสียหายที่ชาวนาต้องประสบนี้พบว่าบางรายถูกเพลี้ยทำลายนาข้าวเสียหายจนหมด เช่น นาข้าวของนางวรรณภา ปรีเปรม ทำนา 60 ไร่เสียหายทั้งหมด นาของนายเตี้ยม สร้อยสน ทำนา 51 ไร่ เสียหาย 21 ไร่ นาของ

¹² ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชายนา ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 7 มิถุนายน 2553

¹³ ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชายนา ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 11 กันยายน 2553

นางสำลี ธาระมัต ทำนา 19 ไร่ เสียหาย 15 ไร่ นาของนายทอง ผลมะตาด ทำนา 46 ไร่ เสียหาย 30 ไร่ เป็นต้น

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามพบว่าเมื่อเกิดภาวะเช่นนี้ ชาวนาเลือกที่จะใช้ทั้งการฉีดยาฆ่าแมลงและวิธีบนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือซึ่งเห็นได้ว่าเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ในกรณีของนางบังอร เกิดมนตรี (อายุ 35 ปี) ชาวบ้านดอนโพธิ์คนหนึ่งกล่าวว่า ตนเองต้องประสบกับปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลระบาดในนาข้าว จึงได้บนบานต่อท้าวสักกะ ที่เขาคิชฌกูฏ “ตอนที่บนเพราะข้าวไม่ดี โดนเพลี้ยกิน และฝนตกกระหน่ำก็บนท้าวสักกะ บอกว่าจะนำทอง 100 แผ่น เงิน 500 แล้วก็พวงมาลัยไปถวายท่าน”¹⁴ เมื่อนางบังอรสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้อย่างที่บนบานไว้และข้าวในนาไม่เสียหายมากนัก นางบังอรจึงไปแก้บนตามที่ได้บนบานไว้

ในกรณีของนางประชุม รวงผึ้ง (อายุ 65 ปี) ชาวบ้านดอนโพธิ์อีกคนหนึ่งกล่าวว่าในปี 2553 ที่ผ่านมานี้ประสบปัญหาอย่างหนักในการทำนา แมลงศัตรูข้าว และมีข้าวดีดทำให้ทำนาได้ผลผลิตไม่ดี 3 รุ่นติดต่อกัน นอกจากการฉีดยาฆ่าแมลงแล้วนางประชุมยังได้บนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือเหมือนกัน “ข้าวไม่ดี 3 รุ่นติดต่อกัน ป้าบนหลวงพ่อโสธร ฉะเชิงเทรา บนด้วยละครไข่ พวงมาลัย พอเก็บเกี่ยวเสร็จรุ่นหนึ่งก็ไปแก้บน บางทีก็บนละคร”¹⁵ และเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วข้าวในนาไม่เสียหายมากนัก นางประชุมก็ได้ไปแก้บนตามที่ได้บนบานไว้ ส่วนลูกสาวและลูกสะใภ้ของนางประชุม รวงผึ้ง บนบานหลวงพ่อรำพึงที่วัดแก้วสุวรรณ ขอให้ปลอดภัยจากเพลี้ยกระโดดแล้วจะไปทอดผ้าป่าให้ที่วัด ทั้งลูกสาวและลูกสะใภ้ของนางประชุมก็ได้ตามที่ขอ แล้วก็ได้แก้บนเรียบร้อยแล้ว หรือในกรณีของนางสำเนียง หมอชาติ ชาวบ้านดอนตองที่ตั้งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านดอนโพธิ์ กล่าวว่า “ตอนนั้นข้าวจะจมเพราะน้ำท่วมคลอง ก็บนแม่โพสพว่าให้รอดปากเหยี่ยวปากกา ให้ได้ข้าวเยอะๆ รุ่นที่ผ่านมาก็ปีใหม่ ปากก็นึกในใจแล้วก็พูดไป ถ้าทำข้าวได้ดีเกินกว่าที่นึกไว้ก็จะทำบุญให้แม่โพสพ”¹⁶ และเมื่อได้ดังที่บนบานขอไว้ นางสำเนียงก็ทำบุญให้แม่โพสพหลังจากเก็บเกี่ยวและขายข้าวเรียบร้อยแล้ว

นอกจากปัญหาเรื่องเพลี้ยระบาดแล้ว ในกรณีเหตุการณ์น้ำท่วมก็เป็นภาวะวิกฤตอีกประการหนึ่งในการทำนา ตามสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านดอนโพธิ์ที่เป็นที่ลุ่ม น้ำท่วมขัง น้ำจะท่วมราวเดือนตุลาคมถึงมกราคม ชาวนาทราบดีว่าจะต้องเก็บเกี่ยวให้เสร็จประมาณก่อนวันที่ 26 ตุลาคมของทุกปี แต่บางครั้งชาวนาที่ไม่สามารถคาดเดาปริมาณน้ำได้ บางปีน้ำก็มาเร็วกว่าปกติ

¹⁴ สัมภาษณ์ นางบังอร เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

¹⁵ สัมภาษณ์ ประชุม รวงผึ้ง, 23 ธันวาคม 2553.

¹⁶ สัมภาษณ์ สำเนียง หมอชาติ, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

ประกอบกับมีฝนตกหนักอย่างต่อเนื่อง ทำให้น้ำท่วมข้าวของชาวนาเสียหาย เช่น ในปี 2549 นาง บังอร เกิดมนตรีกล่าวว่าเธอจุดธูปบอกกล่าวแม่โพสพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นขอให้ช่วยให้เขาสามารถ เก็บเกี่ยวข้าวที่น้ำท่วมได้ เขาก็สามารถทำได้สำเร็จ ดังนี้ “เมื่อปี 49 น้ำท่วมมีดข้าวเลย แต่เรา อาศัยว่าเรามีพี่น้องเยอะ ก็เรียกมารวมกัน ช่วยกันเกี่ยว จุดธูปบอกแม่โพสพ แม่คงคา แม่ธรณี ให้ แม่ช่วยให้เกี่ยวได้สำเร็จ ใช้เครื่องดูดน้ำออกให้แห้ง ก็เกี่ยวได้”¹⁷ จะเห็นได้ว่าจากคำพูดของนาง บังอรที่ประสบปัญหาน้ำท่วมข้าว ก็จุดธูปบอกกล่าวขอให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือใน ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว แต่ใช้เครื่องสูบน้ำสูบน้ำออก จากนาข้าวด้วย เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นการผสมผสานความเชื่อแบบดั้งเดิมกับการนำเทคโนโลยี สมัยใหม่มาใช้ร่วมกัน อาจเป็นไปได้ว่าในสภาพการณ์ที่น้ำท่วมวิธีการแก้ไขโดยตรงก็คือการสูบน้ำ ออกจากนา แต่ในขณะเดียวกันชาวนาก็เกิดความไม่มั่นใจอีกว่าใช้เครื่องสูบน้ำออกจากนาแล้วจะ ทำให้น้ำแห้งจนกระทั่งสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้หรือไม่ จึงได้หาที่พึ่งทางใจนั่นก็คือการบอก กล่าวขอให้อำนาจแม่โพสพ แม่ธรณี แม่คงคาช่วยอีกแรงหนึ่ง และเชื่อว่าเมื่อบอกกล่าวแล้วการ เก็บเกี่ยวข้าวในนาที่น้ำกำลังท่วมอยู่นั้นจะสามารถเก็บเกี่ยวได้สำเร็จ

นางรัชณี การสมชน (อายุ 40 ปี) กล่าวว่า การที่ตนมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ มี การทำขวัญข้าว ก็ทำให้ตนเองทำนาได้ผลผลิตที่ดี ดังที่นางรัชณี การสมชน (อายุ 40 ปี) กล่าวว่า “ความเชื่อเรื่องตาเจ้าทุ่ง แม่โพสพ เราทำ เราก็ได้ผล พี่นะถวายเป็นหมูตาเจ้าทุ่งทุกปี แม่โพสพทำ เป็นของ เวลาไปทำขวัญข้าวพี่ก็ใช้ผ้าไหม”¹⁸ และในปี 2553 น้ำท่วมนาข้าวเสียหาย ชาวนาได้รับความเสียหายจำนวน 8 ราย เช่น นางบังอร เกิดมนตรี และนายสมควร พูลลาย เป็นต้น นางบังอร บณบานต่อทำลักกะที่เขาศิษณภูฏขอให้ช่วยเหลือ ส่วนนายสมควรบณบานต่อพระชัยมงคล ขอให้ นาข้าวไม่เสียหายมากนัก ทั้งสองคนก็ได้ตามที่ขอ คือ ข้าวไม่เสียหายมากนัก และสามารถเก็บ เกี่ยวได้ จึงไปเก็บน เป็นต้น

เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นสิ่งหนึ่งที่เป็นที่พึ่งและเป็นการแก้ปัญหาของชาวนาบ้านดอน โพรก็คือการบณบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีที่ประกอบขึ้นก็เพื่อขจัดปัญหาในเวลาที่ต้องเผชิญกับ ความเสี่ยงหรืออยู่ในภาวะวิกฤต ดังนั้นการประกอบพิธีกรรมจึงเป็นหนทางหนึ่งในการแก้ปัญหา ของชาวนา การทำนาเป็นการเผชิญหน้ากับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ และความเสี่ยงที่เกิด จากภัยพิบัติอื่นๆ การประกอบพิธีกรรมจึงเป็นการหาหนทางที่จะอยู่รอด และเมื่อประกอบพิธีแล้ว จะรู้สึกสบายใจและคิดว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ จะช่วยดลบันดาลหรือขจัดปัดเป่าสิ่งเลวร้ายต่างๆ ให้ หายไปได้

¹⁷ สัมภาษณ์ บังอร เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

¹⁸ สัมภาษณ์ รัชณี การสมชน, 10 พฤศจิกายน 2551.

จากข้อมูลพิธีกรรมที่กล่าวถึงในบทที่ 4 พบว่าพิธีกรรมที่ชาวบ้านดอนโพธิ์มักจะประกอบพิธีบ่อยครั้งกว่าพิธีอื่นคือการบนบานศาลกล่าว ซึ่งการบนบานนี้ก็มีทั้งการบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวโดยตรง เช่น แม่โพสพ เจ้าทุ่ง หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวนา เช่น พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่วัดบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน เช่น หลวงพ่อนิรภัย วัดหนองลำเจียก หลวงพ่อพุทธรณิมิต วัดไชยภูมิ เป็นต้น พระพุทธรูปหรือพระเกจิอาจารย์ที่ศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่เป็นที่เคารพ เช่น หลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา หลวงพ่อปาน วัดบางนมโค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หลวงพ่อพระร่วงโรจนฤทธิ์ จังหวัดนครปฐมหรือจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น ทำวสั๊กกะที่เขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี หรือจะเป็นเจ้าพ่อเจ้าแม่ที่เป็นที่นับถือของชาวบ้าน เช่น เจ้าพ่อพระราม ปู่หน่อ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบว่าพิธีกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับข้าวที่ชาวนายึดถือปฏิบัติ เป็นการแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนของชาวนาต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ และเป็นการเอาอกเอาใจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วย หรือบางครั้งก็อยู่ในรูปแบบของการต่อรองระหว่างอำนาจศักดิ์สิทธิ์กับชาวนา เช่น การบนบานศาลกล่าว เป็นการต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า ถ้าได้ในสิ่งที่ชาวนาขอ จึงจะนำสิ่งของต่างๆ ไปถวาย แต่ถ้าไม่ได้ก็จะไม่นำไปถวาย เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นการเรียนรู้ชีวิตที่เข้าใจและจะต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวนาจะแสดงความอ่อนน้อมเอาอกเอาใจธรรมชาติ แต่ก็ได้ยินยอมหรืออ่อนน้อมไปทุกอย่าง ยังมีพฤติกรรมที่ต่อรองกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติอยู่ในที่ด้วย ซึ่งสิ่งนี้เป็นการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาวิธีการหนึ่งของชาวนาที่ยังต้องพึ่งพาธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ การกระทำดังกล่าวถือได้ว่าเป็นกลไกอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิต และเป็นภูมิปัญญาของชาวนาที่จะอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม

5.2 บทบาททางด้านสังคม

5.2.1 บทบาทของความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพทำให้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

ความเชื่อและตำนานหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพมีความสำคัญมากในวิถีชีวิตชาวนา เพราะเป็นคำอธิบายสาเหตุของการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง กล่าวว่ องค์ประกอบที่สำคัญของพิธีกรรม คือ ตำนาน สมาชิกในสังคมใช้เรื่องเล่าประเภทตำนานอธิบายเหตุผลและที่มาในการประกอบพิธีกรรม ตำนานจึงเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมในขณะที่พิธีกรรมเป็นส่วนที่เป็นรูปธรรม¹⁹ สอดคล้องกับสิ่งที่มาลินอฟสกี กล่าวไว้ว่า “ตำนานมี

¹⁹ ศิราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, หน้า

ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพิธีกรรม ศีลธรรมและโครงสร้างสังคม”²⁰ วิลเลียม บาสคอม ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เช่นกันว่า “ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตอันไกลโพ้น ถือว่าเป็นเรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์ และมักมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าและพิธีกรรม”²¹ และ ไคลด์ คลักโคลน (Clyde Kluckhohn) ก็ได้แสดงความคิดเห็นไว้เช่นกันว่า “ตำนานกับพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กันหลายลักษณะในสังคมดั้งเดิม กล่าวคือ การแสดงในพิธีกรรมแสดงตามเหตุการณ์ที่เล่าไว้ในตำนาน หรือไม่ตำนานก็เป็นคำอธิบายสำหรับที่มาของการประกอบพิธีกรรม”²²

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตำนานมิได้เป็นเพียง “เรื่องเล่าธรรมดา” แต่มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้คนในสังคมนั้น ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่สร้างโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล สังคม และบอกสถานภาพของตัวตนของบุคคลในสังคม นอกจากนี้ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่สังคมใช้สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม สร้างคำอธิบายและเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของกลุ่มชนนั้นๆ²³

จากคำกล่าวข้างต้นของนักวิชาการหลายคนทำให้เห็นความสัมพันธ์ที่สำคัญประการหนึ่งระหว่างตำนานและพิธีกรรม คือตำนานเป็นที่มาของพิธีกรรม จากข้อมูลตำนานเกี่ยวกับแม่โพสพซึ่งได้รวบรวมจากการศึกษาภาคสนามที่หมู่บ้านดอนโพธิ์พอจะนำมาอธิบายถึงเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวได้ดังนี้

5.2.1.1 ความเชื่อและเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับแม่โพสพทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในสังคมประเพณีของชาวนา

ชาวบ้านดอนโพธิ์เชื่อกันว่าแม่โพสพเป็นเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ประจำต้นข้าว ดังนั้นในการปลูกข้าวแต่ละครั้งถ้าต้องการให้ได้ข้าวปริมาณมากๆ ก็จะต้องกราบไหว้แม่โพสพ และขอให้แม่โพสพช่วยบันดาลให้ข้าวในนาได้ผลผลิตที่ดี

จากความเชื่อเรื่องแม่โพสพได้ปรากฏมีเรื่องเล่าจำนวน 5 เรื่อง ที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ยังคงรับรู้และสืบทอดต่อกันมา เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพที่พบในหมู่บ้าน ได้แก่ เรื่องเล่าที่กล่าวว่าแม่โพสพเป็นใคร ดังที่นายช่วย การสมอรรถ (อายุ 68 ปี) เล่าว่า “แม่โพสพเป็นคนธรรมดาเหมือนคน

²⁰ มาลินอฟสกี (1954:96) อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**, หน้า 379.

²¹ วิลเลียม บาสคอม (1984: 9) อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

²² ไคลด์ คลักโคลน (Clyde Kluckhohn) (1942) อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

²³ ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**, หน้า 366.

ทั่วไป แต่ว่าท่านเป็นผู้ที่มีบุญสูง ต่อมาบุญที่แม่โพสพเคยสร้างไว้ร่อยหรอลงไป จึงต้องลงมาสร้าง บุญบารมีโดยการนมรมิตตัวเองเป็นเมล็ดข้าวเพื่อเลี้ยงมนุษย์ และสัตว์ทั่วอาณาจักร²⁴ หรือเรื่องเล่าที่เล่าว่าทำไมชาวนาต้องไปเก็บเกี่ยวข้าว ดังที่ นางนิภา ศรีชุมพล (อายุ 43 ปี) เล่าว่า “ในสมัยก่อนข้าวมีปีก สามารถบินได้ เมื่อข้าวสุกข้าวจะบินมาเข้ายุ้งเอง ชาวนาเพียงแต่ทำยุ้งไว้ มีคราวหนึ่งชาวนายังไม่ได้ทำยุ้ง สาเหตุมาจากหวัะโหลกของคนที่พูดเท็จพูดยุ้งไม่ให้ชาวนาสร้างยุ้งข้าว แม่โพสพบินมาเข้ายุ้งอย่างเคย แต่ปรากฏว่ายุ้งยังสร้างไม่เสร็จ เมล็ดข้าวจึงตกลงกันเกลื่อนกลาด ชาวนาโมโหจึงตีปีกแม่โพสพหัก แม่โพสพก็เลยบินไม่ได้ แม่โพสพโกรธที่ชาวนาตีข้าว จึงบอกว่า “ถ้าทีหลังมึงไม่ไปเก็บเกี่ยวกู ไม่เข้ามาแล้ว” ชาวนาจึงต้องไปเก็บเกี่ยวข้าวเองตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบันนี้²⁵ และเรื่องเล่าเรื่องแม่โพสพขึ้นรถมาจากสุพรรณบุรี ดังที่ นายแถม เกิดมนตรี (อายุ 85 ปี) เล่าว่า “แม่โพสพ 2 คนขึ้นรถประจำทางมาจากสุพรรณบุรี แล้วมาลงรถที่หน้าวัดหนองลำเจียก ผู้หญิง 2 คนนั้นนั่งผ้าลาย ใส่อบ คนขับรถบอกว่าลงมาจากรถแล้วก็หายวับไปเลย ต่อมาแม่โพสพมาเข้าฝันคนคนหนึ่ง บอกว่า “มึงไปทำขวัญข้าว กูไม่กินของมึงหรอก มึงให้ไม่ถูกไม่ต้อง กูกินไม่ได้หรอก” คนที่ฝันเขาก็ถามว่า “ยายมาจากไหน” ยายก็บอกว่า “กูก็มาจากสุพรรณนะซี มันทำขวัญข้าว กูกินไม่ได้เลย ก็เลยขึ้นรถมาลงหน้าวัดหนองลำเจียก เพราะเห็นว่าเขาทำขวัญข้าวกันเยอะ”²⁶

จากความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่ผนวกกับเรื่องเล่าที่เล่าสืบทอดกันมาในหมู่บ้านทำให้ชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ประกอบพิธีต่างๆ ตามความเชื่อที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อแสดงความเคารพแม่โพสพ ดังนี้

ก. พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา ชาวนาเชื่อว่าก่อนเริ่มลงมือทำนาจะต้องบอกกล่าวแม่โพสพก่อนแล้วจึงค่อยเริ่มไถนา

ข. พิธีแรกหว่าน เป็นการขอขมาและขออนุญาตแม่โพสพก่อนจะนำเมล็ดข้าวหว่านลงในนา อีกทั้งเป็นการบอกกล่าวและขอพรให้แม่โพสพคุ้มครองข้าวในนาให้ปลอดภัยและเจริญเติบโตดี ดังคำกล่าวที่ชาวนามักจะกล่าวตอนหว่านข้าวว่า “วันนี้ลูกเอาแม่มาไว้ที่นา ขอให้แม่เลี้ยงลูก ขอให้แม่อุดมสมบูรณ์ ขอให้แม่เลี้ยงลูกตลอดไป ขอให้ได้ข้าวดี ขอให้ได้ข้าวเยอะ”²⁷ จากคำกล่าวนี้อันที่ชาวนาต้องการก็คือ ขอให้ต้นข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ ได้ผลผลิตจำนวนมาก

²⁴ สัมภาษณ์ ช่วย การสมอรรถ, 10 พฤศจิกายน 2551.

²⁵ สัมภาษณ์ นิภา ศรีชุมพล, 17 มกราคม 2552.

²⁶ สัมภาษณ์ แถม เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

²⁷ สัมภาษณ์ ขวัญใจ พรรณทรัพย์, 2 ตุลาคม 2551.

ค. พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว ชาวนาจะจุดธูปบอกกล่าวขออนุญาตแม่โพสพหว่านข้าวลงในนา

ง. พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ ในช่วงที่ต้นข้าวกำลังเจริญเติบโตบางครั้งชาวนาอาจจะต้องประสบปัญหาศัตรูข้าวระบาด ทำลายนาข้าว หรือโรคข้าวชนิดต่างๆ เป็นต้น ดังนั้นในช่วงนี้ชาวนาจึงใช้การบนบานเพื่อขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ช่วยดลบันดาลให้ปัญหาต่างๆ หหมดไปหรือบรรเทาลง

จ. พิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีที่กระทำกันในช่วงที่ข้าวกำลังตั้งท้อง เป็นการทำขวัญให้แม่โพสพ พิธีดังกล่าวจะต้องใช้ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้หญิง เพราะเมื่อก่อนนี้ผู้ชายเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญและมีอยู่ครั้งหนึ่งที่ผู้ชายปลุกปล้ำแม่โพสพ แม่โพสพโกรธจึงห้ามไม่ให้ผู้ชายประกอบพิธีทำขวัญ และถ้าผู้ชายไปทำขวัญแม่โพสพจะไม่ออกมารับเครื่องสังเวย ดังที่มีเรื่องเล่าดังนี้ นางบุญช่วย เกิดมนตรี เล่าว่า “เมื่อก่อนผู้ชายเป็นผู้ไปประกอบพิธีทำขวัญข้าว เมื่อเขาทำขวัญข้าวเสร็จแล้วเดินกลับบ้าน ปรากฏว่ามีผู้หญิงคนหนึ่งนุ่งผ้าลาย ใส่เสื้อขาวและใส่อบเดินตามหลังมา ผู้ชายเห็นผู้หญิงคนนั้นสวยจึงปลุกปล้ำโดยไม่รู้ตัวผู้หญิงคนนั้นคือแม่โพสพ ตั้งแต่นั้นมาจึงห้ามไม่ให้ผู้ชายไปทำขวัญข้าว และให้ผู้หญิงไปทำขวัญข้าวแทน”²⁸ และจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับการห้ามผู้ชายทำขวัญข้าวนี้ ยิ่งก่อให้เกิดความเชื่อและยึดถือปฏิบัติในพิธีอื่นๆ ที่เกี่ยวกับข้าวด้วยว่า ผู้ประกอบพิธีส่วนใหญ่จะต้องเป็นผู้หญิง เช่น พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน เป็นต้น

ฉ. พิธีแรกเกี่ยว เป็นพิธีที่ประกอบขึ้นในช่วงที่ข้าวสุกแล้ว ก่อนเกี่ยวข้าวจากนาต้องมีการขอขมาแม่โพสพก่อน เพราะเกรงว่าการเกี่ยวจะทำให้แม่โพสพได้รับความกระทบกระเทือน

ช. พิธีบนบานในช่วงการเกี่ยวเกี่ยว ในช่วงนี้เป็นช่วงที่สำคัญอีกช่วงหนึ่ง ชาวนาจะบนบานให้การเกี่ยวเกี่ยวเป็นไปอย่างราบรื่น และเกี่ยวเกี่ยวได้ผลผลิตจำนวนมากจึงต้องมีการบนบาน บอกกล่าวแม่โพสพ ให้การเกี่ยวเกี่ยวเป็นไปอย่างเรียบร้อย

ซ. พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าหลังจากที่เกี่ยวเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจะต้องมีการเชิญแม่โพสพเข้าบ้าน เพราะมีความเชื่อว่า แม่โพสพได้ออกมาอยู่ที่ทุ่งนาเป็นเวลานาน อยู่กลางแดดกลางฝน เมื่อเกี่ยวเกี่ยวเสร็จแล้วก็ต้องอัญเชิญท่านให้เข้ามาในบ้าน ให้มาประจำอยู่กับข้าวที่เกี่ยวเกี่ยวและขนมาที่บ้านแล้ว

ในอดีตชาวนาจะขนฟ่อนข้าวที่เกี่ยวเกี่ยวแล้วมาไว้ที่ลานบ้าน ก่อนนวดข้าว จะต้องเชิญแม่โพสพให้มาประจำที่กองข้าว แต่ในปัจจุบันขั้นตอนการทำงานเปลี่ยนแปลงไปคือชาวนาไม่ได้เกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานคน แต่ใช้เครื่องเกี่ยวนวดข้าวแทน และเมื่อเกี่ยวเกี่ยวเสร็จก็จะบรรทุกข้าวเปลือกที่ได้ไปขายที่โรงสีทันที แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยยังพบว่าชาวบ้านบางส่วนยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับ

²⁸ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

การเชิญขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน จึงมีการประกอบพิธีนี้อยู่ โดยเฉพาะชาวนาสุงวัยยังคงประกอบพิธีนี้เหมือนดังเช่นที่พวกเขาเคยปฏิบัติเมื่อครั้งทำนาปี กล่าวคือ มีการจัดเครื่องสังเวท ขนมัดมัดแดง ขนมัดมัดขาว กล้วย น้ำ และนำพานไปเชิญแม่โพสพเข้าบ้าน เก็บรวงข้าวใส่พาน 9 รวง แล้วทำท่าแบกพานกลับบ้าน นำรวงข้าวที่เก็บได้ไปบูชาไว้บนหิ้งพระ ส่วนชาวนาที่อยู่ในวัยกลางคนหรือที่อายุยังน้อยก็มีการประกอบพิธีนี้เช่นกัน แต่เป็นการประกอบพิธีที่รวบรัดไปจากอดีตมาก ไม่มีการเตรียมเครื่องสังเวทหรือพานสำหรับเชิญแม่โพสพเข้าบ้าน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าชาวนารุ่นหลังไม่รู้ขั้นตอนในการประกอบพิธีดีเท่ากับชาวนาสุงวัย ชาวนาบางคนจึงเก็บรวงข้าว 9 รวงที่ร่วงหล่นอยู่ในนาหลังจากเครื่องเกี่ยวนวดข้าวเกี่ยวข้าวไปแล้ว แล้วนำมาบูชาไว้ที่หิ้งพระโดยใส่ถุงพลาสติกหรือใส่พานบูชาไว้บนหิ้งพระ จึงเป็นสิ่งที่น่าสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าพิธีเชิญแม่โพสพเข้าบ้านมีแนวโน้มที่น่าจะลดรูปแบบการประกอบพิธีกรรมลงเหลือเพียงการเก็บรวงข้าวที่ร่วงหล่นอยู่ในนาพอเป็นพิธีเท่านั้น ทั้งนี้เพราะผู้ประกอบพิธีที่รู้ขั้นตอนการประกอบพิธีเป็นอย่างดีมีอายุมากขึ้นทุกวันและร่างกายไม่ค่อยแข็งแรงคงจะไม่ค่อยสะดวกนักที่จะต้องประกอบพิธีกรรม รวมถึงพวกเขาได้มอบหมายให้ลูกหลานเป็นคนทำนาต่อไป จึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานที่จะต้องประกอบพิธีกรรม ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับลูกหลานว่าจะมีความเชื่อมากน้อยระดับใด ถ้ายังมีความเชื่ออยู่มากก็มีแนวโน้มที่จะประกอบพิธีกรรมต่อ แต่ก็คงจะเป็นการประกอบพิธีอย่างย่อเย่อเท่าที่เขาสสามารถทำได้ หรือถ้าบางคนไม่มีความเชื่อแล้วก็อาจจะไม่ประกอบพิธีกรรมก็เป็นได้

ซ. พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว ในช่วงก่อนการเก็บเกี่ยว ชาวนาจะบนบานแม่โพสพให้ช่วยเหลือและคุ้มครองให้การเก็บเกี่ยวเป็นไปอย่างเรียบร้อย รวมถึงขอให้ได้ผลผลิตจำนวนมากด้วย เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จจะมีการแก้บนให้แม่โพสพ ผู้วิจัยพบว่ามีการครอบครวชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ 1 ครอบครว คือ ครอบครวของนางทองหยิบ ถุฑ์กมล ที่บนบานแม่โพสพขอให้ได้เก็บเกี่ยวข้าวได้ในปริมาณมากแล้วจะแก้บนโดยการนิมนต์มาสวดที่กลางทุ่งนา ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แม่โพสพ ซึ่งการแก้บนนี้บางครอบครวก็จะใช้วิธีการบนว่าถ้าได้ข้าวปริมาณมากก็จะมีการจัดพิธีทำบุญให้แม่โพสพ แต่ถ้าไม่ได้ตามต้องการก็จะไม่จัดพิธีทำบุญให้

ความเชื่อเรื่องการบนบานและการแก้บนแม่โพสพมิได้พบแต่เพียงในหมู่บ้านดอนโพธิ์เท่านั้น ผู้วิจัยยังพบว่าในพื้นที่อื่นๆ บริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านดอนโพธิ์ก็ยังคงมีการประกอบพิธีนี้อยู่ เช่น ครอบครวของนางสำเนียง หมอยาดี หมู่ 5 ตำบลชายนา อำเภอเสนา และครอบครวของนางอรุณ กองกวี ชาวนาตำบลดอนทอง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

นอกจากนี้ ในช่วงที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามที่หมู่บ้านดอนโพธิ์นี้ ยังมีข่าวในหนังสือพิมพ์ที่กล่าวถึงการบนบานแม่โพสพให้ได้ข้าวจำนวนมากๆ แล้วมีการแก้บน เช่น ชาวนาตำบลพิศเพียน อำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ว่าจ้างละครชาตรีมารำแก้บนที่หัวคันนากลางทุ่งนา เนื่องจากว่าเขาได้บนแม่โพสพไว้ว่า เขาทำนา 12 ไร่ ขอให้ได้ผลผลิตเกิน 10 เกวียน

แล้วจะแก้บนแม่โพสพด้วยละครชาตรี ปรากฏว่าเขาเก็บเกี่ยวข้าวได้ผลผลิตจำนวน 11 เกวียนจึงได้แก้บนตามที่ได้นบนานไว้²⁹

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าชาวนายังมีความเชื่อและมีการรับรู้เกี่ยวกับเรื่องเล่าต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแม่โพสพ และสิ่งนี้ได้กลายมาเป็นที่มาของการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว

นอกจากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ผู้วิจัยยังพบว่าพิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา เป็นพิธีกรรมค่อนข้างใหม่ที่พบที่หมู่บ้านนี้และแตกต่างจากข้อมูลที่กล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องอื่นๆ ก่อนหน้านี้

นางรัชนี การสมชน (อายุ 40 ปี) ได้อธิบายถึงการประกอบพิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยาว่ามีคนเล่าว่า “แม่โพสพมาเข้าฝันคนคนหนึ่งบอกว่าท่านนั่งรถมาจากสุพรรณบุรีแล้วมาลงตรงปากทางหน้าวัดหนองลำเจียก แม่โพสพเล่าว่าท่านอยู่ที่สุพรรณบุรีไม่ได้เพราะเขาฉีดยากันเยอะแล้วเวลาฉีดยาก็ไม่มีการเชิญแม่โพสพให้อยู่เหนือลมก่อน จึงหนีมาที่นี่”³⁰ เรื่องเล่าเรื่องนี้เป็นเรื่องเล่าที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์และแตกต่างไปจากข้อมูลที่เคยปรากฏก่อนหน้านี้ที่มีการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ยังไม่มีหนังสือหรืองานวิจัยเล่มใดที่กล่าวถึงความเชื่อที่จะต้องเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา

เรื่องเล่าเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมีความคิดเกี่ยวกับแม่โพสพว่าเหมือนกับคนเรา คือมีความรู้สึกแสบตาเมื่อต้องอยู่ใกล้ๆ ยาฆ่าแมลงที่ฉีดในนา ดังคำกล่าวเชิญแม่โพสพเข้าก่อนฉีดยา ดังนี้ “เชิญแม่โพสพหลบขึ้นมابนศาลก่อน ลูกจะฉีดยา เดี่ยวจะแสบหูแสบตา แม่จะเป็นลม ยادمที่ลูกพรมไป แม่อยู่เหนือไต้ ตกอยู่ใกล้ใกล้ก็ขอให้ลูกแม่ทั้งหมด”³¹ “แม่แก่นฐูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง เชิญเข้าบ้านก่อน เขาฉีดยาหนอน กลัวแม่จะเหม็น”³² “วันนี้ลูกจะฉีดยา เชิญแม่มาอยู่ในร่มก่อนนะ แม่จะได้ไม่แสบหูแสบตา เจ้าประคุณเอ๊ย ลูกไม่ได้แกล้ง ก็เปลี้ยมันมากินก็ต้องฉีดยา”³³ จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าชาวนาคิดว่าแม่โพสพจะรู้สึกแสบหูแสบตาหรือเป็นลม เมื่อถูกยาฆ่าแมลง ดังนั้นจึงต้องเชิญแม่โพสพให้มาหลบอยู่ในร่มก่อน นอกจากนี้ยังมีการพรมยาตมไปที่ต้นข้าว เพื่อให้แม่โพสพหายจากการเป็นลมหรือแสบตาจากยาฆ่าแมลงอีกด้วย

ความเชื่อและเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับแม่โพสพทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในสังคมประเพณีของชาวนา คือ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา พิธีแรกหว่าน พิธี

²⁹ “ชาวนากรุงเก่ารอยขายข้าวจำแก้บน” มติชน (23 มิถุนายน 2551): 5.

³⁰ สัมภาษณ์ รัชนี การสมชน, 10 พฤศจิกายน 2551.

³¹ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

³² สัมภาษณ์ สำเนียง หมอชาติ, 27 พฤศจิกายน 2552.

³³ สัมภาษณ์ สุนันท์ การวิชา, 10 พฤศจิกายน 2551.

บอกกล่าวแม่โศสพก่อนหว่านข้าว พิธีบนบานแม่โศสพเมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีทำขวัญข้าว พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว และพิธีเชิญแม่โศสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา

5.2.1.1 ความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โศสพเป็นที่มาของการจัดพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแม่โศสพในปัจจุบัน

ในอดีตชาวนาภาคกลางจะจัดพิธีทำขวัญข้าวในช่วงเวลาที่สำคัญ 3 ช่วง คือ ครั้งแรก ตอนข้าวตั้งท้อง ครั้งที่ 2 ที่ลานนวดข้าวหลังจากที่ขนข้าวมาไว้ที่ลานเรียบร้อยแล้ว และครั้งที่ 3 ขนข้าวขึ้นไปไว้บนยุ้งฉางเรียบร้อยแล้วจะมีการทำขวัญยุ้งข้าว

ในปัจจุบันรูปแบบการทำนาเปลี่ยนแปลงไป การใช้เทคโนโลยีและเครื่องมือการเกษตรที่ทันสมัย ส่งผลให้พิธีกรรมบางพิธีได้เลิกปฏิบัติไป โดยเฉพาะการทำขวัญข้าวที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันยังคงเหลือเพียงช่วงเดียวคือ การทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องเท่านั้น การทำขวัญลาน และการทำขวัญยุ้งไม่มีแล้ว แต่จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยพบว่ามีการจัดพิธีทำขวัญแม่โศสพพร้อมกับผ้าป่าข้าวเปลือก สันนิษฐานว่าพิธีนี้น่าจะมีที่มาจากการทำขวัญลานหรือทำขวัญยุ้ง เพราะเป็นการทำขวัญให้ข้าวหลังจากเกี่ยวและนวดข้าวแล้ว

พิธีทำขวัญแม่โศสพเป็นพิธีที่แสดงให้เห็นความเคารพของชาวนาที่มีต่อแม่โศสพ ชาวนามีความเชื่อว่าแม่โศสพขวัญอ่อน ตกใจง่าย และขวัญของแม่โศสพอาจจะไปอยู่ในที่ต่างๆ เช่น ดง ดอน ป่า เขา บึง ฯลฯ ดังนั้นในการประกอบพิธีทำขวัญแม่โศสพ หมอขวัญผู้ประกอบพิธีจึงต้องใช้ถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน เรียกขวัญแม่โศสพให้มาประจำอยู่กับตัวแม่โศสพ ดังถ้อยคำที่ปรากฏในบททำขวัญแม่โศสพ ดังนี้

ศรี ศรี สวัสดิ์โสภา ข้าพเจ้าจะขอบูชาด้วยเคารพ จะเชิญขวัญแม่พระศรีพระโศสพ จงอย่าหลีกหลบและหมองหมาง ขอเชิญขวัญแม่จงมาสู่ยุ้งฉางในวันนี้ ขวัญแม่เอ๋ยจงอย่าหนีไปทางไหน เมื่อยามลมกระพือพัดไปทำให้โคนล้ม หรือว่าน้ำพัดซัดจมมิดลำต้น ขวัญแม่อย่าได้ทุรนทุราย ขวัญแม่จะหนีไปทางไหนในดงดอน อย่าได้หลงลัดเลี้ยวเที่ยวสัญจรลดเดิน ขวัญแม่อย่าได้มัวไปเพลินอยู่กับหมู่กษัตริย์ เที่ยวสิงสู่อยู่ในสิงขรโขดเขินเนินภูผา ขวัญแม่อย่าเที่ยวไปให้ไกลตาจะว่าแห้ว อีกทั้งบึงหนองคลองทะเลแม่อย่าไป ถึงแม้ว่าสระขาล้ายในอนินดาต ก็ไม่ควรที่จะประมาทเที่ยวผาดผัน ขวัญแม่จงประมาทอย่าเที่ยวไปให้ไกลเขต ขวัญแม่อย่าได้เตร็ดเตร่นรเทศสัญจรไป และจงอย่าหลงเข้าพงไพรชมสิงสัตว์ มีทั้งเสือ สิงห์ ลิง ค่าง บ่าง ชะนี มีสารพัด ทั้งโค

อีก มฤคาคะประมาณ อย่าได้หลงละเลิงในสิ่งสัตว์ธรรมา อีกทั้งสิ่งหิโคป่าสงเสียงดัง
ขวัญแม่จระวังอย่ามัวงวยงหลงอยู่ให้เนิ่นนาน ขอเชิญขวัญแม่จมาสู่สถานอันโสภา

ข้อความที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้อความที่ปรากฏในบททำขวัญแม่โพสพ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่าการเรียกขวัญแม่โพสพให้มาประจำอยู่กับตัวนั้นต้องใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ เช่น คำว่า “เชิญ” “ขอเชิญ” “ขวัญแม่พระศรีพระโพสพ” “ขวัญแม่” “ขวัญแม่เอย” “ขอเชิญขวัญแม่มาสู่สถานอันโสภา” เป็นถ้อยคำที่ใช้เรียกขวัญให้มาประจำอยู่กับแม่โพสพ และยังแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของชาวนาที่มีความเชื่อว่าขวัญของแม่โพสพอาจจะไปอยู่ในที่ต่างๆ ได้ เช่น ดงดอน อยู่กับหมู่กินนร โขด ภูผา บึง สระอนาคต หรือป่าเขา ดังนั้นจึงต้องมีการเรียกขวัญของแม่โพสพจากที่ต่างๆ เหล่านี้ให้กลับมาอยู่ประจำตัวแม่โพสพด้วย

คณะกรรมการวัดจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพจัดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ของการจัดงานก็เพื่อเรียกรักษาเปลือกจากชาวบ้าน ข้าวที่ได้จะนำไปขายเพื่อนำเงินมาบูรณะหรือสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในวัด สำหรับวัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งที่สำคัญเช่นกันก็คือเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้ชาวนา เมื่อเรียกรักษาเปลือกจากชาวบ้านแล้วจะนำมากองรวมกันไว้ที่วัด และคณะกรรมการวัดจะจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพ เชิญหมอบขวัญมาทำขวัญและเวียนเทียนให้แม่โพสพ ซึ่งคณะกรรมการวัดก็จะประกาศเชิญชวนให้ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงมาเข้าร่วมพิธี หลังจากเสร็จพิธีชาวบ้านจะได้รับแจกถุงข้าวเปลือกถุงเล็กๆ ซึ่งเชื่อว่าเป็น “ขวัญข้าว” แล้วชาวนาจะนำขวัญข้าวที่ได้รับไปผสมรวมกับข้าวปลูกที่ใช้ในการทำนาครั้งต่อไป

วัดในบริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านดอนโพธิ์ ได้แก่ วัดหนองลำเจียกนิรภัย วัดไชยภูมิ วัดจระเข้ไล่ เคยจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพในช่วงปี 2548-2549 และเว้นช่วงไป ในปี 2553 ผู้วิจัยพบว่าวัดดังกล่าวได้ยกเลิกการประกอบพิธีทำขวัญแม่โพสพแล้ว เนื่องจากเกิดปัญหาเรื่องผู้รับผิดชอบการจัดงาน ส่วนวัดในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านดอนโพธิ์ที่ยังคงประกอบพิธีทำขวัญแม่โพสพคือ วัดเจ้าแปดทองไตรย์ และวัดปิ่นแก้ว เป็นต้น และผู้วิจัยยังพบว่าชาวนาบ้านดอนโพธิ์บางคนที่อยู่ใกล้กับวัดดังกล่าวได้เข้าร่วมพิธีทำขวัญแม่โพสพด้วย และชาวบ้านดอนโพธิ์จะให้ความร่วมมือกับวัดต่างๆ ที่มาเรียกรักษาข้าวเปลือก ชาวบ้านจะร่วมทำบุญด้วยทุกครั้ง

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าในชุมชนภาคกลางโดยเฉพาะในจังหวัดที่เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี นครปฐม เป็นต้น ต่างก็มีการประกอบพิธีทำขวัญแม่โพสพร่วมกับผ้าป่าข้าวเปลือก เช่นที่ วัดปิ่นแก้ว ตำบลชายนา อำเภอเสนา, วัดเจ้าแปดทองไตรย์ ตำบลมารวิชัย อำเภอเสนา, วัดโคกจุฬา ตำบลสามตุ่ม อำเภอเสนา, วัดแก้วสุวรรณ ตำบลชายนา อำเภอเสนา, วัดใหม่หญ้าไทร ตำบลลาดบัวหลวง อำเภอลาดบัวหลวง, วัดราษฎร์บำรุง ตำบลสิงหนาท อำเภอลาดบัวหลวง, วัดหลักชัย ตำบลหลักชัย อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น วัดเกษตรราชม ตำบลไทรงาม อำเภอบางเลน, วัดไผ่สามตำลึง ตำบลไทรงาม อำเภอบางเลน, วัดบัวห้วย ตำบลบัวปากท่า อำเภอบางเลน, วัดนิลเพชร ตำบลนิลเพชร อำเภอบางเลน, ชุมชนคลองบางซื่อ ตำบลไร่ซิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เป็นต้น และวัดอาน ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า และวัดดาว ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี วัดไทรใหญ่ ตำบลไทรน้อย อำเภอไทรน้อย, วัดศรีเขตนันทาราม ตำบลคลองข่อย อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

นอกจากนี้บางชุมชนที่เคยเป็นแหล่งปลูกข้าวยังมีการจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพร่วมกับงานประจำปีของวัด เช่น วัดศิริวัฒนาราม แขวงบางพรม กรุงเทพมหานคร จัดงานขึ้นในอาทิตย์แรกในเดือนมีนาคมของทุกปีเป็นระยะเวลาเกินกว่า 50 ปี ในปี พ.ศ. 2553 มีการจัดพิธีบวงสรวงพระแม่โพสพ ในวันที่ 5 มีนาคม 2553 และบางชุมชน เช่น ชุมชนบ้านไผ่จะเข้ มีการจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพที่ศาลแม่โพสพทุกปีในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 4 เป็นระยะเวลาต่อเนื่องมากกว่า 60 ปี ในปี 2553 ตรงกับวันที่ 10 มีนาคม 2553 มีการจัดพิธีขึ้น 2 วัน ในวันแรกนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และในวันที่สองมีการทำขวัญแม่โพสพ ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกใส่กระบุงขนาดเล็กตกแต่งด้วยดอกไม้และธูปอย่างสวยงาม และมีการเชิญคนทรงแม่โพสพ แม่โพสพ และแม่โพแก้ว มาเข้าทรงในพิธี และเมื่อถึงเวลาทำขวัญหมอขวัญจะให้คนทรงทั้งหมดนั่งอยู่หน้ากองข้าว ชาวบ้านนั่งล้อมวงรอบคนทรงและกองข้าว หมอขวัญทำพิธีเชิญขวัญและเวียนเทียนทำขวัญแม่โพสพ ซึ่งในพิธีนี้ก็คือร่างทรงที่แม่โพสพเข้าทรงระหว่างการประกอบพิธีนั่นเอง

ในสังคมไทยภาคกลางซึ่งเป็นสังคมชาวนามีการใช้ความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพเพื่อจัดงานต่างๆ ประกอบกับในช่วงปี 2550-2553 นี้เป็นช่วงที่คนในสังคมไทยให้ความสำคัญกับแม่โพสพ ดังที่มีการจัดงานเกี่ยวกับข้าว และแม่โพสพหลายงาน ยุคสมัยที่เปลี่ยนไปชาวนาในภาคกลางส่วนใหญ่ไม่มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในแต่ละขั้นตอนของการทำนาเหมือนดังเช่นอดีต ดังนั้นหลายหน่วยงานจึงได้มีการนำความคิดเรื่องแม่โพสพมาใช้ในการจัดงานหรือพิธีต่างๆ ซึ่งจะพบว่าส่วนหนึ่งของงานจะประกอบด้วยพิธีทำขวัญข้าวหรือทำขวัญแม่โพสพ นอกจากนี้การจัดงานหลายๆ งานที่นำชื่อแม่โพสพมาใช้ร่วมกับชื่องาน เช่น ในปี พ.ศ. 2550 มีการจัดงานระดับชาติที่เกี่ยวข้องกับข้าว คือ งาน Thailand Rice Convention 2007 ที่อิมแพ็ค เมืองทองธานี ไนงานมีการสาธิตพิธีทำขวัญข้าวของชาวนาไทยทั้ง 4 ภาค

ในปี 2551 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จัดพิธีอัญเชิญแม่โพสพคืนนาเฉลิมพระเกียรติ ในวันที่ 9 สิงหาคม 2551 ณ โครงการฟาร์มตัวอย่างตามพระราชดำริ บ้านยางกลาง ตำบลสีบัวทอง อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสทรงมีพระชนมายุครบ 76 พรรษา และมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ประเพณีและบำรุงรักษาข้าวไทย เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวนาไทยเนื่องจากพื้นที่ทำนาหลายแห่ง

ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมทำให้ชาวนาเกิดความท้อแท้สิ้นหวัง³⁴ รวมถึงเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทั่วไปได้ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับข้าว และภูมิปัญญาไทย

ในวันที่ 28 พฤษภาคม 2551 งาน “ข้าวคีนนา...พามแม่โพสพกลับบ้าน” จัดโดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจากภูมิภาคต่างๆ ที่สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าว มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วัตถุประสงค์ข้อหนึ่งในการจัดงานคือเพื่อสนับสนุนให้ชาวนาและชุมชนท้องถิ่นมีการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในภูมิภาคต่างๆ เพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ และนำพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไปพัฒนาและใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและประเพณีของแต่ละท้องถิ่น ภายในงานมีการประกอบพิธีรับขวัญข้าวของชาวนาตามพิธีกรรมดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่นทั้ง 4 ภาค³⁵

ในปี 2551 จัดโดยสภาวัฒนธรรมอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี ร่วมกับเกษตรกรอำเภอหนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี จัดพิธีบวงสรวงพามแม่โพสพ และทำบุญขวัญข้าว เพื่อความเป็นสิริมงคล ก่อนลงมือเพาะปลูกข้าว ต้องมีการบวงสรวงแม่โพสพก่อน เพื่อให้ได้ผลผลิตสมบูรณ์และเป็นการเผยแพร่ความรู้และสืบทอดประเพณีพิธีกรรม³⁶

ในวันที่ 21 พฤษภาคม 2553 “พิธีบูชาแม่โพสพ” ณ สนามเขื่อนเจ้าพระยา ตำบลบางหลวง อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท ชื่อ “งานเกษตรแม่โพสพ และ Farmers Night ปี 2553” เพื่อเป็นการระลึกถึงพระคุณของแม่โพสพ ตลอดครบรอบ 60 ปี แห่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และเพื่ออนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมให้สืบทอดต่อไป³⁷

ในวันที่ 17 มกราคม 2553 เกษตรอำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี จัดพิธีทำขวัญแม่โพสพ ณ ศาลากลางบ้านสำนักโก หมู่ 4 ตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี เพื่อเสริมสิริมงคล ก่อนการเพาะปลูก เพื่ออนุรักษ์ประเพณีอันดั้งเดิมที่สืบทอดมา³⁸

การจัดกิจกรรมของหมู่บ้านควายไทย ตำบลน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มีการจัดสวดมนต์พิธีทำขวัญข้าวของภาคกลางเป็นประจำทุกวัน³⁹

³⁴ จดหมายราชการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ กษ 2606/5311 วันที่ 29 กรกฎาคม 2551 เรื่อง ขอพระราชทานพระราชนุญาตกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานงานอัญเชิญแม่โพสพคีนนา เฉลิมพระเกียรติฯ.

³⁵ ข้าวคีนนา...พามแม่โพสพกลับบ้าน [ออนไลน์], 1 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา www.wechange555.com

³⁶ “จัดทำบุญขวัญข้าวบวงสรวงแม่โพสพ,” ข้าวสด (24 พฤษภาคม 2551): 31.

³⁷ พิธีบูชาแม่โพสพ [ออนไลน์], 1 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา <http://www.ryt9.com>.

³⁸ พิธีทำขวัญแม่โพสพ [ออนไลน์], 1 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา <http://76.nationchannel.com>.

³⁹ พิธีทำขวัญข้าว [ออนไลน์], 1 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา <http://www.buffalovillages.com>.

ในวันที่ 21 พฤศจิกายน 2552 มีการจัด “งานเกี่ยวข้าวขวัญ มหัศจรรย์ข้าวไทย” จัดโดยสมาชิกรีนพีซ อาสาสมัครและเกษตรกรในจังหวัดราชบุรี มีการเชิญหมอขวัญมาประกอบพิธีเรียกขวัญแม่โพสพ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อเวทีและบอกกล่าวแม่โพสพว่าอย่าได้ตกใจ ขอพรให้เก็บเกี่ยวข้าวได้ผลดีและเพื่อนำมาเป็นขวัญข้าวในการเพาะปลูกครั้งต่อไป⁴⁰

ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 หลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยว จังหวัดพิจิตรจะจัดพิธีเรียกขวัญข้าวพื้นฟูประเพณีบูชาแม่โพสพ วัดวังกรด ตำบลวังกรด อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร เพื่อบูชาและขอพรพระคุณพระแม่โพสพที่ให้ผลผลิตและพืชพันธุ์ธัญญาหารอันอุดมสมบูรณ์ และเป็นการสืบทอดความเชื่อสู่ลูกหลาน เพื่อให้เห็นความสำคัญของข้าวที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์⁴¹

นอกจากนี้ยังมีการนำแนวทางเกษตรอินทรีย์ซึ่งมีแนวคิดเกี่ยวกับการทำนาที่อาศัยหลักธรรมชาติไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่การเกษตร ร่วมกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น หนึ่งในนั้นมีความเชื่อเรื่องแม่โพสพซึ่งเป็นความเชื่อที่สำคัญที่มูลนิธิข้าวขวัญนำมาใช้ร่วมกับเกษตรอินทรีย์ มูลนิธิจะส่งเจ้าหน้าที่ลงหมู่บ้านเพื่อให้ความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์กับชาวบ้าน และสนับสนุนให้ชาวบ้านจัดกิจกรรมเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เช่น การจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพที่วัดดาว จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

ความเชื่อและเรื่องราวของแม่โพสพถูกนำมาใช้ในการจัดงานและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแม่โพสพอย่างหลากหลาย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วน่าจะสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในสังคมยังให้ความเคารพนับถือองค์แม่โพสพในฐานะที่เป็นเทพธิดาแห่งข้าวเป็นผู้มอบอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ แม่โพสพจึงได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่สื่อถึงข้าว ดังจะเห็นได้ว่าพิธีทุกพิธีที่จัดขึ้นมีการใช้รูปปั้นหรือรูปภาพแม่โพสพเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการจัดงาน เช่น พิธีอัญเชิญแม่โพสพคืนนา ประเพณีบูชาแม่โพสพ พิธีบวงสรวงพระแม่โพสพ เป็นต้น เพื่อสื่อหรือเชื่อมโยงไปถึงองค์แม่โพสพ

5.2.2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในฐานะเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม

พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวเป็นที่รวมขององค์ความรู้ท้องถิ่นของไทย ทั้งตำนาน เรื่องเล่า การประกอบพิธีกรรมบางพิธี เช่น พิธีทำขวัญข้าว พิธีรับขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน จะระบุว่าผู้ประกอบพิธีกรรมต้องเป็นผู้หญิง สิ่งของหรือเครื่องสังเวद्यที่ใช้ในแต่ละพิธี เช่น พิธีทำขวัญข้าวจะต้องใช้เครื่องสังเวद्यที่เป็นผลไม้ เช่น มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำว้า มะม่วง เป็นต้น สำหรับพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน จะต้องเตรียมข้าวปากหม้อ ไข่ต้ม ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว เป็นต้น ทำให้คน

⁴⁰ พิธีเรียกขวัญแม่โพสพ [ออนไลน์], 9 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา www.greenpeace.org.

⁴¹ พิธีเรียกขวัญข้าว [ออนไลน์], 9 กรกฎาคม 2553. แหล่งที่มา <http://thainews.prd.go.th>.

รุ่นหลังได้เรียนรู้การประกอบพิธีกรรม จากการเข้าร่วมและสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในพิธีต่างๆ นอกจากนี้พิธีกรรมยังทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เรื่องต่างๆ เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม ตัวบทประกอบพิธี ผู้ประกอบพิธี เครื่องสังเวยและสิ่งของที่ต้องใช้ในพิธีกรรม สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญสำหรับชนรุ่นหลัง ทั้งนี้เพราะว่าในสังคมชานา ยังคงใช้การสืบทอดหรือส่งผ่านความรู้ต่างๆ ด้วยการบอกเล่าจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นหลัง

สิ่งที่น่าสนใจคือในครอบครัวที่ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เช่น ครอบครัวของนายเตี้ยมและนางสอน สร้อยสน พบว่าหลานชายซึ่งมีอายุ 9 ปี ชื่อ ด.ช. ธนกฤต สร้อยสน รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมทำขวัญข้าว เพราะนางสอน สร้อยสน ผู้เป็นย่าประกอบพิธีทำขวัญข้าวที่ทุ่งนา ทำให้เขารับรู้ว่ามีพิธีทำขวัญข้าวคืออะไร และต้องประกอบพิธีเมื่อใดด้วย หรืออีกตัวอย่างหนึ่งเป็นครอบครัวของนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล ซึ่งเป็นครอบครัวหนึ่งที่ยังคงประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวอยู่หลายพิธี เช่น พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าว และพิธีรับขวัญข้าว เป็นต้น ทำให้หลานสาวอายุ 18 ปี ชื่อ น.ส.เกศรินทร์ รวงผึ้ง รับรู้พิธีกรรมเหล่านี้ไปด้วย ทั้งนี้เพราะหลานสาวจะช่วยนางประสิทธิ์เตรียมสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในพิธีกรรมหรือบางครั้งก็จะช่วยถือของไปยังที่ประกอบพิธีกรรมด้วย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวของนางขวัญใจ พรรณทรัพย์ ซึ่งไม่ค่อยได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวแล้ว มีการทำขวัญข้าวบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำทุกปี ผู้วิจัยพบว่าลูกสาวอายุ 20 ปี และลูกชายอายุ 13 ปีของนางขวัญใจไม่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวมากนัก ยกเว้นพิธีทำขวัญข้าว เพราะเคยเห็นนางขวัญใจผู้เป็นแม่ทำ

สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนอย่างหนึ่งก็คือสมาชิกชุมชนที่มีอายุตั้งแต่ 30 ปีลงมา นั้น ถ้าเป็นสมาชิกของครอบครัวที่ไม่มีการประกอบพิธีกรรมใดๆ เกี่ยวกับข้าว โดยทั่วไปแล้วก็จะไม่ค่อยรู้จักพิธีกรรมหรือเรื่องเล่าต่างๆ เกี่ยวกับแม่โพสพหรือพิธีกรรมอื่นๆ เกี่ยวกับข้าว ในขณะที่เด็กๆ ที่เติบโตขึ้นมาในสภาวะแวดล้อมที่ครอบครัวยังคงประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวก็จะทำให้พวกเขารับรู้และเรียนรู้พิธีกรรมเหล่านั้นไปด้วยดังตัวอย่างเด็กๆ ของสองครอบครัวที่กล่าวมาข้างต้น

5.2.3 บทบาทของความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่นำไปสร้างรูปเคารพและผ้ายันต์

ความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการสร้างรูปปั้น รูปภาพและผ้ายันต์แม่โพสพเพื่อให้ชาวนาได้บูชา รูปเคารพแม่โพสพที่เป็นเครื่องรางของขลังเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นความแพร่หลายของความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ รวมถึงความเลื่อมใสศรัทธาของชาวนาที่มีต่อองค์แม่โพสพ จากการศึกษาข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านดอนโพธิ์พบว่าในอดีตชาวนาสวนใหญ่่นำรวงข้าวใส่พานตั้งไว้ที่หิ้งบูชาหรือแขวนไว้ที่ข้างฝาบ้าน บางคนนำรวงข้าวมาถักเป็นองค์แม่โพสพแล้วนำไปบูชาไว้บนหิ้งพระดังที่พบที่บ้านของ นางเยื่อ ปรีเปรมนางสวรรค์ สุขอยู่ เป็นต้น การนำรวงข้าวมาบูชานี้น่าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าเป็นการบูชาแม่

โพสพ เนื่องจากชาวนาเชื่อว่าแม่โพสพก็คือข้าว นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล⁴² กล่าวว่าเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมาสำนักพุทธประทีปสร้างรูปเคารพแม่โพสพ ชาวบ้านจึงได้เข้ารูปปั้นไว้บูชา นางประสิทธิ์เข้ารูปปั้นแม่โพสพเมื่อมรดกไว้บูชา 1 องค์ พร้อมกับมีรวงข้าวที่นำมาถักเป็นองค์แม่โพสพ ตกแต่งด้วยผ้าทำเป็นสไบและผ้าถุงให้แม่โพสพอย่างสวยงามไว้บูชาด้วย นางประสิทธิ์กล่าวว่าสาเหตุที่เข้าแม่โพสพไว้บูชาเพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้การทำนาประสบความสำเร็จและทำนาได้ข้าวเป็นจำนวนมาก หรือจากคำกล่าวของนางสมจิตร เกิดภาคี⁴³ แสดงให้เห็นความเชื่อว่ามีแม่โพสพไว้บูชา จะทำให้ทำนาได้ข้าวปริมาณมาก ดังนี้ “ป่าเข้าแม่โพสพไว้บูชาก็เพราะปู่ย่าตายายทำนา ก็คิดว่ามีองค์แม่โพสพไว้บูชาก็น่าจะดี ของป่าก็ดีนะ ได้ข้าวเยอะๆ ทุกปี”

ข้อมูลต่างๆ ที่ปรากฏนี้น่าจะแสดงให้เห็นว่าชาวนาเคารพนับถือแม่โพสพเป็นอย่างมาก ในสมัยก่อนที่ยังไม่มีรูปปั้นแม่โพสพ ชาวนาก็ใช้วิธีบูชารวงข้าว เพื่อระลึกถึงคุณแม่โพสพ ต่อมาเมื่อมีการสร้างรูปแม่โพสพหรือรูปภาพแม่โพสพ ชาวนาจึงได้เข้ารูปเคารพดังกล่าวมาบูชาไว้แทนการบูชารวงข้าวหรือบางครั้งก็นำทั้งรวงข้าวและรูปปั้นหรือรูปภาพแม่โพสพบูชาไว้รวมกันบนหิ้งพระ

วัดหลายแห่งในบริเวณภาคกลางสร้างรูปแม่โพสพหรือเหรียญแม่โพสพเพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าไว้เคารพบูชา และเพื่อระลึกถึงแม่โพสพ เช่น วัดศิริวัฒนาราม กรุงเทพมหานคร สร้างรูปปั้นแม่โพสพ หน้าตักกว้าง 5 นิ้ว องค์สีทอง เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าไว้สักการะบูชา ราคาองค์ละ 1,000 บาท⁴⁴ หรือการสร้างรูปปั้นพระแม่โพสพ ของพระครูใบฎีกา ทวนทอง สุวณฺโณ เจ้าอาวาสวัดท่าข้าม ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรีได้กล่าวถึงเหตุผลในการสร้างแม่โพสพไว้ว่า “อาตมาสร้างพระแม่โพสพ เพราะท่านมีคุณต่อชาวนามาก ปกติแล้ว ชาวนาบูชาพระแม่โพสพอยู่แล้ว แต่ไม่มีรูปเคารพ รวมทั้งปีนี้ชาวนาขายข้าวได้ราคาดี เมื่อชาวนารู้ว่าที่วัดมีการสร้างออกมา จึงแห่กันมาบูชาจนหมด บางรายบูชากันไป 2-3 องค์ เป็นการทำบุญเพื่อนำไปบูชาจริงๆ ไม่ใช่บูชาเพื่อเก็งกำไร เหมือนวัดถุมงคลอื่นๆ”⁴⁵

จากคำกล่าวของพระครูใบฎีกา ทวนทอง แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าชาวนามีความเชื่อและเคารพแม่โพสพ เมื่อมีการสร้างรูปเคารพให้เข้าบูชา จึงได้มีชาวนาจำนวนมากเข้าไปบูชาเพราะเชื่อว่าเมื่อมีแม่โพสพไว้บูชาแล้ว จะทำให้การทำนาประสบความสำเร็จ ได้ข้าวประมาณมาก

ความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่นำไปสร้างรูปเคารพและผ้ายันต์ที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์สามารถจำแนกเป็นประเภทได้ดังนี้ รูปปั้นแม่โพสพ รูปภาพแม่โพสพ และผ้ายันต์ ดังนี้

⁴² สัมภาษณ์ ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล, 2 พฤษภาคม 2552.

⁴³ สัมภาษณ์ สมจิตร เกิดภาคี, 4 มีนาคม 2551.

⁴⁴ สัมภาษณ์ ณรงค์ ขาวเจริญ, 5 มีนาคม 2554.

⁴⁵ “พระแม่โพสพ” ...ในวันข้าวขึ้นราคา” คมชัดลึก, 13 สิงหาคม 2551.

5.2.3.1 รูปปั้นแม่โพสพ

รูปปั้นแม่โพสพที่พบตามบ้านเรือนของชาวบ้านดอนโพธิ์เป็นรูปปั้นขนาดเล็ก มีหลายขนาด เช่น ฐานกว้าง 2.5 นิ้ว สูง 4.5 นิ้ว ฐานกว้างนิ้ว 3 นิ้ว สูง 5 นิ้ว หรือขนาดใหญ่ขึ้นมาเล็กน้อย ฐานกว้าง 5 นิ้ว สูง 9.5 นิ้ว เป็นต้น รูปปั้นส่วนใหญ่เป็นปูนพลาสเตอร์หรือเรซิน และมีบางองค์ทำด้วยแก้วสีเขียวฉาบตะกั่ว รูปปั้นที่พบส่วนใหญ่เป็นรูปหญิงสาว ผอมยาว นั่งพับเพียบอยู่บนแท่นสี่เหลี่ยม หรือแท่นในลักษณะอื่นที่ยกสูงขึ้น หน้าตาอímเอิบ แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ ห่มสไบ นุ่งผ้าถุงจีบหน้านาง สวมกรอบหน้าและกำไลแขน มือ 2 ข้าง หรือมือข้างใดข้างหนึ่งถือรวงข้าว บางองค์จะสร้างให้มีถุงเงินวางอยู่บนตักด้วย รูปปั้นที่ทำด้วยเรซินหรือปูนจะลงสีอย่างสวยงาม ส่วนใหญ่เป็นรูปปั้นของสำนักพุทธรัตนประทีป

ภาพประกอบที่ 30, 31 และ 32 รูปปั้นแม่โพสพที่ชาวบ้านบ้านดอนโพธิ์เช่าไว้บูชา

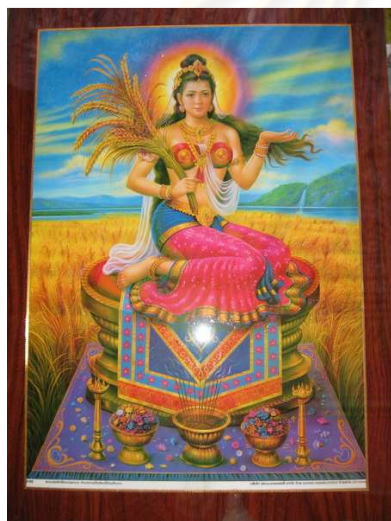
รูปปั้นแม่โพสพขนาดเล็กยังสามารถพบในชุมชนชาวนาอื่นๆ เช่น ชุมชนชาวบ้านบางแม่หม้าย และบ้านบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี พบแม่โพสพที่ทำเป็นรูปใบเสมา และรูปปั้นขนาดเล็ก เป็นต้น

ข้อมูลรูปปั้นแม่โพสพทั้งหมดที่พบที่ชาวบ้านเช่าไว้บูชาเป็นรูปปั้นแม่โพสพขนาดเล็ก ขนาดหน้าตักกว้าง 2 นิ้ว 3 นิ้ว หรือ 5 นิ้ว มีลักษณะที่คล้ายๆ กัน ทั้งที่ปรากฏเป็นประติมากรรมลอยตัวหรือประติมากรรมนูนต่ำ คือ ปั้นเป็นรูปหญิงสาวผอมยาว ห่มสไบ นุ่งผ้าจีบหน้านาง สวมกรอบหน้า จอนหู และกำไลแขน มือข้างซ้ายหรือมือข้างขวาถือรวงข้าว หรืออาจจะสร้างให้มีมือทั้งสองข้างถือประคองรวงข้าว รูปปั้นบางรูปสร้างถุงเงินขนาดเล็กวางอยู่บนตักของแม่โพสพ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ชาวบ้านเช่ารูปปั้นขนาดเล็กไว้บูชา อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวบ้านนำรูปปั้นแม่โพสพตั้งบูชาไว้บนหิ้งพระ ขนาดที่เล็กน่าจะจัดวางบนหิ้งพระได้สะดวกกว่ารูปปั้นขนาดใหญ่ ประกอบกับราคารูปปั้นขนาดเล็กก็มีราคาย่อมเยากว่ารูปปั้นขนาดใหญ่

นอกจากรูปปั้นแม่โพสพที่ชาวบ้านเช่าไว้บูชาที่บ้านแล้ว ยังพบว่าวัดต่างๆ บริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านดอนโพธิ์ สร้างรูปปั้นแม่โพสพไว้ที่วัดด้วย เป็นรูปปั้นที่มีขนาดใหญ่กว่าที่พบที่บ้านของชาวบ้าน บางองค์มีขนาดเท่าคนจริง บางองค์มีขนาดย่อมกว่าคนจริงเล็กน้อย รูปปั้นที่พบนี้ชาวบ้านจะอัญเชิญมาเข้าร่วมพิธีทำขวัญแม่โพสพที่วัดต่างๆ จัดขึ้น เช่น ที่วัดจระเข้ไล่ วัดปิ่นแก้ว วัดเจ้าแปดทรงไตรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

5.2.3.2 รูปภาพแม่โพสพ

รูปภาพแม่โพสพเป็นเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่งที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์นิยมเช่าไว้บูชา รูปภาพแม่โพสพนี้เป็นภาพที่สร้างขึ้นโดยใช้วิธีการพิมพ์บนกระดาษ มีสีที่สวยงาม จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามพบว่าชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์หลายครอบครัวมีรูปภาพแม่โพสพไว้กราบไว้บูชา รูปภาพแม่โพสพที่พบมีทั้งรูปภาพที่เป็นแม่โพสพเพียงองค์เดียว หรือรูปแม่โพสพร่วมกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น พระพุทธเจ้าขอฝน พระพิรุณ เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 33 รูปภาพแม่โพสพที่ชาวบ้านดอนโพธิ์บูชาไว้ที่บ้าน และภาพประกอบที่ 34 รูปภาพพระแม่โพสพเทวี จากวัดไชยภูมิ ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปภาพแม่โพสพ (ภาพประกอบที่ 33) พบที่บ้านของชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ มีลักษณะเป็นศิลปะอินเดีย เป็นภาพสีที่สวยงาม สร้างเป็นรูปหญิงสาว ผอมยาวสยาย นั่งพับเพียบบนแท่นทรงกลม มือข้างขวาถือรวงข้าว มือข้างซ้ายยกขึ้นในท่าเหมือนถืออะไรบางอย่างอยู่ในมือ ด้านหน้าแท่นเป็นเครื่องบูชาประกอบด้วยพานดอกไม้ 2 พาน มีกระถางธูปอยู่ตรงกลาง ฉากหลังเป็นทุ่งข้าวสีเหลืองทอง ด้านบนเป็นท้องฟ้าสีฟ้าสดใส

รูปภาพแม่โพสพ (ภาพประกอบที่ 34) เป็นภาพแม่โพสพสีสดงาม ที่จัดสร้างโดยหลวงปู่ปิ่น วัดไชยภูมิ ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสเจริญพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา ในรูปสร้างเป็นแม่โพสพที่มีลักษณะเป็นหญิงสาว ผมยาว นุ่งขัดสมาธิ สวมชฎา ห่มสไบ นุ่งผ้าถุง มีรัศมีอยู่เหนือศีรษะ นุ่งขัดสมาธิอยู่บนกองต้นข้าว ด้านข้างมีพระพุทธรูปเจ้าขอฝนยืนอยู่บนดอกบัวขนาดข้างองค์แม่โพสพ และด้านบนมีพระพิรุณซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งฝน และพระอินทร์ ด้านล่างทำเป็นภาพรั้วของน้ำ มีภาพนาคนำน้ำ ดอกบัว ใบบัว และฝูงปลา ด้านล่างภาพมีข้อความ “พระแม่โพสพเทวี (พระพุทธรูปเจ้าขอฝน พระพิรุณเทพเจ้าแห่งฝน นาคนำน้ำ ความอุดมสมบูรณ์) หลวงปู่ปิ่น วัดไชยภูมิ ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสเจริญพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา จัดพิมพ์โดย บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด” รูปภาพแม่โพสพที่สร้างขึ้นนี้หลวงปู่ปิ่นได้แจกให้ชาวนาและชาวบ้านทั่วไปไว้บูชา

5.2.3.3 ผ้ายันต์แม่โพสพ

ผ้ายันต์แม่โพสพเป็นเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่งที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์และชาวนาในบริเวณอื่นนิยมบูชาไว้ที่บ้านเรือน บางบ้านแขวนไว้ตรงประตูเข้าบ้าน บางบ้านแขวนไว้ที่ข้างฝาบ้าน เพราะเชื่อว่าการบูชาไว้ในเรือนจะช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จเช่นเดียวกับการบูชารูปปั้นแม่โพสพ

ภาพประกอบที่ 35 ผ้ายันต์แม่โพสพ ของวัดปิ่นแก้ว ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และภาพประกอบที่ 36 รูปนางกวัก อีกด้านหนึ่งของผ้ายันต์แม่โพสพ ของวัดปิ่นแก้ว ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปแม่โพสพที่ปรากฏบนผ้ายันต์ ของวัดปิ่นแก้ว ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นภาพหญิงสาวผมยาว นุ่งพับเพียบ นุ่งผ้าถุง สวมกรอบหน้า และสร้อยสังวาล ในมือข้างขวาทือรวงข้าว และในมือข้างซ้ายถือยันต์ มุมทั้งสี่ด้าน คือ “นะ มะ ทะ วะ” เป็น

ยันต์หัวใจธาตุแม่โพสพ ตัวอักษรด้านในแถวบน คือ “รา ยา ละ กะ” แถวล่าง คือ “วะ สะ มา สา” ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นรูปนางกวัก รูปยันต์ เต่า ปลาขนาดเล็กอยู่ในยันต์ด้วย

นอกจากนี้ยังพบผ้ายันต์แม่โพสพที่สร้างขึ้นโดยวัดต่างๆ ด้วย เนื่องจากเชื่อว่าแม่โพสพเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เช่น ผ้ายันต์ของวัดเกษตรราชม ต่าบลไทรงาม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ผ้ายันต์แม่โพสพ เทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เงินไหลมาเทมา วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร, ผ้ายันต์แม่โพสพ แม่นางกวัก หลวงปู่ปรัง วัดธรรมเจดีย์ สิงห์บุรี รุ่งสร้างกุฏิสงฆ์ ปี 2536 ผ้าสีเหลือง, ผ้ายันต์ธงชัยหลวงพ่อเล็ก วัดสันติคีรีศรีบรมธาตุ (วัดเขาดิน) จังหวัดกาญจนบุรี ยุคเก่า ปี 2518, ผ้ายันต์พระแม่โพสพ วัดท่าซุง ไข่กันเพ็ญ กันแมลง เข้าป่าไม่อด จังหวัดอุทัยธานี และยันต์ธงพระแม่โพสพ ติดยุงข้าว ของหลวงพ่อเต๋ วัดสามง่าม จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

ข้อมูลทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ได้แก่ รูปปั้นขนาดเล็กที่ชาวบ้านเช่าไว้บูชา รูปภาพ และผ้ายันต์ พบว่าลักษณะที่เหมือนกันคือ เป็นหญิงสาว ผมหยาบ ห่มสไบเฉียงจากด้านขวาไปซ้าย นุ่งผ้าจีบหน้านาง นั่งพับเพียบบนแท่น สวมกรอบหน้า จอนหู สร้อยคอ และกำไลแขน มือข้างหนึ่งหรือมือทั้ง 2 ข้างถือรวงข้าว รวงข้าวเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่บ่งบอกว่าเป็นแม่โพสพ และทำให้แม่โพสพแตกต่างจากเทพเที้องค์อื่นๆ รูปแม่โพสพที่สร้างขึ้นมีทั้งศิลปะแบบไทย และอินเดีย แต่โดยภาพรวมแล้วรูปลักษณะแม่โพสพที่นำมาสร้างรูปเคารพและเครื่องรางของขลังจะมีลักษณะคล้ายๆ กัน

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลรูปปั้น รูปภาพและผ้ายันต์แม่โพสพที่พบในชุมชนบ้านดอนโพธิ์ แสดงให้เห็นว่าความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพถูกนำมาใช้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์และผสมผสานเข้ากับจินตนาการของศิลปิน เครื่องรางของขลังเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม และมีนัยของความศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเชื่อและเรื่องเล่า รวมถึงความศรัทธาที่มีต่อองค์แม่โพสพ การศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาเครื่องรางของขลังต่างๆ เกี่ยวกับแม่โพสพด้วยเพื่อแสดงให้เห็นว่าความเชื่อ และเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพมีการนำไปใช้และดำรงอยู่ในสังคมที่แตกต่างกัน ซึ่งความคิดนี้สอดคล้องกับสิ่งที่มาลินอฟสกี⁴⁶ กล่าวไว้ว่า “ตัวบท (ของเรื่องเล่า) ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างมากแต่ถ้าปราศจากบริบท ตัวบทนั้นก็จะเป็นสิ่งไม่มีชีวิต” และ “เรื่องเล่าทั้งหลาย “มีชีวิตอยู่” ในสังคมชาวบ้าน ไม่ได้มีชีวิตอยู่บนกระดาษ”

⁴⁶ มาลินอฟสกี (1954:96) อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, หน้า 360.

นอกจากรูปปั้น รูปภาพและฉายยนต์แม่โพสพแล้ว ยังพบว่าในกลุ่มของชาวนาบ้านดอนโพธิ์มีการสวดบูชาแม่โพสพด้วยคาถาต่างกัน

- คาถาบูชาแม่โพสพของชาวนาบ้านดอนโพธิ์

ชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อและความเคารพแม่โพสพเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในกลุ่มชาวนาสูงวัยจะมีบทสวดบูชาแม่โพสพ เช่น นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 87 ปี) ท่องคาถา “บูชาพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า คุณพ่อ คุณแม่ คุณครูบาอาจารย์ เจ้าทุ่งเจ้าท่า เจ้าที่เจ้าทาง ฝี่เล่า (น่าจะเป็นฝี่เย้า) ฝี่เรื่อน แม่ตะเคียน ศาลแม่ใหญ่ พระภูมิเจ้าที่ แม่ธรณี แม่พระคงคา แม่พระเพลิง แม่พระพาย แม่พระโพสพ เทพเทวดารักษา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงปกป้องคุ้มครองให้ลูกมีความสุขความเจริญทุกๆ ครอบครัว”⁴⁷ จากบทสวดนี้จะเห็นว่าขึ้นต้นด้วยการบูชาพระรัตนตรัยก่อน น่าจะแสดงให้เห็นความเชื่อของชาวนาว่าชาวนาให้ความสำคัญกับพระรัตนตรัยมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ หลังจากนั้นจึงไล่เรียงสิ่งที่มีบุญคุณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เริ่มตั้งแต่ พ่อแม่ ครูอาจารย์ เจ้าทุ่ง เจ้าท่า เจ้าที่ เจ้าทาง ฝี่เรื่อน แม่ตะเคียน ฯลฯ โดยกล่าวขอให้อำนาจทั้งหลายเหล่านี้ช่วยคุ้มครองครอบครัวของตนเองและครัวของลูกหลานให้มีความสุขและความเจริญ จากสิ่งต่างๆ ที่ชาวนาสวดนี้แสดงให้เห็นความเชื่อของชาวนาที่มีหลากหลาย และเป็นความเชื่อที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิม เช่น ฝี่ แม่โพสพ เจ้าทุ่ง ฯลฯ กับความเชื่อพุทธศาสนาที่มีเคารพในพระรัตนตรัย

นางเฟื่อน กิจธิชน (อายุ 86 ปี) กล่าวว่าตนเองแก่มาแล้ว ไปทำขวัญข้าวไม่ไหวและไม่ได้ทำขวัญข้าวมาสองปีแล้ว แต่ว่าตนเองจะสวดมนต์และเชิญแม่โพสพด้วยทุกคืน บทเชิญแม่โพสพคือ “แม่โพสพ แม่โพสพ แม่พันดารา แม่จันเทวี แม่ศรีสุตา มาเกิดแม่มา สาธุสะ ฉันทอกทำกินในแผ่นดินถิ่นนี้ ขอให้มั่งขอให้มีเป็นเศรษฐีพ่อค้า ชาวนาบ้านนอก คุ่มกระบือทั้งคอก คุ่มแอกคุ่มไถ คุ่มไร่คุ่มนา คุ่มนกกุ่มหนู กันปลูกันปลา กันตะกวดและเหี้ยกันเพี้ยลงนา กันหนอนอ้อยได้มีเข้ามา สัพพะโทษา วินาศสันต”⁴⁸ ข้อความจากบทสวดนี้เป็นกรณียาเชิญแม่โพสพ และเป็นกรณียาขออนุญาตแม่โพสพทำมาหากินในพื้นที่นี้ ขอให้ร่ำรวยเป็นเศรษฐี รวมถึงขอความคุ้มครองจากแม่โพสพให้ช่วยคุ้มครองกระบือ แอก ไถ ไร่ นา และช่วยป้องกันศัตรูข้าว ได้แก่ นก หนู ปู ปลา ตะกวด เหี้ย เพี้ย และหนอนอ้อยให้มากัดกินต้นข้าวในนา ชาวนาคนนี้มี ความเชื่อที่ว่าถึงแม้ตนเองจะไปประกอบพิธีทำขวัญข้าวไม่ไหว แต่การที่ท่องบทสวดอัญเชิญแม่โพสพทุกคืนน่าจะช่วยให้การทำนาของเขาประสบความสำเร็จและปลอดภัยจากภัยพิบัติต่างๆ

⁴⁷ สัมภาษณ์ บุญช่วย เกิดมนตรี, 2 ตุลาคม 2551.

⁴⁸ สัมภาษณ์ เฟื่อน กิจธิชน, 2 มิถุนายน 2550.

สำหรับนางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล (อายุ 72 ปี) กล่าวว่าตนเองสวดมนต์ไหว้พระและจุดธูป 9 ดอกบูชาแม่โพสพทุกคืน โดยท่องคาถา “พุทธบูชา ธรรมะบูชา สังฆะบูชา ลูกขอบูชาแม่โพสพ แม่แก่นธูป แม่ธูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น ลูกขอบูชา” บทสวดนี้ชาวนาเริ่มต้นด้วยการบูชาพระรัตนตรัยแล้วจึงเชิญแม่โพสพ และกล่าวว่าขอบูชาแม่โพสพ

จากบทสวดของชาวบ้านทั้ง 3 คนแสดงให้เห็นลักษณะร่วมกันของความเชื่อที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์อย่างหนึ่งก็คือการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับความเชื่อพระพุทธศาสนา ชาวนาให้ความสำคัญกับพระรัตนตรัยมากกว่าความเชื่อดั้งเดิม กล่าวคือก่อนที่จะสวดบทบูชาแม่โพสพ ชาวนาจะสวดบทสวดมนต์บทอื่นๆ มาก่อน และหลังจากนั้นจึงจะสวดบทบูชาแม่โพสพ และจำเห็นได้ว่าชาวนา 2 คน ขึ้นต้นบทบูชาแม่โพสพด้วยการบูชาพระรัตนตรัยก่อนแล้วจึงบูชาแม่โพสพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างอื่นๆ บทสวดของชาวนาคณะแรกค่อนข้างจะแตกต่างจากชาวนา 2 คนหลัง ทั้งนี้เพราะว่าชาวนาคณะแรกไม่ได้มุ่งเน้นที่การบูชาแม่โพสพเพียงองค์เดียว แต่ได้บูชาสิ่งอื่นๆ ด้วย ทั้งเจ้าทุ่งเจ้าท่า ผีเรือน พระภูมิเจ้าที่ ฯลฯ แม่โพสพเป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งที่ชาวบ้านบูชาและขออำนาจจากแม่โพสพให้ช่วยคุ้มครองครอบครัวของตนและลูกหลาน ส่วนชาวนา 2 คนหลังมุ่งที่จะบูชาแม่โพสพโดยตรง โดยการกล่าวเชิญให้แม่โพสพได้รับรู้ถึงการกระทำของเขา และชาวนาคณะที่ 1 ยังได้ขอให้อำนาจของแม่โพสพช่วยคุ้มครองการทำนา อุปกรณ์การทำนา และป้องกันนาข้าวจากภัยพิบัติต่างๆ ชาวนาทั้งสามคนที่ปฏิบัติเช่นนี้เชื่อว่าการสวดบูชาแม่โพสพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในการทำนาและได้ผลผลิตที่ดี

ความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นที่มาของการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ทั้งนี้เพราะความเชื่อและเรื่องเล่าเหล่านั้นได้กลายเป็นคำอธิบายพิธีกรรม รวมถึงยังเป็นที่มาของการจัดพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับข้าวและแม่โพสพอีกด้วย การถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรมทำให้เกิดความมั่นคงทางวัฒนธรรม เป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่เยาวชนรุ่นหลังได้รับสืบทอดมาจากชนรุ่นก่อนและได้ศึกษาหาความรู้ต่อไป นอกจากนี้ ตำนานในรูปแบบของเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ ผนวกกับความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นรูปธรรม เช่น รูปปั้นแม่โพสพ รูปภาพแม่โพสพและผ้ายันต์แม่โพสพ ล้วนแต่แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนชาวนา

บทที่ 6

การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

การศึกษาการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นการศึกษาวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นว่าความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ดำรงอยู่ในสังคมหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันขึ้นอยู่กับปัจจัยใดบ้าง และดำรงอยู่ในลักษณะใด ผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาในบทนี้ใน 2 ประเด็น ประแรก คือ สถานภาพทางด้านความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน และประเด็นที่ 2 ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรม

6.1 สถานภาพทางด้านความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบัน

การทำนาของชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตค่อนข้างมาก สิ่งหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดคือวัตุประสงค์ในการทำนาเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชาวนาปลูกข้าวไว้กิน เมื่อเหลือจึงนำไปขาย แต่ในปัจจุบันชาวนาปลูกข้าวไว้ขายเพียงอย่างเดียว เมื่อวัตุประสงค์การทำนาเปลี่ยนไปมีผลให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนา จากเดิมที่ทำนาปีเพียงปีละครั้งเดียวก็เปลี่ยนมาทำนาปรัง ที่สามารถทำนาได้หลายครั้งใน 1 ปี ดังนั้นเมื่อรูปแบบการทำนาเปลี่ยนก็มีผลทำให้ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากองค์ประกอบหลายๆ อย่าง เช่น ความสัมพันธ์ของหมู่บ้านดอนโพธิ์กับสังคมภายนอก ความคิดความเชื่อของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไป ระบบการศึกษาสมัยใหม่ และวิธีการทำนาในปัจจุบันที่มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการทำนาค่อนข้างมาก เป็นต้น

ในปัจจุบันชาวนาบ้านดอนโพธิ์มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมาก ทั้งนี้เพราะการคมนาคมสะดวกขึ้น มีถนน มียานพาหนะ ลูกหลานของชาวบ้านมีโอกาสไปทำงานในโรงงาน อุตสาหกรรม หรือมีโอกาสเข้าไปศึกษาต่อในเมือง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อของชาวนากลุ่มหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมเคยยึดมั่นอยู่กับความเชื่อแบบดั้งเดิมก็เริ่มมีคำอธิบายแบบวิทยาศาสตร์มากขึ้น เช่น เมื่อก่อนชาวนาไม่รู้ว่าสาเหตุที่ข้าวไม่ออกรวงเป็นเพราะอะไร แต่ในปัจจุบันด้วยความรู้ทางด้านการเกษตรก็ทำให้ทราบว่าที่ข้าวไม่ออกรวงเป็นเพราะเกิดจากไวรัสที่มากับเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลที่เกาะกินต้นข้าว เป็นต้น

การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตชาวบ้านดอนโพธิ์มีการศึกษาน้อยเพียงแค่ระดับประถมศึกษาหรือบางคนก็ไม่ได้รับการศึกษา อ่านหนังสือไม่ออกเขียนไม่ได้ ความรู้ต่างๆ ที่มีก็มาจากคำบอกเล่าของปู่ย่าตายายโดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม ซึ่งแตกต่างกับคนรุ่นหลังที่เข้ารับการศึกษาในระบบ และได้รับการถ่ายทอดหรืออธิบายสิ่งต่างๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์

ปัจจุบัน การให้ความสำคัญกับข้าวของชาวนาบางคนเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตด้วย กล่าวคือ ในอดีตชาวนามองข้าวว่าเป็นสิ่งที่มีบุญคุณ เป็นอาหารที่หล่อเลี้ยงชีวิต ชาวนาในอดีตปลูกข้าวโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อไว้บริโภคในครอบครัว เมื่อเหลือแล้วจึงจะขาย แต่ในปัจจุบันนี้ ชาวนามองข้าวว่าเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ชาวนาจะทำนาปลูกข้าวไว้ขายเป็นวัตถุประสงค์หลัก ชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ทั้งหมดปลูกข้าวไว้เพื่อขายเพียงอย่างเดียว ไม่มีชาวนาครอบครัวใดเลยที่เก็บข้าวไว้กิน โดยชาวนาให้เหตุผลว่าข้าวที่ปลูกเป็นข้าวแข็งไม่สามารถเก็บไว้กินได้ ซึ่งความคิดเกี่ยวกับข้าวที่เปลี่ยนแปลงไปนี้สอดคล้องกับสิ่งที่ ศรีศักร วัลลิโภดม¹ กล่าวไว้ คือ “...การปลูกข้าว เราเห็นความเชื่อซึ่งเป็นเรื่องของจักรวาลที่เกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการขอฝน การจุดบั้งไฟ หรือ อะไรต่างๆ เหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการฝน ขณะเดียวกันก็เห็นคน สยบต่อจักรวาล สยบต่อแกน สยบต่อผีในหลายๆ มิติ เพราะฉะนั้นในตัวข้าวเองได้ผูกคนเข้ากับสิ่งเหล่านี้ และในที่สุดทำให้คนเป็นมนุษย์ บ้านเมือง เราอยู่ได้ตลอดมาจนกระทั่งอดีตเมื่อเร็วๆ นี้ก็เพราะข้าว แต่ปัจจุบันนี้เป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่ว่าข้าวกำลังสลายตัวไป เพราะคนไม่ได้มองข้าวในลักษณะอย่างนั้น คนมองข้าวเป็นวัตถุที่ค้าขายได้แต่ก่อนนี้คนมองข้าวในลักษณะเป็นสิ่งที่มีความ”

ดังได้กล่าวไว้ว่าวัตถุประสงค์หลักในการทำนาของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันคือปลูกข้าวไว้ขาย ทำให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำนา ชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์เปลี่ยนวิธีการทำนาที่เคยทำนาเพียงปีละครั้งที่เรียกว่า “นาปี” มาเป็นการทำ “นาปรัง” ที่สามารถทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง ทำให้มีรายได้มากขึ้น หรือถ้ามีการทำนาครั้งแรกเสียหาย ชาวนาก็ยังมีโอกาสทำนาได้อีกในครั้งที่ 2 หรือ 3 เมื่อวิธีการทำนาเปลี่ยนก็ต้องเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมด้วย ชาวนาไม่สามารถใช้พันธุ์ข้าวนาปี มาใช้กับการปลูกข้าวแบบนาปรังได้ เพราะอายุการเก็บเกี่ยวผลผลิตจะแตกต่างกัน ข้าวนาปรังที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ปลูกจะใช้เวลาตั้งแต่เริ่มปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวได้ประมาณ 90-120 วัน

นอกจากนี้ยังพบว่าในปัจจุบันนี้ชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีการใช้เครื่องมือการเกษตรสมัยใหม่ในการทำนา เช่น รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กสำหรับเตรียมพื้นที่ทำนา เครื่องหว่านพ่นข้าว เครื่องฉีดยา เครื่องหว่านปุ๋ย เครื่องเกี่ยวนวดข้าว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี สำหรับการป้องกันโรคหรือเพื่อบำรุงต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ผู้วิจัยพบว่าในแต่ละรอบของการปลูกข้าวจนกระทั่งเก็บเกี่ยว ชาวนาฉีดยาฆ่าแมลงและใส่ปุ๋ยข้าวหลายครั้ง เช่น เมื่อต้นข้าวโตได้ 7 วัน ก็จะฉีดยาฆ่าหญ้าและกันเชื้อรา เมื่อโตประมาณ 10 วัน ก็จะฉีดยากันโรคหนอนกอ โรคใบขาว และเมื่อข้าวโตได้ 25 วัน ก็จะฉีดยาป้องกันเพลี้ย และฉีดยาตามโรคที่พบ สำหรับการใส่ปุ๋ย ชาวนาจะใส่ปุ๋ยเพื่อบำรุงต้นข้าวประมาณ 3-4 ครั้ง คือ ตอนข้าวโตได้ 15 วัน ใส่ปุ๋ยครั้งแรก ต่อมาข้าวโต

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ข้าวกับชีวิตไทย” ใน *ข้าวกับวิถีชีวิตไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2541), หน้า 179.

ได้ 25 วัน ใฝ่ปุ๋ยอีกครั้ง ถ้าต้นข้าวในนามีสีแดงก็จะใฝ่ปุ๋ยอีกครั้ง เมื่อข้าวโตครบ 65 วันใฝ่ปุ๋ยอีกครั้ง และใฝ่สารเร่งแบ่งด้วยเพื่อให้เมล็ดข้าวสร้างแบ่งในปริมาณมาก เป็นต้น จะเห็นได้ว่าชาวนาต้องใฝ่ยาฆ่าแมลงและใฝ่ปุ๋ยเคมีหลายครั้งที่เดียวกว่าจะถึงช่วงเวลาเก็บเกี่ยว

นอกจากการทำนาผู้วิจัยยังพบว่าชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีการประกอบอาชีพเสริมหลังจากที่ทำนาเสร็จแล้ว เช่น บางคนทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ขายประกันชีวิต รับจ้างทั่วไป เช่น ตัดข้าวดีด (ข้าวดีดมีชื่อสามัญว่า “ข้าววัชพืช” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “weedy rice” ในระยะเริ่มต้นของการ ระบาด ข้าววัชพืชจะแฝงตัวในนาข้าวเพียงไม่กี่ต้น หากไม่มีการกำจัดในระยะเวลา 2-3 ฤดู เท่านั้น ข้าววัชพืชสามารถเพิ่มจำนวนเป็นหลายล้านต้นปกคลุมจนมองไม่เห็นต้นข้าว²) ฉีดยา ใฝ่ปุ๋ย เป็นต้น ตัวอย่างเช่นชาวนาคนหนึ่งประกอบอาชีพทำนาและทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมด้วย โดยเขาจะตื่นแต่เช้า ทำงานในนา เช่น ฉีดยา ใฝ่ปุ๋ย หลังจากนั้นจึงไปทำงานเป็นคนงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม หรือชาวนาอีกคนหนึ่งครอบครัวของเขามีที่นาและเช่านาคนอื่นเพื่อทำนาประมาณ 100 ไร่ เปิดบ้านเป็นร้านขายของหลายอย่างทั้งสินค้าอุปโภคและบริโภค รวมถึงสินค้าทางการเกษตรด้วย และยังเป็นตัวแทนขายประกันชีวิตอีกด้วย นอกจากนี้ชาวนาบ้านดอนโพธิ์หลายคนยังมีตำแหน่งหน้าที่อื่นๆ ในหมู่บ้านด้วย เช่น เป็นประธานกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน หัวหน้ากลุ่มสตรี หรืออาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นต้น

6.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

ในปัจจุบันสภาพของหมู่บ้านดอนโพธิ์จะแตกต่างไปจากอดีตทั้งนี้ก็เป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยทั่วไปและจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม หมู่บ้านดอนโพธิ์มีครอบครัวของชาวนาทั้งหมด 75 ครอบครัว และในจำนวนนี้มากกว่าครึ่งหนึ่ง คือ 45 ครอบครัวยังประกอบพิธีทำขวัญข้าวอยู่ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาว่าท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านนั้น ความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าวยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตชาวนาบ้านดอนโพธิ์อย่างไร ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาและวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนทำให้ความเชื่อดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไป ดังจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

6.2.1 การดำรงอยู่ของผู้ประกอบพิธีและการสืบทอดพิธีกรรม

ปัจจัยสำคัญประการแรกที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ยังมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวอยู่คือในหมู่บ้านดอนโพธิ์ยังมีผู้มีความรู้และเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวค่อนข้างมาก ผู้วิจัย

² จรรยา มณีโชติ, “ข้าววัชพืช “weedy rice” [ออนไลน์], 26 เมษายน 2554. แหล่งที่มา <http://kpp-rsc.ricethailand.go.th>.

พบว่าผู้ประกอบการที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์นี้มีอายุที่แตกต่างกัน ดังข้อมูลตารางแสดงอายุผู้ประกอบการในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ดังนี้

ตารางที่ 6 ตารางแสดงช่วงอายุของผู้ประกอบการทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ พ.ศ. 2551

ช่วงอายุ	จำนวนผู้ประกอบการ
21-30	1
31-40	7
41-50	8
51-60	9
61-70	12
71-80	2
81-90	1

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าอายุของผู้ประกอบการจะอยู่ในช่วงระหว่าง 31-70 ปี และในช่วงอายุ 61-70 ปี จะมีผู้ประกอบการจำนวนมากที่สุด ผู้ประกอบการที่มีอายุน้อยที่สุดคือ ช่วงอายุ 21-30 ปี และ 81-90 ปี ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยพบว่าการประกอบพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับความเป็นเครือญาติกัน กล่าวคือ ถ้าในครอบครัวใดยายหรือย่ายังคงประกอบพิธีทำขวัญข้าว ก็มีแนวโน้มที่เป็นไปได้ค่อนข้างมากกว่าลูกหลานจะยังคงสืบทอดพิธีทำขวัญข้าว ทั้งนี้เพราะพิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมในระดับครอบครัว แต่ละครอบครัวจะประกอบพิธีกรรมเองไม่มีการเชิญหมอขวัญมาประกอบพิธี ผู้ประกอบการส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน แต่ถ้าแม่บ้านครอบครัวใดประกอบพิธีไม่เป็นก็จะให้แม่ตนเองหรือแม่สามีเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้ ตัวอย่างครอบครัวที่มีความสัมพันธ์เป็นญาติกันและยังคงประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เช่น นางบุญช่วย เกิดมนตรี (อายุ 78 ปี) เป็นชาวนาสูงวัยคนหนึ่งหมู่บ้านดอนโพธิ์ที่มีความเชื่อและเคยประกอบพิธีทำขวัญข้าว ในอดีตนางบุญช่วยเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวเอง แต่ในปี 2553-2554 นางบุญช่วยสอนลูกสาวคนเล็กให้ทำขวัญข้าวและให้เริ่มประกอบพิธีทำขวัญด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันนางบุญช่วยไม่ได้ทำนาแล้ว แต่ยกที่นาให้ลูกๆ ทำต่อ นางบุญช่วยมีลูก 11 คน ลูกทุกคนแต่งงานแล้ว และตั้งครอบครัวอยู่ไกล้นางบุญช่วยบ้างและอยู่ที่อื่นใกล้ๆ กับหมู่ดอนโพธิ์บ้าง ลูกหลานของนางบุญช่วยที่อยู่ในบ้านดอนโพธิ์ประมาณสิบกว่าครอบครัวที่ประกอบอาชีพทำนายังคงประกอบพิธีทำขวัญข้าวอยู่ เช่น นางรัชณี การสมชน (อายุ 40 ปี) นางสุนันท์ การ

วิชา (อายุ 51 ปี) นางสาววรรค์ สุขอยู่ (อายุ 56ปี) นางวันดี โอธาคะ (อายุ 36 ปี) เป็นต้น ทั้งสามคนนี้เป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวด้วยตนเองตามที่ได้เรียนรู้มาจากนางบุญช่วยในฐานะแม่หรือยาย ทั้งนี้เหตุผลประการสำคัญน่าจะมาจากการถ่ายทอดความเชื่อจากคนรุ่นย่าหรือยายสู่คนรุ่นแม่ และส่งต่อมายังรุ่นลูกและหลาน ซึ่งผู้วิจัยพบว่ากลุ่มคนที่ เป็นเครือญาติกันจะมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวเช่นเดียวกัน แต่ในทางกลับกันถ้าไม่มีการถ่ายทอดการประกอบพิธี ก็จะทำให้พิธีทำขวัญข้าวหายไปโดยปริยาย

ชีวิตของชาวนาบ้านดอนโพธิ์เมื่อแต่งงานแล้วโดยทั่วไปจะย้ายไปสร้างครอบครัวอยู่ใกล้กับครอบครัวของพ่อแม่ฝ่ายหญิง และเมื่อผู้หญิงแต่งงานแยกครอบครัวออกมาแล้ว หน้าที่อย่างหนึ่งของแม่บ้านคือการทำขวัญข้าว หรือถ้าเป็นในกรณีที่แต่งงานแล้วอยู่ในครอบครัวของฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง ผู้ประกอบพิธีอาจจะเป็นแม่หรือแม่สามี ย่า หรือยาย แต่เมื่อถึงเวลาหนึ่งที่ผู้สูงวัยเหล่านี้ชราภาพ หน้าที่ประกอบพิธีทำขวัญข้าวจะตกเป็นหน้าที่ของลูกสาวหรือลูกสะใภ้ต่อไป

ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นปัจจัยที่สำคัญมากต่อการดำรงอยู่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เพราะจะเห็นได้ว่าพิธีบางพิธีเลิกปฏิบัติไปแล้วเนื่องมาจากไม่มีผู้ประกอบพิธีกรรม เช่น พิธีแรกนา นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ประกอบพิธีอื่นๆ เช่น พิธีแรกเกี่ยว ก็เริ่มมีผู้ประกอบพิธีน้อยลง จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่ายังมีชาวนา 3 คนที่ยังคงประกอบพิธีนี้อยู่ ได้แก่ นางมะลิ พูลลาย นางประชุม รวงผึ้ง นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล ชาวนาในหมู่บ้านหลายคนเป็นชาวนาที่มีอายุมากแล้ว และมีแนวโน้มว่าจะส่งต่ออาชีพทำนาให้รุ่นลูกหลานต่อไป เมื่อคนกลุ่มนี้ทำนาเองก็ต้องเรียนรู้ที่จะประกอบพิธีกรรมด้วยตนเอง ซึ่งความรู้เหล่านั้นพวกเขาได้เรียนรู้และได้รับการบอกเล่ามาจากรุ่นยายหรือแม่

6.2.2 การดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์

ปัจจัยประการที่ 2 คือ การดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่กล่าวถึงนี้สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ ความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อทางพุทธศาสนา

6.2.2.1 ความเชื่อดั้งเดิมประกอบด้วยความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติหรืออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งปรากฏอยู่ในหลายลักษณะ หนึ่งในความเชื่อเหล่านั้นคือความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ชาวนาหลายคนมีรูปปั้นหรือรูปภาพแม่โพสพไว้บูชาที่บ้าน บางคนก็ตั้งไว้บนหิ้งบูชาหรือแขวนไว้กับฝาบ้าน บางบ้านที่ไม่มีรูปปั้นหรือรูปภาพแม่โพสพก็จะมีรวงข้าวไว้บูชา บางบ้านก็นำรวงข้าวใส่ถุงพลาสติกหรือชั้นน้ำวางไว้บนหิ้งพระ และบางคนก็นำรวงข้าวมาทำเป็นหุ่นรูปร่างเหมือนคน สมมติว่าเป็นแม่โพสพนุ่งห่มเสื้อผ้าอย่างสวยงามแล้วนำไปบูชาไว้บนหิ้ง ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าการมีแม่โพสพไว้บูชาจะทำให้การทำนาประสบความสำเร็จ ได้ข้าวปริมาณมาก

นางบุญช่วย เกิดมนตรี เป็นชาวบ้านดอนโพธิ์คนหนึ่งที่มีความเชื่อและนับถือแม่โพสพ มากจึงได้ตั้งศาลให้แม่โพสพ โดยสร้างเป็นศาลเล็กๆ คล้ายศาลเจ้าที่ไว้ใกล้ๆ กับที่นา แล้วอัญเชิญ รูปปั้นแม่โพสพไว้ในศาลนั้นด้วย แต่ในปัจจุบันศาลดังกล่าวไม่มีแล้ว เพราะเมื่อน้ำท่วมครั้งใหญ่ ในปี 2549 น้ำได้ท่วมและพัดพาศาลพังลงมาและองค์แม่โพสพก็หายไปตามสายน้ำ ปัจจุบันยังไม่มี การสร้างศาลขึ้นมาใหม่

ความเชื่อเรื่องแม่โพสพเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว หลายพิธี เช่น พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา พิธีแรกนา พิธีทำขวัญข้าวและ พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน เป็นต้น

นอกจากความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าชาวบ้านดอนโพธิ์มีความ เชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญรองจากแม่โพสพ คือ ความเชื่อเรื่องเจ้าฟู่ โดยชาวนาจะประกอบ พิธีบนบานเจ้าฟู่อยู่หลายขั้นตอนของการทำนาและเจ้าฟู่ยังชอบเครื่องสังเวद्यที่แตกต่างกันไป เช่น การบนบานเจ้าฟู่ก่อนเริ่มทำนา เพื่อขออนุญาตและขอให้เจ้าฟู่คุ้มครองชาวนาทำนาประสบความสำเร็จ ปลอดภัยและนาข้าวไม่เสียหาย การบนบานเจ้าฟู่ก่อนการเก็บเกี่ยว เพื่อขอให้การ เก็บเกี่ยวเป็นไปอย่างเรียบร้อย หรือการบนบานเมื่อเกิดภัยพิบัติก็จะขอให้เจ้าฟู่ช่วยขจัดปัญหา หรือช่วยบรรเทาให้ปัญหานั้นน้อยลง และข้าวในนาไม่เสียหายมากนัก

ความเชื่อดั้งเดิมอื่นๆ ที่ปรากฏจะเป็นความเชื่อที่เกิดจากการบนบาน เช่น มีการบนบาน เจ้าที่ เจ้าพ่อชัยมงคล เจ้าพ่อพระราม ทำวสั๊กกะ ที่เขาคิชฌกูฏ เป็นต้น ชาวนาเชื่อว่าด้วยอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เหล่านี้จะช่วยดลบันดาลให้การทำนาของพวกเขาประสบความสำเร็จ

6.2.2.2 ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่พบเป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระรัตนตรัย โดยพบว่า ชาวบ้านจะบูชาพระรัตนตรัยก่อนการประกอบพิธีกรรมทางต่างๆ เช่น พิธีทำขวัญข้าว พิธีทำขวัญ แม่โพสพ พิธีรับขวัญข้าว เป็นต้น ทั้งนี้อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวนามีความเชื่อที่ว่าด้วยอำนาจของพระ รัตนตรัยจะช่วยให้เกิดความขลังและช่วยดลบันดาลให้การทำนาประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ ชาวนายังเชื่อในอำนาจของพระพุทธรูปบางองค์ เช่น พระร่วงโรจนฤทธิ์ จังหวัดนครปฐม หลวง พ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา หลวงพ่อรำพึง วัดแก้วสุวรรณ หลวงพ่อพุทธนิมิต วัดไชยภูมิ หลวงพ่อ นิรภัย วัดหนองลำเจียก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพระเกจิอาจารย์ เช่น หลวงพ่อปาน วัดบาง นมโค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฯลฯ ชาวนาเชื่อว่าพระรัตนตรัย พระพุทธรูปและพระเกจิอาจารย์ เหล่านี้จะสามารถช่วยดลบันดาลในสิ่งที่พวกเขาต้องการนั้นก็คือการทำนาที่ประสบความสำเร็จ ได้ข้าวปริมาณมาก

ผู้ที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์นั้นเป็นกลุ่มคนที่ยังคงเชื่อเรื่อง แม่โพสพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้เป็นเสมือนที่พึ่งทางใจ

ของชาวนา ในยามที่เขาเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจ ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าชาวนาจะบนบานขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ช่วยเหลือค่อนข้างมาก และอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ยังมีได้มีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงแม่โพสพหรือเจ้าทุ่ง แต่ยังเปิดกว้าง ชาวนายอมรับนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่พวกเขาเชื่อว่าด้วยอำนาจและพลังอันศักดิ์สิทธิ์จะช่วยทำให้การทำงานของเขาประสบความสำเร็จ ชาวนาปลอดภัยและได้ผลผลิตจำนวนมาก พวกเขาต่างเชื่อว่าการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นการสร้างขวัญกำลังใจและความเชื่อมั่นว่าเมื่อประกอบพิธีแล้วจะได้ผลผลิตที่ดี เพราะแม่โพสพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้จะคอยดูแลรักษาต้นข้าวและคอยปกป้องคุ้มครองพวกเขาทำนาอย่างปลอดภัยด้วย

6.2.3 ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าวและโรคข้าว

ปัจจัยประการที่ 3 ที่มีผลต่อการประกอบพิธีกรรมในการทำงาน คือภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าวและโรคข้าว เพราะปัจจัยเหล่านี้มีผลอย่างยิ่งต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว

การทำนาปลูกข้าวในปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าชาวนาจะไม่ได้อาศัยเพียงน้ำฝนในการทำงานเหมือนในอดีตแต่จะอาศัยน้ำจากระบบชลประทานด้วย ดังนั้นในการทำงานที่อาศัยน้ำฝน ถ้าฝนตกลงมามากเกินไปก็จะทำให้ข้าวในนาเสียหาย โดยเฉพาะในช่วงที่ชาวนาใกล้จะเก็บเกี่ยว เพราะ “ข้าว” คือ “เงิน” ข้าวเป็นรายได้สำคัญของชาวนา เพราะถ้าข้าวเสียหายก็อาจจะทำให้ชาวนาเก็บสิ้นเนื้อประดาตัวและอาจจะมีหนี้สินตามมาอีกด้วย เพราะชาวนามักจะใช้เงินที่มีอยู่ทั้งหมดลงทุนทำนาและบางครั้งยังต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนที่ต่างๆ เพื่อลงทุนทำนาด้วย

ในช่วงการทำงาน ชาวนาอาจจะประสบกับปัญหาน้ำท่วม หรือน้ำไม่พอ ปัญหาที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ประสบส่วนใหญ่เป็นปัญหาเรื่องน้ำท่วม เนื่องด้วยสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านดอนโพธิ์ที่เป็นที่ลุ่ม น้ำท่วมขัง ชาวนาทราบดีว่าจะต้องเก็บเกี่ยวให้เสร็จประมาณก่อนวันที่ 26 ตุลาคมของทุกปี เพราะน้ำจะท่วมราวเดือนตุลาคม ถึงมกราคมของทุกปี แต่บางครั้งชาวนาก็ไม่สามารถคาดเดาได้ บางปีน้ำก็มาเร็วกว่าปกติ หรือบางปีอาจมีฝนตกหนักอย่างต่อเนื่อง ทำให้น้ำท่วมนาข้าวเสียหาย เช่น ในปี 2549 ชาวนาต้องประสบกับปัญหาน้ำท่วมอย่างหนัก และอีกครั้งหนึ่งคือในปี 2553 เกิดน้ำท่วมทำให้ไร่นาเสียหายจำนวนมาก เช่น ที่นาของนางบังอร เกิดมนตรี นางประเทืองทิพย์ อ่อนเพ็ง นายสัญญา ม่วงงาม นางสุภาภร แจ่มวรรณ เป็นต้น ภัยพิบัติเรื่องน้ำท่วมนี้สามารถพบได้ในหมู่บ้านอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงหมู่บ้านดอนโพธิ์ด้วย เช่น หมู่ 1 บ้านเจ้าแปด หมู่ 2 บ้านคลองซุด หมู่ 3 บ้านปิ่นแก้ว หมู่ 5 บ้านวังตอง หมู่ 6 บ้านต้นคลอง และหมู่ 7 บ้านไชยภูมิพัฒนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าในบริเวณพื้นที่อื่นๆ ในภาคกลางก็ประสบปัญหานี้เช่นกัน เช่น พื้นที่นาในอำเภอบางปลาม้า อำเภอสองพี่น้อง อำเภอกู่ทอง และอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีประสบปัญหาน้ำท่วมนาข้าวล้มเสียหายกว่า 40,000 ไร่ หรือในกรณีน้ำท่วมที่จังหวัดอ่างทองที่เกิดจากฝนตกหนักในพื้นที่ติดต่อกันหลายวัน ทำให้น้ำมีปริมาณมากและท่วมขังนาข้าว

นาข้าวได้รับความเสียหายประมาณ 6,200 ไร่ ชาวนาใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอแสวงหา อำเภอวิเศษชัยชาญ และอำเภอโพธิ์ทอง ได้รับความเสียหายจำนวน 429 ครัวเรือน³ เป็นต้น

นอกจากปัญหาเรื่องน้ำท่วมแล้วปัญหาที่เกี่ยวข้องกับน้ำอีกอย่างหนึ่งคือการขาดแคลนน้ำ ในปี 2552 ชาวนาที่อำเภอบางบาลและบริเวณใกล้เคียงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาต้องประสบกับปัญหาภัยแล้ง น้ำแห้ง และน้ำในลำคลองลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ชาวนาต้องแย่งกันสูบน้ำเข้านาเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าวในนาของตนเอง และประกอบกับแสงแดดที่ร้อนทำให้ต้นข้าวเหี่ยวแห้ง⁴

ความเสี่ยงหรือภัยพิบัติอีกอย่างหนึ่งอาจเกิดขึ้นระหว่างการทำนาคือ ภัยพิบัติจากศัตรูข้าว เช่น แมลง เพลี้ย หนู เป็นต้น ชาวนาบ้านดอนโพธิ์เคยประสบกับปัญหาเหล่านี้มาตั้งแต่อดีต เช่นปัญหาหนูบุกกินข้าวในนาจนหมดสิ้น เมื่อสามสิบปีก่อนชาวนาต้องหาวิธีไล่หนู เช่น ใช้น้ำขี้เถ้ากับดัก หรือใช้ผ้าใบล้อมนา เป็นต้น ชาวนาบ้านดอนโพธิ์พูดถึงสถานการณ์ตอนนั้นต่างๆ กันไป ดังนี้ “หนูกัด 6-7 ปี หนูกัดกินหมด หนูตัวเล็กกัดกินหมด ไม่ได้กินเลย หนูกินเยอะมาก”⁵ “ทำนาปีไม่ได้เลย หนูกินหมด ประมาณสัก 30 กว่าปี ตอนกลางคืนต้องคอยจับหนู ซ็อตไฟ”⁶ “ปีที่หนูกัดตอนนาปี ปีนั้นหนูกินไปทั่ว บางคนบอกว่าหนูมันมีวิญญาณ บางคนก็เอาไฟไปซ็อต”⁷ ปัญหาเช่นนี้พบได้ในพื้นที่อื่นๆ ในภาคกลาง เช่น ปี 2553 หนูระบาดกัดกินข้าวในนาทำให้ชาวนาในเขตกรุงเทพมหานครในแขวงคลองสิบสอง แขวงคลองสิบ และแขวงหนองจอก จำนวน 439 รายพื้นที่จำนวน 9,000 ไร่ ได้รับความเสียหาย ในช่วง 24-30 มิถุนายน 2553⁸

ในปี 2553 ชาวนาประสบกับปัญหาเพลี้ยกระโดดกัดกินต้นข้าว ทำให้นาข้าวเสียหายเป็นจำนวนมาก จากรายงานข้อมูลนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด (เพลี้ยกระโดด) ในปี 2553 ขององค์การบริหารส่วนตำบลชานนา ต่อเกษตรอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน มีชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์จำนวน 17 ราย⁹ ได้รับผลกระทบจากเพลี้ยกระโดดระบาดทำให้นาข้าวเสียหาย และจากรายงานวันที่ 13 กันยายน 2553 เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลทำความ

³ “ท่วมนาอ่างทองสูญ 6.2 พันไร่,” **มติชน** (13 มิถุนายน 2551): 13.

⁴ “ชาวนากรุงเก่า' ประสบปัญหาภัยแล้ง สูบน้ำเข้าพื้นที่-นั่งเฝ้าหวั่นถูกขโมย,” **เดลินิวส์** (9 มีนาคม 2552): 30.

⁵ สัมภาษณ์ มานพ ขำศิริ, 19 มกราคม 2552.

⁶ สัมภาษณ์ สง่า ปรีเปรม, 3 พฤศจิกายน 2551.

⁷ สัมภาษณ์ สมจิตร ม่วงงาม, 17 มกราคม 2552.

⁸ “เห็นชอบช่วยชาวนา หนูระบาดหนองจอก,” **พิมพ์ไทย** (24 กันยายน 2553): 3.

⁹ ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชานนา ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 7 มิถุนายน 2553

เสียหายให้แก่นาข้าวของชาวบ้านดอนโพธิ์จำนวน 20 ราย¹⁰ และยังพบว่าเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ยังทำลายนาข้าวอย่างต่อเนื่อง และทำความเสียหายให้แก่ไร่นาของชาวนาเป็นอย่างมาก ชาวนาบางคนถูกเพลี้ยทำลายนาข้าวเสียหายจนหมด เช่น นาข้าวของนางวรรณมา ปรีเปรม ทำนา 60 ไร่เสียหายทั้งหมด เป็นต้น ความเสี่ยงที่ทำให้นาข้าวเสียหายจากเพลี้ยกระโดดมิได้พบแต่เพียงในหมู่บ้านดอนโพธิ์เท่านั้น หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านดอนโพธิ์ก็ประสบปัญหาเช่นนี้เหมือนกัน ดังมีรายงานความเสียหายของนาข้าวที่เกิดจากเพลี้ยกระโดดจากหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลชานนา ในช่วงระหว่างวันที่ 1 พฤษภาคม ถึง 31 มิถุนายน 2553¹¹ ได้แก่ หมู่ 1 บ้านเจ้าแปด หมู่ 2 บ้านคลองซุด หมู่ 3 บ้านปิ่นแก้ว หมู่ 5 บ้านวังตอง หมู่ 6 บ้านต้นคลอง และหมู่ 7 บ้านไชยภูมิพัฒนา เป็นต้น นอกจากนี้ในบริเวณอื่นในภาคกลางก็ประสบปัญหานี้เช่นกัน เช่น ปี 2553 ชาวนาในอำเภอเลาขวัญ จังหวัดกาญจนบุรี ต้องประสบกับปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลระบาดกัดกินนาข้าว ไร่นาเสียหายไปมากกว่า 4,000 ไร่¹²

ปัญหาที่เกิดจากข้าวเป็นโรคชนิดต่างๆ ก็เป็นภัยพิบัติอีกอย่างหนึ่งที่ชาวนาประสบในการทำนา เช่น โรคข้าวไม่ออกรวง โรคข้าวลีบ โรคเชื้อรา โรคใบเหลือง โรคใบสีส้ม โรคใบขาว เป็นต้น ในอดีตเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ประสบกับปัญหาทำนาแล้วไม่ได้ข้าว ซึ่งชาวนาเรียกว่าโรคจู่ คือเป็นโรคที่ข้าวมีแต่ต้นไม่ออกรวง นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่อื่นๆ ทั้งที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดอื่นที่ตั้งอยู่ในบริเวณภาคกลางต่างก็ต้องประสบกับปัญหาโรคข้าวเช่นกัน เช่น ในปี 2551 ชาวนาตำบลโคกช้าง อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาต้องประสบกับปัญหาโรคข้าวลีบ พบว่าเมล็ดข้าวลีบอย่างไม่รู้สาเหตุ ในช่วงที่ต้นข้าวตั้งท้องก็ยังคงปกติแต่พอจะเก็บเกี่ยวพบว่าเมล็ดข้าวลีบลงทุกวัน ปลูกข้าว 20 ไร่ เก็บเกี่ยวได้เพียง 3 ตัน¹³

ในปี 2552 ชาวนาในภาคกลางต้องประสบกับปัญหาโรคเชื้อราระบาดในนาข้าว โรคชนิดนี้มาพร้อมกับการผลัดเปลี่ยนฤดู โดยเชื้อราจะกินที่รวงเมล็ดข้าว ทำให้ต้นข้าวไม่ออกรวง หรือเมล็ดลีบ เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะไม่ได้ผลผลิต ทำให้นาข้าวใน 3 จังหวัดภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง และสิงห์บุรี ได้รับความเสียหาย¹⁴

¹⁰ ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 11 กันยายน 2553

¹¹ ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 7 มิถุนายน 2553

¹² “ชาวนาเลาขวัญครวญ! เพลี้ยกระโดดระบาดซ้ำ,” **แนวหน้า** (24 กันยายน 2553): 23.

¹³ “ชาวนากรุงเก่าเจ็บบ นาล่มเสียหาย 20 ไร่,” **โพสต์ทูเดย์** (11 กรกฎาคม 2551): 11.

¹⁴ “เชื้อราระบาดนาข้าวภาคกลาง ส.ชาวนาไทยจี ‘มาร์ค’ เร่งช่วย,” **มติชน** (17 กุมภาพันธ์ 2552): 9.

จากข้อมูลทีกล่าวมาทั้งหมดนั้นจะพบว่าการทำงานเป็นอาชีพหนึ่งที่ต้องเสี่ยง ความเสี่ยงหรือภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงานมีหลากหลาย เช่น ภัยทางธรรมชาติ ศัตรูข้าว หรือโรคข้าวชนิดต่างๆ ความเสี่ยงต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่สามารถควบคุมได้ยาก ถึงแม้ชาวนาใช้สารเคมีจำนวนมาก แต่บางครั้งการใช้สารเคมีในปริมาณมากและในระยะเวลาที่ยาวนานก็ทำให้เชื้อโรคต่างๆ เกิดอาการดื้อยาและเมื่อเป็นโรคมมากขึ้น ชาวนาที่ไม่สามารถควบคุมได้ หรือในกรณีน้ำท่วมน้ำแล้ง ก็อยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวนา

เมื่อชาวนาจะต้องเผชิญกับปัญหา หรือภัยพิบัติต่างๆ เหล่านี้จะทำให้ชาวนารู้สึกกังวลและไม่มีความมั่นใจว่าข้าวในนาจะเสียหายหรือไม่ หรือจะเก็บเกี่ยวได้ผลผลิตมากน้อยแค่ไหน ดังนั้นชาวนาจึงต้องหาวิธีป้องกันภัยพิบัติ ศัตรูข้าว หรือโรคข้าว ทางแก้ปัญหาอย่างหนึ่งที่ชาวนาเลือกใช้คือการบนบานให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ เช่น นางบังอร เกิดมนตรี ชาวบ้านดอนโพธิ์คนหนึ่งกล่าวว่า ตนเองต้องประสบกับปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลระบาดในนาข้าว จึงได้บนบานต่อท้าวสักกะ (พระอินทร์) ที่เขาคิชฌกูฏ “ตอนที่บนเพราะข้าวไม่ดี โคนเปลี้ยกัน และฝนตกกระหน่ำก็บนท้าวสักกะ บอกว่าจะนำทอง 100 แผ่น เงิน 500 แล้วยังพวงมาลัยไปถวายท่าน”¹⁵ นางประทุม รวงผึ้ง ชาวนาบ้านดอนโพธิ์อีกคนหนึ่งกล่าวว่าในปี 2553 ที่ผ่านมานี้ประสบปัญหาอย่างหนักในการทำงาน แมลงศัตรูข้าว และมีข้าวติดทำให้ทำงานได้ผลผลิตไม่ดี 3 รุ่นติดต่อกัน นางประทุมกล่าวว่าตนเองก็ต้องบนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือเหมือนกัน “ข้าวไม่ดี 3 รุ่นติดต่อกัน ป้าบนหลวง พ่อโสธร ฉะเชิงเทรา บนด้วยละคร ไข่ พวงมาลัย พอเก็บเกี่ยวเสร็จรุ่นหนึ่งก็ไปแก้บน บางทีก็บนละคร”¹⁶

เมื่อชาวนาเผชิญกับภัยพิบัติ ชาวนาส่วนใหญ่ใช้วิธีการบอกกล่าว อ้อนวอน หรือขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ ดังตัวอย่าง พี่บังอร เกิดมนตรี จุฑาบุบบอกกล่าวแม่โพสพ แม่คงคา แม่ธรณี หรือบอกกล่าวให้ท้าวสักกะช่วยเหลือ หรือในกรณีของนางประทุม รวงผึ้ง บนบานขอให้หลวงพ่อโสธรช่วยเหลือให้ข้าวรอดพ้นจากเพลี้ย แต่ในความเป็นจริงแล้วจะเห็นได้ว่าชาวบ้านใช้ความเชื่อแบบดั้งเดิมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่กันไป กล่าวคือ ในขณะที่จุฑาบุบบอกกล่าวหรือบนบานขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ ชาวนาจึงใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วย เช่น ข้าวเป็นโรคก็ฉีดยา หรือข้าวน้ำท่วมก็ใช้เครื่องสูบน้ำสูบน้ำออกจากนา ควบคู่ไปกับการประกอบพิธีกรรม

จากข้อมูลข้างต้นทีกล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าความเสี่ยงและภัยพิบัติต่างๆ ทีชาวนาจึงอาจจะต้องประสบในระหว่างการทำงานนั้นมียุ่่มากมาย และความเสี่ยงเหล่านี้ก็อยู่นอกเหนือการ

¹⁵ สัมภาษณ์ นางบังอร เกิดมนตรี, 21 กุมภาพันธ์ 2553.

¹⁶ สัมภาษณ์ ประทุม รวงผึ้ง, 23 ธันวาคม 2553.

ควบคุมของมนุษย์ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชาวนาจะนำเทคโนโลยี เครื่องมือการเกษตรสมัยใหม่ หรือสารเคมีต่างๆ มาช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จ แต่หลายต่อหลายครั้งชาวนาลับพบว่าชาวนาไม่สามารถควบคุมสถานการณ์เหล่านี้ได้เลย และเมื่อควบคุมไม่ได้ ที่พึ่งสุดท้ายของชาวนา ก็คือจะหนีไม่พ้นการหันเข้าหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งชาวนาเชื่อว่าพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น น่าจะช่วยปัดเป่าและบรรเทาเหตุเภทภัยต่างๆ เหล่านี้ให้หมดไปได้ จึงต้องบนบานและบอกกล่าว อ้อนวอนขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือหรือมีการประกอบพิธีกรรมอื่นๆ ที่เชื่อว่าน่าจะช่วยให้การทำงานปลอดภัย ได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย

6.2.4 ต้นทุนสูงในการทำงาน

ปัจจัยที่ 4 คือ ต้นทุนในการทำงาน การทำงานของชาวนาบ้านดอนโพธิ์แตกต่างไปจากอดีตมาก ในอดีตหลังจากที่หว่านข้าวแล้ว ชาวนา也不需要ใส่ปุ๋ยหรือฉีดยาอีก ปล่อยให้ต้นข้าวเจริญเติบโตไปตามธรรมชาติ เมื่อถึงเวลาข้าวสุกก็ไปเก็บเกี่ยวมาใส่ยุ้งฉางหรือจะขายต่อไปหลังจากเหลือกิน แต่ในปัจจุบัน “การทำงาน” คือ “การลงทุน” ทุกสิ่งทุกอย่างหรือทุกขั้นตอนการทำงานต้องใช้เงินทั้งสิ้น ถ้าชาวนาไม่มีที่นาเป็นของตนเองก็ต้องหาเช่าที่นาจากคนอื่น นาเช่าแต่ละแห่งมีราคาแตกต่างกันไป ในปี 2551 นาที่ติดคลองค่าเช่าไร่ละ 700-800 บาท ส่วนนาที่อยู่ไกลแหล่งน้ำค่าเช่าไร่ละ 500-600 บาท เหตุที่ราคาแตกต่างกันเพราะที่นาที่อยู่ไกลคลองหรือแหล่งน้ำจะต้องใช้เครื่องสูบน้ำเข้านา ซึ่งต้องเสียเงินค่าน้ำมันเครื่องสูบน้ำ และถ้านาอยู่ไกลมากๆ จะต้องสูบน้ำ 2-3 ต่อ จึงจะถึงที่นาทำให้ราคาเช่านาแตกต่างกัน ในปี 2553 พบว่าราคาเช่านาบางที่สูงถึงไร่ละ 1,000 บาท

เมื่อเริ่มลงมือทำงานก็ต้องดูว่าชาวนามีเครื่องมือในการทำงานมากน้อยแค่ไหน เพราะถ้าไม่สามารถทำเองได้ก็ต้องจ้างให้คนอื่นทำให้เกือบทุกขั้นตอน การไถนาเป็นขั้นตอนแรกสุดของการทำนา ชาวนาส่วนใหญ่ไม่นิยมไถนาด้วยตัวเอง แต่นิยมว่าจ้างให้เจ้าของรถแทรกเตอร์ขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ไถนาให้ ราคาค่าจ้างก็จะแตกต่างกันไปตามขนาดของรถ รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กคิดค่าจ้างไร่ละ 100 บาท รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่ค่าจ้างไร่ละ 130 บาท และเจ้าของนาจะต้องซื้อน้ำมันใส่รถแทรกเตอร์สำหรับใช้ในการเตรียมพื้นที่นาเอง

หลังจากที่ไถเสร็จแล้วต่อมาจะเป็นการตีเพือกและคราดนาเป็นขั้นตอนที่ชาวนาหลายครอบครัวทำเองโดยใช้รถไถนาขนาดเล็ก แต่หลายครอบครัวก็ว่าจ้างให้คนอื่นทำให้ เมื่อคราดนาเสร็จจะแหงร่องหรือซักร่อง ในขั้นตอนนี้ชาวนาหลายครอบครัวว่าจ้างให้คนอื่นทำให้ การแหงร่องเป็นการสร้างช่องทางให้น้ำสามารถระบายออกจากนาได้ เพราะหลังจากที่หว่านข้าวแล้วจะต้องปล่อยให้หน้าแห้ง เพื่อเมล็ดข้าวจะได้ยึดเกาะกับผืนนา

เมื่อเตรียมพื้นที่นาเสร็จ ชาวนานำข้าวที่จะปลูกแช่ในน้ำ 1 คืน พันธุ์ข้าวที่ใช้ในปัจจุบัน ชาวนาซื้อจากศูนย์พันธุ์ข้าวที่ต่างๆ เช่น ศูนย์พันธุ์ข้าวที่สุพรรณบุรี พันธุ์ข้าวที่ขายโดยทั่วไปจะบรรจุในกระสอบปุ๋ย กระสอบละ 20 กิโลกรัม ข้าวที่ใช้หว่านในนา 1 ไร่ ใช้ข้าวประมาณ 3 ถัง ชาวนาในปัจจุบันไม่ได้หว่านข้าวเองเพราะล่าช้าและต้องใช้เวลามากกว่าจะแล้วเสร็จ แต่จะใช้เครื่องหว่านพ่นข้าว ถ้าชาวนาคนใดมีเครื่องมือก็จะหว่านเอง แต่ถ้าไม่มีเครื่องมือจะว่าจ้างหรือเอาร่างกับญาติ ชาวนาหลายครอบครัวในหมู่บ้านดอนโพธิ์นิยมจ้างให้คนอื่นหว่านข้าวให้ กลุ่มคนที่รับจ้างหว่านข้าวจะมีประมาณ 6-10 คน แต่ละคนมีเครื่องหว่านพ่นข้าวเมื่อถึงเวลาหว่านก็จะพร้อมกันเดินเรียงเป็นหน้ากระดาน ใช้เวลาไม่นานก็หว่านข้าวเสร็จ ที่นาประมาณ 25 ไร่ ใช้เวลาหว่านข้าวประมาณ 1 ชั่วโมง ค่าจ้างหว่านคิดไร่ละ 60 บาท

การฉีดยาจะเริ่มเมื่อต้นข้าวโตได้ 7 วัน เริ่มฉีดยาฆ่าหญ้าหรือวัชพืช ถ้าต้องจ้างฉีดยาจะคิดไร่ละ 50 บาท เมื่อหญ้าตายแล้วจะเอาน้ำเข้านา ต่อมาอีก 15 วัน ใส่ ปุ๋ย อีก 10 วัน ฉีดยากันโรคหนอนกอ เชื้อรา หนอนม้วนใบ เป็นต้น เมื่อข้าวโตได้ 20 วัน เริ่มใส่ปุ๋ยครั้งแรก ต่อมาอีก 25 วัน ใส่ปุ๋ยอีกครั้ง ค่าจ้างใส่ปุ๋ยคิดเป็นกระสอบ กระสอบละ 50 บาท นอกจากนี้ในช่วงนี้ยังต้องฉีดยากันหนอนกอและเพลี้ย ถ้าเห็นว่าต้นข้าวมีสีแดงต้องใส่ปุ๋ยอีกครั้ง ต่อมาเมื่อข้าวโตได้ 65 วัน ฉีดยาตามโรคที่พบ เมื่อข้าวโตได้ประมาณ 2 เดือนครึ่ง ข้าวจะเริ่มตั้งท้อง ในช่วงนี้ชาวนาจะฉีดยาบำรุงและยาเร่งการสร้างแป้ง เมื่อข้าวเริ่มออกรวงอาจจะฉีดยาอีกครั้ง

เมื่อข้าวสุกพร้อมเก็บเกี่ยว ส่วนใหญ่จะเก็บเกี่ยวในระยะพลับพลึง คือข้าวจะมีสีเหลืองอมเขียว ชาวนาไม่นิยมปล่อยให้ข้าวแห้งแล้วค่อยเก็บเกี่ยว ทั้งนี้เพราะถ้าปล่อยให้ข้าวแห้งในขณะที่เก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวจะร่วงหลุดง่าย และทำให้เมล็ดข้าวมีน้ำหนักร่นด้วย ชาวนาใช้รถเกี่ยวหวดข้าว คิดค่าจ้างไร่ละ 300 บาท และต้องเสียค่ารถหักล้อ เพื่อบรรทุกข้าวไปขายที่โรงสี คิดค่าจ้างเกี่ยวนละ 120-150 บาท แต่ถ้าโรงสีอยู่ไกลเจ้าของนาจะต้องเสียค่าจ้างเพิ่ม

ชาวนาต้องใช้จ่ายเงินในการลงทุนทำนาค่อนข้างมาก ชาวนาหลายคนกล่าวในทำนองบ่นว่าการลงทุนทำนาค่อนข้างสูง เช่น “บ้านยายทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง แต่ก็ไม่เหลืออะไร ค่าปุ๋ยค่ายาแพงเหลือเกิน ปุ๋ยต้นละหมื่นกว่า ถ้าเราไม่มีทุนเราก็ต้องไปเอาเขามา ค่าเช่านาไร่ละ 500-700 บาท”¹⁷ “ยายซื้อพันธุ์ข้าวจากเจ้าเจ็ด เกวียนละ 20,000 บาท”¹⁸ “จ้างเขาเก็บทุกขั้นตอน ป่าจ้างหว่านบางที่ก็จ้างไถ จ้างตี จ้างรถเล็กตี 80-90 บาท ต่อไร่ จ้างรถใหญ่ 130 บาทต่อไร่”¹⁹

¹⁷ สัมภาษณ์ เพื่อน กิจธิชน, 2 มิถุนายน 2550.

¹⁸ สัมภาษณ์ เพื่อน กิจธิชน, 24 เมษายน 2552.

¹⁹ สัมภาษณ์ อนงค์ ธาระมัต, 17 พฤศจิกายน 2550.

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าการทำนาในปัจจุบันมีต้นทุนค่อนข้างสูง เฉลี่ยไร่ละ 4,000-5,000 บาท ดังนั้นถ้าชาวนาไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ก็เท่ากับว่าหมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง และหนี้สินที่ตามมาอีกมาก เพราะในปัจจุบันชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีเงินทุนมากพอที่จะลงทุนทำนา จึงต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ที่ต่างๆ ดังนั้นเพื่อป้องกันความเสี่ยงหรือความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับการทำนา ชาวนาจึงใช้พิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เริ่มต้นทำนา ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา พิธีทำขวัญข้าว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว เป็นต้น โดยเฉพาะการบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว ที่ชาวนาจะบนบานทั้งแม่โพสพ เจ้าทุ่ง รวมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ หรือเมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ ชาวนามุ่งหวังให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นช่วยคุ้มครองข้าวในนาให้เจริญงอกงาม เก็บเกี่ยวข้าวได้ปริมาณมาก และได้ราคาดี

6.2.5 ทำเลที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากถนนสายหลัก

ปัจจัยที่ 5 คือ ทำเลที่ตั้งหมู่บ้านเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ชุมชนชาวนาบ้านดอนโพธิ์ เป็นชุมชนหนึ่งในตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บ้านดอนโพธิ์ห่างจากอำเภอเสนา ประมาณ 15 กิโลเมตรและห่างจากอำเภอพระนครศรีอยุธยา ประมาณ 40 กิโลเมตร ถึงแม้ว่าในปัจจุบันการคมนาคมจะสะดวกมากขึ้น มีถนนมากขึ้น มียานพาหนะมากขึ้น แต่ก็ยังพบว่าที่ตั้งของหมู่บ้านห่างไกลจากถนนสายหลัก ถนนภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นถนนดินที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้น จึงทำให้การคมนาคมระหว่างคนในหมู่บ้านกับคนภายนอกหมู่บ้านทำได้ไม่สะดวกนัก น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวยังดำรงอยู่

ทำเลที่ตั้งของบ้านดอนโพธิ์ที่ตั้งอยู่ไกลจากถนนสายหลัก ทำให้ชาวบ้านสามารถรักษาความเป็นชุมชนชาวนาไว้ได้ค่อนข้างมาก ประกอบกับพื้นที่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนาปลูกข้าว การทำนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งที่มีผู้คนมาบุกเบิกและตั้งหมู่บ้านและทำต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและมีการสืบทอดอาชีพจากคนรุ่นปู่ย่าตายาย รุ่นพ่อแม่และส่งต่อมายังลูกหลาน อีกทั้งยังมีการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมที่เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการทำนาด้วย

เมื่อผู้วิจัยเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านดอนโพธิ์ที่มีการคมนาคมสะดวกกว่าที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ เช่น ชุมชนบ้านแถว ชุมชนบ้านดอนทอง เป็นต้น และหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับอำเภอเสนาพบว่ามีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวน้อยกว่าที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ส่วนชุมชนที่ตั้งอยู่ลึกกว่าหมู่บ้านดอนโพธิ์เข้าไปข้างในประกอบกับการคมนาคมไม่ค่อยสะดวกนัก เช่น ชุมชนบ้านปิ่นแก้ว ชุมชนบ้านเจ้าแปด เป็นต้น ผู้วิจัยพบว่ายังคงมีการประกอบ

พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวอยู่ค่อนข้างมาก ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ค่อนข้างชัดเจนว่าทำเลที่ตั้งที่ห่างไกลจากถนนสายหลักเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยที่กำหนดการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมี 5 ประการ คือ ผู้ประกอบพิธีกรรมและการสืบทอดพิธีกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเสี่ยงที่เกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าว และโรคข้าว ต้นทุนในการทำนา และทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน ดังนั้น ชุมชนชาวนาใดมีปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ก็คาดการณ์ได้ว่าจะเป็นชุมชนที่ยังคงมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวอยู่

การดำรงอยู่ของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีลักษณะน่าสนใจ คือ เป็นการดำรงอยู่อย่างมีพลวัต จะเห็นได้ว่าพิธีหลายพิธีที่เกิดขึ้นใหม่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นพิธีกรรมที่มีแนวคิดหรือวัตถุประสงค์เช่นดังในอดีต แต่ได้ลดทอนรูปแบบของพิธีกรรมลง เช่น พิธีแรกนามีการปรับและลดทอนขั้นตอนในการประกอบพิธี เหลือเพียงการจุดธูปบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนาเท่านั้น

พิธีแรกนามีการปรับเปลี่ยนและลดขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมลงจากเดิมที่จะต้องเลือกคนที่เกิดในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ที่ไม่กินข้าว เช่น มะโรง (งู) ชาล (เสือ) เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม เหลือเพียงการจุดธูปบอกกล่าว อาจจะเป็นไปได้ว่าในปัจจุบันนี้รูปแบบการทำนาเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาส่วนหนึ่งอาจจะเร่งรีบกับการประกอบพิธีกรรม หรืออาจจะเป็นไปได้ว่าชาวนาที่รู้ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมดีเป็นคนสูงอายุและไม่ได้ทำนา เมื่อชาวนารุ่นลูกหลานทำนาและจะต้องประกอบพิธีกรรมด้วยตนเองจึงได้ประกอบพิธีอย่างย่อตามที่พวกเขาพอเข้าใจและทำได้

พิธีรับขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวนาหลายๆ คนประกอบพิธีอย่างย่อ เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีกรลดทอนขั้นตอนการประกอบพิธีโดยไม่มีการเตรียมเครื่องสังเวย พานหรือกระบุงสำหรับการเชิญขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน มีแต่เพียงการเก็บรวงข้าวเป็นพิธีเท่านั้น

พิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ยังถือปฏิบัติค่อนข้างมาก และเป็นพิธีกรรมเดียวที่ยังคงรักษารูปแบบและขั้นตอนของการประกอบพิธีไว้ได้ค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับคำบอกเล่าของชาวนาสูงวัย และการเปรียบเทียบกับเอกสารก่อนหน้า เช่น ชีวิตชาวนา ของ เสฐียรโกเศศ ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ของ อำนาจ ศิลวัตร(พ.ศ. 2534) และวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง ของ งามพิศ สัตย์สงวน (พ.ศ. 2545) และอีกเล่มหนึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้ ของ นาถฤดี สีม่วง เป็นต้น แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่น่าสังเกตว่ามีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นในการประกอบพิธีกรรม เช่น เวลาการประกอบ

พิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยประกอบพิธีในตอนเย็น ชาวนาบางคนเปลี่ยนมาประกอบพิธีในตอนเช้า เครื่องสังเวद्यที่ใช้มีความหลากหลายและทันสมัย แต่เครื่องประกอบพิธีบางอย่างที่หาได้ยากในปัจจุบันถูกยกเลิก ไม่นำมาใช้ในพิธี เช่น หมากพลู ส่วนผ้าโจงกระเบน ผ้าถุง เสื้อลูกไม้ เปลี่ยนเป็นชุดสำเร็จรูป เป็นต้น

การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในปัจจุบันมีความน่าสนใจอีกประการหนึ่งคือได้มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าด้วยกัน ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ส่วนใหญ่ใช้การประกอบพิธีกรรมควบคู่ไปกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และยาฆ่าแมลง ดังตัวอย่างพิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยาเป็นตัวอย่างพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นการผสมผสานของสองสิ่งนี้อย่างชัดเจน ชาวนามีความคิดว่าแม่โพสพมีชีวิตจิตใจเหมือนคนทั่วไป และเมื่อพวกเขาฉีดยาฆ่าแมลงในนาข้าว จึงเป็นห่วงว่ายาฆ่าแมลงอาจจะทำให้แม่โพสพรู้สึกแสบตาหรือได้รับความระคายเคืองจากยาฆ่าแมลงที่ฉีดพ่นในนา เช่นเดียวกับตนเอง จึงต้องมีพิธีเชิญแม่โพสพให้มาหลบอยู่ในร่มที่เตรียมไว้ หรือเชิญเข้าไปพักในบ้านในช่วงที่พวกเขาฉีดยาในนาข้าว และเนื่องจากชาวนาเปรียบแม่โพสพกับตนเอง ดังนั้นชาวนาบางคนจึงคิดว่าแม่โพสพอาจจะรู้สึกวิงเวียน จึงได้เตรียมยาต้ม ยาหอม ปะพรมลงไปบนนาข้าวอีกด้วย

สำหรับพิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็เป็นอีกพิธีหนึ่ง que แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ชาวนาไม่ได้บนบานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว เมื่อเพลี้ยกระโดดลงนา วิธีแก้ที่พวกเขาใช้ก็คือการฉีดยา และกับบนบานควบคู่กันไปด้วย การกระทำของชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์แสดงให้เห็นว่าพวกเขามีการผสมผสานความเชื่อกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และยาฆ่าแมลง เมื่อประสบปัญหาเพลี้ยกระโดดกัดกินต้นข้าว วิธีแก้ปัญหาโดยตรงก็คือการฉีดยาฆ่าแมลง แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็อาจจะรู้สึกไม่มั่นใจว่าฉีดยาไปแล้วจะแก้ปัญหาได้หรือเปล่า ดังนั้นจึงใช้การบนบานควบคู่กันไปด้วย

การดำรงอยู่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีลักษณะค่อนข้างชัดเจนว่าพิธีกรรมใดที่ไม่ได้ตอบสนองความต้องการของชาวนาในปัจจุบันพิธีกรรมนั้นก็หายไป เช่น พิธีขอฝน เพราะชาวนาในปัจจุบันทำนาโดยอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ไม่ได้อาศัยน้ำฝนดังเช่นอดีต และในทางกลับกันพิธีกรรมใดที่ยังมีบทบาทต่อชาวนาในลักษณะที่ยังไม่มีสิ่งใดมาทดแทนหรือทดแทนได้แต่ยังไม่สมบูรณ์ก็จะส่งผลให้ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมอยู่ดังเช่นพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว จึงเห็นได้ว่าพิธีกรรมมีบทบาทในการตอบสนองความต้องการของชาวนา และเหตุผลสำคัญในการประกอบพิธีกรรมก็คือเหตุผลทางจิตใจ เมื่อใดก็ตามที่ชาวนามีความรู้สึกกังวลใจและ

มีความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพทำนา ชาวนาก็ยังคงเลือกใช้พิธีกรรมเป็นวิธีหนึ่งในการแก้ปัญหา ในกรณีของชาวบ้านดอนโพธิ์นี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าถึงแม้ในปัจจุบันพวกเขาจะทำนาด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้น้ำปุ๋ยและยาฆ่าแมลง แต่สิ่งเหล่านั้นไม่ได้ทำให้พวกเขามั่นใจได้อย่างเต็มที่ที่จะทำให้การทำนาประสบความสำเร็จหรือได้ผลผลิตสมบูรณ์ ดังนั้นจึงต้องหาสิ่งอื่นมาช่วยนั่นก็คือการประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมจึงมีส่วนช่วยเสริมสร้างความมั่นใจของชาวนาในการประกอบอาชีพอย่างแท้จริงร่วมกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่กันไปด้วย

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ เป็นการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และผ่านการตีความของชาวนาที่มีการสั่งสมปรับปรุงให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน การที่ชาวนาสวนใหญ่ในบ้านดอนโพธิ์ยังคงประกอบพิธีทำขวัญข้าวและพิธีกรรมอื่นๆ เกี่ยวกับข้าวอยู่นั้นเป็นเครื่องยืนยันความเชื่อที่ฝังรากลึกในสังคมชาวนาภาคกลางได้เป็นอย่างดีว่าถึงแม้ว่าโลกจะเจริญก้าวหน้าไป มีเครื่องมือและเทคโนโลยีที่ทันสมัย มีการใช้สารเคมีที่สามารถควบคุมและปราบศัตรูข้าวได้มากเพียงใดก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถล้มล้างความเชื่อเรื่องการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ชาวนาบางส่วนยังคงปฏิบัติลงไปหมดสิ้นได้ เพราะตราบดีที่ชาวนายังคงต้องการความมั่นใจ ความเชื่อมั่นชาวนาก็ยังคงอาศัยการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับตัวเอง การทำนาเป็นเรื่องที่ต้องประสบกับความเสี่ยง ถ้าไม่เสี่ยงกับภัยธรรมชาติเช่น ฝนตกมากเกินไปจนทำให้น้ำท่วมก็เป็นเรื่องแมลง ศัตรูพืช ซึ่งเป็นความไม่แน่นอนที่ชาวนาไม่สามารถคาดเดาได้ ดังนั้นเพื่อให้การทำนาประสบความสำเร็จ ข้าวทุกเมล็ดที่หว่านไปสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เต็มที่ พิธีกรรมจึงยังคงรักษาบทบาทและหน้าที่ในสังคมชาวนาไว้ได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ระหว่าง เดือนมกราคม พ.ศ. 2551 ถึง ธันวาคม พ.ศ. 2553 และได้นำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์ บทบาทและปัจจัยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยใช้ระเบียบวิธีและกรอบความคิดทางด้านคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา

7.1 สรุปผลการวิจัย

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาในหมู่บ้านดอนโพธิ์เป็นหลักฐานที่น่าจะยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าชาวนาในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณภาคกลางยังคงมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ถึงแม้ว่าความเชื่อและพิธีบางอย่างได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามยุคสมัย แต่ก็ยังคงรักษาบทบาทต่อชุมชนชาวนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างขวัญและกำลังใจ

7.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

1) ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพ เป็นความเชื่อสำคัญที่ปรากฏในชุมชนชาวนาบ้านดอนโพธิ์ ชาวนาเชื่อว่าแม่โพสพเป็นเทพธิดาประจำต้นข้าว เป็นขวัญข้าว และเชื่อว่าถ้ามีแม่โพสพอยู่ประจำต้นข้าวจะทำให้การทำนาของเขาประสบความสำเร็จ จึงต้องมีการเอาอกเอาใจแม่โพสพ และไม่ทำสิ่งที่จะทำให้แม่โพสพไม่พอใจ ชาวนาบางคนมีรูปปั้นหรือรูปภาพของแม่โพสพไว้บูชาที่บ้าน และบางคนยังสวดมนต์บูชาแม่โพสพอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมหลายพิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อเอาอกเอาใจรวมทั้งอ่อนนวยพร หรือขอร้องในรูปของการบนบานในช่วงต่างๆ ของการทำนา เพราะเชื่อว่าแม่โพสพจะสามารถช่วยลดบันดาลให้ข้าวในนาเจริญเติบโตงอกงามและได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วยดังที่หวังไว้

2) ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น เจ้าทุ่ง เจ้าที่ แม่ธรณี แม่คงคา เทวดา รวมทั้งความเชื่อที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องอำนาจของพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพระเกจิอาจารย์ ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในรูปแบบของการบนบานศาลกล่าว เช่น การบนบานหลวงพ่อนิรัภัย หลวงพ่อโสธร หลวงพ่อปาน หลวงพ่อพุทธรณิรมิต เป็นต้น ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ จะปรากฏออกมาในรูปของการบอกกล่าว ขออนุญาตหรือการบนบานเพื่อขอให้การทำนาประสบความสำเร็จ ได้ข้าวปริมาณมาก

3) ความเชื่ออื่นๆ นอกจากความเชื่อต่างๆ ที่กล่าวไปแล้วนั้น ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านดอนโพธิ์มีความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามในการกระทำต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคล เช่น ควรประกอบพิธีต่างๆ ในวันศุกร์หรือวันธงชัย ไม่ทำนาในวันพระ เป็นต้น ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเลขมงคล เช่น คาถาพระปัจเจกโพธิ์โปรดสัตว์ของหลวงพ่อบาน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเบ็ดเตล็ดอื่นๆ เช่น ความเชื่อเรื่องเฉลวและต้นสะแกว่าสามารถป้องกันแมลงและโรคข้าวชนิดต่างๆ ได้ ความเชื่อเรื่องการขอข้าวจากพ่อค้าซื้อข้าวมาเก็บไว้เป็นขวัญข้าว เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏเป็นความเชื่อเกี่ยวกับข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าถ้าทำสิ่งต่างๆ เหล่านี้แล้วจะเกิดความไม่เป็นสิริมงคล สามารถช่วยป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดกับข้าว และยังส่งผลให้ได้ผลผลิตข้าวจำนวนมากอีกด้วย

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าความเชื่อต่างๆ ของชาวบ้านดอนโพธิ์ยังปรากฏในรูปของเรื่องเล่าต่างๆ เกี่ยวกับแม่โพสพอีกด้วย จากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยพบเรื่องเล่าจำนวน 5 เรื่องซึ่งมีเนื้อหาแตกต่างกันไป ดังนี้คือ เรื่องแรก แม่โพสพเป็นผู้มีบุญบารมีสูงแต่เมื่อหมดบุญจึงได้ลงมาสร้างบุญใหม่ด้วยการเนรมิตตัวเองเป็นเมล็ดข้าวเพื่อเลี้ยงมนุษย์ เรื่องที่ 2 กล่าวถึงสาเหตุที่ชาวนาต้องไปเก็บเกี่ยวข้าวเองเพราะแม่โพสพโกรธที่ชาวนาตีข้าว เรื่องที่ 3 กล่าวถึงสาเหตุที่ต้องให้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวเพราะในอดีตผู้ชายไปทำขวัญข้าวและปลุกปล้ำแม่โพสพ จึงทำให้แม่โพสพโกรธและสั่งห้ามตั้งแต่นั้น เรื่องเล่าที่ 4 เล่าว่าแม่โพสพนั่งรถมาจากสุพรรณบุรีเพราะชาวนาประกอบพิธีทำขวัญข้าวไม่ถูกต้องจึงหนีมาที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ และเรื่องเล่าเรื่องสุดท้ายกล่าวถึงสาเหตุที่ต้องเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยาเพราะเวลาฉีดยาแม่โพสพอาจจะแสบตาหรือมีอาการวิงเวียน จึงต้องมีการเชิญให้แม่โพสพเข้ามาหลบในร่ม เรื่องเหล่านี้ได้เล่าสืบทอดต่อกันมาในหมู่บ้านดอนโพธิ์ และถือว่าเป็นคำอธิบายอย่างชัดเจนของชาวบ้านที่จะต้องประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวสืบต่อไป

7.1.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์และยังยึดถือปฏิบัติกันในปัจจุบันสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ พิธีกรรมที่สืบทอดมาจากอดีต 4 พิธี ได้แก่ พิธีแรกหวาน พิธีทำขวัญข้าว พิธีแรกเกี่ยว พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน และพิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ 6 พิธี ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มต้นทำนา พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหวานข้าว พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา พิธีบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว และพิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว

พิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่มีลักษณะที่น่าสนใจคือ ประการแรกเป็นพิธีกรรมที่มีรูปแบบใหม่ มีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกับพิธีกรรมที่เคยยึดถือปฏิบัติในอดีตแต่มีการลดทอนขั้นตอนบางอย่างที่ซับซ้อนให้สามารถปฏิบัติได้ง่ายขึ้น โดยใช้วิธีการจัดรูปแบบออกกล่าวหรือบนบาน เช่น พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำงานน่าจะปรับมาจากพิธีแรกนา พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านน่าจะปรับมาจากพิธีแรกหว่าน และประการที่สองเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนนวดข้าว พิธีบนบานเมื่อประสบปัญหาหรือภัยพิบัติ พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว และพิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว

นอกจากพิธีกรรมจะสามารถแบ่งประเภทดังกล่าวมาข้างต้นแล้วยังสามารถแบ่งประเภทตามวัตถุประสงค์ของผู้ประกอบพิธีกรรมได้ 2 ประเภท พิธีกรรมที่แสดงให้เห็นความอ่อนน้อมของชาวนาต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏในลักษณะการสังเวย บอกกล่าว อ้อนวอน ขออนุญาต หรือเอาอกเอาใจ เช่น พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญ พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน และพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นการต่อรองระหว่างชาวนาและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏในลักษณะการบนบานและการแก้บน

ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตัวบทเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบพิธีกรรม บทประกอบพิธีกรรมแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของชาวนาที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบททำขวัญข้าวที่แสดงให้เห็นความคิดความเชื่อของชาวนาที่มีต่อแม่โพสพ ในฐานะผู้มีพระคุณเทียบเท่ากับมารดาของตนเอง ชาวนาใช้สรรพนามเรียกแม่โพสพว่า “แม่” และแทนตัวเองว่า “ลูก” แสดงให้เห็นความสำคัญของแม่โพสพที่เปรียบเสมือนมารดาผู้ให้ชีวิตแก่บุตร ความสัมพันธ์ของแม่โพสพกับชาวนาจึงเป็นไปในลักษณะแม่กับลูกที่แม่ต้องคอยดูแลปกป้องรักษา และลูกเองก็มีหน้าที่เช่นกันที่ต้องเคารพ เชื่อฟัง และประพฤติปฏิบัติต่อมารดาตามกรอบของครอบครัวไทย กล่าวอีกนัยหนึ่งจากการใช้คำเรียกแม่โพสพนั้นทำให้วิเคราะห์ได้ว่าแม่โพสพก็คือสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน แต่เป็นสมาชิกที่ได้รับการยกย่องเคารพนับถืออย่างยิ่งเพราะเมื่อจะพูดด้วยหรือกล่าวถึงก็จะใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ แสดงความอ่อนน้อมและความเคารพนอบนอบตามที่ปรากฏในตัวบทที่ใช้ประกอบพิธีกรรม

7.1.3 บทบาทของความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

ในการศึกษาบทบาทของความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ใน 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

1) บทบาททางด้านจิตใจ คือ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวนา อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ และยังคงต้องเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมและภัยแล้ง รวมไปถึงโรคต่างๆ เกี่ยวกับข้าว เช่น โรคใบสีส้ม โรครา โรคใบขาว ฯลฯ หรือศัตรูข้าว เช่น เพลี้ยกระโดด หนู นก อีกด้วย ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ช่วยตอบสนองความมั่นใจและช่วยให้มีกำลังใจมากขึ้นในการทำนา เพราะเชื่อว่าด้วยพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ร่วมกับการประกอบพิธีกรรมน่าจะช่วยดลบันดาลให้การทำนาของพวกเขาประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี

2) บทบาททางด้านสังคม

ประการที่ 1 บทบาทความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพทำให้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวขึ้นในสังคมชาวนา ได้แก่ พิธีบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนา พิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มหว่านข้าว พิธีแรกหว่าน พิธีทำขวัญข้าว พิธีเชิญแม่โพสพเข้าร่วมก่อนฉีดยา พิธีแรกเกี่ยว พิธีบนบานในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีแก้บนหลังการเก็บเกี่ยว พิธีต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่ออ้อนวอน ขอร้อง รวมถึงขอความคุ้มครองจากแม่โพสพให้ช่วยดลบันดาลให้ข้าวในนาออกงามและได้ผลผลิตที่ดี

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจากการศึกษาครั้งนี้จะพบว่ายังมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในสังคมชาวนาภาคกลางอยู่ แต่ในอีกหลายๆ พื้นที่ของประเทศพิธีกรรมต่างๆ นี้ก็หมดไปแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ามีวัดหลายแห่งในภาคกลางรวมทั้งหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเกษตรมีการจัดพิธีทำขวัญแม่โพสพขึ้นเมื่อมีการจัดงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและผลิตผลการเกษตร ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่านอกจากจะเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาแล้ว การจัดพิธีกรรมดังกล่าวยังเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องแม่โพสพและเป็นการสืบทอดพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพด้วย

ประการที่ 2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในฐานะเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาและสังคมไทย พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวเป็นที่รวมขององค์ความรู้ท้องถิ่นของไทยทั้งตำนาน เรื่องเล่า การประกอบพิธีกรรมซึ่งรวมรายละเอียดต่างๆ ทั้งเครื่องประกอบพิธี ขั้นตอนการประกอบพิธี สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมและในบางพิธียังระบุว่าใครสามารถเป็นผู้ประกอบพิธีได้ ชนรุ่นหลังจะได้รับความรู้ต่างๆ เหล่านี้จากการเข้าร่วม สังเกตและจดจำ

ประการที่ 3 บทบาทของความเชื่อเรื่องแม่โพสพที่นำมาสร้างเป็นรูปเคารพและผ้ายันต์ ซึ่งสิ่งนี้เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นความแพร่หลายของความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่โพสพ รวมถึงความเลื่อมใสศรัทธาของชาวนาที่มีต่อองค์แม่โพสพด้วย

7.1.4 ปัจจัยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

การศึกษาการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ผู้วิจัยพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว 5 ประการ คือ

1) การดำรงอยู่ของผู้ประกอบพิธีกรรมและการสืบทอดพิธีกรรม พิธีหลายพิธีดำรงอยู่ได้เพราะมีผู้ประกอบพิธีกรรม เช่น พิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน พิธีทำขวัญข้าว และการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมก็เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พิธียังคงดำรงอยู่

2) การดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ชาวนามีความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์และเชื่อว่าเมื่อพวกเขาประกอบพิธีกรรมต่างๆ แล้วจะทำให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์พอใจและช่วยดูแลหรือคุ้มครองข้าวในนาให้ปลอดภัยจากโรคภัยและภัยพิบัติต่างๆ และทำให้ได้ผลผลิตมาก

3) ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าวและโรคข้าว ในการทำนาชาวนามาอาจประสบกับปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ ศัตรูข้าวหรือโรคข้าวทำลายไร่นาเสียหาย แม้ว่าชาวนามาในปัจจุบันจะพึ่งพาความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ค่อนข้างมากในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบ แต่เพื่อเป็นการสร้างความเชื่อมั่น สร้างขวัญและกำลังใจให้กับตนเอง ชาวนามาจึงประกอบพิธีกรรมควบคู่ไปกับวิทยาการสมัยใหม่ต่างๆ เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือหรือบรรเทาเหตุเภทภัยต่างๆ ให้เบาบางลงหรือให้หมดไปด้วย

4) ต้นทุนสูงในการทำนา ถ้าชาวนามาต้องประสบปัญหานาล่มก็จะทำให้แทบสิ้นเนื้อประดาตัว ชาวนามาจึงใช้พิธีกรรมเพื่อป้องกันหรือเป็นการแก้ปัญหาวิธีหนึ่ง

5) ท่าเลที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากถนนสายหลัก และผู้คนยังคงยึดอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลักของครอบครัว ทำให้สังคมชาวบ้านดอนโพธิ์ยังคงรักษาความเป็นชุมชนชาวนามาแต่เดิมไว้ได้ ดังนั้นจึงยังคงมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับถนนสายหลัก

7.1.5 พลวัตของพิธีกรรม ข้อสังเกตจากงานภาคสนาม

พลวัตของพิธีกรรมที่พบจากการศึกษาครั้งนี้ สามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเด็น คือ เครื่องประกอบพิธีทำขวัญข้าว ดวับทประกอบพิธีทำขวัญข้าว และรูปแบบหรือขั้นตอนของพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ดังนี้

1) เครื่องประกอบพิธีทำขวัญข้าว

เครื่องประกอบพิธีทำขวัญข้าวเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เครื่องประกอบพิธีสามารถจำแนกได้เป็นเครื่องสังเวช และเครื่องประกอบพิธีอื่นๆ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเครื่องประกอบพิธีที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต โดยเปรียบเทียบกับข้อมูลของเสฐียรโกเศศ ที่กล่าวไว้ใน **สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ 21 เรื่องแม่โพสพ** ได้กล่าวถึงเครื่องสังเวชในการทำขวัญข้าว คือ ส้ม 1 ลูก กล้วยน้ำว่า 1 ลูก อ้อยควั่น 1 กระพวง ส่วนอำนาจ ศิลวัตร กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** เครื่องสังเวชตอนทำขวัญข้าว ได้แก่ ส้มเขียวหวาน มะขามเปียก กล้วยน้ำว่า อ้อยควั่น มะพร้าวอ่อน เกลือ ส่วนนาถฤดี สีม่วง กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง **การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนามาภาคกลางและชาวนามาภาค**

อิสานตอนใต้ ว่า เครื่องสังเวทตอนทำขวัญข้าว ได้แก่ มะขามเปียก มะขามอ่อน มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำว่า อ้อยควั่น

สำหรับการทำขวัญข้าวที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยพบว่าเครื่องสังเวทที่ชาวบ้านใช้มีทั้งที่เหมือนและแตกต่างจากที่นักวิชาการทั้ง 3 คนได้กล่าวไว้ ส่วนที่เหมือนกันคือ กล้วยน้ำว่า มะพร้าวอ่อน อ้อยควั่น มะขามเปียก ส่วนที่แตกต่างกันคือ ชาวนาที่บ้านดอนโพธิ์มีผลไม้ชนิดต่างๆ เพิ่มเติมเข้ามามากกว่า คือ ฝรั่ง น้อยหน่า เงาะ ลำไย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผลไม้รสเปรี้ยว ผลไม้ดอง และขนมอื่นๆ คือ ผลไม้รสเปรี้ยว เช่น สับปะรด มะยม แอปเปิ้ล ฯลฯ ผลไม้ดอง ได้แก่ พุทราดอง มะม่วงดอง ลูกท้อดอง มะยมดอง มะดันดอง ฯลฯ และมีขนมอื่นๆ เช่น ขนมโดนัท เผือกฉาบ ขนมถั่วป่นอัดแท่ง ขนมชั้น ขนมไข่ ขนมปังนิชชิน เจลลี่ป๊อป ขนมเปียะ เป็นต้น

สำหรับสิ่งของอื่นๆ ที่ใช้ประกอบพิธีทำขวัญข้าว เสฐียรโกเศศกล่าวว่ามี แป้งหอม น้ำมันหอม หวี ส่วนอำนาจ ศิววัตร กล่าวว่า มี กระจก หวี แป้งหอม น้ำมันใส่ผม กรรไกรตัดผม ด้าย เข็ม ผ้าชิ้น หมากพลู ดอกไม้ ฐูปเทียน น้ำมันตริณสาร ส่วนนาถฤดี สีม่วง กล่าวว่า มีแป้งหอม น้ำมันใส่ผม กรรไกรตัดผม ด้าย เข็ม ผ้าชิ้น หมากพลู ดอกไม้ ฐูปเทียน หวี น้ำมันตริณสาร ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้สิ่งของต่างๆ ในการประกอบพิธีทำขวัญข้าวที่คล้ายคลึงกับที่อำนาจ ศิววัตร และนาถฤดี สีม่วง กล่าวไว้ แต่บางอย่างที่เป็นสิ่งที่หายากในปัจจุบัน เช่น หมากพลู มีหลายครอบครัวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่ได้ใช้แล้ว ส่วนน้ำมันตริณสารนั้น พบว่ามีเพียงครอบครัวเดียวที่ยังคงใช้อยู่ คือ นางบุญช่วย เกิดมนตรี และไม่พบว่าผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ใช้ เข็ม ด้าย เป็นเครื่องประกอบพิธี

นอกจากนี้ยังพบว่าส่วนที่เป็นสิ่งของจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น แป้งหอมในอดีตเปลี่ยนเป็นแป้งเด็กเบบี๋มายด์ แป้งเด็กจอห์นสัน แป้งตราจูก เป็นต้น น้ำมันใส่ผม ก็เปลี่ยนไปเช่นกัน ในปัจจุบันเปลี่ยนไปใช้น้ำมันใส่ผมยี่ห้อซิลกี้แฮร์แคร์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ประกอบพิธีบางรายมีสิ่งของอื่นๆ เพิ่มเติมเข้ามาเช่น วาสลินเจล ครีมบำรุงผิว เช่น วาสลินโลชั่น และยังมียาหม่อง ยาพาราเซตามอล ยาหอม สร้อยคอทองคำ พวงมาลัย เป็นต้น

ผู้วิจัยพบว่าเครื่องสังเวทที่ใช้ในพิธีทำขวัญเป็นสิ่งของที่ชาวบ้านสามารถหาได้ในชีวิตประจำวัน ดังนั้นเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนอย่างหนึ่ง คือเครื่องสังเวทประเภทอาหารมีความหลากหลายมากขึ้น และมีพลวัตของเครื่องสังเวท กล่าวคือ ชาวบ้านยังคงใช้มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำว่าในการทำขวัญข้าว แต่ผลไม้ต่างๆ ที่ใช้ในพิธีนั้นมีจำนวนหลากหลายชนิดมากขึ้น แล้วแต่ว่าชาวนาสามารถหาผลไม้อะไรได้ในฤดูกาลนั้น

เครื่องประกอบพิธีที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือเสื่อผ้า ผู้วิจัยพบว่าเมื่อก่อนชาวบ้านใช้ผ้าถุง ผ้าโจงกระเบน เสื่อลูกไม้ ใช้ในพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง แต่ในปัจจุบันเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลง

ไป ชาวบ้านดอนโพธิ์มีการแต่งกายที่แตกต่างไปจากอดีตค่อนข้างมาก ไม่พบว่ามีการสวมใส่ผ้าไหมในหมู่บ้านที่ยังคงนุ่งผ้าโจงกระเบน ชาวนาสูงวัยส่วนใหญ่จะนุ่งผ้าถุง สวมเสื้อคอกระเช้า วัลกลางคนใส่เสื้อยืดและนุ่งกางเกง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องยากที่จะคงการใช้เสื้อผ้าที่เป็นผ้าโจงกระเบน และเสื้อลูกไม้ในการประกอบพิธีทำขวัญ พวกเขาจึงใช้สิ่งที่พวกเขามีอยู่ แต่จะเลือกชุดที่ใหม่และไม่ค่อยได้ใช้บ่อย หรือชาวบ้านบางคนจะมีชุดพิเศษชุดหนึ่งที่เตรียมไว้สำหรับการทำขวัญข้าวโดยเฉพาะ คือชุดผ้าไหมสีแดง เป็นต้น

2) ตัวอย่างประกอบพิธีทำขวัญข้าว

ตัวอย่างประกอบพิธีทำขวัญข้าวเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในพิธี ผู้วิจัยพบว่าตัวอย่างที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้ประกอบพิธีมีความแตกต่างเล็กน้อยจากตัวอย่างประกอบพิธีที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่อง **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้** ดังนี้

บททำขวัญข้าวที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่อง **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พ.ศ. 2534)** โดย อำนาจ ศิลวัตร ดังนี้

แม่ศรี แม่โพสพ แม่เทพดารา แม่จันทวี แม่ศรีสุดา เชิญแม่มา มาสั่งเวรเครื่อง
กระยาบวช อยู่บ้านนอกบ้านนา อยู่เขาคิชฌกูฏ ขอเชิญให้แม่มา แพ้ท้องแพ้ไส้ อยากกิน
เปรี้ยวกินหวาน กินมันกินเค็ม นานอกนาใน นาข้าวนาขวา ขอเชิญแม่มาสั่งเวรเครื่อง
กระยาบวช ขอให้ข้าวงามดี ไม่มีภัยเบียดเบียน ขอให้ต้นเท่ากระบอง ท้องเท่ากระบุง
รวงเท่าดอกข่า ให้ดีทั่วไร่ทั่วนา

บททำขวัญข้าวที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์เรื่อง **การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้ (พ.ศ. 2545)** โดย นารถดี สีม่วง ดังนี้

แม่ศรี แม่โพสพ แม่เทพดารา แม่จันทวี แม่ศรีสุดา เชิญแม่มา มาสั่งเวรเครื่อง
กระยาบวช อยู่บ้านนอกบ้านนา อยู่เขาคิชฌกูฏ ขอเชิญให้แม่มา แพ้ท้อง แพ้ไส้
อยากกินเปรี้ยวกินหวาน กินมันกินเค็ม นานอก นาใน นาข้าว นาขวา ขอเชิญแม่มา
สั่งเวรเครื่องกระยาบวช

บททำขวัญข้าว ของ นางวันดี โอธาดะ (อายุ 36 ปี) ชาวบ้านดอนโพธิ์ ดังนี้

ขอเชิญแม่โพสสี แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี แม่สร้อยศรีสุพรรณ แม่
พรณสุดา กล้วยหวีงาม มะพร้าวอ่อน ผลไม้ ขนมหวานที่ลูกนำมาถวาย ขอให้แม่มา
รับเครื่องสังเวย เพื่อสุขภาพที่ดี อยาได้เจ็บได้ไข้ ไม่มีโรคภัย ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข
มีเมล็ดเต็มรวง รวงใหญ่เมล็ดหนัก ขอให้ได้เมล็ดละหม้อ กอละเกียนด้วยเถิด

เนื้อหาของบททำขวัญข้าวทั้ง 3 บทนี้มีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ส่วนที่
คล้ายคลึงกัน คือ มีการกล่าวเรียกชื่อแม่โพสพชื่อต่างๆ มารับเครื่องสังเวย ชื่อที่เหมือนกัน คือ แม่
โพสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี ส่วนที่แตกต่างกันคือ ในงานวิจัยเรื่อง**ศึกษาวัฒนธรรมในการทำ
นา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** และในวิทยานิพนธ์เรื่อง**การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและ
พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้** ใช้คำว่า “แม่ศรี”
แต่บททำขวัญข้าวของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ ใช้ “แม่โพสสี” นอกจากนี้บททำขวัญข้าวของชาวนา
บ้านดอนโพธิ์ยังมีชื่อแม่โพสพที่แตกต่างไปจากงานวิจัย 2 เล่ม ข้างต้น คือ แม่สร้อยศรีสุพรรณ
และแม่พรณสุดา ในส่วนที่เรียกแม่โพสพมารับเครื่องสังเวยในผลงาน 2 เรื่อง จะกล่าวว่าเชิญแม่
โพสพมาจากที่ต่างๆ เช่น เขาศิขณภูฏ นาที่ต่างๆ รวมถึงกล่าวถึงอาการแพ้ท้องของแม่โพสพด้วย
ซึ่งข้อความนี้ไม่ปรากฏในบททำขวัญข้าวของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ

ลำดับต่อมาเป็นส่วนทำที่เป็นการกล่าวขอพร มีปรากฏในงานวิจัยเรื่อง**ศึกษาวัฒนธรรม
ในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** และบททำขวัญข้าวของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ แต่ไม่ปรากฏ
ในวิทยานิพนธ์เรื่อง**การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนา
ภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้**

ในส่วนที่เป็นการขอพรที่มีปรากฏทั้งในงานวิจัยเรื่อง**ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** และบททำขวัญข้าวของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ แต่ก็พบว่ายังมี
รายละเอียดที่แตกต่างกัน คือ ในงานวิจัยเรื่อง**ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา** ใช้ “ขอให้ข้าวงามดี ไม่มีภัยเบียดเบียน ขอให้ต้นเท่ากระบอง ท้องเท่ากระบุง
รวงเท่าดอกข่า ให้ดีทั่วไร่ทั่วนา” แต่ในบททำขวัญข้าวของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ใช้ว่า “เพื่อสุขภาพ
ที่ดี อยาได้เจ็บได้ไข้ ไม่มีโรคภัย ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเมล็ดเต็มรวง รวงใหญ่เมล็ดหนัก ขอให้ได้
เมล็ดละหม้อ กอละเกียนด้วยเถิด” ซึ่งจะเห็นว่ามีความคิดเรื่องการมีสุขภาพที่ดี ไม่เจ็บป่วย และ
ความเปรียบที่ใช้ก็แตกต่างกัน คือ ในงานวิจัยเรื่อง**ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา** ใช้ “ต้นเท่ากระบอง ท้องเท่ากระบุง รวงเท่าดอกข่า” ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ ใช้

ว่า “เมื่อละหม้อ กอละเกวียน” แต่ก็เห็นว่ำนัยของข้อความนี้สื่อถึงการได้ผลผลิตในปริมาณมากเช่นเดียวกัน

สิ่งที่น่าสังเกตจากการเปรียบเทียบตัวบทประกอบพิธีทำขวัญข้าวคือความคิดเรื่อง “สุขภาพดี” ที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ บททำขวัญข้าวที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้ ซึ่งเป็นผลงานก่อนหน้าเมื่อประมาณ 10-20 ปีที่ผ่านมา ไม่มีความคิดเรื่องนี้ อาจกล่าวได้ว่าความคิดเรื่องสุขภาพดีเป็นความคิดใหม่ที่ปรากฏแทรกอยู่ในบททำขวัญข้าว แต่ก็เห็นได้ว่าชาวนามีความคิดว่าเมื่อแม่โพสพมีสุขภาพดีก็น่าจะให้ผลผลิตที่ดี มีรวงข้าวปริมาณมากนั่นเอง

3) รูปแบบและขั้นตอนต่างๆ ของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีหลายพิธีที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นพิธีกรรมที่มีแนวคิดหรือวัตถุประสงค์เช่นดังในอดีต แต่ได้ลดทอนรูปแบบของพิธีกรรมลง เช่น พิธีแรกนา มีการปรับและลดทอนขั้นตอนในการประกอบพิธี เหลือเพียงการจตุบูชาบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนเริ่มทำนาเท่านั้น พิธีแรกหว่าน เป็นอีกพิธีหนึ่งที่มีการปรับเปลี่ยนและลดขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมลงจากเดิมที่จะต้องเลือกคนที่เกิดในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ที่ไม่กินข้าว เช่น มะโรง (งู) ขาล (เสือ) เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม เหลือเพียงการจตุบูชาบอกกล่าว และพิธีรับขวัญข้าวเข้าบ้าน เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวนาหลายๆ คนประกอบพิธีอย่างย่อ เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีการลดทอนขั้นตอนการประกอบพิธีโดยไม่มีการเตรียมเครื่องสังเวศ พานหรือกระบุงสำหรับการเชิญขวัญแม่โพสพเข้าบ้าน มีแต่เพียงการเก็บรวงข้าวเป็นพิธีเท่านั้น

พิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ยังถือปฏิบัติค่อนข้างมาก และเป็นพิธีกรรมเดียวที่ยังคงรักษารูปแบบและขั้นตอนของการประกอบพิธีไว้ได้ค่อนข้างมาก แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นในการประกอบพิธีกรรม เช่น มีการเปลี่ยนแปลงเวลาในการประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง ในอดีตชาวนาจะประกอบพิธีช่วงบ่าย ประมาณ 15.00-17.00 น. ในปัจจุบันหลายครอบครัวก็ยังยึดถือปฏิบัติเช่นเดิม แต่ชาวนาบางคนประกอบพิธีกรรมช่วงเช้าเวลาประมาณ 8.00-11.00 น. คือก่อนเที่ยง โดยเทียบเคียงกับช่วงเวลาที่พระฉันเพล เพราะเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์น่าจะมารับเครื่องสังเวศในช่วงเวลาดังกล่าว เครื่องสังเวศที่ใช้มีความหลากหลายและทันสมัย แต่เครื่องประกอบพิธีบางอย่างที่หาได้ยากในปัจจุบันถูกยกเลิก ไม่นำมาใช้ในพิธีดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

นอกจากนี้ยังพบการเปลี่ยนแปลงช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรม คือ พิธีทำบุญลานในอดีตมีการปรับเปลี่ยนเป็นการทำบุญให้แม่โพสพ แต่การประกอบพิธีนี้ขึ้นอยู่กับการบนบานแม่โพสพ ถ้าชาวนาคนใดบนบานแม่โพสพว่าถ้าทำนาได้ข้าวปริมาณมากก็จะทำบุญให้แม่โพสพ ซึ่งจะแตกต่างจากอดีตที่เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่อยู่ในขั้นตอนของการเก็บเกี่ยวและจะต้องประกอบพิธีเป็นประจำในแต่ละรอบของการทำนา

พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย การดำรงอยู่ของพิธีกรรมเป็นการดำรงอยู่อย่างมีพลวัต คือ มิได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยังคงความคิดเดิมเอาไว้ทั้งสิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรม ตัวบทประกอบพิธีกรรม และขั้นตอนหรือรูปแบบของพิธีกรรม สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการทำนา แต่ก็เห็นได้ว่าการทำนาเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยดิน น้ำ แสงแดดและอากาศที่พอเหมาะจึงจะทำให้ข้าวในนาเจริญเติบโตได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งสิ่งนี้อยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวนาดังนั้นชาวนาจึงเลือกที่จะประกอบพิธีกรรม เพราะเชื่อว่าเมื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ แล้วจะช่วยให้สามารถผ่านพ้นภัยพิบัติหรือภาวะวิกฤตต่างๆ ไปได้ และทำนาประสบความสำเร็จ พิธีกรรมจึงยังคงมีบทบาทสำคัญในการสร้างขวัญให้กำลังใจให้แก่ชาวนา และสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้พิธีกรรมยังคงดำรงอยู่ได้ในชุมชนชาวนา

7.2 อภิปรายผลการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยตระหนักดีว่าต้องมีผู้ศึกษาและกล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวไว้ในหนังสือหรืองานวิจัยก่อนหน้านี้หลายเล่ม ผลงานส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยในเชิงเอกสาร ไม่ใช่งานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์จากข้อมูลภาคสนาม งานวิจัยหลายเล่มนำข้อมูลมาจากหนังสือและเอกสารที่เสฉฐียรโกเศศได้บันทึกไว้ หรือนำมาจากงานวิจัยเล่มอื่นๆ แล้วนำมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ อย่างไรก็ตามเมื่อนำหนังสือและงานวิจัยเหล่านี้มาศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ทำให้เห็นว่ามีประเด็นที่น่าสนใจพอที่จะนำมาอภิปรายได้เป็น 2 ประเด็น คือ 1) ข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรม และ 2) แนวโน้มของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

7.2.1 ข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

หนังสือและงานวิจัยที่กล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในภาคกลางมีหลายเล่ม เช่น *ข้าวกับคนไทย* ของสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร, *ข้าว: วัฒนธรรมแห่งชีวิต* โดย เขาวนุช เวศร์ภาดา, *ข้าว ขวัญของแผ่นดิน* ของมูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ มีสุกัญญา สุขฉายา เป็นบรรณาธิการ และ รายงานการวิจัยเรื่อง *วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: มิติทางประวัติศาสตร์* โดย สุภัทรา น.วรรณพิณ ได้เสนอผลงานเรื่อง “วัฒนธรรมการเกษตรภาคกลาง” ฯลฯ หนังสือเหล่านี้

ใช้ข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ หรืองานวิจัยที่มีผู้ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวไว้ แล้วนำมาวิเคราะห์และเรียบเรียง โดยใช้ข้อมูลหลักจากหนังสือและงานวิจัย 3 เล่มนี้ ได้แก่ *ชีวิตชาวนา* โดย เสฐียรโกเศศ, *ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* โดย อำนาง ศิลวัตร และ *วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง* โดย งามพิศ สัตย์สงวน ดังนั้น ผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดและเปรียบเทียบความเชื่อที่ปรากฏในหนังสือและงานวิจัยทั้งสามเล่มนี้กับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ดังนี้

1) หนังสือเรื่อง *ชีวิตชาวนา* โดย เสฐียรโกเศศ เป็นการศึกษาค้นคว้าความเชื่อและพิธีกรรมที่ปรากฏในภาคกลางทั้งที่ระบุว่าในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและในจังหวัดอื่นๆ เป็นการทำนาปี ด้วยวิธีการดำ พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ได้แก่

พิธีแรกนา เป็นพิธีแรกของการทำนา ชาวนาจะทำศาลเพียงตาและมีเครื่องเช่นสังเวชเพื่อบูชาแม่โพสพและกล่าวอ้อนวอนขอให้การทำนาประสบความสำเร็จ, *พิธีสังเวชบูชาแม่โพสพ แม่ธรณี และพระภูมิเจ้าที่* ขอให้สัตว์ไม่มาทำอันตรายข้าวในนา, การสังเวชพระภูมินาก่อนลงมือปักดำ, *พิธีทำขวัญข้าวแม่โพสพ* เป็นการทำขวัญในช่วงที่ข้าวตั้งท้อง เตรียมเครื่องสังเวชทำขวัญให้แม่โพสพ, *พิธีเชิญขวัญข้าวเข้าสู่ลาน* เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ชาวนาจะเตรียมเครื่องสังเวชไปกล่าวเชิญขวัญแม่โพสพให้เข้ามาสู่ลาน, *พิธีอัญเชิญขวัญแม่โพสพ* เป็นการเรียกขวัญแม่โพสพให้มาประจำอยู่ที่ยุ้งข้าว, *พิธีทำบุญลาน* ชาวนานิมนต์พระมาสวดที่ลานนวดข้าว หลังจากสวดมนต์แล้ว พระสงฆ์ประพรมน้ำมนต์ที่กองข้าว, *พิธีปิดยุ้ง* เลือกคนที่เกิดในปีนั้นขันชะไม่กินข้าวเป็นผู้ประกอบพิธีใช้ทัพพีตักข้าวเปลือกที่อยู่ในลานใส่ขันแล้วนำไปเทใส่ในยุ้งข้าว, *พิธีเปิดยุ้ง* ก่อนที่จะขายข้าวต้องนำข้าวมาใส่ในยุ้งฉางก่อน เมื่อถึงเวลาจะขายข้าวจะต้องทำพิธีเปิดยุ้ง ผู้ประกอบพิธีใช้ทัพพีตักข้าวใส่ขันแล้วกล่าวเชิญขวัญขออย่าให้แม่โพสพตกใจ แล้วจึงตวงข้าวต่อไปได้

เมื่อเปรียบเทียบพิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้กับพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ในอดีต พบว่าชาวนาบ้านดอนโพธิ์เคยประกอบพิธีเช่นนี้เช่นกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับพิธีกรรมที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ยังคงยึดถือปฏิบัตินั้นพบว่ามีความคล้ายคลึงกันเพียงพิธีเดียว คือ พิธีที่หนังสือเล่มนี้เรียกว่า “*พิธีทำขวัญข้าวแม่โพสพ*” เหมือนกับ “*พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง*” ที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ เป็นการทำขวัญข้าวในช่วงที่ข้าวตั้งท้องเหมือนกัน ผู้วิจัยพบว่ารายละเอียดส่วนใหญ่ทั้งเรื่องขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม วัน เวลา เครื่องสังเวชมีความคล้ายคลึงกัน มีการใช้เชลว ชะลอม มีการแต่งตัวให้แม่โพสพเหมือนกัน แต่สิ่งที่พบว่าแตกต่างกันเป็นความแตกต่างในเรื่องของรายละเอียดปลีกย่อย คือ เครื่องสังเวชที่กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยส้ม 1 ลูก กล้วย 1 ลูก อ้อนควัน 1 กระทง ส่วนพิธีทำขวัญข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ชาวนาจะใช้เครื่องสังเวชที่หลากหลาย มีผลไม้หลากหลายชนิดตามที่เขาหาได้ มีขนม และเครื่อง

ประกอบพิธีอื่นๆ เช่น เลื้อผ้า น้ำมันใส่ผม ครีมนำรุงผิว ฯลฯ ทั้งนี้เป็นเพราะยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีความแตกต่างจากสิ่งที่ปรากฏในหนังสือชีวิตชาวนา

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบแล้วพบว่าความเชื่อเรื่องแม่โพสพและความเชื่อเรื่องอื่นๆ ที่ปรากฏในหนังสือชีวิตชาวนาและที่หมู่บ้านดอนโพธิ์มีความคล้ายคลึงกัน ได้แก่ ความเชื่อเรื่อง แม่ธรณี เจ้าทุ่ง แม่คงคา นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าวโดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์มีความหลากหลายที่ปรากฏออกมาในรูปของการขนาน เช่น ขนบานหลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา หลวงพ่อนิรภัยวัดหนองลำเจียก พระร่วงโรจนฤทธิ์ จังหวัดนครปฐม ท้าวสักกะ ที่เขาศิขณภูมิ จังหวัดจันทบุรี ฯ เพื่อขอให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองให้เขาทำนาปลอดภัย ทำนาได้ข้าวปริมาณมาก และไม่มีโรคภัยเบียดเบียนต้นข้าว

2) งานวิจัยเรื่อง **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** โดย อำนาจ ศิลวัตร (พ.ศ. 2534) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลหลักจากการสัมภาษณ์ชาวนาที่อาศัยอยู่ในบริเวณ 16 อำเภอของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รูปแบบการทำนาที่กล่าวไว้ในงานวิจัยเล่มนี้เป็นการทำนาปี พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว ดังนี้

พิธีแรกนา มีการสร้างศาลเพียงตาและมีเครื่องสังเวศเช่นเจ้าของทุ่ง มีการกล่าวคำขอที่ทำมาหากิน และการแรกไถ 3 รอบเป็นการเอาฤกษ์เอาชัย, **พิธีแรกหว่าน** เป็นการกล่าวขออนุญาตจะนำแม่โพสพหว่านลงในนา และมีการฝากฝังให้แม่ธรณีช่วยคุ้มครองรักษา, **พิธีทำขวัญข้าวในทุ่ง** เป็นช่วงที่ข้าวตั้งท้อง เตรียมเครื่องสังเวศเพื่อไปทำขวัญแม่โพสพ ชาวนาบางคนเรียก “เยี่ยมท้องข้าว” หรือ “พิธีลูบท้องข้าว” เพื่อต้องการให้ข้าวเจริญเติบโตได้รวงใหญ่, **พิธีแรกเกี่ยว** เป็นการกล่าวขอขมาแม่โพสพ ขอเก็บเกี่ยวข้าวในนา, **พิธีข้าวเทวดาเดินรำ** การเว้นข้าวไว้มุมหนึ่งหลังจากเกี่ยวเสร็จ เพื่อเป็นทาน เอาไว้ให้เจ้าที่เจ้าทาง หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์, **พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน** มีการเตรียมเครื่องสังเวศ ไปกล่าวรับขวัญแม่โพสพจากที่นาให้มาอยู่ที่ลานนวดข้าว, **พิธีทำขวัญข้าวในลานนวด** จัดเตรียมเครื่องสังเวศ และเครื่องแต่งตัว เชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวศ ทิ้งช่วงเวลาไว้ 3 วันก่อนนวดข้าว, **พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง** เมื่อนวดเสร็จแล้ว จะมีการเชิญแม่โพสพให้มาอยู่ที่ยุ้งฉาง, **พิธีทำขวัญข้าวในยุ้ง** เป็นการทำขวัญข้าวเปลือกในยุ้งฉาง **พิธีปิดยุ้ง** เป็นพิธีนำข้าวใส่ยุ้ง และจะไม่เปิดยุ้งออกมาอีกจนกว่าจะถึงกำหนดตวงข้าว และ**พิธีเปิดยุ้ง** เป็นการขออนุญาตแม่โพสพนำข้าวออกมาตวงขาย

พิธีกรรมที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องนี้มีความคล้ายคลึงกับพิธีกรรมของชาวนาบ้านดอนโพธิ์ในอดีตค่อนข้างมาก พิธีกรรมทุกพิธีเป็นพิธีที่ชาวนาในหมู่บ้านดอนโพธิ์เคยยึดถือและปฏิบัติกันในอดีต แต่เมื่อเปรียบเทียบกับพิธีกรรมที่ชาวนาบ้านดอนโพธิ์ยึดถือปฏิบัติแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามีความ

แตกต่างกัน และพบว่ามีเพียงพิธีเดียวที่เหมือนกันคือ ในงานวิจัยนี้เรียกว่า “พิธีทำขวัญข้าวในทุ่ง” แต่ชาวบ้านดอนโพธิ์เรียกว่า “พิธีทำขวัญข้าว” ทั้งสองพิธีนี้ประกอบขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันคือ ในช่วงที่ข้าวตั้งท้อง รายละเอียดต่างๆ ของพิธีกรรมเหมือนกันค่อนข้างมาก แตกต่างกันเพียงเครื่องสังเวยและเครื่องประกอบพิธีบางอย่าง ในงานวิจัยเรื่องนี้กล่าวว่าเครื่องสังเวยตอนทำขวัญข้าว ได้แก่ ส้มเขียวหวาน มะขามเปียก กล้วยน้ำว่า อ้อยควั่น มะพร้าวอ่อน เกลือ สำหรับการทำขวัญข้าวที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ผู้วิจัยพบว่าเครื่องสังเวยที่ชาวบ้านใช้เหมือนกันคือ กล้วยน้ำว่า มะพร้าวอ่อน อ้อยควั่น มะขามเปียก ส่วนที่แตกต่างกันคือ ชาวนาที่บ้านดอนโพธิ์มีผลไม้ชนิดต่างๆ เพิ่มเติมเข้ามามากขึ้น คือ ฝรั่ง มะละกอ พุทรา มะม่วงสุก มะขามเทศ ละมุด น้อยหน่า เงาะ ลำไย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผลไม้รสเปรี้ยว เช่น สับประรด มะยม แอปเปิ้ล ฯลฯ ผลไม้ดองเช่น พุทราดอง มะม่วงดอง ลูกท้อดอง มะยมดอง มะดันดอง ฯลฯ และขนมอื่นๆ

ส่วนเครื่องประกอบพิธีอื่นๆ ในงานวิจัยเรื่องนี้กล่าวว่า มี กระจก หวี แป้งหอม น้ำมันใส่ผม กรรไกรตัดผม ด้าย เข็ม ผ้าชิ้น หมากพลู ดอกไม้ ฐูปเทียน น้ำมันตอร์ณีสาร ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านดอนโพธิ์ใช้สิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในพิธีทำขวัญข้าวที่คล้ายคลึงกับงานวิจัยเล่มนี้แต่พบว่าบางสิ่งบางอย่างที่เป็นสิ่งที่หายากในปัจจุบัน เช่น หมากพลู มีหลายครอบครัวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่ได้ใช้สิ่งนี้ในการประกอบพิธีกรรมแล้ว ส่วนน้ำมันตอร์ณีสารนั้น พบว่ามีเพียงครอบครัวเดียวที่ยังคงใช้อยู่ คือ นางบุญช่วย เกิดมนตรี ทั้งนี้เพราะสามีของนางบุญช่วย เกิดมนตรีสามารถท่องเที่ยวที่จะทำน้ำมันตอร์ณีสารได้ ส่วนครอบครัวอื่นใช้น้ำมันที่นำมาจากวัดที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพนับถือ เช่น น้ำมันของหลวงพ่อโสธร และอีกหลายครอบครัวไม่ได้ใช้น้ำมันในการประกอบพิธีทำขวัญข้าว

สำหรับความเชื่อที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องนี้ได้กล่าวถึง แม่โพสพ เจ้าทุ่ง แม่ธรณี ซึ่งก็เป็นความเชื่อที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์เช่นกัน แต่จะเห็นได้ว่าความเชื่อที่บันทึกไว้ในงานวิจัยเรื่องนี้เป็นความเชื่อที่แทรกอยู่ในการประกอบพิธีกรรมในรูปแบบเดิมที่ชาวนาจจะเช่นสังเวย อ้อนวอนขอจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ แต่สิ่งที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์เริ่มเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงคือ บทบาทหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมพบว่าการต่อรองระหว่างชวานากับอำนาจเหนือธรรมชาติในรูปแบบของการบนบานที่มีเงื่อนไขในการให้ ถ้าไม่ได้ในสิ่งที่ชวานาปรารถนา ชวานาก็ไม่นำสิ่งใดไปตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3) งานวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง โดยงามพิศ สัตย์สงวน (พ.ศ. 2545) ผู้วิจัยศึกษาที่บ้านนา หมู่ 6 ตำบลบ้านนา อำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นนารถกล่าวถึงพิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าวในระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมและวัฒนธรรมข้าวในระบบเศรษฐกิจแบบการค้า

พิธีกรรมที่ปรากฏในวัฒนธรรมข้าวในระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมสามารถสรุปได้ 16 พิธีกรรม ดังนี้ **พิธีทำขวัญควาย** มีการทำขวัญให้ควายเพราะควายเป็นหลักในการทำนา การทำขวัญควายจะทำให้ชาวนามีความมั่นใจว่าควายจะแข็งแรงพร้อมที่จะทำนา, **พิธีทำขวัญนา** มีการเชิญหมอขวัญมาประกอบพิธีทำขวัญนาที่ทุ่งนา เพราะอันนาเป็นที่ใช้เพาะปลูกข้าว, **พิธีทำบุญหน้าบ้านและหลังบ้าน** นิมนต์พระมาสวดมนต์และถวายภัตตาหารเช้าที่บ้านใครคนใดคนหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมการทำบุญ เพื่อปัดเสนียดจัญไรและขับไล่สิ่งร้ายๆ ในรอบปี เป็นการทำบุญเพื่อขอฝน, **พิธียกศาลเจ้านาหรือศาลพระภูมินา** เป็นการฝากฝังเจ้านาให้ดูแลข้าวในนาให้เกิดความงอกงาม ได้ผลผลิตที่ดี, **พิธีแรกนา** เป็นพิธีที่ทำก่อนการตกกล้า เป็นการเช่นไหว้แม่โพสพ เพื่อขออนุญาตและขอความเป็นสิริมงคล ขอให้ทำนาได้ผลผลิตดี มีการไถเอาฤกษ์เอาชัย 3 รอบ พอเป็นพิธีแล้วเลิก, **พิธีปักตาแรก** เป็นการนำต้นกล้า 7 หรือ 9 กอไปปักดำครั้งแรกในอันนาที่เตรียมไว้, **พิธีแห่นางแมว** ในกรณีที่ทำน้ำไม่พอหล่อเลี้ยงต้นกล้าจะทำพิธีเพื่อขอฝน, **พิธีลงแขกเกี่ยวข้าว** เป็นการช่วยเหลือกันในหมู่ชาวบ้าน ไม่มีการคิดค่าแรง เจ้าของนาและเพื่อนบ้านมาช่วยกันเกี่ยวข้าว, **พิธีรับท้องข้าว** บางครั้งเรียก “พิธีทำขวัญแม่โพสพ” เป็นพิธีที่ชาวนาไปทำขวัญให้แม่โพสพตอนที่ข้าวตั้งท้อง, **พิธีรับขวัญข้าว** ผู้ประกอบพิธีที่เป็นผู้หญิงเตรียมเครื่องสังเวยไปรับขวัญแม่โพสพให้เข้ามาอยู่ที่ลานนวดข้าว, **พิธีทำบุญลาน** เป็นการถวายทานข้าวใหม่แด่พระสงฆ์ ทำพิธีที่ลานนวดข้าวเป็นการแสดงความคารวะต่อเจ้าที่ พระสงฆ์นำน้ำมนต์ปะพรมข้าวแม่โพสพ, **พิธีทำขวัญยุ้ง** เป็นการเชิญขวัญแม่โพสพให้เข้ามาอยู่ที่ยุ้ง, **พิธีเปิดยุ้ง** คนที่เกิดในปีนักษัตรไม่กินข้าวใช้ทัพพีตักข้าวเปลือกที่เหลือในลานใส่ในขัน และกล่าวคำขอให้แม่โพสพลดบันดาลให้มีข้าวมากมายตักดวงไม่รู้หมด, **พิธีลาซัง** คือการแสดงความขอบคุณเทพต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำนา, **พิธีเอาเกลือแกลงไปหว่านในแปลงนา** และ **พิธีเผาฟาง** จัดพิธีในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวนาจุดไฟเผาตอซังเพื่อการเพาะปลูกในฤดูการใหม่

สำหรับพิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าวในระบบเศรษฐกิจแบบการค้า มี 4 พิธี คือ **พิธีแรกนา** เป็นการทำขวัญแรกในการปลูกข้าวทำหลังจากมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในกรุงเทพมหานคร ไถที่ดินเป็นวงกลมและเริ่มเพาะปลูก, **พิธีปักตาแรกและการปักดำ** นำต้นข้าว 7-9 ต้น มาปักไว้ที่หัวคันนาพร้อมกับอธิษฐานขอให้ได้ผลผลิตดี, **พิธีรับท้องข้าว** เป็นการนำเครื่องสังเวยไปทำขวัญให้แม่โพสพที่กำลังตั้งท้อง ขอให้แม่โพสพและเจ้าที่เจ้าทุ่งช่วยคุ้มครองข้าวให้ออกรวง ไม่เสียหาย และ**พิธีรับขวัญข้าว** ชาวนาไปเรียกขวัญโดยการกล่าวคำอธิษฐานขอให้แม่โพสพที่ตกหล่นในท้องนามารวมกันที่ลอมข้าวเพื่อจะได้นวดต่อไป

ในงานวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง นี้ได้แสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมได้ลดลงจากเดิมที่มี 16 พิธีลดลงเหลือเพียง 4 พิธีเมื่อเปลี่ยนมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบการค้า

พิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่องนี้มีเพียง “พิธีรับขวัญข้าว” เท่านั้นที่คล้ายคลึงกับพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องของชาวบ้านดอนโพธิ์ที่ยังยึดถือและปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นผู้หญิงเหมือนกัน มีการนำเครื่องสังเวยไปทำขวัญให้แม่โพสพเหมือนกัน

ในส่วนที่เป็นเรื่องความเชื่อพบว่าในงานวิจัยเรื่องนี้มีความคล้ายคลึงกับความเชื่อที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์ คือมีความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ผีนา น่าจะคล้ายกับเรื่องเจ้าฟุ้งที่พบในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ส่วนความเชื่ออื่นๆ มีคล้ายกัน

4) วิชยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวภาคกลางและชาวภาคอีสานตอนใต้ โดย นาถฤดี สีม่วง พื้นที่ที่ศึกษา คือ หมู่บ้านดาบ ตำบลบ่อโพง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เปรียบเทียบกับชุมชนหมู่บ้านโพธิ์ทอง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ในส่วนที่เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวภาคกลางได้แบ่งเป็น 4 ช่วงตามช่วงเวลาของการทำนา คือ พิธีกรรมก่อนการทำนา ได้แก่ พิธีแห่นางแมว เป็นพิธีขอฝนที่จัดขึ้นระหว่างเดือน 6 เดือน 7 หรือเดือน 8, พิธีแรกนา มีการปลุกเสกพระภูมินาชั่วคราว กล่าวคำขอใช้สถานที่ต่อพระภูมินาและเจ้าที่เจ้าทาง และขอให้แม่โพสพ แม่ธรณีช่วยคุ้มครองข้าวไม่ให้ได้รับอันตรายจากภัยต่างๆ มีการไถ 3 รอบ เป็นปฐมฤกษ์, พิธีแรกดำนา เป็นการนำต้นกล้าปักดำในนาที่ทำพิธีแรกนาไว้, พิธีแรกหว่านนา เป็นการนำข้าวที่แตกหน่อแล้วหว่านลงในนา,

พิธีกรรมขณะทำนา ได้แก่ พิธีกว่นข้าวทิพย์ จัดขึ้นในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เชื่อว่าข้าวทิพย์เป็นสิ่งสิริมงคล ชาวนาจะนำไปทำบุญ บริโภค และฝังไว้ตามมุมคันนา เพราะเชื่อว่าจะช่วยขับไล่เพลี้ย หนอน หรือศัตรูข้าวไม่ให้ทำอันตรายต้นข้าวในนา, พิธีรับขวัญแม่โพสพ เป็นพิธีที่ชาวนาไปทำขวัญให้แม่โพสพในช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้อง, พิธีไล่หนู นก เพลี้ย แมลง ปู หนอน โดยใช้หุ่นไล่กา เถลว ต้นสะแกสด และคาถาอาคม

พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีแรกเกี่ยวข้าว เป็นการขอขมาและขออนุญาตแม่โพสพ เพื่อเก็บเกี่ยวข้าว, พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน เป็นการรับขวัญแม่โพสพจากไร่นามาสู่ลานนวดข้าว, พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง เป็นการรับขวัญแม่โพสพจากลานนวดข้าวให้มาประจำอยู่ที่ยุ้ง

พิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีสู่ขวัญควาย เป็นการขอขมาและขอให้อิทธิกรรมจากควาย, พิธีทำบุญกลางบ้าน เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้พระภูมิเจ้าที่ เพื่อจะได้ทำมาหากินสะดวกขึ้น, พิธีทำบุญหลังบ้าน เป็นพิธีขอฝนเมื่อแล้ง

ความเชื่อที่ปรากฏในวิชยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นกรกล่าวรวมไปกับพิธีกรรม เช่น ความเชื่อเรื่องวันธงชัยซึ่งเชื่อว่าเป็นฤกษ์ดีในการเริ่มทำนา ความเชื่อเรื่องผู้ประกอบพิธีในพิธีแรกนาเป็นผู้ที่เกิดในปีนักษัตรที่มีสัญลักษณ์เป็นสัตว์ไม่กินข้าว ความเชื่อเรื่องเลขมงคล คือ เลข 3 หมายถึงพระ

รัตนตรัย ความเชื่อเรื่องการนำข้าวทิพย์จากพิธีกวนข้าวทิพย์ไปฝังไว้ในท้องนาเพราะจะทำให้ได้ผลผลิตสูง ข้าวออกรวงงาม ความเชื่อเรื่องใช้ด้ายแดงผูกข้อมือคนไข้ในพิธีรับขวัญแม่โพสพเพราะเชื่อว่าสีแดงเป็นสีแห่งความเป็นมงคล ความเชื่อประกอบพิธีต่างๆ เกี่ยวกับข้าวในวันศุกร์ เช่น พิธีแรกเกี่ยว พิธีรับขวัญแม่โพสพและพิธีรับขวัญข้าว

พิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีพิธีที่เหมือนกับพิธีที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ที่ยังยึดถือและปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน 4 พิธี คือ พิธีแรกหว่าน พิธีรับขวัญแม่โพสพ พิธีแรกเกี่ยว พิธีรับขวัญข้าว

พิธีรับขวัญแม่โพสพ ในวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวภาคกลางและชาวภาคอีสานตอนใต้ เหมือนกับพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ที่ยังยึดถือปฏิบัติ แต่พบว่าชาวบ้านในหมู่บ้านดอนโพธิ์ไม่ได้ใช้เครื่องประกอบพิธีบางอย่าง เช่น ด้าย เข็ม ผ้าชิ้น หมากพลู และน้ำมันตอร์ณีสารแล้ว

สำหรับความเชื่อที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้คล้ายคลึงกับความเชื่อที่ชาวบ้านดอนโพธิ์ยึดถือปฏิบัติ เช่น การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในวันศุกร์ ความเชื่อเรื่องการเลือกคนที่เกิดในปีนักษัตรไม่กินข้าวเป็นผู้ประกอบพิธีแรกหว่าน เป็นต้น แต่ก็มีความเชื่อบางอย่างที่แตกต่างกัน เช่น ความเชื่อเรื่องการใช้ด้ายแดงผูกข้อมือคนไข้ และความเชื่อเรื่องการนำข้าวทิพย์จากพิธีกวนข้าวทิพย์ไปฝังไว้ในท้องนา เป็นความเชื่อที่ไม่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์

ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีส่วนที่คล้ายกับการประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านดอนโพธิ์ คือ ผู้วิจัยกล่าวว่าชาวบ้านดาบประกอบพิธีอย่างย่อ ดังนี้

ในปัจจุบันชาวบ้านดาบยังคงประกอบพิธีกรรมเหล่านี้อยู่ แต่ส่วนใหญ่จะย่อให้สั้นขึ้นเพื่อความสะดวก เช่น เมื่อจะประกอบพิธีกรรมจะเลือกบริเวณเป็นที่ราบใช้ผ้าขาวปูรองพื้นแทนการตั้งศาลเพียงตา ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามเริ่มลดความสำคัญลงเมื่อจะทำการแรกนา ชาวบ้านคอยสังเกตถ้าผู้นำหมู่บ้านแรกนาแล้วจะแรกตาม การไหว้พระภูมิฯ ชาวบ้านดาบบางคนใช้วิธีปักธงสี่สามเหลี่ยมตรงที่สี่มุมแทนการไหว้พระภูมิฯ พิธีกรรมบางอย่างไม่มีผู้ใดกระทำแล้ว เช่น การทำลาน การสร้างยุ้งข้าว การนวดข้าวโดยใช้แรงคนและควาย เพราะมีเครื่องจักรเครื่องมือเข้ามาแทนที่ เมื่อข้าวสุกพอค้าจะนำรถมาเกี่ยวข้าว และนำไปยังโรงสี ชาวนาจึงไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้าว ทำลานหรือนวดข้าวอีกต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่ชาวนาชุมชนบ้านดาบมีความคล้ายคลึงกับสิ่งที่เกิดขึ้นแก่ชาวนาที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ คือมีการประกอบพิธีกรรมที่ย่นย่อ ผู้ประกอบพิธีหลายคนในหมู่บ้านดอนโพธิ์เลือกใช้การจตุรปูบกกกล่าวหรือบนบานแทนการประกอบพิธีกรรมเต็มรูปแบบ

จากหนังสือและงานวิจัยทั้ง 4 เล่ม ดังที่ได้นำมาศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยพบว่า มีเพียงพิธีทำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) เท่านั้นที่เหมือนกัน แต่ก็เห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันเรื่องรายละเอียดของพิธีกรรม โดยเฉพาะเรื่องเครื่องสังเวยและเครื่องประกอบพิธีกรรมมีความแตกต่างกัน สิ่งที่พบคือชาวบ้านดอนโพธิ์มีการปรับเปลี่ยนในส่วนของในชะลอมมากขึ้น มีผลไม้หลากหลายชนิดมากขึ้น มีเครื่องประกอบพิธีที่ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนพิธีกรรมอื่นที่ปรากฏในหมู่บ้านดอนโพธิ์พบที่มีการปรับจากเดิมให้สามารถประกอบพิธีได้ง่ายขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นเพราะว่าชาวบางส่วนหนึ่งไม่สามารถประกอบพิธีกรรมให้ครบถ้วนตามแบบเดิมได้จึงได้ประกอบพิธีอย่างย่อลง โดยการจุดธูปบอกกล่าวหรือบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงต่างๆ เช่น ก่อนเริ่มต้นลงมือทำนา ก่อนหว่านข้าว หรือบนบานในคราวที่ต้องประสบกับปัญหาหรือภาวะวิกฤต นอกจากนี้ชาวบ้านดอนโพธิ์ยังมีการบอกกล่าว และการแก้บนเพิ่มขึ้นหลายครั้งในขั้นตอนการผลิต เช่น การบอกกล่าวหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนทำนา ก่อนเริ่มหว่านข้าว ก่อนเกี่ยวข้าว เป็นต้น และหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วก็จะมีการแก้บน

จากการศึกษาเปรียบเทียบหนังสือและงานวิจัยทั้ง 4 เล่ม กับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่หมู่บ้านดอนโพธิ์ ผู้วิจัยพบว่า “พิธีทำขวัญข้าว” เป็นพิธีกรรมที่น่าสนใจ พิธีกรรมส่วนใหญ่ได้มีการปรับเปลี่ยนไป หรือบางพิธีหายไปจากสังคมชาวบ้านแล้ว แต่ในปัจจุบันยังพบว่ายังคงมีชาวบ้านดอนโพธิ์ประกอบพิธีกรรมนี้อยู่ค่อนข้างมาก พิธีกรรมนี้สามารถดำรงอยู่ได้ อย่างไรก็ตามในระยะเวลาอันยาวนานตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังคงรักษาขั้นตอนการประกอบพิธีไว้ได้ค่อนข้างมาก เหตุใดชาวบ้านจึงยังคงยึดถือปฏิบัติพิธีนี้อยู่ในขณะที่เลิกประกอบพิธีบางอย่างหรือมีการปรับลดทอนพิธีกรรมลงเหลือเพียงการจุดธูปบอกกล่าวและบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

การดำรงอยู่ของพิธีทำขวัญข้าวน่าจะเป็นเพราะว่าพิธีนี้ยังคงมีหน้าที่บางอย่างที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการและขั้นตอนในการทำนาจะพบว่าในช่วงที่ข้าวตั้งท้องเป็นช่วงที่ค่อนข้างสำคัญ ข้าวจะออกรวงเต็มที่ หรือจะแคะแแกรนก็สามารถเป็นไปได้นั้น ดังนั้นชาวบ้านอาจจะมีความรู้สึกว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่สำคัญและเป็นภาวะที่ค่อนข้างเสี่ยงและอาจจะทำให้ชาวนารู้สึกกังวลและไม่มั่นคง ชาวบ้านจึงฝากความหวังไว้กับแม่โพสพ โดยหวังว่าแม่โพสพจะช่วยดลบันดาลให้ข้าวในนางอกงาม ชาวบ้านจึงต้องหาวิธีเอาใจและทำให้แม่โพสพพอใจ ช่วงที่ข้าวตั้งท้องชาวบ้านเชื่อว่าเหมือนแม่โพสพตั้งท้อง จึงใช้ช่วงเวลานี้ในการเอาอกเอาใจแม่โพสพโดยการนำเครื่องสังเวยที่คิดว่าแม่โพสพน่าจะชื่นชอบ เช่น ผลไม้รสเปรี้ยวผลไม้ดอง ชาวนาก็นึกเทียบเคียงกับความรู้สึกของตนเองว่า ตอนท้องผู้หญิงก็น่าจะชอบกินอาหาร

ประเภทนี้ แม่โพสพก็น่าจะชื่นชอบเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออีกว่าคนท้องชอบแต่งตัวสวย ดังนั้นจึงได้เตรียมเสื้อผ้า แป้งหอม ครีมบำรุงผิว ไปทำขวัญให้แม่โพสพ ด้วยหวังว่าจะทำให้แม่โพสพพอใจ และเมื่อแม่โพสพพอใจก็น่าจะประทานในสิ่งที่พวกเขาหวัง นั่นก็คือต้นข้าวในนาปลอดภัย ไม่มีศัตรูหรือโรคภัยมารบกวน ทำนาได้ข้าวปริมาณมาก และขายข้าวได้ราคา

7.2.2 แนวโน้มของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์

จากการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ผู้วิจัยพบว่าความเชื่อและพิธีกรรมหลายๆ พิธีมีทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างไปจากอดีต ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วว่ารูปแบบของพิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยนให้ยืดหยุ่นหรือรวบรัดมากยิ่งขึ้น และมักจะอยู่ในรูปแบบของการบอกกล่าวและการบนบานมากกว่าการประกอบพิธีแบบเต็มรูปแบบอย่างเช่นอดีต ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะว่ายุคสมัยเปลี่ยนไป ประกอบกับผู้รู้ชั้นตอนการประกอบพิธีกรรมอย่างแท้จริงก็คือกลุ่มคนสูงวัย ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้เมื่ออายุมากขึ้นก็ไม่ได้ประกอบอาชีพทำนาแล้ว แต่จะส่งต่ออาชีพทำนาให้คนรุ่นลูกหลานต่อไป เมื่อลูกหลานเป็นผู้ลงมือทำนาเอง เมื่อไม่ผู้รู้ชั้นตอนและรายละเอียดการประกอบพิธีกรรมมากนักจึงประกอบพิธีในลักษณะย่อ กล่าวคือ พวกเขายังมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวกับข้าวแต่ไม่รู้วิธีปฏิบัติ จึงใช้วิธีการที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนและไม่ต้องอาศัยความรู้ทางพิธีกรรมมากนัก ก็คือการบอกกล่าว หรือบนบาน ซึ่งพวกเขาสามารถประกอบพิธีกรรมด้วยตนเองได้

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวหลายอย่างถ้าไม่มีการประกอบพิธีกรรมก็น่าจะหายไปด้วย แต่ถ้าตราบไต่ที่ยังมีการประกอบพิธีกรรมก็น่าจะเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าความเชื่อนั้นจะได้รับการสืบทอดมายังชนรุ่นหลัง โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องแม่โพสพ และเจ้าฟุ้งที่มีการประกอบพิธีกรรมอย่างหลากหลายมากกว่าความเชื่อเกี่ยวกับข้าวเรื่องอื่นๆ

จากข้อมูลที่พบในหนังสือหรืองานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมักจะกล่าวว่าพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวมีแนวโน้มที่น่าจะเลือนหายไปจากสังคมชาวนา แต่เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่าในปัจจุบันนี้ชาวบ้านดอนโพธิ์ยังคงประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวอยู่ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง ผู้ประกอบพิธีสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกคือผู้ประกอบพิธีที่มีตัวบทประกอบพิธีกรรมเป็นของตนเอง กลุ่มที่สองผู้ประกอบพิธีที่อ่านบทจากเอกสารที่ได้รับแจกหรือสิ่งที่จดจากคำบอกของย่าหรือยายแล้วนำไปท่องตอนทำขวัญข้าว จากข้อมูลนี้ผู้ประกอบพิธีกลุ่มหลังใช้การอ่านบทจากเอกสารหรือสิ่งที่จดมาจากคำบอกเล่า จึงเป็นไปได้เช่นกันว่าผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวไม่น่าจะลดจำนวนลง ทั้งนี้เพราะถ้าครอบครัวใดต้องการจะทำขวัญข้าว แต่ทำไม่เป็นก็อาจจะใช้วิธีการอ่านจากเอกสารหรือข้อความที่จดจากคำบอกเล่าก็เป็นได้ จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่าในอนาคตผู้ประกอบพิธีกรรมอาจจะเพิ่มมากขึ้น

ถ้าพวกเขาต้องเผชิญกับความเสี่ยงในรูปแบบต่างๆ และเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงทางจิตใจ ก็อาจจะเลือกประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจก็เป็นไปได้

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวจึงน่าจะไม่ใช่หายไปจากชุมชนชาวนาภาคกลางอย่างสิ้นเชิง ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวได้ลดขั้นตอนลง และมีการประกอบพิธีอย่างย่อเพื่อง่ายต่อการจดจำบอกกล่าว บนบาน และเมื่อได้ผลตามความประสงค์ก็จะมีการแก้บน ดังนั้นรูปแบบของพิธีกรรมน่าจะไปในทิศทางนี้มากกว่าสูญหายไปเลย เพราะชาวนายังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับข้าว และความเชื่อดังกล่าวยังคงส่งผลให้มีการประกอบพิธีกรรม ถึงแม้จะเป็นเพียงการประกอบพิธีแบบย่อก็ตาม เช่น ชาวนาหลายคนประกอบพิธีแรกนาไม่เป็น จะใช้การจดจำบอกกล่าว หรือชาวนาบางคนประกอบพิธีรับขวัญข้าวไม่เป็น ชาวนาก็เพียงแค่เก็บรวงข้าวที่หล่น 9 รวง ใช้คำพูดเชิญแม่โพสพเข้าบ้าน เมื่อยุคสมัยเปลี่ยน รูปแบบการทำนาเปลี่ยน ชาวนาก็มีประกอบพิธีที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยคือประกอบเพียงย่อ ไม่มีการเตรียมเครื่องสังเวยและไม่มีพิธีหรือขั้นตอนที่ยุ่งยากเหมือนเช่นอดีต

การคงอยู่ของพิธีกรรมเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การทำนาในปัจจุบันใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้ปุ๋ยเคมี และเมื่อเกิดปัญหาในระหว่างการทำนาจะพบว่าชาวนาเลือกที่จะใช้การแก้ไขปัญหานั้นสองวิธีคือ ใช้ทั้งเทคโนโลยีสมัยใหม่และพิธีกรรม ทั้งนี้อาจจะเป็นไปได้ว่าการใช้สารเคมีเป็นสิ่งที่อาจจะเป็นการแก้ปัญหาโดยตรงในกรณีที่ข้าวเป็นโรค ชาวนาก็ต้องฉีดยา ข้าวไม่งามก็ต้องใส่ปุ๋ย แต่สารเคมีและเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่สามารถเยียวยาทางจิตใจได้ ดังนั้นพิธีกรรมจึงยังคงดำรงอยู่ เพราะพิธีกรรมทำหน้าที่ประการสำคัญในการตอบสนองความต้องการทางจิตใจและสร้างขวัญกำลังใจให้ชาวนา ดังปรากฏว่าชาวนาบ้านดอนโพธิ์ยังคงประกอบพิธีกรรมต่างๆ และเมื่อพิจารณาจากสภาพการณ์ในปัจจุบันที่จะเห็นว่าการทำนาเป็นอาชีพที่ต้องมีความเสี่ยงมากขึ้น ทั้งนี้เพราะการเจริญเติบโตที่ดีของต้นข้าวต้องอาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญ ดิน น้ำ อากาศ และแสงแดด ต้องมีความพอเหมาะและเหมาะสมจึงจะทำให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม แต่ในปี 2554 พบว่าเป็นปีที่ธรรมชาติแปรปรวนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ภายในหนึ่งเดือนอากาศเปลี่ยนแปลงไปหลายอย่าง ทั้งร้อนจัดและหนาวจัด บางครั้งก็มีฝนตก สภาพอากาศที่แปรปรวนอย่างนี้เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ข้าวในนาไม่เจริญงอกงามได้เต็มที่ เกิดโรคระบาดได้ง่าย รวมทั้งสร้างความเสียหายให้กับไร่นา ดังปรากฏว่ามีชาวการแพร์ระบาดของโรคเพลี้ยกระโดดทำลายนาข้าวเสียหายเป็นจำนวนมากและต่อเนื่อง

จากสภาพการณ์ในปัจจุบันนี้เป็นไปได้ว่าชาวนาน่าจะยังคงประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวเพราะเมื่อต้องเผชิญกับความเสี่ยง ก็จะทำให้ชาวนารู้สึกกังวลและไม่มั่นคง ดังนั้นพิธีกรรมจึงเข้ามาช่วยแก้ปัญหา

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาที่มุ่งกระตุ้นความคิดของคนทั่วไปที่คิดว่าภาคกลางเป็นภูมิภาคที่ตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางคือกรุงเทพมหานคร จึงไม่น่าจะมีความเชื่อหรือการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวหลงเหลืออยู่อีกแล้ว แต่จากการวิจัยนี้เป็นเครื่องพิสูจน์ได้เป็นอย่างดีว่าอันที่จริงแล้วภาคกลางยังคงมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว นอกจากนี้ในจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางก็ยังคงพบว่ามีมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวด้วย เช่น สุพรรณบุรี นครปฐม นนทบุรี ฯลฯ จึงควรที่จะหันมาให้ความสำคัญและเร่งศึกษาข้อมูลเหล่านี้ก่อนที่จะค่อยๆ สูญหายไปตามกาลเวลา หรือถูกกลืนกินไปเพราะการขยายพื้นที่ของภาคอุตสาหกรรมในที่สุด

7.2.3 ประโยชน์ของการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวต่อวงการคติชนวิทยา

วัฒนธรรมข้าวเป็นมรดกสำคัญในสังคมไทยมาเป็นระยะเวลายาวนาน เนื่องจากชีวิตของคนไทยผูกพันกับข้าวมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศประกอบอาชีพทำนา และคนไทยยังบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก

การศึกษาวัฒนธรรมข้าวเป็นการเรียนรู้ถึงภูมิปัญญาของคนไทยที่ปรากฏในรูปแบบต่างๆ ทั้งเรื่องเล่า ความเชื่อ พิธีกรรม รวมถึงเครื่องมือและอุปกรณ์ทำนาชนิดต่างๆ ถึงแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมข้าวก็ยังคงมีความสำคัญ เพราะจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมข้าวมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเช่นเดียวกัน การศึกษาวัฒนธรรมข้าวจึงเป็นการเรียนรู้และเข้าใจถึงสิ่งที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไป รวมถึงยังเป็นการคาดการณ์ได้ว่าในอนาคตสิ่งที่เราเรียกว่า “วัฒนธรรมข้าว” จะยังคงอยู่หรือสูญหายไปจากสังคมไทย

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในบริเวณภาคกลาง ข้อมูลที่พบจัดเป็นข้อมูลคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา ที่ผู้สนใจที่จะศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว สามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาในพื้นที่อื่นๆ ต่อไปได้ ข้อมูลที่พบเป็นหลักฐานที่สำคัญที่ช่วยยืนยันว่าในภาคกลางยังคงมีความเชื่อและมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว และยังพบว่าข้อมูลดังกล่าวมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย นอกจากนี้ผู้ที่สนใจยังสามารถนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบกับความเชื่อและพิธีกรรมในภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งอาจจะมีทั้งลักษณะเหมือนกันหรือแตกต่างกันก็ได้ ความรู้ที่ได้นี้จะทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในวงวิชาการเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว

ข้อค้นพบเรื่องปัจจัยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวยังเป็นกรอบทดสอบปัจจัยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในพื้นที่อื่นๆ หรือภูมิภาคอื่นๆ ของไทย อันจะทำให้เกิดองค์ความรู้ รวมถึงเข้าใจถึงการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันกับที่หมู่บ้านดอนโพธิ์

การศึกษาในครั้งนี้ยังช่วยตอบย้ำให้เห็นบทบาทของพิธีกรรมที่มีต่อมนุษย์ ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวยังคงดำรงอยู่ได้เพราะว่ามีบทบาทที่สำคัญคือบทบาทในการตอบสนองทางด้านจิตใจ สิ่งนี้ทำให้เห็นว่าพิธีกรรมยังคงมีความสำคัญอยู่ในสังคมมนุษย์ ถึงแม้ว่าระยะเวลาจะผ่านมายาวนาน อีกทั้งในปัจจุบันที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปมาก พิธีกรรมก็ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อมนุษย์อยู่

พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวแสดงให้เห็นความกตัญญูกตเวทิตะของชาวนาที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะแม่โพสพ ซึ่งเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของคนไทยที่จะกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ให้แม่โพสพเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะของสังคมไทย ที่มีเป็นสังคมที่ต้องมีการตอบแทน ต้องกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ชาวนารู้สึกว่าแม่โพสพเป็นผู้มีพระคุณของชาวนาดังนั้นชาวนาจึงปฏิบัติต่อแม่โพสพอย่างผู้รู้คุณ ไม่ตี ไม่ด่า ไม่ใช้คำพูดหยาบคาย และมีการเช่นไหว้ในโอกาสต่างๆ ที่ทำนา

การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวจึงเป็นการศึกษาเพื่อช่วยเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของข้อมูลที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของสังคมไทย ที่สมควรจะได้มีการบันทึกและมีการศึกษาต่อไปเพื่อความเข้าใจภูมิปัญญาของภาคกลางและภาคอื่นๆ อีกทั้งยังเป็นมรดกที่สำคัญที่ทำให้ชนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจในความเป็นไทย

7.2.4 ข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นการวิจัยที่มุ่งเน้นรวบรวมข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวรวมทั้งวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และปัจจัยการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชಾಯนา อำเภอเสนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปัจจุบันเป็นสำคัญ ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในหมู่บ้านอื่นในจังหวัดต่างๆ ในภาคกลาง เช่น สุพรรณบุรี นครปฐม นนทบุรี เป็นต้น หรือเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยที่ยังทำให้มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวข้าวยังคงอยู่ในชุมชนอื่นๆ ซึ่งอาจพบว่ามีข้อมูลและเนื้อหาที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน อันจะทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในสังคมภาคกลางและในประเทศไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

- เกศินี ปายะนันท์. **วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: ระบบการเกษตร**. สถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538.
- ชรรค์ชัย วัลลีโกดม. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวนาอันเนื่องมาจากการขายที่ดิน กรณีศึกษาชาวนาในตำบลบางพระครู อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.
- ขวัญใจ พรรณทรัพย์. **สัมภาษณ์**, 2 ตุลาคม 2551.
- ข้อมูลทั่วไป ศูนย์สุขภาพชุมชนตำบลชานนา ปี 2551 อนามัยตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
- ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 7 มิถุนายน 2553
- ข้อมูลรายงานนาข้าวเสียหายจากศัตรูพืชระบาด ขององค์การบริหารส่วนตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 11 กันยายน 2553
- คณิตา เลขะกุล, คุณหญิง. ภูมิศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ใน **พระนครศรีอยุธยา: มรดกโลก**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2543.
- งามพิศ สัตย์สงวน. **วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- จรรยา มณีโชติ. "ข้าววัชพืช "weedy rice" [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://kpp-rsc.ricethailand.go.th>. [2554, 26 เมษายน].
- จัดทำบุญขวัญข้าวบวงสรวงแม่โพสพ. **ข้าวสด** (24 พฤษภาคม 2551): 31.
- จินตนา ธรรมสุวรรณ. **ละครกับนหลวงพ่อกุศโลธร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. **ผีเจ้านาย**. เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.
- ฉวีวรรณ วุฒิญาโณ. **พันธุ์ข้าวพื้นเมืองไทย**. ศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดเชื้อพันธุ์ข้าวแห่งชาติ ศูนย์วิจัยข้าวปทุมธานี สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร, 2543.
- ช่วย การสมอรรถ. **สัมภาษณ์**, 10 พฤศจิกายน 2551.
- ชาวนากรุงเก่า' ประสบปัญหาภัยแล้ง สูบน้ำเข้าพื้นที่-นั่งเฝ้าหัวนถูกขโมย. **เดลินิวส์** (9 มีนาคม 2552): 30.

- ชวานากรุงเก่าเจ็งยับ นาล่มเสียหาย 20 ไร่. **โพสต์ทูเดย์** (11 กรกฎาคม 2551): 11.
- ชวานากรุงเก่ารอยขายข้าวรำแก่น. **มติชน** (23 มิถุนายน 2551): 5.
- ชวานาเลาขวัญครวญ! เพี้ยกระโดดระบัดซ้ำ. **แนวหน้า** (24 กันยายน 2553): 23.
- เชื้อราระบาดนาข้าวภาคกลาง ส.ชวานาไทยจี 'มาร์ค' เร่งช่วย. **มติชน** (17 กุมภาพันธ์ 2552): 9.
- ณัฐวุฒิ แสงอ่อน. **สัมภาษณ์**, 24 ธันวาคม 2553.
- แถม เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 2 ตุลาคม 2551.
- แถม เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 29 กุมภาพันธ์ 2551.
- ท่วนนาอ่างทองสูญ 6.2 พันไร่. **มติชน** (13 มิถุนายน 2551): 13.
- ทองดี การพันธ์. **สัมภาษณ์**, 4 มีนาคม 2551.
- ทองปลิว ธารมัต. **สัมภาษณ์**, 25 ธันวาคม 2551.
- ทองปลิว ธาระมัต. **สัมภาษณ์**, 10 พฤษภาคม 2551.
- ทองปลิว ธาระมัต. **สัมภาษณ์**, 17 พฤศจิกายน 2550
- นวัตน์ เลขะกุล. เศรษฐกิจและเงินตราสมัยอยุธยา ใน **พระนครศรีอยุธยา: มรดกโลก**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสหภาพการพิมพ์, 2543.
- นาถฤดี สีม่วง. การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชวานาภาคกลางและภาคอีสานตอนใต้. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545.
- นิภา ศรีชุมพล. **สัมภาษณ์**, 17 มกราคม 2552.
- บังอร เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- บังอร เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 29 กุมภาพันธ์ 2551.
- บุญช่วย เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 2 ตุลาคม 2551.
- บุญช่วย เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- บุญช่วย เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 25 ธันวาคม 2551.
- บุญช่วย เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 29 กุมภาพันธ์ 2551.
- บุญส่ง การสมชน. **สัมภาษณ์**, 14 มกราคม 2552.
- ประชัน การสมพิศ. **สัมภาษณ์**, 24 ธันวาคม 2551.
- ประชุม รวงผึ้ง. **สัมภาษณ์**, 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- ประชุม รวงผึ้ง. **สัมภาษณ์**, 23 ธันวาคม 2553.
- ประชุม รวงผึ้ง. **สัมภาษณ์**, 24 ธันวาคม 2551.
- ประชุม รวงผึ้ง. **สัมภาษณ์**, 4 ตุลาคม 2551.
- ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล. **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2552.

- ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล. **สัมภาษณ์**, 27 พฤศจิกายน 2552.
- ประสิทธิ์ ฤกษ์กมล. **สัมภาษณ์**, 4 ตุลาคม 2551.
- ประเสริฐ สัญญารูป. **สัมภาษณ์**, 3 มิถุนายน 2550.
- เฟื่อน กิจธิชน. **สัมภาษณ์**, 2 มิ.ย. 2550.
- เฟื่อน กิจธิชน. **สัมภาษณ์**, 24 เมษายน 2552.
- แผนชุมชนปี 2551 หมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์ ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
- ฝนถล่มนาข้าวลุ่ม 4 หมื่นไร่ อีกร 1.3 แสนไร่จ่อคิวพังยับ. **มติชน** (19 มิถุนายน 2551): 9.
- พยุ่ง พิญญาไทย. **สัมภาษณ์**, 2 มกราคม 2552.
- พยุ่ง พิญญาไทย. **สัมภาษณ์**, 25 มกราคม 2551.
- พระครูวิบูลสีลากร. เจ้าอาวาสวัดเกษตราราม. **สัมภาษณ์**, 27 มิถุนายน 2551.
- พระธนบดี อธิจิตโต. **สัมภาษณ์**, 5 กรกฎาคม 2551.
- พระปลัดสมจิตร จิตตปสาโท. เจ้าอาวาสวัดเจ้าแปดทรงไทรย์. **สัมภาษณ์**, 5 กรกฎาคม 2551.
- พระมหานุกุลเลิศ ช่วยธานี. **การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรี: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2546.
- พันธลักษณ์. **พิธีกรรมและความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: บ้านหนังสือ 19 จำกัด, 2548.
- พิธีเชิญขวัญพระแม่โพสพ** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://Kanchanapisek.or.th>. [2553, กรกฎาคม 9]
- พิธีทำขวัญข้าว** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.buffalovillages.com>. [2553, กรกฎาคม 1]
- พิธีทำขวัญแม่โพสพ** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://76.nationchannel.com>. [2553, กรกฎาคม 1]
- พิธีบูชาแม่โพสพ** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.ryt9.com>. [2553, กรกฎาคม 1]
- พิธีเรียกขวัญข้าว** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://thainews.prd.go.th>. [2553, กรกฎาคม 9]
- พิธีเรียกขวัญแม่โพสพ** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา www.greenpeace.org. [2553, กรกฎาคม 9]
- มะลิ พูลลาย. **สัมภาษณ์**, 9 สิงหาคม 2553.
- มานพ ชำศิริ. **สัมภาษณ์**, 19 มกราคม 2552.
- แม่โพสพ ของหลวงพ่อแดง วัดเขابันไดอิฐ** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.webpra.com>. [2553, กรกฎาคม 8]
- แม่โพสพ ของหลวงพ่อทองคำ อินทวังโส** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.akefuture.com>. [2553, กรกฎาคม 8]
- แม่โพสพ วัดท่าควาย** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.taradpra.com>. [2553, กรกฎาคม 8]

แม่โพสพ หลวงพ่อแดง วัดทุ่งคอก [ออนไลน์]. แหล่งที่มา www.krusiam.com. [2553, กรกฎาคม 9]

เยาวนุช เวศร์ภาค. **ข้าว : วัฒนธรรมแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: แปลนโมทิฟ, 2541.

เยื่อ ปรีเปรม. **สัมภาษณ์**, 25 ธันวาคม 2551.

ระยับศรี กาญจนะวงศ์. “นานาสาระในวัฒนธรรมข้าวของชาวอยุธยา” ใน **อยุธยาจรดไกล**

2540. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2540.

รัชนี้ การสมชน. **สัมภาษณ์**, 10 พฤศจิกายน 2551.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานามีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546.

รายงานเศรษฐกิจการค้าสำนักงานพาณิชย์จังหวัด, **รายงานเศรษฐกิจการค้าจังหวัด**

พระนครศรีอยุธยา เดือนมีนาคม 2551 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.pcoc.moc.go.th>. [2551, มิถุนายน 18]

ฤดีรัตน์ กายราศ. พระคงคา พระธรรณี แม่โพสพ เทวดาในวัฒนธรรมไทย **สารกรมศิลปากร** 10,1 (มกราคม 2540): 41-42.

ลัดดา เกิดมนตรี. **สัมภาษณ์**, 19 มกราคม 2552.

วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน. “แนวคิดวิเคราะห์ทัศนด้านการแสดงและการสื่อความหมาย” ใน **พื้นที่พื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว, 2531.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2544.

วันดี โอธาดะ. **สัมภาษณ์**, 29 กุมภาพันธ์ 2551.

วีรนุช ปิณฑวนิช. เสนา, อำเภอบางบาล, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง** 14 (2542): 6861-6865.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “ข้าวกับชีวิตไทย” ใน **ข้าวกับวิถีชีวิตไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2541.

ศาลแม่โพสพที่วัดศิริวัฒนาราม [ออนไลน์]. แหล่งที่มา

<http://www.muangboranjournel.com>. [2550, กรกฎาคม 17]

ศิริพร ณ ถลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

ศึกษาธิการ, กระทรวง กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 4**. พระนคร: การศาสนา, 2528.

ส.ค.ส. ปี 2550 ของบริษัทโปรเทคอะโกรเคมีคอล.

ส.พลายน้อย. **อมนุชยนิยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, 2544.

สงวน รวงผึ้ง. **สัมภาษณ์**, 24 ธันวาคม 2551.

สง่า ปรีเปรม. **สัมภาษณ์**, 3 พฤศจิกายน 2551.

สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร. **ข้าวกับคนไทย**. ม.ป.ท., 2542.

สถิติข้อมูลการปลูกข้าว ปี 2546/2547-2549/2550 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา [ออนไลน์].

แหล่งที่มา: <http://ayutthaya.doae.go.th>. [2551, กุมภาพันธ์ 18]

สมจิตร กองกวี. **สัมภาษณ์**, 4 มีนาคม 2551.

สมจิตร ม่วงงาม. **สัมภาษณ์**, 17 มกราคม 2552.

สมพงษ์ บุบผา. **สัมภาษณ์**, 17 มกราคม 2552.

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 6 นนทบุรี สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม, **ลุ่มน้ำเจ้าพระยา** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

http://www.geocities.com/mnre_reo6/praya_river.htm. [2551, มีนาคม 10]

สำเนียง หมอยาดี. **สัมภาษณ์**, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

สำเนียง หมอยาดี. **สัมภาษณ์**, 27 พฤษภาคม 2552.

สุกัญญา สุขฉายา, บรรณาธิการ. **ข้าว ขวัญของแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิข้าวไทยใน
พระบรมราชูปถัมภ์, 2547.

สุนันท์ การวิชา. **สัมภาษณ์**, 10 พฤศจิกายน 2551.

สุภัทรา น.วรรณพิน. “วัฒนธรรมการเกษตรภาคกลาง” ใน **วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย:**

มิติทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ และภาควิชาสังคม

วิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอ

ผลงานวิจัยประจำปี, 2537.

สุรศักดิ์ พรรณทรัพย์. **สัมภาษณ์**, 2 ตุลาคม 2551.

เสฐียรโกเศศ. “แม่โพสพ” ใน **วารสารศิลปากร** 3, 1 (มิถุนายน, 2493): 76-84.

เสฐียรโกเศศ. **ขวัญและประเพณีการทำขวัญ**. พระนคร: ก้าวหน้า, 2506.

เสฐียรโกเศศ. **ผีสงเทวดา**. กรุงเทพมหานคร: เอเธนส์บุ๊กส์, 2549.

เสฐียรโกเศศ. แม่โพสพ. **สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 21 (2530): 13640-13647.**

เห็นชอบช่วยชาวนา หนุระบาดหนองจอก. **พิมพ์ไทย** (24 กันยายน 2553): 3.

อำนาจ ศิลวัตร. **ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**.

พระนครศรีอยุธยา: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา หันตรา,
2534.

เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการเรื่อง “ชนชาติไทกับวัฒนธรรมข้าว” สถาบันไทย
ศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ 1-2 สิงหาคม 2539 ณ ห้องประชุม ชั้น 2 อาคารสถาบัน 3 จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

เอี่ยม ทองดี. ข้าว: วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2538.

Roger M. Keesing and Felix M. Keesing. *New Perspectives In Cultural anthropology*.
New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.

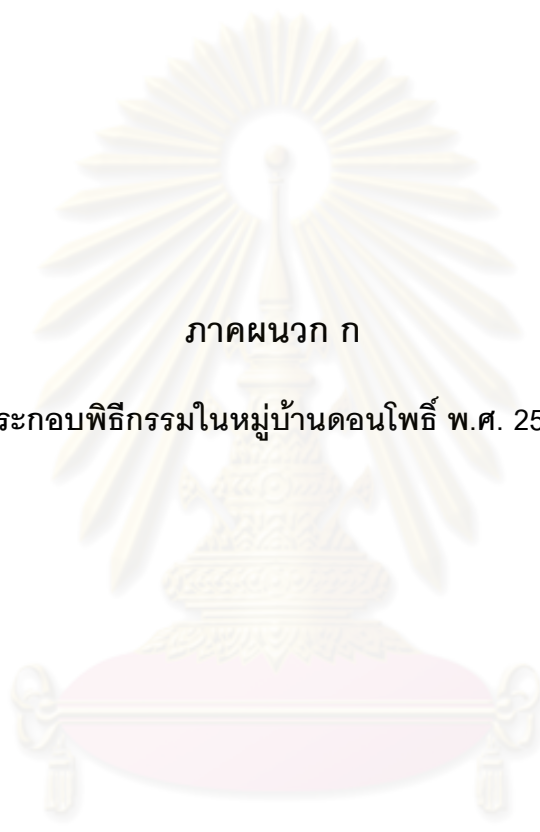

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ตัวบทประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านดอนโพธิ์ พ.ศ. 2551-2553

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทประกอบพิธีแรกนา

วิทยากร นางมะลิ พูลลาย อายุ 69 ปี

วันที่ 9 สิงหาคม 2553

ตาเจ้าทุ่ง เจ้าที่ เจ้าของเก่า เจ้าของแก่ ที่ดินผืนนี้ที่ลูกทำกิน ลูกขอซื้อ
ที่ทำกิน ขอให้ลูกได้ผล ให้งอกให้งาม ไม่ให้เป็นมอดเป็นเพลี้ย

บทประกอบพิธีขอพื้นที่ทำนา

วิทยากร นางประสิทธิ์ ฤกษ์มงคล อายุ 72 ปี

วันที่ 27 พฤศจิกายน 2552

นะโม ตัสสะ ภควโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภควโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภควโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

วันนี้เป็นวันดีลูกจะทำขวัญข้าวแม่โพสพ เจ้าประคุณ แม่แก่นรูป แม่
รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง มาอยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าให้ตลอดรอดฝั่ง
มิ่งมาขวัญมา เจ้าประคุณ

แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น
มาอยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ลูกขอที่ดินทำมาหากิน แม่พระธรณี แม่พระคงคา แม่
โพสพ แม่่นพดารา ต่อไปนี้ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น

แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น
ทั้งเส้นเหนือ เส้นใต้ เส้นใกล้เส้นเคียงของลูก ตกอยู่ในหัวระแหง แฝงอยู่ใน
กอหญ้า มาอยู่กับลูกกับเต้า มิ่งมาขวัญมา

แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทน์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขมิ้น มา
อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าตลอดรอดฝั่ง ข้าพหว่านลงไปขอให้งอกงามดังตาเห็น
ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ได้ต้นละหม้อ กอละเกียน ให้น้ำหนักยั่งกับหิน แม่
พระธรณี แม่พระคงคา แม่โพสพ แม่่นพดารา ลูกขอที่ทำมาหากิน ให้อยู่เป็น
สุข ทำมาค้าขึ้น ต่อไปนี้เงินให้เป็นทอง นีกทองก็ขอให้ได้เงินทองไหลมาเท
มา นีกสิ่งใดขอให้สมปรารถนา ขอให้ได้ต้นละหม้อ กอละเกียน ให้แม่หนักดั่ง
หิน ขออย่าให้มีโรคภัยมาเบียดเบียนเลย เจ้าประคุณ สาธุ

บทประกอบพิธีการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว

สำนวน 1

วิทยากร นางขวัญใจ พรรณทรัพย์ อายุ 36 ปี

วันที่ 2 ตุลาคม 2551

วันนี้วันดี ลูกเอาแม่มาไว้ที่นา ขอให้แม่เลี้ยงลูก ขอให้แม่อุดมสมบูรณ์
ขอให้แม่เลี้ยงลูกตลอดไป ขอให้ได้ดี ขอให้ได้ข้าวเยอะๆ

บทประกอบพิธีการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว

สำนวน 2

วิทยากร นางมะลิ พูลลาย อายุ 69 ปี

วันที่ 9 สิงหาคม 2553

แม่พระธรณี แม่พระคงคา เจ้าที่เจ้าทาง ที่ปกป้องรักษาอยู่ในพื้น
แผ่นดินที่ข้าพเจ้าทำ ให้ช่วยรักษาข้าวปลา ขอให้ตั้งต้น ให้เป็นกาบเป็นกอ
ขอให้แห้งให้งาม เวลาจะคลอดก็ขอให้ต้นละหม้อกอละเกวียน ขอให้ออกให้
สุดคอบ สูดรวง

บทประกอบพิธีการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนหว่านข้าว

สำนวน 3

วิทยากร นางบุญช่วย เกิดมนตรี อายุ 80 ปี

วันที่ 2 ตุลาคม 2551

วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระทาสา วิระอิทธิโย
พุทธัสสะ มาณี มามะ พุทธัสสะ สวาโหม

บทประกอบการเชิญแม่โพสพเข้าร่วมงานฉัตร

สำนวน 1

วิทยากร นางบุญช่วย เกิดมนตรี อายุ 80 ปี

วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2551

เชิญแม่โพสพหลบขึ้นมาสวดก่อน ลูกจะฉัตร เดี่ยวจะแห่หุสเสบ
ตา แม่จะเป็นลม ยادمที่ลูกพรหมไป แม่อยู่เหนือใต้ ตกอยู่ใกล้ไกลก็ขอให้ลูก
แม่ทั้งหมด

บทประกอบการเชิญแม่โพสพเข้าร่วมงานฉัตร

สำนวน 2

วิทยากร นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล อายุ 72 ปี

วันที่ 27 พฤศจิกายน 2552

แม่แก่นฐป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง เชิญเข้าบ้านก่อน เขาฉัตร
หนอน กลัวแม่จะเหม็น

บทประกอบการเชิญแม่โพสพเข้าร่วมงานฉัตร

สำนวน 3

วิทยากร นางสุนันท์ การวิชา อายุ 51 ปี

วันที่ 10 พฤศจิกายน 2551

วันนี้ลูกจะฉัตร เชิญแม่มาอยู่ในร่มก่อนนะ แม่จะได้ไม่แห่หุสเสบ
ตา เจ้าประคุณเอ๋ย ลูกไม่ได้แก้ง ก็เพี้ยมันมากินก็ต้องฉัตร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 1

วิทยากร นางบุญช่วย เกิดมนตรี อายุ 80 ปี

วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2552

วิบัติติประวิพาหายะ   สัพพะสัมปัตตีสัทธา
 สัพพะทุกขะวินาสายะ   ประริตตัง พฐุถะ มังคะลัง
 วิบัติติประวิพาหายะ   สัพพะสัมปัตตีสัทธา
 สัพพะภะยะสินาสายะ   ประริตตัง พฐุถะ มังคะลัง
 วิบัติติประวิพาหายะ   สัพพะสัมปัตตีสัทธา
 สัพพะโรคะวินาสายะ   ประริตตัง พฐุถะ มังคะลัง

สักเค กาเม จะรูเป คิริสิขะระตะฏเฐ จันตะลิกเข วิมานเ ที่เป รัฎฐเ
 จะ คาเม ตะรุวะนะคะหุเน เคหะวัตถุมหิ เขตเต ภูมมา จะยันตุ เทวา ชะละ
 ณะละวิสะเม ยักขะคันธัพพะนาคา ตัญญูจันตา สันติเก ยัง มินิวะระวะจะนัง
 สาธะโว เม สุณันตุฯ

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา
 ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา
 ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
 นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ
 นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

ที่บังอร - "ขอเชิญแม่โพสดี แม่โพสพ แม่ณฑดารา แม่จันเทวี แม่สร้อย
 ศรีสุวรรณ แม่พรณสุดา อยู่ที่ไหนก็ดี เชิญมารับอาหาร เปรี๊ยหวาน มัน
 เค็ม ที่ลูกได้นะมาถวาย ขอให้แม่มารับเครื่องสังเวทเพื่อสุขภาพที่ดี ไม่เจ็บ
 ไม่ไข้ ไม่มีโรคภัย ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเม็ดเต็มรวง รวงใหญ่เม็ดหนัก
 ขอให้ได้เม็ดละหม้อ กอละเกวียน เกิด (ลูกสาวของนางบุญช่วยเป็นคน
 กล่าว)

ยายบุญช่วย - “สาธุ เชิญแม่มา แม่โพสพ แม่โพสพ แม่นพพารา เชิญ
แม่ลงมาเสวยเครื่องทิพย์สังเวช วันนี้เป็นวันดี แม่ศรีจำปา ขอให้แม่เสด็จลง
มาเสวยของที่ภู่นำมาถวาย ขอให้ลูกมีความสุขความเจริญ แม่ศรีโพสพ แม่น
พพารา ให้ได้รวงละหม้อ ให้ได้กอละเกียน ให้แม่มีความสุข มีความเจริญ
ให้ไหลมาเทมา เทพเทวารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เจ้าท่ง เจ้าท่า เจ้าที่
เจ้าทาง จงปกป้องรักษาของข้าพเจ้า ให้เงินทองไหลมาเทมา เมื่อถึงกำหนด
เจ้าที่เจ้าทางก็ขอให้ไม่มีท้องให้คลอดง่าย ๆ เจ้าประคุณ ให้ออกทุกเม็ด ทุกรวง
เจ้าประคุณ ให้ได้รวงละหม้อ ให้ได้กอละเกียน แม่คุณ สาธุ แม่คุณนะ มาอยู่กับ
ลูก แม่อย่ามีโรคภัย แม่ตั้งท้องตั้งได้มารับเครื่องสังเวช เจ้าประคุณ”

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 2

วิทยากร นางประสิทธิ์ ฤกษ์กมล อายุ 72 ปี

วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2552

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

สาธุวันนี้วันดี มาทำขวัญแม่โพสพ เป็นวันศุกร์เจ้าประคุณ ลูกมาให้
แม่แตงเนื้อแตงตัว แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่
เหลืองขมิ้น ให้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าให้ตลอดรอดฝั่งเจ้าประคุณ วันนี้วันดีแล้ว
ลูกเอาเครื่องสังเวชมาให้แม่เสวย อย่าให้มีโรคภัยมาเบียดเบียนแม่เลย
ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น ขอให้ต้นละหม้อ กอละเกียน อยู่เย็นเป็นสุข
ข้าวแตงเม็ดแตงใสแตงดังแตงกวา เจ้าประคุณเอย ให้น้ำหนักอย่างหินเจ้า
ประคุณ ให้แม่โพสพ แม่แก่นรูป แม่รูปทอง ให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น
อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ให้ตลอดรอดฝั่ง มิ่งมาขวัญมา มาอยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า
ให้ตลอดรอดฝั่ง ให้ข้าวเม็ดใสดังแตงกวา น้ำหนักหนักดังหิน ให้อยู่เย็นเป็น
สุขทำมาค้าขึ้น ลูกเตรียมเครื่องสังเวชมาให้แม่เสวย เสร็จแล้วก็แตงเนื้อ
แตงตัว มีฝ้านุ่มฝ้าห่ม มีขนมนมเนย มะพร้าวอ่อน มีกล้วย มีขนม มีของทอง
ทั้งสิ้น เอาฝ้าห่มมาให้แม่แตงเนื้อแตงตัว วันดีคืนดี แม่แก่นรูป แม่รูปทอง แม่

แก่นจันทร์ แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขม้น ขอให้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าตลอดรอด
ฝั่งเกิดเจ้าประคุณ หวานลงไปโนนาขอให้ต้นละหม้อกอละเกียน อย่าให้มีโรค
มีภัยมาเบียดเบียน ให้ตลอดรอดฝั่ง ให้มีงมาขวัญมา ถึงเวลาออกให้เบ่งพรีด
ออกมาเลยเจ้าประคุณ แม่โพสพที่อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ให้นักยังกับหิน ลูก
บนแม่โพสพขอให้ได้ 18 เกียน ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ทำมาค้าขึ้น จะมา
ทำบุญแม่โพสพที่หน้าเจ้าประคุณ ถึงเวลาให้แต่งเนื้อแต่งตัวเจ้าประคุณ อยู่
เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าให้ตลอดรอดฝั่ง ขอให้แม่คลอดง่ายคลอดตายเจ้าประคุณ
อยู่เย็นเป็นสุขทำมาค้าขึ้น ให้น้ำหนักยังกับหิน เอาของเสวยมาให้เยอะ เอา
มาให้แม่เสวย ให้ทำมาค้าขึ้น แต่งตัวให้งามๆ เจ้าประคุณ แม่แก่นรูป แม่รูป
ทอง แม่ขวัญเมือง แม่เหลืองขม้น ขอให้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้าให้ตลอดรอดฝั่ง
มีงมาขวัญมาเกิดเจ้าประคุณ แต่งเนื้อแต่งตัวมีผ้าถุงผ้าห่มมารให้ เจ้า
ประคุณ

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 3

วิทยากร นางวันดี โอธาคะ อายุ 36 ปี

วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2551

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

ขอเชิญแม่โพสพ แม่โสพ แม่พันดารา แม่จันทวี แม่สร้อยศรีสุพรรณ
แม่พรรณสุดา กล้วยหวีงาม มะพร้าวอ่อน ผลไม้ ขนมหวานที่ลูกนำมาถวาย
ขอให้แม่มารับเครื่องสังเวย เพื่อสุขภาพที่ดี อย่าได้เจ็บได้ไข้ ไม่มีโรคภัย
ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเมตต์เต็มรวง รวงใหญ่เม็ดหนัก ขอให้ได้เม็ดละ
หม้อ กอละเกียนด้วยเถิด

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 4

วิทยากร นางพยุง พิญญาไทย อายุ 29 ปี

วันที่ 2 มกราคม 2552

แม่ศรีพระโพสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี แม่ศรีสุชาดา ขอเชิญแม่มาอยู่กับลูก อาคัจฉายะ พุทธสาหิ มามะ มามา วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระอิตถิโย พุทธายะ มานีมานะ พุทธัสสะ สวาโหม พระภูมินา พระธรรมหา ขอให้ปีนี้ข้าวได้ดี ขอให้ได้ไร่ละหม้อ กอละเกียน ขอให้แม่โพสพมาอยู่กับรวง ขออย่าให้มีโรคมีภัยมารบกวน ขอให้ได้น้ำหนักดีด้วยเถิด”

แม่แต่งตัวให้สวยให้งามนะ อย่ามีโรคมีภัยนะ แม่ให้แรงนะเม็ดนะ เต้ๆ ไต่ๆ นะ แม่ละ แม่มาแต่งตัวให้สวยให้งามนะแม่ละ ไร่ละหม้อ กอละเกียนนะแม่

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 5

วิทยากร นางเยื่อ ปรีเปรม อายุ 72 ปี

วันที่ 2 มิถุนายน 2550

แม่โพสพ แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่จันเทวี แม่ศรีโสภา ขอเชิญต้นไร่ปลายนานา นาเหนือ นาใต้ นาซ้าย นาขวา ขอเชิญมาเสวยลูกกล้วยหน่วยส้ม ขอให้ไหลมาเทมา

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 6

วิทยากร นางมยุรี แดงอ่อน อายุ 55 ปี

วันที่ 26 ธันวาคม 2551

แม่โพสพ แม่่นพมาศ แม่จันเทวี แม่ศรีสุดา อยู่ต้นไร่ปลายนานาให้มารับอาหารที่นำมาถวาย

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 7

วิทยากร นางสมบุญ เกิดภาคี อายุ 66 ปี

วันที่ 27 เมษายน 2552

แม่โพสสี แม่โพสพ แม่่นพดารา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่แจ่ม
มะลิวัน แม่จันมะนิลา ขอเชิญแม่มาขวัญมา ให้แม่มารับของที่ลูกเอามาให้
สวย

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 8

วิทยากร นางประทุม รวงผึ้ง อายุ 65 ปี

วันที่ 4 ตุลาคม 2551

วันนี้เป็นมิ่งขวัญวันศุกร์ มิ่งขวัญของแม่โพสพ แม่โพสสี แม่โพสพ
แม่่นพดารา แม่จันดุษดี แม่ศรีดุษดา ขอเชิญแม่มารับขวัญที่ลูกได้ทำมานี้
ขอให้แม่กำลังตั้งท้อง ขอให้แม่อยู่ดีกินดี ให้แม่ปลอดภัยจากโรคภัย ให้แม่
คลอดง่าย คลอดตาย ให้รวงละหม้อ กอละเกวียน ให้มาเลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ให้
เงินทองไหลมาเทมาดั่งน้ำพระคงคาไม่ให้ขาดสาย

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 9

วิทยากร นางมะลิ ยอดสุข อายุ 67 ปี

วันที่ 27 กรกฎาคม 2550

วันนี้วันดี แม่โพสพ ลูกเอากับข้าวมาให้ แม่อยากกินหวาน กินเปรี้ยว
เชิญแม่มารับประทานอาหาร วันนี้วันดีแล้ว แม่โพสพ นาเหนือ นาใต้ นาทิศ
ตะวันออก นาทิศตะวันตก นาที่โน่นนาที่นี้และนาที่บ้าน เชิญแม่มากินนะแม่
นะ ขอให้แม่ได้กอละหม้อไร่ละเกวียนนะแม่นะ แม่อย่าได้มีภัย มีมอดมีเพลี้ย
มารบกวนเลย ขอให้แม่แตงเนื้อแตงตัวให้สวยงามเขียว ให้ลูกได้ดีนะแม่นะ
ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขแม่อย่าได้เจ็บอย่าได้ไข้ ให้แม่ออกอย่างปลอดภัย

อย่าได้มีโรคภัยมารบกวนเลยนะแม่นะ ให้แม่รักษาเนื้อรักษาตัวให้ดีนะ
 อยากินอะไรแม่ก็มากิน ลูกนำมาให้แล้ว แต่งเนื้อแต่งตัวให้สวยเชียวนะ
 โอ้โฮ...วันนี้สวยจังเลย วันนี้แม่แต่งตัวสวยจังเลย ใส่ทอง ผัดหน้าขาวเลยนะ
 แม่นะ หวีผม ผัดแป้ง ใส่น้ำมัน ลูกเอาทองมาให้ใส่ สวยงามเชียว เชิญมา
 รับประทานให้อิ่มเชียวนะแม่นะ ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขเลยนะแม่นะ แม่อย่าเจ็บ
 อย่าใช้นะ

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 10

วิทยากร นางประเสริฐ สัตยญรูป อายุ 74 ปี

วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2551

สาธุ พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ปฏิปัติบูชา สาธุ ลูกบูชาแม่
 โฟสพ วันนีวันลาภวันดี วันศรีวันศุกร์ ลูกอัญเชิญแม่มาเสวย ลูกจัดของมา
 ถวายแม่ แม่แพ้ท้อง ลูกหามา กลัวยหวิงาม มะพร้าวอ่อน อ้อยคั่ว ส้ม
 เปลือกบาง มะม่วงมัน มะม่วงเปรี้ยว มะพร้าวอ่อน เสื้อผ้ามาให้แม่แต่งตัว
 สาธุ ลูกอัญเชิญแม่ แม่โพสพ แม่โพสพ แม่นพดารม แม่แจ่มมะลิวัน แม่จัน
 มะลิลา ลูกมาอัญเชิญแม่ ตลอดต้นไร่ปลายนา ทุกหนทุกแห่งให้แม่มา
 แต่งตัวให้สะให้สวยให้งดให้งาม ให้แม่มาเสวยของที่ลูกจัดมาถวาย แม่คุณ
 สาธุ เชิญแม่มาเสวย ทุกๆแห่ง ทุกๆหน แม่คุณเชิญแม่มาเสวยกลัวยเสวยส้ม
 เสวยมะพร้าวอ่อน แม่มาผัดหน้าทาแป้ง นุ่งห่ม แม่คุณ มิ่งมาขวัญมา นะแม่
 นะ โห้ โห้ โห้ ฮิ้ว (3 ครั้ง) เชิญแม่มาแต่งตัว ให้สะให้สวยให้งดให้งาม ให้แม่
 เลี้ยงลูกให้ร่ำให้รวยเชียวแม่คุณ มิ่งมาขวัญมานะแม่นะ แม่มาผัดหน้าทาแป้ง
 แต่งตัวแม่คุณ ตลอดต้นไร่ปลายนา ทุกหนทุกแห่ง แม่อย่าเหนื่อยเนื้อตัวใจ

ทั้งเครื่องสังเวยไว้สักครู่ระยะเวลาชั่วช้างสะบัดหูแล้วกล่าวคำลา

สาธุแม่คุณ เหลือเดนเหลือทานขออนุญาตให้ลูก เสลิมังคลาจาจา
 ต่อไปนี้ขอให้แม่อย่าได้มีศัตรูมารบกวน นกหนูปูปลา ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข
 เชี่ยวเจ้าประคุณ สาธุ สาธุ สาธุ

บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง)

สำนวนที่ 11

วิทยากร นางอรุณ กองกวี อายุ 50 ปี

วันที่ 27 กรกฎาคม 2550

สาธุ สาธุ วันนี้วันลาภวันดี วันศรีวันศุกร์ แม่คุณ แม่โพสพ แม่โพสพ แม่
นพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะนิลา แม่สร้อยจำปี แม่ศรีจำปา แม่คุณ
ลูกมาอัญเชิญแม่มาเสวย แม่แพ่ท้อง ลูกอัญเชิญแม่มาเสวยกล้วย ส้ม ขน
มะพร้าวอ่อน ของที่ลูกนำมา ลูกอัญเชิญแม่มาเสวย หมากพลูลูกเตรียมมา
แม่ แม่ทั้งเจ็ดเชิญเสด็จแม่มาเสวย แม่คุณ ต้นไร่ปลายนาลูกอัญเชิญแม่มา
เสวย มาให้พร้อมกันแม่ แม่จะได้มาเสวย จะได้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่เป็นไข้กะ
ยอ ผอมกะเยื่อ แม่คลอดง่ายคลอดตาย รวงละหม้อ กอละเกียนแม่คุณ เชิญ
แม่ทั้งเจ็ดเสด็จมาเสวยนะแม่นะ แม่จะได้อยู่เย็นเป็นสุข แม่คุณ เลี้ยงลูกเลี้ยง
หลานไปจนตลอด แม่คุณ สาธุ มีส้มเขียวหวาน เงาะ ขนมะพร้าวอ่อน มี
กล้วยหวีงาม แม่คุณ เชิญแม่เสวยของที่ลูกนำมาแม่นะแม่นะ แม่จะได้อยู่เย็น
เป็นสุข แม่คุณ มีเสื้อผ้า มีหมาก มีพลู มีกระจก มีแป้ง แม่จะได้มาตัดหน้า
หวีผม แต่งตัวให้สวยสดงดงาม แม่คุณ เชิญแม่มาเสวย ลูกนำเฉลว ชะลอม
มาใส่ของไว้ให้แม่เสวย แม่ ให้แม่เก็บไว้เสวยนะแม่นะ ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข
เขียวแม่คุณ ให้แม่วางละหม้อ กอละเกียน แม่คุณ แม่เสวยแล้ว แต่งเนื้อ
แต่งตัวให้สวยสดงดงามนะแม่นะ ผัดหน้า หวีผมให้ดีแม่ ให้สวยสดงดงาม
แม่คุณ อัญเชิญแม่มา แม่คุณ โห้ โห้ โห้ ฮิ้ว (3 ครั้ง) แม่คุณ แม่แต่งเนื้อ
แต่งตัวให้สวยสดงดงาม แม่คุณ ให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข อย่าได้มีโรคมีภัยเลย
แม่คุณ แม่จะได้อยู่เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไป ให้อยู่รอดปลอดภัย ให้ได้กินได้อยู่
อุดมสมบูรณ์ แม่คุณ สาธุ มีหมากพลู นะแม่นะ ลูกเอามาให้แม่ ยาสีฟันด้วย
แม่คุณ

สาธุ แม่โพสพ แม่โสพ แม่นพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะนิลา
ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุขเขียวแม่คุณ ลูกมาทำมิ่งทำขวัญให้แม่แล้ว นะแม่
ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข เจ้าประคุณ สาธุ พุทธะ มะ อะ อุ นะ โม พุทธายะ

วิระทะโย วิระโคนายัง วิระหิงสา วิระทาสี วิระทาสา วิระอิตถิโย
พุทธัสสะ มานี มามะ พุทธัสสะ สวาโหม (3 จบ)

ขอให้ลูกได้ร่ำรวย อยู่เย็นเป็นสุข เจ้าประคุณ สาธุ

บทรับขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) จำนวนลายลักษณ์

จำนวนที่ 1

ส.ค.ส. ปี 2550 ของบริษัทโปรเทคอะโกรเคมีคอล

จากนางวันดี โอธิตะ อายุ 36 ปี

เชิญแม่โพสดี แม่โพสพ แม่เทพดา แม่จันทวี แม่สร้อยศรีสุวรรณ แม่
พรรณสุดา อยู่ที่ไหนก็ดี เชิญมารับอาหารเบรี้ยว หวาน มัน เค็ม ที่ลูกได้
นำมาถวาย ขอให้แม่มารับเครื่องสังเวศ เพื่อสุขภาพที่ดี ไม่เจ็บ ไม่ใช่ ไม่มี
โรคภัย ขอให้แม่อยู่เย็นเป็นสุข มีเม็ดเต็มรวง รวงใหญ่เม็ดหนัก ขอให้เม็ดละ
หม้อ กอละเกวียน เกิด

บทประกอบพิธีแรกเกี่ยว

จำนวน 1

วิทยากร นางมะลิ พูลลาย อายุ 69 ปี

วันที่ 9 สิงหาคม 2553

แม่โพสพ ไม่ต้องตกอกตกใจ ลูกมาขอแรกเกี่ยวภายในระยะเวลาที่
ข้าวสุกนี้ ลูกจะขอแรกเกี่ยว

บทประกอบพิธีถวายข้าวเทวดา

จำนวน 1

วิทยากร นางมะลิ พูลลาย อายุ 69 ปี

วันที่ 9 สิงหาคม 2553

ลูกขยันไถ่เทวดา สัตว์เล็กสัตว์น้อยที่ไม่มีกินก็มาเก็บกินได้

บทประกอบพิธีถวายข้าวเทวดา

สำนวน 2

วิทยากร นางประเสริฐ สัตยญรูป อายุ 74 ปี

วันที่ 3 มิถุนายน 2550

พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ปฏิปัติบูชา สาธุ วันนี้ลูกมาเกี่ยวแล้ว
วันนี้แล้ว เชิญเทวดาลงมาเต็มกำ ขอให้ลูกรำลูกรวย

บทรับขวัญข้าวเข้าบ้าน

สำนวน 1

วิทยากร นางบุญช่วย เกิดมนตรี อายุ 80 ปี

วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2551

เชิญแม่มาขึ้นพาน เข้าบ้านเข้าช่อง แม่ไปปักแดดปักฝน เลี้ยงลูกเลี้ยง
หลาน ให้ไหลมาเทมา แม่จะอยู่ใกล้อยู่ไกล อยู่หัวระแหง ขอให้แม่ตามลูกมา

บทรับขวัญข้าวเข้าบ้าน

สำนวน 2

วิทยากร นางประชุม รวงผึ้ง อายุ 65 ปี

วันที่ 4 ตุลาคม 2551

แม่โพสดี แม่โพสพ แม่พดารา ลูกมารับแม่เข้าบ้าน หนีไฟ หนีนก หนี
หนู หนีอันตราย เสื้อผ้าลูกเอามาให้”

บทรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง

สำนวน 1

วิทยากร นางประชุม รวงผึ้ง อายุ 65 ปี

วันที่ 4 ตุลาคม 2551

แม่โพสดี แม่โพสพ แม่พดารา ลูกมารับแม่เข้าบ้าน ขอเชิญแม่มาอยู่ที่
ยุ้งฉางของลูก ปีน้าฟ้าใหม่ลูกทำนาก็ขอให้ได้เข้าปลานาดี ให้ลูกเต้าอยู่สุข
สบาย ลูกช้างอยู่สุขสบาย นึกอะไรให้สมควรปรารถนา

บทรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง

สำนวน 2

วิทยากร นางประเสริฐ สัตยบุญรูป อายุ 74 ปี

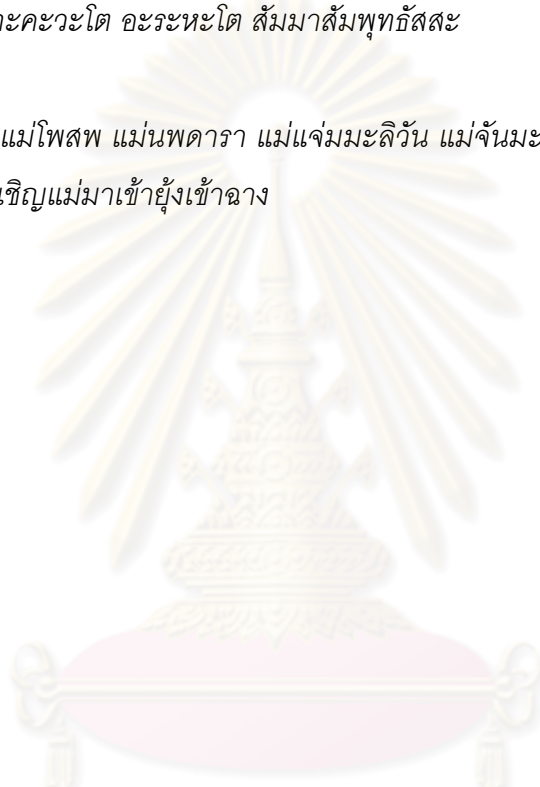
วันที่ 3 มิถุนายน 2550

นะโมตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโมตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นะโมตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

แม่โพสดี แม่โพสพ แม่เทพดารา แม่แจ่มมะลิวัน แม่จันมะลิลา ลูกมารับ
มิ่งเชิษฐาขวัญ เชิญแม่มาเข้ายุ้งเข้าฉาง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข
แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐาน หมู่บ้านดอนโพธิ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสอบถาม 1

- 1.บ้านเลขที่.....หมู่ 4 ต.ชายนา อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา เบอร์
โทรศัพท์.....
- 2.ผู้ให้สัมภาษณ์ ด.ช. ด.ญ. นาย นาง นางสาว
ชื่อ.....อายุ.....ปี (พ.ศ. ....)
- 3.วุฒิการศึกษา
- ประถมศึกษา 4 ประถมศึกษา 6
- มัธยมศึกษาต้นหรือเทียบเท่า มัธยมศึกษาปลายหรือเทียบเท่า
- ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก
- 4.พื้นเพของผู้ให้สัมภาษณ์
- เกิดและเติบโตที่หมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์
- อพยพหรือโยกย้ายมาจาก.....เมื่อปี พ.ศ. ....
เนื่องจาก.....
- 5.อาชีพหลัก.....
- ทำนามากี่ปี.....ปี
- ก่อนทำนาประกอบอาชีพ.....เปลี่ยนอาชีพมาทำนา เพราะ.....
- อาชีพเสริม.....
- 6.พื้นที่ทำนากี่ไร่.....ไร่
- พื้นที่นาของตนเอง จำนวน.....ไร่ พื้นที่เช่าทำนา จำนวน.....ไร่
- พื้นที่เช่าทำนาในบริเวณหมู่ 4 ต.ชายนา จำนวน.....ไร่
- พื้นที่เช่าทำนานอกบริเวณหมู่ 4 ต.ชายนา จำนวน.....ไร่
- สถานที่ ..... เจ้าของที่.....
- พื้นที่ทำสวน.....ไร่
- พื้นที่ของตนเอง จำนวน.....ไร่ พื้นที่เช่าทำสวน จำนวน.....ไร่
- พื้นที่เช่าทำสวนในบริเวณหมู่ 4 ต.ชายนา จำนวน.....ไร่
- พื้นที่เช่าทำสวนนอกบริเวณหมู่ 4 ต.ชายนา จำนวน.....ไร่
- สถานที่ ..... เจ้าของที่.....
- 7.ถ้ายังคงทำนาอยู่ ได้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวหรือไม่
- ยังทำขวัญข้าว เพราะ.....

- ไม่ได้ทำขวัญข้าวแล้ว เพราะ.....
- ไม่เคยประกอบพิธีทำขวัญเลยตั้งแต่เริ่มทำนา
- เคยทำแต่ปัจจุบันไม่ได้ทำ เลิกทำขวัญข้าวประมาณกี่.....ปี
8. ผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าว ชื่อ.....อายุ.....ปี ความสัมพันธ์ในครอบครัว เป็น.....
9. เวลาในการประกอบพิธีทำขวัญข้าว.....
10. พิธีกรรมอื่นๆเกี่ยวกับข้าวในปัจจุบัน.....
11. ความเชื่อเกี่ยวกับข้าว.....
12. นิทาน หรือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับข้าว.....
13. มี รูปปั้นแม่โพสพ รูปภาพแม่โพสพ วัสดุทำ เข้ามาจาก.....เป็นเวลา.....ปี
14. มีการบูชาแม่โพสพที่บ้าน เวลาที่บูชา.....สิ่งของที่ใช้นบูชา.....

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสอบถาม 2

ส่วนที่ 1

ข้อมูลทั่วไป

1. ผู้ให้สัมภาษณ์ ด.ช. ด.ญ. นาย นางสาว นาง
ชื่อ..... อายุ.....ปี
2. ที่อยู่อาศัย
  - อาศัยอยู่ในหมู่ 4 ตำบลชายนา
บ้านเลขที่.....หมู่ 4 ตำบลชายนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
เบอร์โทรศัพท์.....
  - อาศัยนอกหมู่ 4 ตำบลชายนา
บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....
เบอร์โทรศัพท์.....
3. พื้นเพของผู้ให้สัมภาษณ์
  - เกิดและเติบโตที่หมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์
  - เกิดและเติบโตที่อื่นๆ (โปรดระบุ) .....
4. ท่านเคยอาศัยอยู่อื่นๆ หรือไม่
  - เคย ที่ใด.....ระยะเวลา.....ปี ไม่เคย
5. วุฒิการศึกษา (โรงเรียน/สถาบัน.....)
  - ไม่ได้รับการศึกษา ประถมศึกษา
  - มัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า ปริญญาตรี หรือเทียบเท่า
  - สูงกว่าระดับปริญญาตรี อื่นๆ.....
6. อาชีพหลัก
  - ทำนา ทำสวน/ทำไร่ ทำงานในโรงงาน
 อดสาหกรรม
  - ค้าขาย รับจ้างทั่วไป อื่นๆ.....
7. อาชีพเสริม
  - รับจ้าง ค้าขาย อื่น.....
8. ท่านนับถือศาสนาใด
  - ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม อื่นๆ.....
9. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ท่านเคารพนับถือ ได้แก่.....
10. ท่านคิดว่าในหมู่บ้านมีผี / สิ่งศักดิ์สิทธิ์ / เจ้าที่ หรือไม่

- มี ได้แก่.....
- ไม่มี   ไม่ทราบ
11. ในหมู่บ้านของท่านเคยจัดพิธีเพื่อไหว้/ บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้หรือไม่
- มี เมื่อใด.....
- ไม่มี   ไม่ทราบ
12. เวลาจัดงาน / จัดประเพณี ผู้จัดงานต้องไปไหว้ผี/ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้หรือไม่
- ไหว้   ไม่ไหว้   ไม่ทราบ

ส่วนที่ 2

ข้อมูลความเชื่อและพิธีกรรม

13. ในหมู่ 4 บ้านดอนโพธิ์มีผี / สิ่งศักดิ์สิทธิ์/ เทวดา ที่เกี่ยวข้องกับข้าวหรือไม่
- มี ได้แก่ .....
- ไม่มี   ไม่ทราบ
14. ท่านต้องทำพิธีไหว้ / สักการะ/ บูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ไม่
- ต้องทำพิธี เมื่อใด..... ไม่ต้องทำพิธี
15. ก่อนเริ่มลงมือไถนาชาวนาต้องไหว้ผี / สิ่งศักดิ์สิทธิ์ / เทวดา หรือไม่
- มี ได้แก่ .....
- ไม่มี   ไม่ทราบ
16. แม่โพสพคือใคร มีรูปร่างหน้าตาอย่างไร.....
- เทวดา   ผี   วิญญาณ   สิ่งศักดิ์สิทธิ์   อื่นๆ.....
17. แม่โพสพมีความสำคัญอย่างไร
- เป็นเจ้าที่/เจ้านา   เป็นผู้รักษาและคุ้มครองต้นข้าว/ท้องนา
- อื่นๆ.....
18. ท่านเคยเห็นรูปปั้นแม่โพสพ หรือรูปภาพแม่โพสพหรือไม่
- เคยเห็น   ไม่เคยเห็น   อื่นๆ.....
19. ท่านมีรูปปั้นแม่โพสพ หรือ รูปภาพแม่โพสพ ไว้บูชาที่บ้านหรือไม่
- มี   ไม่มี   อื่น.....
20. ท่านเคยเห็นการไหว้แม่โพสพไหม
- เคยเห็น (ที่ใด.....) ไม่เคยเห็น

21. ท่านเคยเข้าร่วมไหว้แม่โพสพหรือไม่ (ถ้าเคยเข้าร่วม เข้าร่วมที่ใด)
 เคยเข้าร่วม (ที่ใด.....) ไม่เคยเข้าร่วม
22. ที่บ้านของท่านมีการไหว้แม่โพสพหรือไม่
 มี ไม่มี อื่น ๆ.....
23. เวลาที่บูชาคือเวลาใด
 เช้า สาย บ่าย เย็น อื่น ๆ .....
24. วันที่จัดพิธีบูชาแม่โพสพคือวันใด
 วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร วันพุธ วันพฤหัสบดี
 วันศุกร์ วันเสาร์ วันใดก็ได้ ทุกวัน
25. สิ่งของ/เครื่องบูชาแม่โพสพคืออะไร
 น้ำเปล่า ดอกไม้ อาหารคาวหวาน ขนมหวาน เช่น...
26. เจ้าฟุ้งคือใคร
 เทวดา ผี วิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อื่นๆ.....
27. เจ้าของฟุ้งมีความสำคัญอย่างไร
 เป็นเจ้าที่/เจ้านา เป็นผู้รักษาและคุ้มครองต้นข้าว/ท้องนา อื่นๆ.....
28. ท่านเคยเห็นศาลเจ้าฟุ้งหรือไม่
 เคย ระบุสถานที่.....
 ไม่เคย อื่นๆ.....
29. พิธีทำขวัญข้าวคืออะไร.....
30. เพราะเหตุใดจึงต้องประกอบพิธีทำขวัญข้าว.....
31. ท่านเคยเห็นพิธีทำขวัญข้าวหรือไม่
 เคยเห็น จากที่ไหน..... ไม่เคยเห็น
32. ท่านรับรู้เรื่องพิธีทำขวัญข้าวมาจากใคร
 พ่อ แม่ ปู่/ตา ย่า/ยาย ลุง/อา น้ำ/ป่า อื่นๆ.....
33. ในครอบครัวของท่านใครผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าว (ชื่อ.....อายุ.....)
 พ่อ แม่ ลุง/อา น้ำ/ป่า
 ปู่/ตา ย่า/ยาย อื่นๆ.....
34. เวลาในการประกอบพิธีทำขวัญข้าว
 เวลาเช้า เวลาสาย เวลาบ่าย เวลาเย็น
35. พิธีกรรมอื่นๆ เกี่ยวกับข้าวที่ท่านทราบ และยังทำอยู่ในปัจจุบัน.....

พิธีขอที่ดินก่อนการเพาะปลูก

- (1) ระยะเวลา.....
- (2) ผู้ประกอบพิธีกรรม.....
- (3) สถานที่.....
- (4) อุปกรณ์ (เครื่องเซ่น, เครื่องสังเวย, เครื่องบูชา).....
- (5) ขั้นตอนการประกอบพิธี.....
- (6) ความเชื่อและจุดมุ่งหมาย.....
- (7) อื่นๆ.....

พิธีแรกนา

พิธีแรกไถ

พิธีแรกหว่าน

พิธีทำขวัญข้าว (ตอนข้าวท้อง)

พิธีแรกเกี่ยว

พิธีถวายเป็นข้าวเทวดา

พิธีรับขวัญข้าว

พิธีตั้งธรรณีพะข้าว

พิธีทำบุญลาน

พิธีทำขวัญลานนวดข้าว

พิธีทำขวัญยุ้ง

พิธีปิดยุ้ง

พิธีเปิดยุ้ง

ผ้าป่าข้าวเปลือก

พิธีทำขวัญแม่โพสพ

พิธีกรรมอื่นๆ

36. พิธีกรรมเหล่านี้ยังทำอยู่หรือไม่.....
37. พิธีกรรมใดบ้างที่เลิกทำไปแล้ว.....
38. ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่ท่านทราบ ได้แก่ .....
39. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามในการทำนา.....
40. ผู้กำหนดฤกษ์ยามในการทำนา.....
41. ความเชื่อเกี่ยวกับยุ้งข้าว.....

42. ความเชื่อเกี่ยวกับนาค.....
43. ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ต่างๆ.....
44. ความเชื่อเรื่องขวัญ.....
45. ข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับข้าวที่เคยทราบคือ
- การตำข้าว.....
- การตักข้าว.....
- การไถนา.....
- การกินข้าว.....
- เครื่องมือเครื่องใช้.....
46. คาถาที่เคยทราบเกี่ยวกับการทำนา.....
47. เคล็ดลับในการไถนุ้ย.....
50. ภัยทางธรรมชาติ ได้แก่.....
51. นิทาน หรือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับข้าวที่ท่านทราบ.....
52. พันธุ์ข้าวที่ท่านรู้จัก.....

พันธุ์ข้าวในอดีต (ข้อมูลพันธุ์ข้าวต่างๆ นำมาจากงานวิจัยเรื่องศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดย อำนาง ศิลวัตร)

☐ ก้อนแก้ว	☐ ก้นจุด	☐ กาบดำ
☐ เกวียนหัก	☐ ขาวกระบี่	☐ ขาวกอ
☐ ขาวเกษตร	☐ ขาวแก้ว	☐ ขาวชัยนาท
☐ ขาวตาแจ่ม	☐ ขาวตาบุญ	☐ ขาวตาแห้ง
☐ ขาวตาโอด	☐ ขาวทวย	☐ ขาวนาพง
☐ ขาวน้ำค้าง	☐ ข้าวมัน	☐ ขาวประวด
☐ ขาวป้อม	☐ ขาวปากกระบอก	☐ ขาวพวง
☐ ขาวพวงกลาง	☐ ขาวพวงเงิน	☐ ขาวพวงเบา
☐ ขาวพวงหนัก	☐ ขาวฟาง	☐ ขาวเมล็ดเล็ก
☐ ขาวเมล็ดเหลือง	☐ ขาวแม่ลูกอ่อน	☐ ขาวยายรอด
☐ ขาวรวงเดี่ยว	☐ ขาวราชินี	☐ ขาวลาว
☐ ขาวลำไย	☐ ขาวลูกคำ	☐ ขาวสมุทร

☐ ชาวสุพรรณ	☐ ชาวหลวง	☐ ชาวหลวงหนัก
☐ ชาวเหนียวยายแจ้	☐ ชาวเหลือง	☐ ชาวอ่างทอง
☐ ชาวเขี้ยว	☐ เขี้ยวทุ่ง	☐ เขี้ยวนกกระริง
☐ เขี้ยวสร้อยทอง	☐ ไช้แมงดา	☐ คลองตานี้
☐ จำปา	☐ จำปาจีน	☐ จำปาตะ
☐ จำปาทอง	☐ จำปาเป็	☐ แจ็กกอดพร้อม
☐ แจ็กเซย	☐ แจ็กเห่า	☐ แจ็ครวง
☐ ชมทุ่ง	☐ ช่อมะกอก	☐ ช่อสลิด
☐ ทองมาเอง	☐ นครกัณฑ์	☐ นางงาม
☐ น้ำสะกุก	☐ เบาไว	☐ ปราจีน 1
☐ ปิ่นแก้ว	☐ ปิ่นแก้ว 56	☐ พลายงาม
☐ พวงเป็	☐ พวงหางหมู	☐ พานทอง
☐ ฟางลอย	☐ มโนดาต	☐ มะลิซ้อน
☐ มะลิทอง	☐ มะลิเล็ย	☐ เล็บมีอนาง
☐ สองรวง	☐ สะแกหนัก	☐ สะไม้ไท
☐ สามกอ	☐ สามรวง	☐ สายบัว
☐ สีสมนึก	☐ เสือนอนทุ่ง	☐ เสือราก
☐ หลวงแจก	☐ หลวงประทาน	☐ หอมทอง
☐ หอมทุ่ง	☐ หอมเมล็ดเล็ก	☐ หอมยั้ง
☐ หอมหาง	☐ หางนกยูง	☐ หางม้า
☐ ห้ารวง	☐ เหลืองทราย	☐ เหลืองน้ำผึ้ง
☐ เหลืองปะทิว	☐ เหลืองใหญ่	☐ เหลืองอ่อน

พันธุ์ข้าวในปัจจุบัน

☐ 035	☐ 039
☐ เบอร์ 23	☐ เล็บมีอนาง 111
☐ เหลืองไช้แมงดา	☐ กข. 21
☐ กข. 23	☐ กข. 25
☐ กข. 7	☐ กข.7

☐ กองขี้ไต้	☐ ชาวเกษตร
☐ ชาวตาแห้ง	☐ ชาวประกวด
☐ ชาวพวงเงิน	☐ ชาวพวงเบา
☐ ชาวพวงกลาง	☐ ชาวพวงหนัก
☐ ข้าวลูกผสม	☐ ชาวสุพรรณ
☐ ชัยนาท 1	☐ ดัก 2
☐ ปทุมธานี 1	☐ ปิ่นแก้ว 56
☐ พวงทอง	☐ พิษณุโลก
☐ พิษณุโลก 2	☐ ราชนี
☐ สายบัว	☐ สีสมนึก
☐ สุพรรณบุรี 1	☐ สุพรรณบุรี 2
☐ สุพรรณบุรี 60	☐ สุพรรณบุรี 90
☐ หอมคลองหลวง 1	☐ หอมสุพรรณบุรี
☐ หันตา	

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

รูปภาพแม่โพสพที่พบในจังหวัดต่างๆ ในบริเวณภาคกลาง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปภาพแม่โพสพที่พบในจังหวัดต่างๆ ในบริเวณภาคกลาง

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>บ้านบางแม่หม้าย อำเภอบางปลาหมอ จังหวัดสุพรรณบุรี</p>
	<p>บ้านบางแม่หม้ายเขาไ่ว้บุชชา อำเภอบางปลาหมอ จังหวัดสุพรรณบุรี</p>
	<p>บ้านบางใหญ่ อำเภอบางปลาหมอ จังหวัดสุพรรณบุรี</p>
	<p>ชุมชนคลองบางซื่อ ตำบลไร่ชิง อำเภอสามปราชญ์ จังหวัดนครปฐม</p>
	<p>บ้านไผ่จระเข้ อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>วัดทองนาปริง ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี</p>
	<p>วัดจระเข้ไล่ ตำบลดอนทอง อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา,</p>
	<p>วัดปิ่นแก้ว ตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา</p>
	<p>วัดเจ้าแปดทรงไทรย์ ตำบล मारวิชัย อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>วัดใหม่หญ้าไทร ตำบลลาดบัวหลวง อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>
	<p>วัดบางไผ่นารถ ตำบลบางไทร ป่า อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม</p>
	<p>ศาลแม่โพสพ วัดเกษตรราชม ตำบลไทรงาม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม</p>
	<p>ศาลแม่โพสพ วัดมะเกลือ ตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>ชุมชนคลองบางซื่อ ตำบลไร่ ชิง อำเภอสามพราน จังหวัด นครปฐม</p>
	<p>ศาลแม่โพสพ วัดไทรใหญ่ ตำบลไทรน้อย อำเภไทร น้อย จังหวัดนนทบุรี,</p>
	<p>ศาลแม่โพสพ วัดศรีเขตนัน ทาราม ตำบลคลองข่อย อำเภอบางกรี่ จังหวัด นนทบุรี</p>
	<p>ศาลแม่โพสพ วัดทองนาปรัง ตำบลบางไผ่ อำเภอมือง จังหวัดนนทบุรี</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>ศาลแม่โพสพ ซ้างอุปพร. บ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี</p>
	<p>ศาลแม่โพสพ วัดศิริวัฒนา ราม แขวงบางพรหม เขต ตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร</p>
	<p>หน้าบัน ศาลแม่โพสพ วัดศิริ วัฒนารม กรุงเทพมหานคร</p>
	<p>ศาลเจ้าแม่โพสพ แยกบ้าน ม้า แขวงคลองจั่น เขตบาง กะปิ กรุงเทพมหานคร</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>ศาลเจ้าแม่โพสพที่ลาดพร้าว ซอย 1 กรุงเทพมหานคร</p>
	<p>วัดม่วง ตำบลหัวสะพาน อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัด อ่างทอง</p>
	<p>วัดเจติยंहอย อำเภอลาด หลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี</p>
 	<p>ตำราคุณลักษณะวัว และตำรา ปลูกข้าว ของชาวบ้านบาง บาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>บ้านตาก้อง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม</p>
	<p>ชุมชนไทรวงาม อำเภอบาง เลน จังหวัดนครปฐม</p>
	<p>วัดเกษตราราม ตำบลไท รวงาม อำเภอบางเลน จังหวัด นครปฐม</p>
	<p>ด้านหน้าและด้านหลัง เหรียญโลหะ วัดสุทธาวาส วิบูลสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>ด้านหน้าและด้านหลัง เหรียญแม่โพสพจากวัด สุทธาวาสวิปัสสนา อำเภอ ลาดบัวหลวง จังหวัด พระนครศรีอยุธยา</p>
	<p>ลือคเกตแม่พระธรณี แม่พระ คงคา แม่พระเพลิง แม่พระ พาย แม่โพสพ และพระแม่ มณีเมขลา และลือคเกตแม่ โพสพ</p>
	<p>ด้านหน้าและด้านหลังพระ พิมพ์แม่โพสพ ของหลวงพ่อ ทองคำ อินทวังโส วัดถ้ำ ตะเพียนทอง จังหวัดลพบุรี</p>
	<p>ด้านหน้าและด้านหลัง เหรียญหลวงพ่อแดง วัดเขา บันไดอิฐจังหวัดเพชรบุรี</p>
	<p>พระพิมพ์แม่โพสพ ของหลวง พ่อแดง วัดทุ่งคอก จังหวัด สุพรรณบุรี</p>

รูปภาพแม่โพสพ	ที่มา
	<p>เหรียญแม่โพสพ วัดท่าควาย จังหวัดสิงห์บุรี</p>

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวน้ำมนต์ อยู่อินทร์ เกิดเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2518 ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จากภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีการศึกษา 2540 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จากคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีการศึกษา 2545 ต่อมาได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2549 โดยได้รับทุนการศึกษาจากโครงการเครือข่ายเชิงกลยุทธ์เพื่อการผลิตและพัฒนาอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา หลักสูตรปริญญาเอกในปีการศึกษา 2551 ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการวิวัฒน์ไทยศึกษานานาชาติเพื่อการพัฒนาสังคมไทย (ENITS) สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย